

Aila Virtanen

LASKENTATOIMI JA MORAALI

Laskenta-ammattilaisten käsityksiä hyvästä
kirjanpitoavasta, hyväksyttävästä verosuunnittelusta
ja hyvästä tilintarkastustavasta

Esitetään Jyväskylän yliopiston taloustieteiden tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi yliopiston vanhassa juhlasalissa (S212)
toukokuun 3. päivänä 2002 kello 12.

JYVÄSKYLÄ 2002

LASKENTATOIMI JA MORAALI

Laskenta-ammattilaisten käsityksiä hyvästä
kirjanpitoavasta, hyväksyttävästä verosuunnittelusta
ja hyvästä tilintarkastustavasta

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN BUSINESS AND ECONOMICS 19

Aila Virtanen

LASKENTATOIMI JA MORAALI

Laskenta-ammattilaisten käsityksiä hyvästä
kirjanpitoavasta, hyväksyttävästä verosuunnittelusta
ja hyvästä tilintarkastustavasta

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

JYVÄSKYLÄ 2002

Editors

Tuomo Takala

Faculty of Business and Economics, University of Jyväskylä

Pekka Olsbo and Marja-Leena Tynkkynen

Publishing Unit, University Library of Jyväskylä

URN:ISBN:9513912248

ISBN 951-39-1224-8 (PDF)

ISBN 951-39-1185-3 (nid.)

ISSN 1457-1986

Copyright © 2002, by University of Jyväskylä

ABSTRACT

Virtanen, Aila

Accounting and Morality. Accounting professionals' views of good bookkeeping practice, ethics of tax planning and good auditing practice

Jyväskylä, University of Jyväskylä, 2002, 184 p.

(Jyväskylä Studies in Business and Economics,

ISSN 1457-1986; 19)

ISBN 951-39-1224-8

English Summary

Diss.

The main focus in the present dissertation is on the ethics of financial accounting practice. The study explores different areas of financial accounting from an ethical perspective and consists of three independent parts: good bookkeeping practice, ethics of tax planning and good auditing practice. The analysis of the research material, a total of 22 interviews, focused on the practices of some key actors in accounting. The conceptual tools were developed using stakeholder theory and utilitarianism, Rawls's theory of justice and Kohlberg's framework of moral reasoning. The ethical framework is introduced to the analysis in all three parts of the study. In the first part of the study, Good Bookkeeping Practice, the main focus is on the ways accounting records are kept and annual accounts prepared. The sources and principles of good bookkeeping practice according to accounting professionals are presented in the study. In the second part, Ethics of Tax Planning, the focus is on tax planning, tax avoidance and tax evasion. Distinction between these three concepts is not quite simple, because tax professionals have to deal with various demands of the client, of tax authorities and tax legislation, as well as of the stakeholders of the firm. The study presents profiles of tax planning and profiles of tax evasion. The third part is about Good Auditing Practice. Ethical questions are estimated from the individual auditors' point of view. The focus is on the auditors' ethical behaviour. This section includes descriptions of auditors' actions, relationships with shareholders and stakeholders and with legislation, as well as of how auditors understand good accounting practice in their own work. The findings of the study indicate that the morality of accounting has many dimensions. One is legislation and the rules of accounting. Another dimension is related to company owners and stakeholders and to their conflicting demands. Accounting professionals have to balance and accommodate the divergent demands of laws and stakeholders with their skill, knowhow and moral principles.

Keywords: financial accounting, accounting professionals, good bookkeeping practice, ethics of tax planning, good auditing practices, ethics of accounting.

Author

Aila Virtanen
Latostentie 6
40420 Jyskä
Finland

Supervisors

Professor Petri Vehmanen
School of Business and Economics
University of Jyväskylä, Jyväskylä, Finland
and
School of Business Administration
University of Tampere, Tampere, Finland

Professor Salme Näsi
School of Business and Economics
University of Jyväskylä, Jyväskylä, Finland

Reviewers

Professor Teija Laitinen
University of Vaasa, Vaasa, Finland

Professor Pekka Pihlanto
Turku School of Economics and Business
Administration, Turku, Finland

Opponents

Professor Teija Laitinen
University of Vaasa, Vaasa, Finland

Professor Pekka Pihlanto
Turku School of Economics and Business
Administration, Turku, Finland

KIITOKSET

Nyt, kun väitöskirjatyöni on valmis ja siitä on luovuttava, haluan esittää kiitokseni kaikille, jotka ovat tukeneet työtäni ja eläneet mukana työn eri vaiheissa. Ensimmäisenä haluan kiittää professori Pekka Pihlantoa ja professori Teija Laitista. Heidän ensimmäiset kommenttinsa keväällä 2001 olivat merkittäviä työni edistymiselle ja ratkaisujen muotoutumiselle. Professori Pihlannon ja professori Laitisen asiantunteva esitarkastuslausunto on niinkään ohjannut minua työn viimeistelyssä ja auttanut minua näkemään työn olennaiset asiat.

Kiitän myös Jyväskylän yliopiston taloustieteiden tiedekuntaa. Kiitokset kuuluvat ennen kaikkea työni ohjaajalle, professori Petri Vehmaselle. Hän on tukenut ja kannustanut minua alusta saakka ja rakentanut mahdollisuuksia väitöskirjan tekemiselle. Haluan kiittää myös professori Salme Näsiä sekä professori Pekka Piristä. Salmelta saamani rohkaisu työn aloittamiseen ja myöhemmin työn eri vaiheissa on ollut minulle erittäin tärkeää. Salme ja Pekka ovat omien kiireittensä keskellä ehtineet lukea työtäni ja antaa hyödyllisiä neuvoja ja ohjeita. Kiitän myös professori Tuomo Takalaa, joka on avannut ajatukseni etiikan teorioille sekä kuunnellut ja neuvonut minua työni kaikissa vaiheissa. Petri, Salme, Pekka ja Tuomo ovat muodostaneet tutkimus- ja ammattiyhteisön, joka on ollut välttämätön tutkimustyölleni. Osoitan kiitokseni myös tiedekunnan dekaanille Jaakko Pehkoselle sekä tiedekunnan hallintohenkilökunnalle Veikolle, Raijalle, Marjatalle, Orvokille, Lealle ja Jaakolle. He ovat aina auttaneet minua työhöni liittyneissä käytännön ongelmissa ja järjestelyissä.

Hyvät ystäväni ovat jakaneet tutkimustyöni vuosien ajan. Ystäväni Asta Wahlgrén, Marja-Liisa Kananen, Jorma Kokko, Marja-Liisa Silvasti, Hellä Siekinen ja Timo Pyykkönen ovat eläneet kanssani tutkimustyön kaikki vaiheet. Etiikan tutkijoiden Anna-Maijan Lämsän, Outi Uusitalon ja Johanna Kujalan kanssa olemme usein keskustelleet etiikasta ja myös elämästä. Ystävien tuki pienissä ja suurissa suruissa ja iloissa on tuonut rikkautta ja iloa kirjoittamiseen.

Haluan kiittää myös haastattelemani laskenta-ammattilaisia, joihin tutustuin työni kuluessa. He olivat mielenkiintoisia ja erinomaisia, avoimia haastateltavia. Sain kuulla kertomuksia heidän työstään ja elämästään, mikä oli varsin antoisaa. He uhrasivat kiireistä aikaansa keskusteluihin kanssani, josta olen heille hyvin kiitollinen.

Tutkimustani ovat taloudellisesti tukeneet Jenny ja Antti Wihurin rahasto, Jyväskylän Kauppalaisseuran Säätiö, Liikesivistysrahasto ja Jyväskylän yliopisto, joille osoitan lämpimät kiitokseni.

Lopuksi kiitän kaikkein rakkaimpiani, Seppoa ja Katriinaa.

Jyskässä kauniina maaliskuun päivänä 2002

Aila Virtanen

SISÄLLYS

ABSTRACT
KIITOKSET

1	JOHDANTO.....	13
1.1	Tutkimuksen aihe ja osa-alueet	13
1.1.1	Tutkimuksen aihe	13
1.1.2	Tutkimuksen osa-alueet ja tutkimuskysymykset	14
1.2	Tutkimuksen viitekehyyksen rakentaminen	16
1.2.1	Etiikka laskentatoimen tutkimuksen työvälineenä	16
1.2.2	Sidosryhmäteoria ja utilitarismi	18
1.2.3	Rawlsin oikeudenmukaisuusteoria.....	20
1.2.4	Kohlbergin yksilön moraalialue koskeva teoria	21
1.2.5	Tutkimuksen viitekehyyksestä johdetut tutkimuskysymykset	23
1.3	Tutkimuksen osa-alueita koskevat aikaisemmat tutkimukset.....	24
1.3.1	Hyvä kirjanpitotapa	24
1.3.2	Verosuunnittelu	26
1.3.3	Hyvä tilintarkastustapa	27
1.4	Tutkimuksen metodologiset valinnat ja tutkimuksen	30
	toteuttaminen	30
1.4.1	Tutkimuksen metodologiset valinnat	30
1.4.2	Aineiston keruu.....	31
1.4.3	Aineiston tulkinta	33
1.5	Tutkimuksen sisältö ja rakenne	35
1.5.1	Tutkimuksen sisältö	35
1.5.2	Tutkimuksen rakenne	37
2	HYVÄ KIRJANPITOTAPA.....	39
2.1	Hyvän kirjanpitotavan historia ja sisältö	39
2.1.1	Hyvän kirjanpitotavan kehitys Suomessa.....	39
2.1.2	Lain tarkoittamat hyvän kirjanpitotavan lähteet	41
2.1.3	Yleiset tilinpäätösperiaatteet	43
2.1.4	Tilinpäätösinformaation merkitys.....	44
2.1.5	Hyvää kirjanpitotapaa koskevat eettiset ohjeet.....	45
2.2	Käsityksiä hyvästä kirjanpitotavasta	47
2.2.1	Haastattelujen perusteella tehty tulkinta	47
2.2.2	Haastateltavien hyvän kirjanpitotavan lähteitä	47
2.2.3	Haastateltavien periaatteita.....	52
2.2.4	Kirjanpidon ja tilinpäätösinformaation merkitys käytännössä.....	55
2.2.5	Tilinpäätösinformaatiota käyttävät sidosryhmät.....	58

2.3	Kokoava tulkinta.....	59
2.3.1	Kirjanpidon merkitys	59
2.3.2	Hyvä kirjanpito tapa	60
3	VEROSUUNNITTELU	63
3.1	Johdanto yritysverotukseen	63
3.1.1	Verotuksen historiaa	63
3.1.2	Verotuksen filosofiaa.....	66
3.1.3	Yritysverotus 1990-luvulta alkaen.....	69
3.2	Verosuunnittelu ja veronkierto.....	71
3.2.1	Käsitteiden välinen ero	71
3.2.2	Verosuunnittelu	74
3.2.3	Veronkierto	75
3.2.4	Harmaa talous	77
3.3	Verotuksen oikeudenmukaisuus.....	79
3.3.1	Verotuksen oikeusturvaan liittyvät ongelmat.....	79
3.3.2	Oikeusturvan parantamiseen tähtäävät lainmuutokset.....	80
3.4	Verosuunnittelu ja veronkierto käytännössä.....	81
3.4.1	Haastattelujen perusteella tehty tulkinta	81
3.4.2	Verosuunnittelun tavat käytännössä	82
3.4.3	Verosuunnittelun ja veronkierron välinen harmaa alue.....	86
3.4.4	Veronkierron tavat käytännössä.....	88
3.5	Käsityksiä verotuksen oikeudenmukaisuudesta	91
3.5.1	Oikeudenmukaisuutta vaarantavia tekijöitä	91
3.5.2	Käsityksiä verottajan eduista ja yrityksen eduista.....	94
3.6	Kokoava tulkinta.....	95
3.6.1	Verosuunnittelija ja veronkiertäjä	95
3.6.2	Hyväksyttävän verosuunnittelun kriteerit	97
3.6.3	Hyväksyttävä verosuunnittelu	98
4	HYVÄ TILINTARKASTUSTAPA.....	100
4.1	Tilintarkastus Suomessa	100
4.1.1	Tilintarkastusalan kehitys	100
4.1.2	Tilintarkastusjärjestelmä Suomessa	102
4.1.3	Tilintarkastuksen tarkoitus	103
4.1.4	Tilintarkastuksen valvonta ja rangaistussäännökset.....	104
4.2	Hyvä tilintarkastustapa	106
4.2.1	Hyvän tilintarkastustavan lähteet	106
4.2.2	Hyvä tilintarkastustapa lainsäädännön mukaan.....	108
4.2.3	IAPS 1005	110
4.2.4	KHT-yhdistyksen suositukset hyväksi tilintarkastajataivaksi	111
4.2.5	Tilintarkastuksen merkitys sidosryhmille	112

4.3	Käsityksiä hyvästä tilintarkastustavasta	114
4.3.1	Haastattelujen perusteella tehty tulkinta	114
4.3.2	Riippumattomuus.....	115
4.3.3	Luottamus	116
4.3.4	Tilintarkastuksen suorittaminen	118
4.3.5	Olellisuus	120
4.3.6	Uskottavuus.....	123
4.3.7	Vastuu.....	124
4.3.8	Sidosryhmien merkitys käytännössä	125
4.4	Kokoava tulkinta.....	128
4.4.1	Tilintarkastustyön uusia piirteitä	128
4.4.2	Mielikuvat ja todellisuus	129
4.4.3	Hyvä tilintarkastustapa	131
5	LASKENTATOIMI JA MORAALI.....	133
5.1	Moraalia koskeva tulkinta	133
5.1.1	Tulkinnassa käytettävä viitekehys	133
5.1.2	Osa-alueiden tuloksia.....	134
5.2	Utilitarismi ja laskentatoimi	137
5.2.1	Laskentainformaatiosta hyötyvät sidosryhmät.....	137
5.2.2	Omistajan hyöty ja sidosryhmien hyöty	139
5.2.3	Miten laajalti laskentainformaatiolla on merkitystä.....	141
5.2.4	Mille sidosryhmille laskentainformaatiolla on merkitystä....	141
5.3	Rawlsin oikeudenmukaisuusteoria.....	142
5.3.1	Ovatko laskentatointa säätelevät lait oikeudenmukaisia	142
5.3.2	Onko lakeja noudatettava.....	144
5.3.3	Toteutuuko reilu peli laskentatoimessa	144
5.4	Laskenta-ammattilaisten moraalin taso	146
5.4.1	Esisovinnainen taso	146
5.4.2	Sovinnainen taso	146
5.4.3	Periaatteiden taso.....	148
5.4.4	Haastateltavien moraalin taso	149
5.5	Kokoava tulkinta.....	151
5.5.1	Laskenta-ammattilaisten moraalikäsitteitä	151
5.5.2	Laskentatoimen moraalin rakentajat	152
5.5.3	Tulosten vertailua aikaisempiin tutkimuksiin	153
6	YHTEENVETO JA ARVIOINTIA	156
6.1	Tulosten yhteenveto	156
6.1.1	Käytetty viitekehys.....	156
6.1.2	Tutkimuksen osa-alueiden tulokset.....	157
6.1.3	Moraalia koskevat tulokset	158

6.2 Tulosten arviointia.....	158
6.2.1 Noudatettu etiikka ja puhuttu etiikka	158
6.2.2 Jatkotutkimusmahdollisuuksia.....	159
6.3.3 Loppusanat	160
LÄHTEET	162
Kirjat, artikkelit, monistetyyppiset julkaisut ja internet-julkaisut...	162
Hallituksen esitykset	170
Oikeustapaukset	171
Kirjanpitolautakunnan yleisohjeet	171
Muut lähteet	172
KÄYTETYT LYHENTEET.....	173
LIITTEET	174
LIITE 1 Haastatteluja koskevat tiedot.....	174
LIITE 2 Haastattelujen teemat.....	176
LIITE 3 Oikeustapaukset	177
ENGLISH SUMMARY	181

TAULUT

TAULU 1	Yksilön moraalinen kehitys Kohlbergin mukaan	22
TAULU 2	Tutkimuksen osa-alueet, lainsäädäntö, perusaineisto ja raportit	36
TAULU 3	Haastateltavien hyvän kirjanpitotavan lähteitä	51
TAULU 4	Haastateltavien hyvän kirjanpitotavan periaatteita	55
TAULU 5	Kirjanpitolainsäädännön muutosten tuomia hyötyjä ja heikkouksia	57
TAULU 6	Haastateltavien hyvän kirjanpitotavan lähteet ja periaatteet	60
TAULU 7	Verosuunnittelijan tyyli ja piirteet	85
TAULU 8	Veroseikkailijan tyyli ja piirteet	87
TAULU 9	Veronkiertäjän tyyli ja piirteet	91
TAULU 10	Verotuksen oikeudenmukaisuutta vaarantavia tekijöitä	93
TAULU 11	Mikä on hyväksyttävää verosuunnittelun tyyleissä	96
TAULU 12	Mikä on hyväksyttävää veroseikkailijalle	96
TAULU 13	Mikä on hyväksyttävää veronkierron tyyleissä	97
TAULU 14	Riippumattomuutta vaarantavia seikkoja	116
TAULU 15	Luottamusta vaarantavia seikkoja	118
TAULU 16	Tilintarkastajan keinoja uskottavuuden luomiseksi	124
TAULU 17	Toteuttamiskuiluun johtavia seikkoja	127
TAULU 18	Sidosryhmien odotuskuilu ja tilintarkastajan toteuttamiskuilu	128
TAULU 19	Tilintarkastustyön mielikuva ja käytäntö	130
TAULU 20	Moraalin tarkastelussa käytettävä viitekehys	133
TAULU 21	Sidosryhmiä koskevia tuloksia	134
TAULU 22	Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaan perustuvia tuloksia	135
TAULU 23	Yksilömoraalia kuvaavia tuloksia	136
TAULU 24	Sidosryhmät ja tilinpäätösinformaation merkitys	138
TAULU 25	Lainsäädännön puutteita haastateltavien mukaan	143
TAULU 26	Pelitilanne laskentatoimen pelikentällä	145
TAULU 27	Haastateltavien laskenta-ammattilaisten moraalinen taso	149
TAULU 28	Laskentatoimen moraalinen rakentajat	153

KUVIOT

KUVIO 1	Tutkimuksen hermeneuttinen kehä	30
KUVIO 2	Tutkimuksen rakenne	37

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen aihe ja osa-alueet

1.1.1 Tutkimuksen aihe

Laskentatoimen yhteydessä puhutaan harvoin moraalista¹ tai etiikasta², vaikka laskentatoimeen liittyy moraalikysymyksiä³. Myös laskentatoimen lainsäädäntöön sisältyy moraalisiin viittaavia ilmaisuja. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan kirjanpitolakiin sisältyvää käsitettä *hyvä kirjanpitotapa*, tilintarkastuslakiin sisältyvää käsitettä *hyvä tilintarkastustapa* sekä verotusmenettelylain *veronkiertopykälää*⁴. Kysymykset hyvistä ja oikeista tavoista ovat moraalikysymyksiä, joten mainitut käsitteet ovat pohjimmiltaan moraalisiin liittyviä käsitteitä.

Yritysetiikka on tutkimussuuntaus, jossa käsitellään liiketoiminnan moraalikysymyksiä. Yritysetiikan alalta tehtyjä tutkimuksia luokitellaan kahteen suuntaukseen. Lähtökohdaltaan normatiivissa tutkimuksissa tarkastellaan sitä, miten asioiden pitäisi olla, ja miten ihmisten tulisi käyttäytyä. Näissä tutkimuk-

---

1 Moraali tarkoittaa empiiristä ilmiötä, josta voidaan tehdä huomioita, ja joka toteutuu yhteisössä ihmisten toimintana. Moraalia voidaan kuvailla yhteisöjen ja yksilöiden toiminnan piirteeksi. Moraalinen toiminta perustuu yhteisössä vallitseville säännöille. Sana moraali tulee latinan kielestä: *mos, mores*, joka tarkoittaa tapaa tai tapoja. *Moralis* on tapoja koskeva (Airaksinen, 1987; Pietarinen, Poutanen, 1998; Harva, 1978).

2 Etiikka on moraalii-ilmiötä tutkiva filosofian alue. Etiikka ei osallistu arkielämän moraalikeskusteluun vaan pyrkii kuvaamaan sen luonnetta. Etiikassa tarkastellaan sitä, mikä on hyvää ja mikä pahaa. Etiikan tutkimus on toiminnan tutkimusta, kun moraalii puolestaan ohjaa toimintaa. (Mintz, 1992; Gustafsson, 1988; Velasquez, 1982; Robin, Reidenbach, 1989; Pietarinen, Poutanen, 1998; Heikkonen, 1995).

3 Näihin viittaavat mm. seuraavat Helsingin Sanomien otsikot keväällä 2001: Rahoitustarkastus arvostelee teknoyritysten pörssilistauksia, pörssiin pääsi yhtiöitä, joiden laskenta petti (HS, 11.4.2001); Huippuluokan tilintarkastajat miljoonakorvauksiin (HS, 9.4.2001); Valtaosa yrityksistä joutunut talousrikoksen kohteeksi (HS, 18.5.2001); Uotien vankeustuomiot pidentyivät hovioikeudessa (HS, 31.3.2001).

4 Veronkiertopykälä tarkoittaa veron kiertämistä estävää yleislauseketta, joka on verotusmenettelylain 28 §:ssä.

sisä kehittelään työkaluja, joilla voidaan arvioida eettistä ja ei-eettistä käyttäytymistä organisaatioissa. Toinen yritysetiikan tutkimussuuntaus painottuu eettisen ja ei-eettisen käyttäytymisen kuvaamiseen eri yhteyksissä. Tarkasteltavana on esimerkiksi organisaatioilmasto, organisaatorakenne tai organisaation vaikutus ihmisten normeihin (Kahn, 1990).

Tässä tutkimuksessa pyrkimyksenä on neutraali kuvaaminen. Kuvailevan etiikan tutkimussuuntauksista fenomenologinen suuntaus pyrkii selvittämään ihmisen tietoisuuden ja hänen elämismaailmansa rakennetta ja sisältöä. Todellisuuden ilmiöillä on merkityksiä, joiden kuvaamiseen fenomenologinen tutkimus pyrkii (Pietarinen, Poutanen, 1998). Tutkimuksessa käytetään fenomenologista, ilmiön sisältöä ja merkitystä tutkivaa lähestymistapaa, jota voidaan kutsua myös tulkinnalliseksi tutkimukseksi (Tamminen, 1993; Takala, 1999; Burrell, Morgan, 1979; Härmäläinen, 1987). Tutkimuksessa pyritään laskenta-ammattilaisten näkökulmasta ymmärtämään ja kuvaamaan hyvää kirjanpitolapaa, hyväksyttävää verosuunnittelua ja hyvää tilintarkastustapaa.

1.1.2 Tutkimuksen osa-alueet ja tutkimuskysymykset

Tutkimuksessa on kolme osa-aluetta, jotka käsittelevät kirjanpitoa, verosuunnittelua ja tilintarkastusta. Osa-alueet ovat kukin itsenäisiä tutkimuksia. Niitä yhdistävät yhteiset teemat ovat laskentatoimi ja moraalit. Tutkimuksessa rakennetaan etiikkaan perustuva viitekehys, jota käyttäen tarkastellaan hyvää kirjanpitolapaa, verosuunnittelua ja hyvää tilintarkastustapaa.

Tutkimuksen ensimmäinen osa-alue on *hyvä kirjanpitolapaa*. Kirjanpitolain mukaan kirjanpitolain tulee noudattaa hyvää kirjanpitolapaa. Lain perustelujen mukaan hyvä kirjanpitolapaa saa sisältönsä teoriasta ja käytännöstä. Mitään yhtenäistä, koko kirjanpitolakia selittävää teoriaa ei lain taustalla kuitenkaan ole. Keskeinen asema käytännön ohjaamisessa on kirjanpitolautakunnan yleisohjeilla, lausunnoilla ja muilla kannanotoilla (Järvinen, Prepula, Riistama, Tuokko, 2000; HE 173/1997). Kirjanpitolautakunta on antanut runsaasti uusia yleisohjeita vuoden 1997 kirjanpitolain uudistamisen jälkeen. Joissain yhteyksissä onkin epäilty kirjanpitolautakunnan monopolisoineen itselleen hyvän kirjanpitolavan (Mäkinen, 2000).

Kirjanpidon teoreettisia perusteita on viime vuosina tutkittu Suomessa varsin vähän. Vielä vähäisemmälle huomiolle on jäänyt kirjanpitolapaa. Suomessa ei ole olemassa muutakaan yhtenäistä esitystä siitä, mitä hyvä kirjanpitolapaa käytännössä tarkoittaa. Eräissä maissa on menty pitemmälle, ja laskenta-ammattilaisten järjestöt ovat kartoittaneet ja julkaisseet kirjanpidon tärkeimmät konventiot (Järvinen, Prepula, Riistama, Tuokko, 2000; ICAEW)⁵. Tässä tutkimuksessa hyvää kirjanpitolapaa tarkastellaan käytännön tasolla ja laskenta-ammattilaisten näkökulmasta. Hyvää kirjanpitolapaa koskeva tutkimuksen kysymys kuuluu:

5 Myös lainsäädännön uudistamisen yhteydessä kirjanpidon ammattilaiset on Suomessa jätetty syrjään (Pirinen, 1996).

Millaisia käsityksiä laskenta-ammattilaisilla on hyvästä kirjanpitotavasta?

Toinen tutkimuksen osa-alue on verosuunnittelu. Vaikka verotusmenettelylakiin sisältyy veronkierron määritelmä, verosuunnittelu ja veronkierto eivät ole yksikäsitteisiä ilmiöitä, vaan menevät osittain päällekkäin (VML 28 §; Ikkala, Pallonen, Haapaniemi, Raitasuo, 1997). Lainsäädäntöön ei sisälly jokaista erityistä tilannetta koskevaa säännöstöä, ja yritykset joutuvat tekemään verotukseen liittyviä ratkaisuja tietämättä aina tarkkaan seurauksia. Verotuksen oikeudenmukaisuus ja luottamuksen puute verotuksen osapuolten välillä onkin muodostunut ongelmaksi (Myrsky, 1999; Andersson, 1998). Tässä tutkimuksessa kuvataan laskenta-ammattilaisten käsityksiä siitä, millaiset käytännöt verosuunnittelussa ovat hyviä ja oikeita. Verosuunnittelua koskeva tutkimuksen kysymys kuuluu:

Millaisia käsityksiä laskenta-ammattilaisilla on hyväksyttävästä verosuunnittelusta?

Tutkimuksen kolmas osa-alue on hyvä tilintarkastustapa. Käsite sisältyy tilintarkastuslakiin, jonka mukaan tilintarkastajan on noudatettava hyvää tilintarkastustapaa. Lain valmistelujen yhteydessä todettiin hyvän tilintarkastustavan tarkoittavan velvollisuutta toimia tilintarkastustehtävissä huolellisten ammattihenkilöiden yleisesti noudattaman tilintarkastuskäytännön mukaisesti (Tilintarkastusalan suositukset, 2000). Hyvää tilintarkastustapaa koskeva tutkimuksen kysymys kuuluu:

Millaisia käsityksiä laskenta-ammattilaisilla on hyvästä tilintarkastustavasta?

Tutkimuksessa tarkastellaan hyviä ja hyväksyttäviä laskentatoimen tapoja. Tällöin hyvä tai hyväksyttävyys on laskentatoimeen liittyvä ominaisuus. Se on ymmärrettävissä ainoastaan laskentaympäristössä ja vain muiden käsitteiden kautta (Pietarinen, Poutanen, 1998).

Hiljainen tieto (tacit knowledge) tarkoittaa organisaation tai yhteisön olemassa olevaa implisiittistä kokemusta, jota ei ole ilmaistu sanallisesti (Vaivio, 2000). Myös laskenta-ammattilaisilla voidaan olettaa olevan hiljaista tietoa siitä, minkälaisia muotoja kirjanpitotapa, verosuunnittelu ja tilintarkastus saavat käytännössä laskentatoimen työssä. Tutkimuksessa pyritään muuntamaan laskenta-ammattilaisten hiljainen, implisiittinen kokemus ja tieto eksplisiittiseksi ja antamaan sille sanallinen merkitys ja muoto.

1.2 Tutkimuksen viitekehyksen rakentaminen

1.2.1 Etiikka laskentatoimen tutkimuksen työvälineenä

Tutkimuksessa tarkastellaan laskenta-ammattilaisten käsityksiä siitä, millaiset kirjanpidon, verosuunnittelun ja tilintarkastuksen tavat ovat hyviä ja oikeita⁶. Moraali viittaa käytännössä esiintyviin ilmiöihin, joten kysymyksessä on moraaliin kohdistuva tarkastelu. Tarkastelussa käytetään hyväksi etiikan teorioita, joten tutkimus on etiikan tutkimusta⁷. Tarkastelua varten rakennetaan etiikan viitekehys, joka perustuu sidosryhmäteoriaan, moraalifilosofiaan ja Kohlbergin yksilön moraalien kehitystä kuvaava teoriaan (Understanding Stakeholder Thinking, 1995; Velasquez, 1982; Lovell, 1995).

Viitekehyksen ensimmäinen tekijä on sidosryhmäteoria, jota on yritysetiikan tutkimuksessa käytetty aiemminkin. Yrityksen toiminnalla nähdään olevan merkitystä sidosryhmien hyvinvoinnille, ja yrityksen odotetaan noudattavan eettisiä periaatteita suhteessa sidosryhmiinsä (Sillanpää, 1990; Laurila, 1995; Kujala, 2001). Yrityksen sidosryhmistä omistajat, johtajat, työntekijät, asiakkaat, toimittajat, yhteiskunta, tiedotusvälineet, kuluttajaryhmät sekä ympäristö ovat keskeisiä. Sidoryhmiä ja yritystä yhdistävät liiketoimet tai muut vaikutuskanavat. Sidoryhmät edustavat erilaisia toimintaympäristöjä ja niiden merkitys yritykselle on vaihteleva. Myös niiden valta suhteessa yritykseen on erilainen (Understanding Stakeholder Thinking, 1995; Näsi, Näsi, Phillips, Zyglidopoulos, 1997).

Sidosryhmäteoria tarjoaa toimivan ja monipuolisen viitekehyksen laskentatoimen tutkimukseen. Sitä voidaan käyttää yhdessä moraalifilosofian kanssa ja tarkastella yrityksen suhdetta eri sidoryhmiin erilaisia moraaliteorioita

---

6 Kysymyksessä on myös ammattietiikkaa käsittelevä tutkimus. Ammattietiikka muodostaa erään moraalifilosofian sovelluksen. Ihminen toimii ammatissaan yhteisön ja organisaation normien ja lakien mukaan, eikä pelkästään yksilönä. Ammattiin liittyvät arvot, hyveet ja vastuu määräytyvät oman toiminnan lisäksi siitä organisaatiosta ja yhteisöstä, jossa hän toimii. Ammattietiikan tarkoituksena on ymmärtää ammattien asemaa ja tehtävää yhteiskunnassa. Ammatin eli "profession" määrittelyyn sisältyy joukko tyypillisiä piirteitä. Ammatti eroaa työstä siinäkin tapauksessa, että työ olisi vaativaa ja erikoistunutta. Ammattilaista luonnehtii taitojen ja tietojen kokonaisuus, joita ilman häntä ei tässä merkityksessä ole olemassa. Ammattia luonnehtii asema yhteiskunnassa, jossa ammattilainen on ainakin jossakin määrin itsenäinen. Ammatteihin liittyy myös oikeuksia ja valtaa järjestää olojaan haluamallaan tavalla. Eräs tärkeä ammatteihin liittyvä tekijä on koulutus. Ammatti on ammattikunnan osaaminen, asema ja auktoriteetti yhdistettynä. Ammattiin liittyy erityinen eettinen säännöstö, joka saattaa sallia myös sellaista, mikä ei ole muuten hyväksyttävää. Ammattikunnalla on oma eettinen normistonsa. Ammatinormisto on osa yleistä yhteiskunnan etiikkaa, josta se saa myös oikeutuksensa. Ammatteettiset ongelmat eivät eroa muista eettisistä kysymyksistä muussa kuin siinä, että ne koskevat ammattien eettisyyttä. Erilaisissa ammateissa toimivilla erilaiset hyveet ovat arvokkaita. Toisinaan jokin hyve, joka arkielämässä voi olla epätoivottava, saattaa tietyssä ammatissa ollakin arvokas (Airaksinen, 1991; Koehn, 1994; Räikkä, 1998). Esimerkiksi ammattisotilaan hyveet voivat olla arkielämässä epätoivottavia.

7 Moraali tarkoittaa tapaa tai tapoja. Etiikka on moraalilmiöitä tutkiva filosofian alue (Airaksinen, 1987; Mintz, 1992; Gustafsson, 1988; Velasquez, 1982; Robin, Reidenbach, 1989; Pietarinen, Poutanen, 1998; Heikkonen, 1995; Harva, 1978).

käyttäen (Niskala, Näsi, 1995; Pylkkänen, 1995). Tässä tutkimuksessa sidosryhmäteoriaa käytetään yhdessä moraalifilosofian kanssa.

Viitekehyyksen toinen tekijä on moraalifilosofia. Moraalifilosofian taustalla ovat erilaiset käsitykset siitä, millä perusteilla tekoja voidaan pitää hyvinä ja oikeina. Moraalifilosofia koskee inhimillistä käyttäytymistä, mutta myös yritysten päätöksentekoa ja toimintaa tarkastellaan moraalifilosofiaan perustuen. Moraalifilosofisista suuntauksista utilitaristinen hyötyetiikka, velvollisuus- ja oikeusetiikka sekä hyve-etiikka ovat usein käytetyt yritysetiikan yhteydessä (Airaksinen, 1987; Velasquez, 1982; Koskinen, 1995; Russel, 1992), ja ne soveltuvat myös laskentatoimen tarkasteluun (Pylkkänen, 1995). Pekka Pylkkäsen (1995) lisensiaatintyössä Johdon laskentatoimi ja etiikka kehitetään sisäisen laskentatoimen analysointiin moraalifilosofiaan perustuva viitekehys. Viitekehyyseen on sisällytetty sidosryhmäajattelu, jolloin mukaan saadaan sosiaalinen ympäristö, jossa päätöksenteko tapahtuu. Malli sisältää myös moraalifilosofian teorioita, joista Pylkkänen on valinnut Kantin velvollisuusetiikan, tekoutilitarismin sekä Aristoteleen hyve-etiikan.

Pylkkäsen tutkimuksella ja tällä tutkimuksella on yhteisiä piirteitä. Pylkkänen käyttää sidosryhmäteoriaa ja moraalifilosofiaa laskentatoimen analysointiin, kuten tehdään tässäkin tutkimuksessa. Näkyvin ero on se, että Pylkkänen käsittelee johdon laskentatoimintaa, kun nyt käsillä olevassa tutkimuksessa käsitellään pääasiassa ulkoista laskentatoimintaa. Toinen ero on se, että Pylkkäsen tutkimus on käsitteanalyttinen, kun tässä tutkimuksessa käytetään empiiristä aineistoa. Rakennettava viitekehys on myös erilainen. Lisäksi lainsäädäntö on keskeisellä sijalla tässä tutkimuksessa, kun Pylkkäsen tutkimuksessa lainsäädännöllä ei ole merkitystä.

Tutkimuksen viitekehyyksen kolmas tekijä on yksilön moraalitieteellinen näkemyksen mukaan laskentatoimen tuottamat laskelmat ovat arvovapaita ja objektiivisia. Laskentainformaatiota on totuttu pitämään päätöksentekijästä irrallisena tekijänä. Tätä piirrettä on pidetty jopa olennaisena laskentainformaation luotettavuuden kannalta. Toisen näkemyksen mukaan todellisuus ja myös laskentatoimi syntyy ja kehittyy ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Tämän näkemyksen mukaan laskentatoimi voidaan nähdä eräänlaisena kielenä, jolla on oma sanastonsa ja kielioppinsa ja omat merkityksensä todellisuuden ilmiöille. Laskentatoimen tuottama kuva todellisuudesta on kommunikaatiota, jossa tietoa tuotetaan ja vastaanotetaan. Kuva ei ole yksikäsitteinen, vaan tiedon vastaanottaja samoin kuin lähettäjäkin osallistuvat kommunikaatioprosessiin (Hines, 1988; Manninen, 1992; Pihlanto, 1996).

Jälkimmäistä käsitystä on Pekka Pihlanto (1996) kehitellyt edelleen. Pihlanto esittää, että tuotettava tieto kulkee sitä kehitettäessä ja muokattaessa eriasteisina versioina merkitysten muodossa laskentahenkilön tajunnan kautta ja kehittyy samalla. Laskentainformaation tuottaminen ylittää edellyttää, että henkilön tulee muodostaa myös tahtoa tarkoittavia merkityksiä, joita säätelee yksilön oma arvojärjestelmä. Laskentatietoa tulkitaan tajunnassa merkityksinä, ja tulkitsejan maailmakuva osallistuu tulkintaan. Laskentainformaation näennäisestä arvovapaudesta huolimatta sen tuottamiseen osallistuu yksilön

situaatiosta tulevia merkityksiä. Mukana on tietoa, tunnetta, intuitiota ja usko-
muksia edustavia merkityksiä (Pihlanto, 1996; Manninen, 1993).

Tämän tutkimuksen näkökulma on laskenta-ammattilaisten näkökulma, ja heidän toimintansa ymmärtäminen on tutkimuksen kohteena (Pihlanto, 1996; Pihlanto, 2000). Vaikka laskentatoimi on monella tapaa sidoksissa ympäristöön-
sä (Kettunen, 1983; Hines, 1988; Näsi 1990), ja laskentakäytännöt ovat osa laa-
jempaa sosiaalista ja moraalista kokonaisuutta, keskeinen tekijä on laskenta-
ammattilaisten yksilötason moraalit ja yksilön rooli organisaatiossa (Takala,
1993; Jones, 1991). Yrityksissä toimivat laskenta-ammattilaiset ovat laskentatoi-
men toteuttajan tai toimijan roolissa. He yhdistävät ympäristöstä tulevat erilai-
set normit ja vaatimukset omaan kokemukseensa, ammattitaitoonsa ja arvojär-
jestelmäänsä (Manninen, 1993). Tässä tutkimuksessa laskenta-ammattilaisen
omilla valinnoilla nähdään olevan merkitystä laskentainformaation tuottamis-
prosessissa. Näiden valintojen takana olevaa moraalit kuvataan käyttäen Kohl-
bergin yksilön moraalit kehitystä kuvaavaa teoriaa. Kohlbergin teoriaa on
käytetty aiemminkin laskenta-ammattilaisten moraalit tarkasteluun (Lovell,
1995).

Seuraavissa luvuissa rakennetaan tutkimuksessa käytettävä eettinen viite-
kehys. Sen tekijät ovat sidosryhmäteoria ja utilitarismi, Rawlsin oikeudenmu-
kaisuusteoria ja Kohlbergin yksilön moraalit kehitystä kuvaava teoria. Sid-
osryhmäteorian avulla laskentakäytännöt liitetään sosiaaliseen ja yhteiskunnalli-
seen kokonaisuuteen. Utilitarismia käytetään kuvaamaan laskentainformaation
merkitystä yrityksen sidosryhmille. Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaa käyte-
tään kuvaamaan yrityksen ja yhteiskunnan välistä suhdetta. Kohlbergin yksilön
moraalit kehitystä kuvaavaa teoriaa käyttäen viitekehukseen sisällytetään las-
kenta-ammattilaisen moraalit taso.

1.2.2 Sidosryhmäteoria ja utilitarismi

Yrityksen keskeinen sidosryhmä on omistajat. Omistajalähtöisen (shareholder
value thinking) näkemyksen mukaan yritysjohton ensisijainen velvollisuus on
edistää osakkeenomistajien etuja. Yritysjohtoa pidetään tilivelvollisena yrityk-
sen omistajille, ja sen tehtävänä on toteuttaa ensisijassa omistajien tavoitteita.
Tilivelvollisuus toteutetaan raporttien välityksellä, joita johto tuottaa omistajille.
Suhteet muihin sidosryhmiin perustuvat lakeihin ja sopimuksiin. Ne pyritään
hoitamaan hyvin, mikä palvelee omistajien intressiä lisäämällä yrityksen tulok-
sellisuutta ja omistajien osinkoja. Koko yhteiskunnan nähdään hyötyvän toi-
mimalla näin (Määttä, 2000; Moore, 1999).

Omistajalähtöisen teorian rinnalla tai vaihtoehtona käytetään sidosryh-
mäteoriaa (stakeholder thinking), joka ottaa huomioon kaikki yrityksen vaiku-
tuspiirissä olevat ryhmät, joille yrityksen päätöksenteolla on merkitystä. Suh-
teet sidosryhmiin perustuvat lakien ohella myös sosiaalisiin ja moraalisiin so-
pimuksiin. Hoitamalla suhteensa hyvin yritysjohto voi saada aikaan kaikkien
sidosryhmien kannalta hyviä sosiaalisia tuloksia. Tämän nähdään johtavan yh-
teiskunnan hyvinvointiin, joka on luonteeltaan sekä taloudellista että sosiaalista
(Niskala, Näsi, 1995; Carroll, Näsi, 1997; Moore, 1999; Määttä, 2000).

Suomessa laskentatoimen suurin merkitys sidosryhmille on aina ollut laskentainformaation käyttökelpoisuudessa. Vuoden 1992 ja 1997 kirjanpitolain uudistuksissa painotettiin erityisesti juuri ulkoisen laskentatoimen käyttökelpoisuutta yrityksen sidosryhmille. Sidosryhmien joukossa tärkeitä laskentainformaation käyttäjiä ovat omistajat, potentiaaliset sijoittajat, työntekijät, lainantajat, tavaran ja palvelusten toimittajat, asiakkaat, viranomaiset ja yleisö (Koskinen, 1999). Nämä ovat yrityksen läheisiä sidosryhmiä, joiden kanssa yrityksellä on taloudellista tai muuta vaihdantaa.

Yrityksen vaikutus ulottuu laajemmalle kuin yrityksen lähimpiin sidosryhmiin. Yrityksellä on laajaa ajallista ja paikallista vaikutusta, ja yrityksen sidosryhmien joukkoon nähdään kuuluvan kaikkien niiden, joille yrityksen toiminnalla on merkitystä. Merkitys voi liittyä ympäristön saastuttamiseen, tuotteiden vaikutukseen ja tuoteturvallisuuteen, ihmisten terveyteen ja turvallisuuteen, työsuhteiden vaikutukseen, yrityssuhteisiin ja työllisyyteen (Niskala, Näsi, 1995; Virtanen, 1995). Kirjanpitolain mukainen tilinpäätösinformaatio on kuitenkin pitkälle standardoitua, se sisältää valitut asiat ja jättää kertomatta sellaista, mikä saattaisi olla tarkastelijalle tärkeää. Esimerkiksi ympäristövaikutukset ja investointien eettisyyden tarkastelu jäävät pakollisen informaatiovelvoitteen ulkopuolelle (Määttä, 2000).

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan, mitkä sidosryhmät laskelmia käyttävät ja miten näiden sidosryhmien edut huomioidaan laskelmia laadittaessa. Edelleen tarkastellaan sitä, tehdäänkö laskelmia pääasiassa omistajien vai muiden sidosryhmien etuja silmällä pitäen sekä sitä, miten laajaa merkitystä laskentamattilaiset näkevät laskentainformaatiolla olevan. Tarkasteltavana on laskentainformaation tuottama hyöty eri sidosryhmille. Moraalifilosofisista teorioista utilitaristinen etiikka soveltuu tähän tarkasteluun⁸.

Mill (2000) kuvailee utilitarismia seuraavasti: "Se oppi, joka asettaa moraalin perustaksi hyödyn tai suurimman onnellisuuden periaatteen, katsoo, että teot ovat oikein siinä määrin kuin niillä on taipumus edistää onnellisuutta ja väärin siinä määrin, kun niillä on taipumus tuottaa onnettomuutta". Onnellisuudella Mill tarkoittaa nautintoa ja tuskan puuttumista ja onnettomuudella tuskaa ja nautinnon puuttumista. Millin mukaan päämääriä itsessään ja tavoittelemisen arvoisia ovat nautinto ja vapaus tuskasta (Mill, 2000).

Utilitarismiin liittyy maksimoinnin idea. Maksimoinnin kohteena on mahdollisimman suuri onnellisuus tai nautinto. Talouselämässä hyvän tavoittelu ja maksimointi liitetään tehokkuuden, tuotannon tai voiton maksimointiin. Voiton maksimoinnista hyötyvät yrityksen omistajat ja mahdollisesti myös työntekijät ja muut sidosryhmät.

Utilitaristisessa etiikassa kysymykset koskettelevat myös sitä, kenelle hyöty koituu. Yksilöutilitarismi korostaa yhden yksilön tai ryhmän hyötyä. Yhteisöutilitarismi näkee maksimoinnin kohteeksi koko yhteisön hyödyn, ja moraaliiin kuuluu myös muiden ihmisten ja yritysten huomioiminen. (Mäkinen, Kakkuri-Knuuttila, 1997; Lovell 1995). Toinen utilitarismin jako on tekoutilita-

8 Myös agenttiteoria sivuaa sidosryhmäteoriaa. Agenttiteoriaa on sovellettu tilintarkastajan ja tilitoimistojohtajan ammattietiikan viitekehyksenä (Viitanen, 2000; Virtanen, 2001).

rismi ja sääntöutilitarismi. Tekoutilitarismin mukaan painopiste on siinä, miten tiettyssä tilanteessa voidaan saavuttaa suurin hyöty. Tämän näkemyksen mukaan tietty teko saattaa seurauksiltaan olla hyvä, vaikka tekoa ei yleiseksi säännöksi voidakaan hyväksyä. Jos yrityksen toimintakertomus sisältää tulevaisuuden odotuksia koskevaa liian optimistista informaatiota, se saattaa aiheuttaa sen, että sijoittajat ostavat yrityksen osakkeita ja mahdollisesti sijoittaminen myös muihin yrityksiin kasvaa. Väärästä informaatiosta olisi loppujen lopuksi hyötyä kaikille⁹. Säännöksi väärän informaation antamista ei voida ottaa. Sääntöutilitarismissa pyritään kehittämään moraalisia sääntöjä, joita tulee noudattaa. Oikea moraalinen sääntö on sellainen, joka maksimoi hyödyt ja minimoi haitat. Sääntöä noudattamalla voidaan saavuttaa suurin hyöty (Airaksinen, 1987; Mill, 2000).

Utilitaristinen näkemys on tavallinen sellaisissa päätöksentekotilanteissa, jotka edellyttävät toiminnan mittaamista ja arvioimista. Se tarjoaa sopivat työkalut voitonlaskemiseen ja -jakamiseen samoin kuin muihinkin laskentatoimeen liittyviin ongelmiin yrityksessä (Virtanen, 1995; Cowton, 1999). Utilitarismin keskeiset kysymykset tässä tutkimuksessa koskevat sitä, mitkä sidosryhmät hyötyvät laskentainformaatiosta ja miten ne tämän hyödyn saavat. Laskentatoimen hyödyn käyttökelpoisuudesta Pihlanto (1998a) esittää esimerkin rahoittajan sijoituspäätöksestä, jossa tilinpäätösinformaatio saattaa olla ainoa lähde. Samoin suuren yrityksen ylin johto voi pitää laskentainformaatiota tulosyksikköjen todellisuuden riittävänä ja jopa tyhjentävänä kuvana¹⁰.

1.2.3 Rawlsin oikeudenmukaisuusteoria

John Rawls (1988) ulottaa moraalisäännöt yhteiskunnallisten instituutioiden toimintaan ja kuvaa asiaa käsitteellä tietämättömyyden verho (*veil of ignorance*). Moraalisäännöt valitaan tietämättömyyden verhon takana siten, että asemat ja statukset yhteiskunnassa ovat vielä määrittelemättä. Ihminen joutuu elämään valitsemansa moraalin kanssa riippumatta siitä, mihin asemaan sattuu yhteiskunnassa päätymään.

Rawlsin mukaan oikeudenmukaisuus on yhteiskunnallinen hyve. Rawlsin ratkaisu yhteiskunnan sääntöjen ja moraalin ongelmaan on, että oikeudenmukaisuuden tulee olla inhimillisten instituutioiden ja myös lakien perustavalaatuinen hyve. Yhteiskunnalliset sopimukset on laadittava siten, että ne ovat oikeudenmukaisia, ja kaikki voivat ne hyväksyä, jolloin yhteiskunnan periaatteet ovat omia periaatteita. Kun moraalit on itse valittu, sen noudattaminen on jokaisen velvollisuus. Rawlsin mukaan oikeudenmukaisuus tai reilun pelin periaate (*justice of fairness*) ei merkitse tasajakoa. Toiset saavat enemmän kuin toiset, mutta alistuminen yhteisiin sääntöihin kuuluu reilun pelin henkeen (Rawls, 1988).

9 Esimerkki ei päde yleisesti. Tavallisempaa lienee, että väärä informaatio tuottaa enemmän haittaa kuin hyötyä.

10 Tilinpäätösinformaation manipuloinnista esim. rahoitustarkastus arvostelee teknoyritysten pörssilistauksia. Pörssiin pääsi yhtiöitä, joiden laskenta petti (HS 11.4.2001).

Tässä tutkimuksessa Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaa käytetään kuvaamaan yrityksen ja yhteiskunnan välistä suhdetta. Teoria soveltuu tähän tarkoitukseen, koska tarkasteltavana on lainsäädännöllä normitettu laskentatoimi. Teoriaa soveltaen voidaan ottaa huomioon kaksi osapuolta: yhteiskunta lakeineen ja normeineen sekä yrityksessä toimiva laskenta-ammattilainen. Yrityksillä on oikeus odottaa yhteiskunnan säätämiltä laeilta oikeudenmukaisuutta ja tasapuolisuutta (Hallberg, 1998). Yrityksillä on myös oikeus lakien sallimiin vaihtoehtoihin laskentatoimen ratkaisuisaan. Yritysten on Rawlsin teoriaa soveltaen noudatettava lakeja riippumatta yrityksen tilanteesta ja siitä, mihin lakien noudattaminen yrityksen johtaa.

Reilun pelin sääntöön liittyy ongelmia. Pelissä on kaksi osapuolta, joilta molemmilta edellytetään reilua peliä. Ensimmäinen ongelma syntyy siitä, että lainsäädäntö ei ole aina yksikäsitteinen. Hyvä kirjanpito- tai hyvä tilintarkastustapa eivät ole selkeitä käsitteitä (Määttä, 2000). Verotuksen osalta käsitteet veronkierto ja verosuunnittelu ovat myös tulkinnallisia. Yritys voi olla periaatteessa valmis hyväksymään vaikkapa verolait tietämättä, miten ne kohtelevat yritystä. Käytännössä tietämättömyys saattaa merkitä, että lain tulkinta ylittää yrityksen. Veroseuraamuksia ei pysytä ennakoimaan, vaikka laki hyväksyttäisiin. Lait ovat yhteiset, mutta niitä sovelletaan eri tavoin (Sänkiaho, 2001).

Toinen ongelma syntyy siitä, että kaikki eivät lakeja noudata. Laaja harmaa talous kiertää järjestelmään sisältyviä lakeja eikä pyrikään niitä noudattamaan. Syyksi ei riitä pelkästään lainsäädännön epäoikeudenmukaisuus tai epäselvyys, eivätkä sanktiotkaan poista koko ongelmaa. Aina on olemassa joukko yrityksiä, jotka eivät toimi reilun pelin mukaisesti (Lith, 1997a). Nämä kaksi ongelmaa tulevat tarkasteltaviksi tutkimuksen kuluessa.

1.2.4 Kohlbergin yksilön moraalista koskeva teoria

Hyvää kirjanpito- ja hyvää tilintarkastustapaa tarkastellaan kirjallisuudessa usein sen perusteella, onko laskentatoimi järjestetty ja toteutettu lakien ja säännösten mukaan (Leppiniemi, 1998). Hyvyys laskentatoimessa tarkoittaa tällöin velvollisuutta noudattaa lakeja ja muita säännöksiä (Hallberg, 1999; Takala, Pallab, 2000).

Laskentakäytäntöjä rakentava tekijä on lakien ohella myös yritysympäristö. On olemassa yrityskohtaisia ohjeita, sääntöjä ja tapoja, joita käyttäen laskentatoimintaa toteutetaan. Tilannetekijät, yritysorganisaatio, vastuukysymykset ja monet muut tekijät muokkaavat laskentakäytäntöjä. Tekniikalla ja laskentamenetelmillä on niinkään merkitystä käytäntöjen muodostumiselle ja laskelmien käyttötarkoitukselle (Lovell, 1995; Ansari, Euske, 1987).

Ympäristön normien ja yksilön moraalien välillä saattaa olla ristiriita. Yksilöllä on kuitenkin aina vastuu omasta toiminnastaan. Yksilön moraalit määrittyvät vain osittain hänen sosiaalisesta asemastaan käsin (Airaksinen 1991). Cowtonin (1999) kysymys "How to make money without selling your principles" koskee investointien eettisyyttä, mutta voidaan ymmärtää koskevan laajasti koko yritystoimintaa. Päätöksenteossa yksilön omalla moraalilla on merkitystä, vaikka ulkopuoliset tekijät ovatkin rajoittamassa.

Lawrence Kohlbergin teoria kuvaa moraalisen arvostelukyvyn vaiheita kehitystä kolme tasoa ja kuusi askelmaa sisältävällä asteikolla (Taulu 1). Myöhemmin Kohlberg ehdotti seitsemättä askelmaa kuuden alkuperäisen lisäksi¹¹.

TAULU 1 Yksilön moraalinen kehitys Kohlbergin mukaan

Taso	Askelma
Periaatteiden taso	7. Henkisyys
	6. Yleismaailmalliset eettiset periaatteet
	5. Yhteiskuntasopimukset ja yksilölliset oikeudet
Sovinnainen taso	4. Laki ja säännöt
	3. Ryhmään kuuluminen
Esisovinnainen taso	2. Henkilökohtaiset tavoitteet
	1. Rankaiseminen ja palkitseminen

Asteikon ensimmäisen, esisovinnaisen tason ensimmäisellä askelmalla teon seuraukset, rankaiseminen tai palkitseminen määrittelevät, onko teko oikea vai väärä. Esisovinnaisen tason toisella askelmalla moraalit ottaa huomioon toisten tarpeet, mutta näkee oikean toiminnan konkreettisenä vaihtona, "annan jotta antaisit", toimijan omasta näkökulmasta (Helkama, 2001; Velasquez, 1982; Airaksinen, 1987; Lovell, 1995).

Moraalin toista, sovinnasta tasoa kuvaa ryhmään kuuluminen ja ryhmän suuri merkitys. Sovinnaisen tason kolmannella askelmalla moraalit ja käyttäytymistä määräävät ryhmän odotukset. Tällä askelmalla perhe, jengi, kansa tai yhteinen sääntö määrittelee, mitkä teot ovat oikeita. Sovinnaisen tason neljännellä askelmalla laki ja järjestys tulevat määrääviksi. Oikeaa ja väärää arvioidaan yhteiskunnallisista velvollisuuksista ja sosiaalisesta asemasta lähtien (Helkama, 2001; Velasquez, 1982; Airaksinen, 1987; Lovell, 1995).

Moraalin kolmas taso sisälsi alun perin kaksi askelmaa, joiden lisäksi Kohlberg myöhemmin esitti kolmannen askelman. Tasoa nimitetään post-sovinnaiseksi tai periaatteiden tasoksi. Periaatteiden tason viides askelma on sosiaalisten sopimusten ja laillisuuden askelma, jolla oikean ja väärän määrittelyyn voidaan käyttää sellaisia periaatteita kuten kansalais- ja ihmisoikeudet. Eri yksilöillä voi olla ristiriitaisia näkemyksiä ja etuja, mutta kaikki arvot ja normit ovat sopimuksenvaraisia ja demokratia voi toteutua yhteisymmärryksen

11 Kohlberg haastatteli väitöskirjaansa varten 72 chicagolaispoikaa, jotka edustivat eri ikäluokkia (10-, 13- ja 16-vuotiaita). Aineistosta rakennettiin kuusi vaihetta menetelmällä, jota on nimetty virke- eli kertomuspisteytykseksi. Ratkaisu oli standardimuotoinen pisteytys ja tarkat pisteytysohjeet kirjattiin 1400-sivuiseen käsikirjaan (Colby, Kohlberg, 1987). Myöhemmin Kohlberg osallistui tutkimusryhmän jäsenenä kokeiluihin, joissa teoriaa edelleen kehitettiin. Hän havaitsi, että moraalisten ongelmien ratkaisuun tarvitaan myös moraalinen ilmapiiri, joka kuvastaa yhteisön keskinäistä luottamusta ja yhteisvastuuta (Helkama, 2001).

vallitessa. Periaatteiden tason kuudes askelma on yleismaailmallisten eettisten periaatteiden askelma. Tekojen oikeutus tulee käsitteellisistä periaatteista, jotka koskevat oikeuksia, hyvinvointia, tasa-arvoa ja toisten ihmisten kunnioitusta arvona sinällään. Periaatteiden tason seitsemäs askelma tuo kuudenteen askelmaan lisäksi ihmisen henkisyuden, uuden ulottuvuuden ihmisen olemassaoloon. Ihminen nähdään osana luomakunnan kokonaisuutta. Perspektiivi on laaja ja se käsittää koko kosmisen olevan (Helkama, 2001; Velasquez, 1982; Lovell, 1995).

Lovell (1995) käyttää Kohlbergin moraalitasoja laskentatoimen käytäntöjen tarkasteluun. Laskentatoimella on Lovellin mukaan ainakin kaksi dimensiota. Toinen on yrityksen organisaation dimensio ja toinen koko yhteiskuntaa ja kaikkia ihmisiä koskeva dimensio. Yritysorganisaation dimensiota leimaa johdon valvonta, kun taas yhteiskunnan dimensiota leimaa laskentainformaation julkinen ja demokraattinen merkitys.

Lovellin mukaan yrityksissä työskentelevät laskenta-ammattilaiset ovat kontrollin alaisia. Moraalinen taso on esisovinnainen, kun käyttäytymistä arvioidaan sen mukaan, miten tehokkaasti laskentainformaatiota voidaan käyttää paljastamaan hyödyttömyyttä tai tehostomuutta. Seurauksena on palkitseminen tai rankaiseminen. Laskentajärjestelmien parissa työskentelevien moraalinen taso on tavallisimmin sovinnaisella tasolla tai mahdollisesti periaatteiden tasolla. Moraalia selittää Lovellin mukaan yritysten ja organisaatioiden eettinen ilmapiiiri. Laskentatoimi on osa yritystä ja toteuttaa sen omaksumia arvoja.

Tässä tutkimuksessa Kohlbergin moraalitasoja käytetään yksilön moraalien tarkasteluun kirjanpidon, verosuunnittelun ja tilintarkastuksen yhteydessä. Alimmalla, esisovinnaisella moraalitasolla oikean ja väärän ero määräytyy rangaistusten ja palkintojen perusteella. Alimman tason moraalien mukaan hyviä laskentakäytäntöjä tulee noudattaa sen vuoksi, että noudattamatta jättämisestä voi seurata rangaistus.

Toisella, sovinnaisella tasolla oikean ja väärän ero määräytyy ammattikunnan, lainsäädännön ja muiden määräysten perusteella. Jos laskenta-ammattilaisen moraalinen taso on sovinnainen, laki ja säännöt on moraalinen perusta, joka määrittelee sen, mikä on oikein ja mikä väärin. Laskentakäytännöt ovat hyviä, mikäli ne ovat lakien mukaisia, ja hyviä tapoja noudatetaan sen vuoksi, että laki määrää niin.

Vasta kolmatta tasoa voidaan nimittää varsinaiseksi moraalien tasoksi, jolla oikean ja väärän määrittelevät moraalifilosofiset käsitykset siitä, mikä on oikein. Laskentakäytännöt ovat hyviä, jos ne tuottavat esimerkiksi hyötyä tai oikeudenmukaisuutta yhteiskuntaan.

1.2.5 Tutkimuksen viitekehystä johdetut tutkimuskysymykset

Tutkimuksen viitekehysten muodostavat sidosryhmäteoria ja utilitaristinen etiikka, Rawlsin oikeudenmukaisuusteoria ja Kohlbergin yksilön moraalien kehitystä kuvaava teoria. Tutkimuksessa tarkastellaan laskentatoimen osa-alueita, kirjanpitoa, verotusta ja tilintarkastusta samaa eettistä viitekehystä käyttäen. Eettinen viitekehys muodostaa eräänlaisen tutkimuslängän, joka kulkee läpi

kaikkien osa-alueiden ja johon palataan uudelleen osa-alueiden jälkeen. Kullakin osa-alueella on lisäksi omat ominaispiirteensä ja oma teoreettinen taustansa, joita käsitellään kunkin osa-alueen alussa.

Utilitaristisen etiikan näkökulmasta tarkastellaan laskelmien tuottamaa hyötyä yrityksen sidosryhmille. Tutkimuksessa kuvataan haastateltavien laskenta-ammattilaisten käsityksiä siitä, mitä merkitystä yrityksen tilinpäätösinformaatiolla on yrityksen sidosryhmille. Sidosryhmiä ja utilitarismia koskeva pääkysymys kuuluu:

Mille sidosryhmille ja millaista hyötyä laskentainformaatiosta on?

Toinen tutkimuksessa käytettävä etiikan teoria on Rawlsin oikeudenmukaisuusteoria, jota käyttäen tarkastellaan laskenta-ammattilaisten käsityksiä lainsäädännön oikeudenmukaisuudesta ja velvollisuudesta noudattaa lakeja. Yhteiskunnan ja laskenta-ammattilaisten välistä suhdetta koskevia pääkysymyksiä on kaksi:

*Ovatko laskentatointa säätelevät lait oikeudenmukaisia?
Onko lakeja noudatettava?*

Kolmas tutkimuksessa käytettävä teoria on Kohlbergin yksilön moraalien kehitystä kuvaava teoria, jota käyttäen tarkastellaan laskenta-ammattilaisten moraalien tasoa. Yksilön moraalien kuvaava pääkysymys kuuluu:

Mikä on laskenta-ammattilaisten moraalien taso?

Tutkimuksen kohteena on yhden ammattiryhmän yksilöt. Yksilön nostaminen fokukseen tarjoaa mahdollisuuden antaa ryhmän käyttäytymiselle ainakin osittain yksilöön sidottu selitys, "kasvot" (Pihlanto, 2000). Tutkimus on kuitenkin tulkitseva, eikä pyri yleistykseen.

1.3 Tutkimuksen osa-alueita koskevat aikaisemmat tutkimukset

1.3.1 Hyvä kirjanpito

Hyvää kirjanpitoa sivuavia tutkimuksia Suomessa ovat julkaisseet Ralf Östermark, Salme Näsi ja Pekka Pirinen.

Ralf Östermarkin oikeustieteellinen väitöskirja Kirjanpidon säätelyn tavoitteellisuus julkaistiin Turussa 1983. Östermarkin tutkimustehtävänä on kirjanpitolautakunnan (KILA) päätösten finaalin selittäminen. Tutkimuksen ensimmäisenä oletuksena on, että KILA:n päätöksentekoon vaikuttaa tavoitteellinen punninta eivätkä ratkaisut perustu ainoastaan lainsäädäntöön ja konventioihin. Toisena oletuksena on, että ratkaisujen selittämisessä on otettava huomi-

oon myös ratkaisujen taustalla olevat tavoiteolettamukset. Tavoiteolettamusten avulla voidaan KILA:n ratkaisut asettaa yhteiskunnalliseen kontekstiinsa. Tutkimuksen apuvälineeksi on kehitetty teoreettinen päätösmalli, jota sovelletaan KILA:n ratkaisujen analysointiin. Östermarkin mukaan kirjanpidon oikeudellisella sääntelyllä pyritään parantamaan sidosryhmien tilinpäätösoikeudellista asemaa. Sääntelyinformaatiota koskevat hyväksyttävät tavoitehypoteesit voidaan asettaa niin, että ne samalla ilmentävät kahtiajakoa osakkeenomistajat – muut sidosryhmät.

Salme Näsin väitöskirja *Laskenta-ajattelun kehitys viime vuosisadan puolivälistä nykypäiviin* julkaistiin Tampereen yliopistossa vuonna 1990. Tutkimus on laskentatoimen suomenkieliseen kirjallisuuteen perustuva historiantutkimus. Tutkimus kattaa ulkoisen ja sisäisen laskentatoimen, josta kirjanpito muodostaa vain yhden osa-alueen. Näsin tutkimuksen kohteena on laskenta-ajattelu ja yhteiskunnallisen ajattelun vaikutus laskentatoimeen. Laskentatoimi nähdään aikansa lapsena, joka heijastelee yhteiskunnan ja elinkeinoelämän kehitystä, ja pystyy myöskin luomaan ratkaisuja yhteiskunnallisesta kehityksestä nouseviin vaatimuksiin. Tutkimus ulottuu 1980-luvun loppupuolelle, jolloin kansainvälistymisen vaikutus kirjanpitolainsäädännölle oli jo nähtävissä. 1990-luvulla kirjanpidon kansainväliset harmonisointivaatimukset ovat olleet kirjanpidon sääntelyyn vahvimmin vaikuttava yhteiskunnallinen tekijä (Näsi, Virtanen, 1998).

Tälle tutkimukselle Näsin työn merkitys on huomattava. Se johdattelee ymmärtämään nykyisen lainsäädännön ja hyvän kirjanpitotavan sisältöä ja taustaa sekä niitä yhteiskunnallisia ja historiallisia tekijöitä, jotka ovat kirjanpitolainsäädännön perustana. Näsin tutkimusta käytetään kuvaamaan käsitteen hyvä kirjanpitotapa historiallista kehittymistä suomalaisessa kirjanpitolainsäädännössä ja –käytännössä.

Tuorein hyvää kirjanpitotapaa sivuava väitöskirja on Pekka Pirisen vuonna 1996 Jyväskylän yliopistossa julkaistu *The 1992 Reform of Finnish Accounting Legislation*. Väitöskirjan kohteena on suomalainen lainsäätelyjärjestelmä. Tutkimuksessa rakennetaan kuva vuoden 1992 kirjanpitolain uudistuksesta, analysoidaan suomalaisen laskentatoimen sääntelyjärjestelmän kehitystä sekä kehitykseen osallistuneiden intressiryhmien toimintaa ja käyttäytymistä. Pirinen kuvaa lainsäädännön uudistamisen yhteydessä käytyä kamppailua kolmen vastakkainasettelun kautta; suomalainen traditio vastaan kansainvälistymisen paineet, hyvä kirjanpitotapa vastaan verotus sekä pienet yritykset vastaan suuret yritykset. Tuloksena oli eräänlainen kompromissi, jonka syntymistä tulkitaan intressin ja habituksen käsitteen kautta. Pirisen tutkimuksella ja tällä tutkimuksella on varsin läheinen yhteys. Pirinen kuvaa nykyiseen lainsäädäntöön omaksuttua hyvän kirjanpitotavan käsitettä, kun tässä tutkimuksessa tarkasteltavana on sama käsite käytännön tasolla. Tälle tutkimukselle Pirisen tutkimuksen merkitys on huomattava.

Östermarkin ja Pirisen väitöskirjat käsittelevät Näsiä tiiviimmin nimenomaan hyvää kirjanpitotapaa. Hyvän kirjanpitotavan hierarkia lähtee lainsäädännöstä ja etenee kirjanpitolautakunnan ohjeiden ja lausuntojen kautta kirjanpidon ammattikäytäntöihin (Järvinen, Prepula, Riistama, Tuokko, 2000). Tässä

hierarkiassa Pirisen tutkimus sijoittuu ylimmälle, lainsäädännön tasolle. Pirisen tutkimuksessa osoitetaan, millaisten keskustelujen ja kompromissien sekä valtasuhteiden tuloksena syntyi vuoden 1992 kirjanpitolaki, joka merkitsi Suomessa siirtymistä omasta teoriapohjaisesta lainsäädännöstä eurooppalaiseen sopimuskäytäntöön. Östermarkin väitöskirja puolestaan selittää sitä, minkälaiset tavoitteet ohjaavat kirjanpitolautakunnan työskentelyä. Östermarkin tutkimus sijoittuu siihen hyvän kirjanpitotavan välimaastoon, joka on lainsäädännön ja kirjanpitokäytännön välissä.

Tämän tutkimuksen ensimmäisellä osa-alueella käsitellään hyvää kirjanpitotapaa. Tutkimuksessa tarkastellaan hyvän kirjanpitotavan käytäntöä, ja sillä on yhteys Näsin, Pirisen ja Östermarkin tutkimuksiin. Käytännön nähdään kumpuavan historiallisesta taustasta (Näsi, 1990), kirjanpitolainsäädännöstä (Pirinen, 1996) sekä kirjanpitolautakunnan ohjeista ja lausunnoista (Östermark, 1983).

1.3.2 Verosuunnittelu

Jaakko Voipion, Kari S. Tikan ja Matti Myrskyn tutkimukset liittyvät verosuunnitteluun. Voipion (1968) tutkimus Verotuksen kiertämisestä käsittelee luovutustoimien vero-oikeudellisia vaikutuksia, erityisesti näennäisluovutuksia sekä verovelvollisen yrityksiä määrätä oikeusvaikutusten syntymisestä. Tutkimuksessa tarkastellaan silloisen Verotuslain 56 §:n¹² soveltamista. Pykälä tunnetaan veronkiertopykälän nimellä. Pyrkimyksenä on rakentaa yhtenäistä teoriaa, joka selittäisi verotuksen kiertämisilmiöitä. Tärkeimpänä tuloksenaan Voipio esittää, että verovelvollisella on oikeus pyrkiä verorasituksen lieventämiseen, ja siinä tarkoituksessa valita ne oikeustoimet ja oikeudelliset järjestelyt, jotka johtavat hänen verotuksessaan edullisimpaan tulokseen. Verovelvollisella ei kuitenkaan ole oikeutta vaatia, että hänen tekemänsä oikeustoimet tai järjestelyt käsiteltäisiin muuten kuin niiden todellisen sisältönsä mukaisesti.

Tikan (1972) tutkimuksessa Veron minimoinnista tarkastellaan veronkierron ja verosuunnittelun välistä rajaa. Tikka esittelee veron minimointitoimien oikeudellisen tarkastelun helpottamiseksi neljä perusr ryhmää. Oikeudellisen muodon ja taloudellisen sisällön vastaamattomuudesta on kysymys mm. silloin, kun yritysmuoto sivuutetaan verotuksessa. Vaiheittaiset transaktiot tai sarjatoimet tarkoittavat tilannetta, jossa verovelvollinen jakaa toimen kahdeksi tai useammaksi toimeksi saadakseen edullisemman veroseuraamuksen kuin toteuttaessaan vain yhden toimen. Tarkoituksena voi olla luovutusvoittoverotuksen kiertäminen, mistä esimerkkinä on kauppaa edeltävä lahjoitus lapsille. Kolmantena veronkierron muotona Tikka esittää intressipuutetilanteet. Sellainen on mm. tapaus, jossa samalla sopimuksella tai yhteenkuuluvilla liiketoimilla luovutetaan useita kohteita, joista vain osan luovutushinta on myyjälle veronalaista tuloa. Kaikkien kohteiden hankintamenoa on käsitelty myyjällä samalla tavalla, jolloin myyntihintaa eri kohteiden välillä säätelämällä on saatu

12 Verotuslain (VerL) 56 §:ää vastaa nykyisin verotusmenettelylain (VML) 28 §, jota ensimmäisen kerran sovellettiin vuoden 1996 verotuksessa.

veroetuja. Neljäs veronkierron tyyppi on tavallisuudesta poikkeava hinnoittelu etuyhteystilanteissa.

Myrskyn (1991) tutkimuksessa Prejudikaattien merkitys verotuksessa aiheena on oikeuslähdeoppi. Oikeuslähdeopissa kysymys on siitä, mistä voimassaoleva oikeus löydetään. Tutkimuksessa tuodaan esille prejudikaattien korostunut merkitys suhteessa muihin oikeuslähteisiin verotuksen tapauksessa. Prejudikaattien merkitys on suuri, koska tarkkaa rajaa verosuunnittelun ja veronkierron välillä ei lainsäädäntöön perustuen ole olemassa. Rajaa haetaan nykyisin verotusmenettelylain 28 §:n perusteella, joka on yleisluonteinen ja runsaasti harkintavaltaa sisältävä säännös. Tällaisessa lainsäädännöllisessä tilanteessa oikeustapaukset selventävät lakeja ja antavat vastauksia pelkistetystä kirjoitustyylisestä johtuviin ja avoimiksi jääneisiin verotuksen kysymyksiin. Verosuunnittelun ja muutoksenhaun yhteydessä oikeustapauksilla on huomattava merkitys.

Tämän tutkimuksen toinen osa-alue käsittelee yrityksen verosuunnittelua. Tältä osin tutkimus perustuu Voipion (1968), Tikan (1972) ja Myrskyn (1991) tutkimuksiin. Voipion ja Tikan tutkimuksissa tarkastellaan verotuslain 56 §:n soveltamista. Nykyisin vastaava säännös sisältyy verotusmenettelylain 28 §:ään, joka on tutkimukseen liittyvää keskeistä lainsäädäntöä. Yrityksen verosuunnittelussa veronkiertopykälällä on erityisen suuri merkitys silloin, kun ratkaisuja tehdään tilanteissa, joissa verolainsäädäntö ei anna yksiselitteistä ratkaisua käsillä olevaan ongelmaan. Näissä tilanteissa myös prejudikaattien merkitys korostuu.

Voipion, Tikan ja Myrskyn tutkimukset ovat oikeustieteellisiä. Vaikka tutkimuksissa ei ole mainittu mitään erityistä näkökulmaa, näkökulma on selvästi lainsäätäjän näkökulma. Tarkasteltavana on oikeuden vallitseva ja toteutunut tila, ja oikeuden tai verotuksen kohde jää vähemmälle huomiolle. Tässä tutkimuksessa verosuunnittelija on subjektina ja verotusta tarkastellaan hänen näkökulmastaan. Tutkimusasetelma poikkeaa aikaisemmista tutkimuksista. Eri-laisuus alkaa tieteenfilosofisista perusolettamuksista. Mainitut tutkimukset pohjautuvat positivistiselle tieteenfilosofialle, jolloin tavoitteena on selittää verotukseen liittyviä ilmiöitä. Tässä tutkimuksessa tutkimusote on fenomenologinen, ymmärrykseen pyrkivä. Tutkimusotteen valinnalla on ratkaiseva merkitys tutkimuksen toteuttamisessa ja tulosten muotoilussa. Tutkimuksen tavoitteena on ymmärtää ja tulkita, miten haastateltavat laskenta-ammattilaiset kokevat verotuksen ja mikä heille on hyväksyttävää verosuunnittelussa.

1.3.3 Hyvä tilintarkastustapa

Hyvää tilintarkastustapaa käsitteleviä tutkimuksia ovat mm. Maj-Lis Saarikiven, Mikko Sarjan, Hannu E. Koskisen, Hanna Kärkkäisen ja Janne Viitasen tutkimukset.

Saarikiven (1999a) tutkimuksessa Tilintarkastajan riippumattomuus luodaan kokonaiskuva tilintarkastajan riippumattomuuden ongelmasta. Tutkimuksessa tarkastellaan seikkoja, jotka vaikuttavat ulkopuolisen tarkastelijan arvioon tilintarkastajan riippumattomuudesta ja mahdollisesti vaarantavat

riippumattomuuden. Saarikivi päätyy tutkimuksessaan johtopäätökseen, että tilintarkastajan riippumattomuus- ja esteellisyysäännökset vaativat täsmennyttä. Nykyisellään riippumattomuusvaatimus on liian suppea, ja riippumattomuutta vaarantavia seikkoja ovat mm. tilintarkastajan taloudelliset intressit tarkastuskohteessaan. Taloudellisen intressin saattaa synnyttää tilintarkastajan tarkastuskohteen osakkeenomistus, tilintarkastajan ja tarkastuskohteen väliset saamis- ja velkasuhteet tai tarkastuskohteen palkkion suuruus suhteessa tilintarkastajan muihin tuloihin.

Myös Sarja (1998) käsittelee tutkimuksessaan Tilintarkastajan riippumattomuus auktorisoidun tilintarkastajan riippumattomuutta. Sarjan mukaan riippumattomuutta arvioidaan tapauskohtaisesti kussakin tilintarkastustilanteessa, jolloin kysymyksessä on subjektiivinen harkinta. Erityisesti tilanteissa, joissa sääntely ei ole yksiselitteistä, korostuu tilintarkastajan oma moraalili.

Saarikiven ja Sarjan tutkimukset kohdistuvat samaan ilmiöön, tilintarkastajan riippumattomuuteen. Molemmat myös päätyvät siihen tulokseen, että riippumattomuus saattaa tietyissä tilanteissa vaarantua. Saarikiven painopiste ja odotukset ovat lainsäädännön uudistamisessa, kun taas Sarja painottaa lainsäädännön lisäksi tilintarkastajan omaa moraalista vastuuta. Näiden kahden tilintarkastusta käsittelevän tutkimuksen perusteella tilintarkastajan riippumattomuus perustuu paitsi lainsäädännölle, myös tilannekohtaiselle harkinnalle ja henkilökohtaiselle moraalille.

Koskisen (1999) tutkimuksessa Tilinpäätöksen lainmukaisuus ja tilintarkastuskertomus tarkastellaan osakeyhtiön lainmukaisen ja lainvastaisen tilinpäätöksen rajaa sekä sitä, milloin tilinpäätöksen puutteet ovat niin olennaisia, että niiden tulisi johtaa lausumaan tilintarkastuskertomuksessa. Lainsäädännöllä tällaista mukautettua tilintarkastuskertomusta ja sen antamisen perusteita ei ole säädelty, joten käytännön tilanteissa korostuu tilintarkastajan subjektiivinen arviointi. Harvat tilintarkastusta koskevat KKO:n ratkaisut koskevat pääasiassa hallinnon tarkastuksen perusteella annettuja mukautettuja tilintarkastuskertomuksia. Joissain tilintarkastuslautakunnan (TILA) ratkaisuissa on otettu kantaa tilintarkastajan raportointivelvollisuuteen silloin, kun yrityksen antama tilinpäätösinformaatio ei ole voimassa olevien säännösten mukaista. Koskinen nostaa tutkimuksessaan esille olennaisuuden. Olennaisuuden käsite on keskeinen tilintarkastajan arvioidessa, tulisiko mukautettu tilintarkastuskertomus antaa.

Kärkkäinen (1998) lähtee lisensiaatintyössään Tilintarkastajien uskottavuus sidosryhmien näkökulmasta oletuksesta, että tilintarkastuksen ensisijainen tehtävä on varmistaa, että yrityksen antama tilinpäätösinformaatio antaa oikean kuvan yrityksen taloudellisesta asemasta ja toiminnan tuloksesta. Tutkimuksessa laaditaan tilintarkastajien uskottavuuden käsitteellinen viitekehys, jota koetellaan empiirisellä kyselyaineistolla. Tutkimuksen tulosten mukaan sidosryhmät kokevat tilintarkastajien riippumattomuuden keskeiseksi tilintarkastajan uskottavuuden kannalta. Kärkkäinen esittää tilintarkastajan riippumattomuutta vaarantavaksi tekijäksi tilintarkastajan konsultointitoiminnan. Tilintarkastajan vahingonkorvausvastuu toiminnastaan on tilintarkastajan uskottavuuden perusta. Kykyä harkita olennaisuutta ja hallita tilintarkastuksen

riskiä pidetään uskottavan tilintarkastajan ominaisuuksina. Yleisesti ottaen sidosryhmät Kärkkäisen mukaan pitävät tilintarkastajia luotettavina.

Kärkkäisen (1998) tutkimuksessa ja tässä tutkimuksessa tarkastellaan sidosryhmiä ja tilintarkastuksen merkitystä. Kärkkäisen näkökulma on sidosryhmien, jotka peilaavat omia odotuksiaan tilintarkastajaan päin. Tässä tutkimuksessa näkökulma on tilintarkastajan, joka pohtii omaa asemaansa ja merkitystään yrityksen sidosryhmille.

Janne Viitasen (2000) väitöskirjassa *Auditors' Professional Ethics and Factors Associated with Disciplinary Cases against Auditors* tilintarkastustyötä tarkastellaan etiikan näkökulmasta. Tutkimuksen eettinen viitekehys perustuu agenttiteorialle. Tutkimuksen päätavoitteena on lisätä tietämystä niistä tilintarkastukseen, asiakassuhteeseen ja ympäristöön liittyvistä tekijöistä, joilla on todennäköinen yhteys tilintarkastajiin kohdistuviin rangaistustoimenpiteisiin. Teoreettiseen viitekehykseen perustuen tutkimuksessa kehitetään joukko hypoteeseja, jotka koskevat tätä yhteyttä. Hypoteeseja testataan käyttäen suomalaisia tilintarkastajiin kohdistuneita rangaistustapauksia. Tulosten mukaan rangaistustapaukset koskevat mm. suurten tilintarkastusyhteisöjen tilintarkastajia, kokeneita tilintarkastajia, miespuolisia tilintarkastajia, suurten yritysten tilintarkastajia ja asunto-osakeyhtiöiden tilintarkastajia. Asunto-osakeyhtiöiden tilintarkastukseen näyttäivät liittyvän suurimmat ongelmat. Tutkimuksessa mukana olevista 163 tapauksesta 33 liittyy asunto-osakeyhtiöiden tarkastukseen. Lisäksi asunto-osakeyhtiöiden tilintarkastajat herkemmin vapautetaan rangaistusseurauksista kuin muut tilintarkastajat.

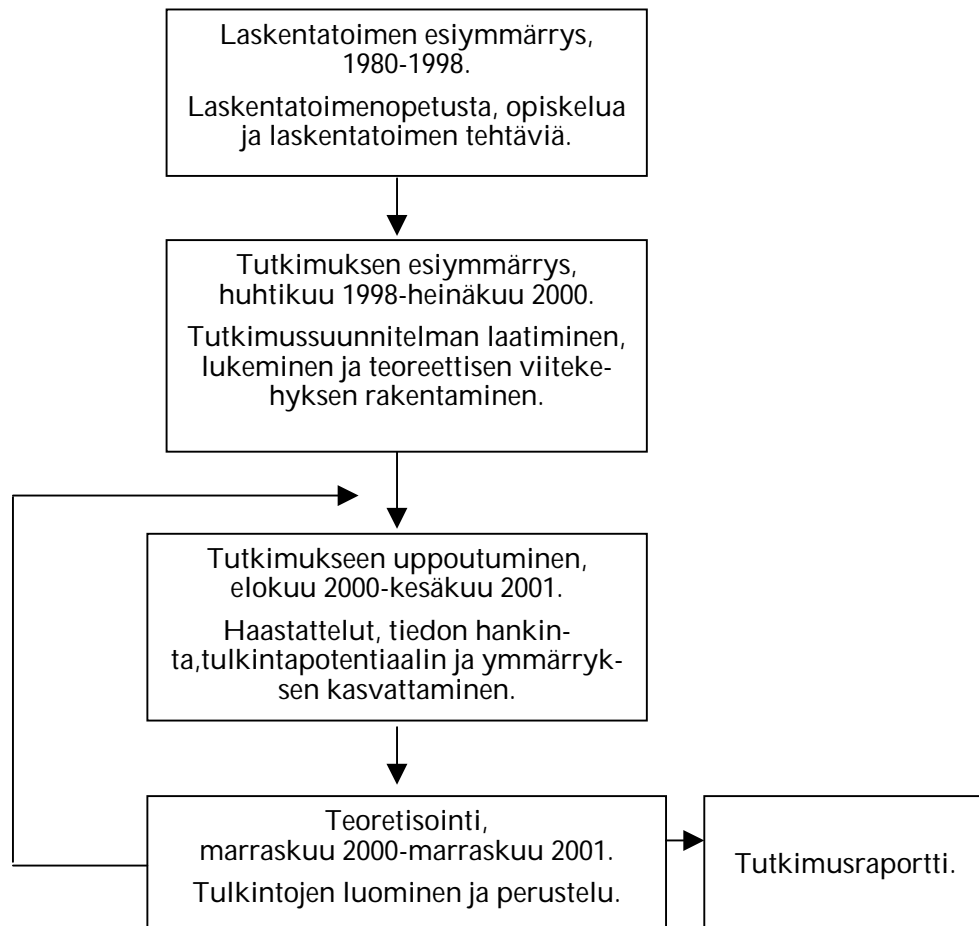
Viitasen (2000) väitöskirjassa tilintarkastajan ammattietiikkaa tarkastellaan sanktiojärjestelmän kautta. Näkökulma moraalisiin on ulkopuolelta ilmiötä selittävä. Tässä tutkimuksessa tilintarkastajat ymmärretään toimijoiksi, jotka omilla käytännöillään luovat ja toteuttavat hyvän tilintarkastustavan. Tapa muodostuu käytännöistä, ja sen kuvailu perustuu tilintarkastajien kertomuksiin. Ammattietiikkaa ymmärretään tällöin laajemmin kuin lainsäädännöllä tai sanktioilla annetuksi, vaikka nekin muovaavat osaltaan hyvää tilintarkastustapaa.

Hyvää tilintarkastustapaa sivuavissa tutkimuksissa käsitellyt aiheet kuten riippumattomuus, olennaisuus, ammattietiikka ja sidosryhmät liittyvät myös tähän tutkimukseen. Aihealue on Saarikiven, Sarjan, Koskisen, Kärkkäisen ja Viitasen kanssa varsin samankaltainen. Myös heidän tutkimuksissaan käsitellään tilintarkastukseen liittyviä eettisiä normeja. Heidän tutkimuksissaan pääpaino on siinä, millaisina nämä normit esiintyvät lainsäädännössä ja miten ne ovat toteutuneet oikeustapauksissa. Tämän tutkimuksen laskentatoimeen ja tilintarkastajaan painottuva näkökulma on huomattavin ero verrattuna aikaisempiin tutkimuksiin. Tutkimuksen päätavoite on ymmärtää ja tulkita, miten ammattitilintarkastajat ymmärtävät eettiset normit omassa työssään ja miten he niitä toteuttavat.

1.4 Tutkimuksen metodologiset valinnat ja tutkimuksen toteuttaminen

1.4.1 Tutkimuksen metodologiset valinnat

Tulkinta soveltuu tutkimuksen menetelmäksi erityisesti silloin, kun tutkitaan ihmisiä ja heidän todellisuuttaan. Tässä tutkimuksessa tutkitaan laskenta-ammattilaisten työtä, joten haastattelut ja niihin perustuva tulkinta sopivat tutkimuksen toteuttamiseen. Tulkintatutkimuksessa on olennaista kanssakäymisen ja ennakko-oletusten puuttuminen sekä tutkimuksen kanssa etenevä diagnostinen ja dialoginen kehitys. Diagnoosia voidaan nimittää myös ymmärtämiskehityksen prosessiksi. Se sisältää kolme tekijää: esiymmärrys, ymmärrys ja jälkiymmärrys. Tutkimuksen eteneminen on kuvattu seuraavassa kaaviossa hermeneuttisena kehänä (Tamminen 1993; Arbnor, Bjerke, 1977):

KUVIO 1 Tutkimuksen hermeneuttinen kehä

Dialektiikka tulee sanoista dia ja lektos, läpi ja keskustelu. Antiikin aikaan oltiin sitä mieltä, että totuus voitiin parhaiten saavuttaa keskustelemalla ja tarkastelemalla asiaa monista eri näkökulmista (Arbnor, Bjerke, 1977). Diagnoosi tulee

sanoista dia ja gnosis, läpi ja syvempi tietoisuus. Diagnoosi tarkoittaa tapaa, jolla syvemmän tietoisuuden kautta tai läpi ymmärretään ja tulkitaan toimijoiden todellisuutta. Esiymmärrys toimii kielellisenä siltana, joka yhdistää tutkijan ja tutkittavan. Esiymmärrys kehittyy perehtymällä tutkittavan kohteen sisältöön ja historiaan sekä aikaisempiin tutkimuksiin. Ymmärryksen perusta on esiymmärryksessä. Ymmärryksen lisääntyminen merkitsee yhä suurempaa varmuutta, joka tekee mahdolliseksi tutkittavan kohteen kielellisen ilmaisemisen. Tutkimus etenee sitoutumisvaiheiden ja etäännyttämisvaiheiden kautta. Jälkiymmärryksessä kehitetty kieli suhteutetaan teoriaan, ja kielestä tulee työväline. Hermeneuttisen kehän eteneminen esiymmärryksestä olettamuksiin ja niiden kriittiseen tarkasteluun, on sidoksissa siihen dialogiin, jota käydään tutkittavan aineiston kanssa (Tamminen, 1993; Arbnor, Bjerke, 1977).

Tulkintatutkimuksessa kielellä on suuri merkitys todellisuuden subjektiviisuuden kuvaajana. Kullakin toimijalla on oma kielensä. Lisäksi kussakin erikoistuneessa ympäristössä on kehittynyt erikoiskielensä, koska arkipäivän kieli ei ole riittänyt ilmaisemaan asioita erityisoloissa. Myös laskentatoimella ja laskentatoimen parissa työskentelevillä on oma kielensä (Arbnor, Bjerke, 1977). Laskentatoimen kielen piirteiden ja laskenta-alan ammattisanaston ymmärtäminen on tämänkaltaisen tutkimuksen välttämätön edellytys. Samoin on tunnettava lainsäädäntö ja muu normisto, jota laskenta-ammattilaiset työssään käyttävät. Haastateltavat puhuvat omaa kieltään, josta poimitaan tiettyjä ilmaisuja. Nämä ilmaisut luovat pohjan laskenta-ammattissa toimivan työn ja kokemusten ymmärtämiseksi. Laskenta-alan kielen ja normien sekä haastateltavien puheen ymmärtäminen ovat tarpeen tulkinnan tekemiseksi.

Tutkimuksen esiymmärrys on hankittu pari vuosikymmentä kestäneellä laskentatoimen opiskelulla, opettamisella ja laskentatoimeen liittyvillä erilaisilla työtehtävillä. Laskenta-ammattilaisten kouluttaminen ja kanssakäyminen heidän kanssaan on opettanut alan kielen, jolle ymmärrys perustuu. Tutkimuksen tekeminen omalta ammattialalta antaa tämän edun. Toisaalta vaarana ovat ajan myötä syntyneet ennako-olettamukset, joista irtaantuminen voi olla vaikeaa. Laskenta-alan ajattelutapa, lainsäädäntö ja terminologia eivät kuitenkaan avaudu riittävästi tutkijalle, jolla ei ole kokemusta alalla työskentelemisestä. Sen vuoksi pitkäaikaista kokemusta alalta voidaan siihen liittyvistä pulmista huolimatta pitää tämäntyyppisen tutkimuksen keskeisenä edellytyksenä.

1.4.2 Aineiston keruu

Tutkimuksen aineiston muodostavat laskenta-ammattilaisten haastattelut. Haastatteluja tehtiin yhteensä 22 elokuun 2000 ja toukokuun 2001 välillä. Laskenta-ammattilaisilla tarkoitetaan yrityksissä työskenteleviä henkilöitä, joilla on alalla vaadittava koulutus¹³ ja jotka osallistuvat ulkoisen laskentatoimen tehtäviin tai toimivat tilintarkastajina.

13 Laskentatoimen alalla työskentelevillä on tavallisesti alan koulutus. Tyypillisiä tutkintonimikkeitä ovat merkantti, merkonomi, yo-merkonomi, tradenomi, ekonomi ja kauppatieteiden maisteri. Kullakin koulutusasteella tutkintoon sisältyy tietty määrä laskentatoimen opintoja. Tutkinnot ovat opetusministeriön alaisia ja valvomia. Kirjanpidon alalla

Haastateltavien valinnassa noudatettiin tiettyjä periaatteita. Haastateltavilla tuli olla laskenta-alan koulutus ja työkokemusta laskentatehtävistä. Heidän työtehtäviinsä tuli sisältyä kirjanpitoon, verosuunnitteluun tai tilintarkastukseen liittyviä tehtäviä. Haastateltavat valittiin käyttäen puhelinluetteloa sekä KLT-kirjanpitäjien, KHT- ja HTM-tilintarkastajien luetteloita. Apuna käytettiin myös tutkijan omaa tietoa paikkakunnan yrityksistä, niiden toimialasta, yritysrakenteesta ja muista vastaavista seikoista. Haastateltaviksi vältettiin valitsemasta hyviä tuttuja tai ystäviä. Vihjeitä mahdollisista mainitut kriteerit täyttävistä haastateltavista sen sijaan käytettiin hyväksi.

Kaikilla haastateltavilla on laskentatoimen peruskoulutus. Merkonomin tai yo-merkonomin tutkinto on kuudella henkilöllä. Ekonomin tai kauppatieteiden maisterin tutkinto on 14 henkilöllä. Kahden haastateltavan opinnot ovat kesken. KLT-tutkinnon on suorittanut neljä haastateltavaa ja KHT- tai HTM-tutkinnon seitsemän haastateltavaa. Kaikki haastateltavat ovat suorittaneet tutkinnon jälkeisiä opintoja tai ammattikursseja.

Kaikkien työ on vaativaa laskenta-alan ammattityötä. Haastateltavien joukossa on neljä tilitoimiston esimiestä. Joukossa on kaksi pääkirjanpitäjää, kolme laskentapäällikköä, neljä talouspäällikköä, neljä ammattitilintarkastajaa ja kaksi verovirkailijaa, jotka työskentelevät verohallinnon tarkastusyksikössä. Haastateltavien joukossa on myös yksi controller ja kaksi laskenta-ammattilaista, joiden työnkuva ei ole yhtä selkeä, vaan he tekevät monenlaisia laskentatoimeen liittyviä koulutus- ja konsultointitehtäviä.

Haastateltavat valittiin eri kokoisista ja eri toimialoilla toimivista yrityksistä. Suomessa noin 80-90 % yritysten kirjanpidoista tehdään tilitoimistoissa (Mäkinen, 2000). Tilitoimistojen asiakkaat ovat tavallisesti pieniä tai pienehköjä yrityksiä¹⁴. Haastateltavien joukkoon valittiin neljä tilitoimiston johtajaa. Lisäksi valittiin henkilöitä, jotka työskentelevät paikallisissa, pienillä markkinoilla toimivissa yrityksissä sekä henkilöitä, jotka työskentelevät suurissa ja kansainvälisissä yrityksissä. Haastateltavina oli myös kaksi pörssiyhtiöissä työskentelevää talouspäällikköä.

Haastateltuja naisia ja miehiä on yhtä paljon, molempia 11 henkilöä. Haastateltaviksi pyrittiin valitsemaan myös eri-ikäisiä henkilöitä. Kun perusedellytyksenä oli laskenta-alan työkokemus ja vaativa työ laskentatehtävissä, aivan nuoria ei haastateltavien joukossa ole. Haastateltavien iät vaihtelevat noin 25 vuodesta noin 60 vuoteen. Kaikki haastattelut tehtiin Keski-Suomen alueella.

Tili-instituuttisäätiö myöntää KLT-tutkintoja, joka on kirjanpidon ja laskentatoimen tutkinto. Vaatimuksena on tietty koulutus ja työkokemus sekä KLT-tutkinnon suorittaminen. Tilintarkastuksessa on kaksi auktorisoitua tutkintoa. HTM-tilintarkastajatutkintoja myöntävät paikalliset kaupakamarit ja KHT-tilintarkastajatutkintoja Keskuskauppakamari. Molempiin vaaditaan alan koulutusta, työkokemusta ja tutkinto.

14 Tasavallan presidentti allekirjoitti 13.7.2001 kirjanpito- ja tilintarkastuslakiin tulevat muutokset, jotka astuvat voimaan 31.12.2001. Pieni kirjanpitovelvollinen on sellainen, jonka kohdalla sekä päättyneellä että sitä välittömästi edeltäneellä tilikaudella on ylittynyt enintään yksi seuraavista rajoista; liikevaihto tai sitä vastaava 6 250 000 euroa (n. 37 mmk, aikaisemmin 20 mmk); taseen loppusumma 3 125 000 euroa (n. 18,5 mmk, aikaisemmin 10 mmk); palveluksessa keskimäärin 50 henkilöä (HE 189/2000).

Laskenta-alan peruskoulutus, ammattitutkinnot KLT-, HTM- ja KHT-tutkinto sekä ammatillinen jatkokoulutus ovat samankaltaisia ja samojen vaatimusten mukaisia koko maassa, mistä syystä haastatteluja ei pidetty tarpeellisena hajauttaa eri puolille maata.

Haastateltavien valinnassa pyrittiin mahdollisimman suureen monipuolisuuteen sen suhteen, millaisissa yrityksissä ja työtehtävissä haastateltavat työskentelevät. Monipuolisesta aineistosta voidaan paremmin todeta mahdolliset erot ja vivahteet haastateltavien käsityksissä. Monipuolisuus edistää laskentakäytäntöihin sisältyvien ilmiöiden havaitsemista. Yksityiskohtaisemmat tiedot haastateltavista ja haastatteluista ovat liitteessä 1.

Jokaista haastateltavaa haastateltiin yhden kerran. Haastattelut kestivät keskimäärin noin tunnin. Haastattelu aloitettiin keskustelemalla haastateltavan koulutuksesta ja työurasta, laskenta-ammatin vaatimuksista ja muista ammattia sivuavista yleisistä aiheista. Vähitellen siirryttiin kirjanpitoa, verotusta ja tilintarkastusta koskeviin aiheisiin. Haastateltavat kertoivat omasta työstään, siihen liittyvistä piirteistä ja ongelmista sekä siitä, miten ongelmat ratkaistaan. Kaikki haastattelut olivat vapaamuotoisia keskusteluja, joissa haastateltavalle annettiin mahdollisuus puhua vapaasti ja johdatella keskustelua haluamaansa suuntaan. Haastattelijan roolina oli pitää keskustelu tietyllä alueella, esimerkiksi kirjanpitoon ja tilinpäätökseen liittyvissä asioissa. Haastatteluja voidaan kuvata myös keskusteluiksi ja niitä voidaan pitää teemahaastattelun ja avoimen haastattelun välimuotona. Haastatteluissa käsitellyjä aiheita on esitetty liitteessä 2.

Tietyt teemat nousivat esiin haastatteluissa usein spontaanisti ilman haastattelijan kysymystä tai muuta panosta. Haastattelun kuluessa palattiin useampaan kertaan niihin aiheisiin, joiden merkitys tuntui olevan suurin. Haastattelut nauhoitettiin haastateltavan suostumuksella ja kirjoitettiin välittömästi auki. Kaksi henkilöä ei halunnut nauhoitusta, ja heidän kanssaan käytyjen keskustelujen pääaiheet kirjoitettiin muistiin välittömästi haastattelun jälkeen.

Haastatteluihin liittyi havainnointi, joka jatkui haastattelujen auki kirjoittamisen aikana. Haastateltavan puheeseen, äänensävyjen muutoksiin, reaktioihin ja reaktion voimakkuuteen kiinnitettiin erityistä huomioita. Haastatteli myös provosoi keskustelua tarkoituksellisesti saadakseen aikaan aitoja reaktioita. Haastateltavaa pyydettiin tarkentamaan puhettaan niin kauan, kunnes haastatteli uskoi ymmärtävänsä ja saattoi esittää oman tulkintansa, jonka osuutta haastateltava voi välittömästi arvioida.

1.4.3 Aineiston tulkinta

Aineiston tulkinnan mahdollisuuksia on useita. Näitä mahdollisuuksia nimitetään tulkintapotentialiksi. Tutkimusprosessiin liittyy olennaisena osana tutkijan tulkintapotentialin kasvattaminen. Lopullinen tulkinta on pystyttävä perustelemaan kriittisesti (Tamminen, 1993).

Aineiston tulkinta noudattelee kahta linjaa. Ensimmäinen linja koskee tutkimuksen osa-alueita hyvää kirjanpitoa, verosuunnittelua ja hyvää tilintarkastusta. Eräs mahdollinen tutkimuksen osa-alueiden tulkinta olisi aineis-

tosta nouseva tulkinta, jolloin käytettäisiin hyvin vähän lähtöolettamuksia. Olennaiset ja tärkeät asiat tulevat tulkitsijan mieleen haastateltavien kertomuksista ja tulkinta tehdään näiden varaan. Tällöin voidaan parhaassa tapauksessa löytää jotakin täysin uutta ja ennustamatonta. Tässä tutkimuksessa tarkastelun kohteena ovat lainsäädäntöön ja kirjallisuuteen perustuvat käsitteet, jotka ovat yleisesti sovitut ja laskenta-ammattilaisille tutut. On epätodennäköistä, että haastatteluissa ilmensi mitään täysin uutta näkemystä käsitteistä hyvä kirjanpitolapa tai hyvä tilintarkastustapa. Uutta tutkimuksessa on se, että siinä kuvataan laskenta-ammattilaisten omia käsityksiä laskentatoimen hyvistä käytännöistä.

Toinen mahdollinen tulkinnan tapa olisi ottaa lähtökohdaksi työn vaatimukset ja kuvata laskenta-ammattilaisten työhön liittyviä piirteitä ja työn vaatimia persoonallisia ominaisuuksia. Myös näitä aiheita sivuttiin haastatteluissa. Käsitykset työn vaatimuksista olivat varsin mielenkiintoisia ja jossain määrin odottamattomia. Esille nousivat vahvasti mm. kommunikaatiotaidot ja kyky kestää töiden samanaikaisuutta ja keskeneräisyyttä. Useat haastateltavat korostivat sitä, että laskenta-ammattilaisen on ymmärrettävä ja osattava käsitellä numeroaineistoa: Tämä nähtiin nimenomaan persoonallisuuden piirteenä eikä niinkään opittavana ominaisuutena. Tulkinta halutaan kuitenkin painottaa laskentatoimen sisältöön ja asioihin, jolloin henkilöiden persoonallisuuspiirteiden kuvausta ei pidetä riittävänä tuloksena.

Kolmas mahdollinen tulkinnan lähtökohta olisi koulutukseen perustuva. Koulutuksen alalla on viime vuosina tapahtunut huomattavia muutoksia, kun kauppaoppilaitosten ja yliopistojen väliin on syntynyt joukko ammattikorkeakouluja. Samaan aikaan kauppaoppilaitosten opetussuunnitelmia on uudistettu ja laskentatoimen opetustuntimääriä supistettu. Koulutuksen tavoitteista ja tasosta keskustellaan ajoittain lehdistössä, ja koulutusta myös arvostellaan välillä ankarastikin. Mitään yhtenäistä tutkimusta tai selvitystä aiheesta ei kuitenkaan ole. Haastatteluissa sivuttiin koulutusta, mutta painopiste oli muualla, ja koulutus jäi sivuaiheeksi.

Mahdollisia tulkintatapoja on paljon. Tulkintatavan valintaan vaikuttaa se, mitä tutkimuksella tavoitellaan. Tässä tutkimuksessa tavoitteena on kuvata, mitä laskenta-ammattilaiset ymmärtävät hyvillä laskentatoimen käytännöillä omassa työssään. Hyvä kirjanpitolapa ja hyvä tilintarkastustapa ovat laskentatoimen lainsäädäntöön sisältyviä käsitteitä, joilla on tietty sisältö ja merkitys. Näiden osalta laadittava tulkinta perustuu lainsäädännön, teorian ja aiemman tutkimuksen varaan. Tulkinnat kuvaavat hyviä tapoja ja käytäntöjä, joita laskenta-ammattilaiset käytännössä noudattavat. Verosuunnittelun osalta ei lainsäädännössä eikä aiemmassa tutkimuksessa ole määritelty, mitä on hyvä tai hyväksyttävä verosuunnittelu. Verosuunnittelun hyväksyttävyyttä lähestytään tutkimuksessa kuvaamalla erilaisia verosuunnittelijan tapoja, joista toiset ovat hyväksyttäviä, mutta toiset eivät. Tutkimuksessa kuvataan verosuunnittelun ja veronkierron tyylejä, joiden pohjalta laaditaan tulkinta hyväksyttävästä verosuunnittelusta.

Tutkimuksen toinen tulkintalinja koskee laskentatoimintaa ja moraalialia. Sen perusta on tutkimuksen eettinen viitekehys, jonka tekijät ovat sidosryhmäteo-

ria, utilitaristinen etiikka, Rawlsin oikeudenmukaisuusetiikka ja Kohlbergin yksilön moraalikehitystä kuvaava teoria. Viitekehys on rakennettu luvussa 1.2. Tutkimuksen osa-alueilla tarkastellaan haastateltavien käsityksiä laskentainformaation merkityksestä sidosryhmille, lakien oikeudenmukaisuudesta ja velvollisuudesta noudattaa lakeja sekä yksilömoraalista. Viitekehystä ei toisteta osa-alueilla, ja viitekehukseen perustuva laskentatointa ja moraalialia koskeva kokonaistulkinta esitetään tutkimuksen kolmen osa-alueen jälkeen.

Tulkintojen tekniikkaa hiottiin ja kehitettiin koko tutkimusprosessin ajan¹⁵. Tekniikat muistuttavat diskurssianalyysia (Jokinen, Juhila, Suoninen, 1993), sillä tulkinnassa haastatteluista etsittiin vihjeitä, joita käyttäen kerättiin yhtäläisyyksiä, liittyviä ja kokonaisuuksia. Tekniikkana käytettiin myös avainsanatekniikkaa. Haastatteluista kerättiin avainsanalistoja (Jokinen, 1996), joiden pohjalta erilaisia jaotteluja ja luokitteluja syntyi kymmenittäin. Tulkinnat kehittyivät hitaasti haastattelujen, kirjoittamisen ja tulkintayritysten myötä viikkojen ja kuukausien kuluessa, mutta siirtyivät sitten paperille nopeasti muutama päivässä. Tulkintojen syntymisen jälkeen seurasi taas viikkoja ja kuukausia kestävä hiominen, kirjoittaminen ja uudelleen kirjoittaminen. Tulkintaprosessi oli subjektiivinen, ja tulkinta tulkitsijan persoonan ja alitajunnan tuottama.

1.5 Tutkimuksen sisältö ja rakenne

1.5.1 Tutkimuksen sisältö

Riistaman (1971) laskentatoimen määrittely on Suomessa vakiintunut. Määrittelyn mukaan *"Laskentatoimi on kaikkea suunnitelmanmukaista toimintaa, jonka tehtävänä on kerätä ja rekisteröidä yrityksen tai muun talousyksikön taloutta kuvastavia arvo- ja määrälukuja sekä tuottaa niihin perustuen informaatiota, jonka tarkoituksena on auttaa talousyksikön johtoa, rahoittajia ja muita sidosryhmiä sen toimintaa koskevissa päätöksissä sekä toiminnan taloudellisen tuloksen jakamisessa"*. Ulkoinen lasken-

15 Lähestymistapaa voitaisiin nimittää myös diskurssianalyttiseksi. Diskurssianalyysissa kysymys on kielen ymmärtämisestä. Diskurssilla on useita merkityksiä. Diskurssi voi tarkoittaa puhujan ja kuulijan välistä vuorovaikutusta ja sen analyysia, jolloin lähtökohta on kielitieteellinen. Diskurssi voi tarkoittaa myös kielenkäytön tapaa, jolloin se voidaan ymmärtää sosiaalisen kanssakäymisen muodoksi. Diskurssi soveltuu puhutun aineiston lisäksi kirjallisen aineiston analyysimenetelmäksi. Puhutusta ja kirjoitetusta aineistosta haetaan yhtäläisyyksiä, kokonaisuuksia ja merkityksiä. Diskurssit sisältyvät puheeseen tai tekstiin, josta ne nostetaan esiin tulkintatyön tuloksena (Jokinen, Juhila, Suoninen, 1993; Lämsä, 2001). Diskurssin käsite on kuitenkin varsin monimuotoinen ja –merkityksinen. Diskurssin käsitteen sijasta voidaan käyttää tulkintarepertuaarin käsitettä erityisesti silloin, kun analysoidut kysymykset eivät liity valtasuhteisiin (Jokinen, Juhila, Suoninen, 1993). Tässä tutkimuksessa diskurssin käsitteen käyttöä parempana vaihtoehtona pidetään tulkinnan käsitteen käyttöä. Näin siksi, että kysymyksessä ei ole valtasuhteiden analysointi, vaikka laskentatoimeen liittyy myös valtasuhteita (Kurunmäki, 2000). Tulkintaa pidetään tämän tutkimuksen tarkoitukseen riittävänä ja selkeämpänä käsitteenä kuin diskurssin käsitettä.

tatoimi tarkoittaa sitä osaa yrityksen laskentatoimesta, jonka laskelmat ovat tiedottamista tai tuloksenjakoa avustavia. Ulkoisen laskentatoimen laskelmien tarkoituksena on ympäristöön vaikuttaminen, tilastointi tai tuloksen jaossa avustaminen (Riistama, Jyrkkiö, 1974; Kettunen, 1976; Vehmanen, 1992). Ulkoisen laskentatoimen muita nimityksiä ovat yleinen laskentatoimi ja rahoituksen laskentatoimi (Vehmanen, 1992).

Tutkimuksen eri osa-alueet perustuvat osittain erilaiselle lainsäädännölle, niillä käytetään erilaista perusmateriaalia ja tuotetaan erilaisia raportteja. Seuraavassa taulussa esitetään tutkimuksen osa-alueita koskeva keskeinen lainsäädäntö, käytettävä perusmateriaali ja laadittavat raportit.

TAULU 2 Tutkimuksen osa-alueet, lainsäädäntö, perusaineisto ja raportit

Osa-alueiden erilaiset seikat	Kirjanpito ja tilinpäätös	Verosuunnittelu	Tilintarkastus
Keskeinen lainsäädäntö	Kirjanpitolaki, kirjanpitoasetus, osakeyhtiölaki, laki avoimista ja kommandiittiyhtiöistä	Osakeyhtiölaki, tulo- ja varallisuusverolaki, elinkeinoverolaki, laki verotusmenettelystä	Tilintarkastuslaki
Perusaineisto	Tositteet, muu aineisto	Kirjanpitokirjat, tuloslaskelma ja tase, tilinpäätöksen liitetiedot, toimintakertomus	Tositteet, kirjanpitokirjat, tuloslaskelma ja tase, tilinpäätöksen liitetiedot, toimintakertomus, pöytäkirjat
Raportit	Kirjanpitokirjat, tuloslaskelma ja tase, tilinpäätöksen liitetiedot, toimintakertomus	Verotuslaskelmat, veroilmoitukset	Tilinpäätösmerkintä, tilintarkastuskertomus, pöytäkirjat ja muistiot

Ulkoisen laskentatoimi sisältää juoksevan kirjanpidon ja tilinpäätöksen laatimisen. Raporteista tärkeimmät ovat tuloksen muodostumista kuvaava tuloslaskelma ja taloudellista asemaa kuvaava tase. Muita kirjanpitolakiin perustuvia raportteja ovat toimintakertomus ja liitetiedot. Raporttien julkisuus varmistaa niiden informaatioarvon kaikille kiinnostuneille. Yrityksen vuosiverotus perustuu ulkoisen laskentatoimen tuottamaan tietoon. Myös muissa yrityksen verotukseen liittyvissä asioissa kirjanpito muodostaa perusaineiston, jolle veropäätökset perustuvat. Juokseva kirjanpito palvelee myös yrityksen sisäistä laskentointia, eikä rajaa ulkoisen ja sisäisen laskentatoimen välillä voidakaan täydellisesti vetää. Tilintarkastuksen suorittaa yrityksen ulkopuolinen henkilö tai yhteisö, ja tilintarkastus kohdistuu yrityksen koko laskentatoimeen ja hallintoon. Tilintarkastajalta edellytetään hyvää laskentatoimen tuntemusta, joten myös tilintarkastajaa voidaan pitää laskentatoimen ammattilaisena, jonka käsitkset ovat tämän tutkimuksen kohteena.

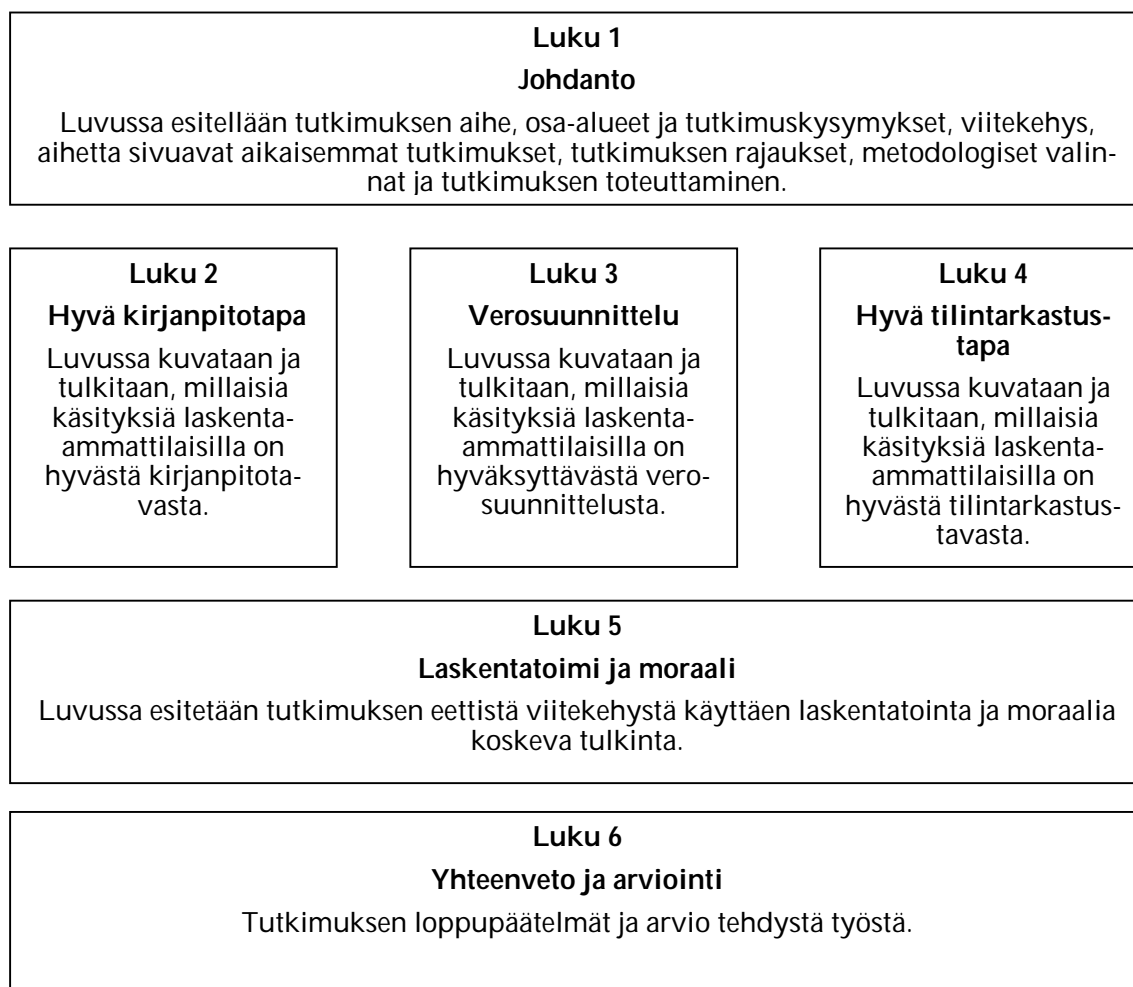
Laskentatoimesta rajataan tutkimuksen tarkastelun kohteeksi kirjanpito ja tilinpäätös sekä verosuunnittelu ja tilintarkastus. Tutkimukseen rajattua kolmea osa-aluetta yhdistävät eräät piirteet. Ensimmäisenä yhteisenä piirteenä on, että

ne kaikki perustuvat lainsäädännölle, päinvastoin kuin sisäinen laskentatoimi. Toinen yhteinen piirre on, että tuotetut laskelmat ovat julkisia. Tämä koskee tilinpäätösasiakirjoja, verotusasiakirjoja ja tilintarkastuskertomusta. Asiakirjojen joukossa on myös sellaisia, jotka eivät ole julkisia. Julkisuus koskee kuitenkin kaikkia niitä laskelmia, joilla katsotaan olevan merkitystä yrityksen ulkopuolisille sidosryhmille. Kolmantena ja kokoavana yhteisenä piirteenä on, että tilinpäätös, verotus ja tilintarkastus ovat laskentatoimen sellaisia alueita, joilla on koko yhteiskunnan ja yrityksen sidosryhmien kannalta huomattavaa merkitystä. Tästä syystä ne on tuotu lainsäädännön ja julkisuuden piiriin (Määttä, 2000; Kärkkäinen, 1998).

Lainsäädäntö on tutkimuksen aihealueella keskeinen käytäntöjä normittava tekijä. Lainsäädäntöä käsitellään ja siihen viitataan jatkuvasti tutkimuksen kuussa. Tutkimuksessa käytettävät tärkeimmät lait ovat kirjanpitolaki (KPL), kirjanpitoasetus (KPA), elinkeinoverolaki (EVL), tulo- ja varallisuusverolaki (TVL), verotusmenettelylaki (VML) sekä tilintarkastuslaki (TilintL).

1.5.2 Tutkimuksen rakenne

Tutkimuksen rakenne esitetään seuraavassa kuviossa.

KUVIO 2

Tutkimuksen rakenne

Tutkimuksen ensimmäisessä luvussa on käsitelty tutkimuksen aihetta ja osa-alueita, rakennettu tutkimuksen viitekehys ja tarkasteltu aikaisempia tutkimuksen osa-alueilta tehtyjä tutkimuksia. Seuraavat luvut kaksi, kolme ja neljä käsittelevät hyvää kirjanpitoa, verosuunnittelua ja hyvää tilintarkastustapaa. Luvussa viisi aiheena on laskentatoimi ja moraalit. Tässä luvussa kuvataan tutkimuksen viitekehukseen perustuen ja tutkimuksen aiempien osa-alueiden haastatteluihin perustuvia tuloksia käyttäen laskenta-alan moraalit. Tutkimuksen viimeinen kuudes luku sisältää tutkimusta koskevia johtopäätelmiä ja arvioita.

Hyvää kirjanpitoa, verosuunnittelua ja hyvää tilintarkastustapaa käsittelevät tutkimuksen osat ovat toisistaan erillisiä ja itsenäisiä tutkimuksia, vaikka niiden eettinen viitekehys ja haastatteluaineisto ovatkin yhteiset. Ne kaikki ovat laskentatoimen keskeisiä alueita ja niihin kaikkiin liittyy moraaliky-symyksiä. Moraalin tuominen mukaan tutkimukseen ei kuitenkaan olisi välttämätöntä, vaan kirjanpitoa, verotusta ja tilintarkastusta voitaisiin tutkia käyttämättä etiikan teorioita. Uudenlainen, laskentatoimessa harvoin käytetty näkökulma antaa asioille kuitenkin aiemmin vähemmälle huomiolle jääneen ulottuvuuden. Tutkimuksessa tarkastellaan kirjanpidon, verotuksen ja tilintarkastuksen historiaa, yhteiskunnallista taustaa, lainsäädäntöä ja käytäntöä. Tarkoituksena on luoda syvämpi ymmärrys laskentatoimesta ja sen taustalla olevista tekijöistä, joille käytännöt rakentuvat. Tutkimusta voidaan pitää teoriaa havainnollistavana ja täydentävänä kenttätutkimuksena (Lukka, 2001).

2 HYVÄ KIRJANPITOTAPA

2.1 Hyvän kirjanpitotavan historia ja sisältö

2.1.1 Hyvän kirjanpitotavan kehitys Suomessa

Kirjanpidon historia on pitkä. Jo vuonna 1494 Luca Pacioli kirjoitti: *”On tärkeää tietää liiketapahtumat, jotta voisi varmistua liiketoiminnan tilasta, sekä tätä kautta on mahdollista varmistua siitä, onko liiketoiminta tuottoisaa, missä määrin ja miksi”*. Suomessa Augusti Liliuksen käsitys kirjanpidosta vuonna 1862 oli seuraava: *”...että määrättyjen sääntöjen mukaan kirjoittaa kirjaan kaikki muutokset, jotka kauppaliiikkeen kautta tapahtuvat omaisuudessani, ja joitten kautta se erinäisissä osissansa ja samasta syystä yleensä lisääntyy taikka vähentyy. Kirjanpidon päätarkoitus on näyttää, kuka minulle on velkaa ja kuinka paljo, niin kuin myöskin kenelle minun itse on velkaa ja kuinka paljo; eli toisin, kutka minun velkamieheni, debitorit, ja kutka minun velkojani, kreditorit, ovat”*.

Suomessa vanhimmat tiedossa olevat kirjanpitoa koskevat asiakirjat ovat vuodelta 1652. Asiakirjat koskevat Turun kaupungin tuloja, joiden muistiin merkitseminen noudatti italialaista kirjanpitotapaa. Ensimmäinen kirjanpidon oppikirja julkaistiin 1800-luvun puolivälissä, jolloin ilmestyi August Liliuksen suomenkielinen kirjanpidon oppikirja *Käytännöllinen opastus Yksinkertaisessa kirjanpidossa varsinkin Tehdastelijoille ja Ammattilaisille*. Liliuksen oppien mukainen kirjanpituoto oli yhdenkertainen italialainen kirjanpito, joka järjestettiin tilien henkilöinnin kautta. Yrittäjän ja yrityksen omaisuus ymmärrettiin yhdeksi kokonaisuudeksi. Kirjanpidon tarkoituksena oli pikemmin varallisuuden, saamisten ja velkojen seuranta kuin tuloksenlaskenta. Kauppiaalta edellytettiin kirjanpitotaitoa, että hän saattoi saada kauppapuotiluvan. Liliuksen esitys kirjanpidosta perustuikin käytännön tarpeeseen (Kettunen,1983; Näsi, 1990).

Vuonna 1911 syntyi Suomeen Kauppakorkeakoulu ja samaan aikaan perustettiin Suomen Tilintarkastajayhdistys. Tällöin kirjanpidon käytännön rinnalle alkoi kehittyä myös kirjanpidon teoriaa. 1900-luvun alkupuolella syntyivät ensimmäiset teoreettiset kirjanpidon oppikirjat. Oppikirjoihin omaksuttiin

kahdenkertaisen kirjanpidon periaate. Tapahtumien muistiin merkitsemisen rinnalle kirjanpidon toiseksi tehtäväksi tuli erilläänpitotehtävä; myös omistajan yksityisotot oli kirjattava muistiin. Tämän seurauksena oli mahdollista laskea yrityksen tulos (Näsi, 1990).

Pakolliseksi kirjanpitovelvollisuus säädettiin vuoden 1925 lainsäädännöllä. Kirjanpito tuli laatia yleisten kirjanpidon periaatteiden ja hyvän kauppiastavan mukaan, ja kirjanpidosta tuli ilmetä varat ja velat sekä niiden muutokset ja yksityiskäyttöön otto. Tilikausi oli 12 kuukautta, ja sen päättyessä oli laadittava omaisuustase ja omaisuusluettelo sekä voitto- tai tappiotase (Näsi, 1990).

Tässä vaiheessa oli olemassa jo kirjanpitovelvollisuus sekä kirjanpidon tehtävistä muistiin merkitseminen sekä erilläänpitotehtävä ja tuloksenlaskentatehtävä. Jaksottamista koskeva keskustelu syntyi 1920-luvulla, kun verotuksen ja kirjanpidon tarpeita pyrittiin sovittamaan yhteen. Vuonna 1928 säädettiin laki tilinpäätöksen julkisuudesta, mikä merkitsi informaatiotehtävän tuleamista yhdeksi kirjanpidon tehtäväksi (Näsi, 1990).

Seuraavat huomattavat muutokset syntyivät vasta 1940-luvulla, jolloin sotaolojen poikkeuksellisuus aiheutti muutospaineita myös lainsäädäntöön. Julkisen vallan merkitys kirjanpidon säätelijänä sekä julkaistavien taseiden muodon ja sisällön yhdenmukaistaminen leimasivat selvimmin vuoden 1945 lainsäädännön uudistusta. Vuosi 1945 oli kirjanpidon kannalta merkittävä muullakin tapaa. Silloin valmistui Martti Saarion väitöskirja, jossa hän esitti meno-tuloteorian perusteet. Kului kuitenkin pari vuosikymmentä, ennen kuin vuonna 1968 annettu laki elinkeinotulon verottamisesta virallisti jo hyvin tunnetun meno-tuloteorian käsitteet ja laskentatavat. Meno-tuloteoria säilyikin tulevat vuosikymmenet kirjanpidon ja lainsäädännön teoriapohjana.

Meno-tuloteorian yksinkertainen lähtökohta on se, että tilikauden juoksevaan kirjanpitoon merkitään menot, tulot ja rahoitustapahtumat. Tulot ja menot ovat kirjanpidossa suoriteperusteiset. Tilinpäätös meno-tuloteorian mukaan tehdään kolmessa vaiheessa; tulot tyhjennetään tulostilille tilikauden tuotoiksi; menot jaetaan tulostilille tilikauden kuluiksi ja tasetilille aktiivoiksi. Rahoitustilien saldot päätetään tasetilille aktiivoiksi ja passiivoiksi. Tasetilillä olevat aktiivat ja passiivat muodostavat seuraavan tilinavauksen perustan. Tuottojen ja kulujen perusteella lasketaan tilikauden voitto (Saario, 1968).

Vaikka meno-tuloteoriaa ei enää mainitakaan hyvän kirjanpitolain lähteenä, sen pohjalta voi edelleen ymmärtää vaikkapa varaston hankintamenon jaksottamisen tilinpäätöksessä. Teorian merkitys olikin ehkä suurin juuri pedagogisella puolella. Se tarjosi keinot selittää, miksi asiat tehdään niin kuin tehdään. Teoria ei missään vaiheessa korvannut lainsäädäntöä, eikä sitä voitu käyttää kaikissa käytännön tilanteissa. Esimerkiksi poistojen kohdalla meno-tuloteoria kohtasi ylipääsemättömiä ongelmia. Käytäntöön omaksuttiinkin verotuspoistot (Järvinen, Prepula, Riistama, Tuokko, 1998; Saario, 1968; Leppiniemi, 1992).

Nykyinen vaihe Suomen kirjanpitolainsäädännön historiassa alkoi vuonna 1992 annetusta kirjanpitolain uudistusesityksestä (HE 111/1992). Lainsäädännön pohjaksi omaksuttiin EY:n 4. ja 7. yhtiöoikeudellinen direktiivi. Vuoden

1997 lainsäädännöllä kansainväliset harmonisointiesitykset vakiinnutettiin lainsäädännön perustaksi.

Tulevaisuuden kirjanpidolle on Kettusen (1999) mukaan ominaista, että kirjanpito on ulkoapäin säädeltyä. Rahoitusmarkkinoiden informaatiotarve tulee yhä hallitsevammaksi laskentakäytäntöjen kehittämisessä. Yrityksen sisällä on nousemassa uusia tehtäviä, joihin laskentatoimelta odotetaan ratkaisuja. Kettunen painottaa, että uutta laskentatoimintaa ja sen menetelmiä ei tulisi jättää tekniikan ja muoti-ilmiöiden määrättäväksi. Talouden hallinnan ja laskentatoimen omasta filosofiasta lähtevä ajattelu on Kettusen mukaan tärkeämpää kuin tekniset ratkaisut. Oikeaa tietoa laskentatoimen ongelmiin voi luoda ainoastaan ammattilainen, joka ymmärtää organisaation logiikan ja osaa rakentaa järjestelmiä (Kettunen, 1999).

Tulevaisuuden näkymissä Leppiniemi (1999b) kiinnittää huomiota siihen, että nykyinen kirjanpitolainsäädäntö on selvästi juridisempaa ja enemmän sopimuksiin perustuvaa kuin edeltäjänsä. Julkistetun tiedon laajuus ja määrämuotoisuus tekevät mahdolliseksi monet uudet hyväksikäyttökeinot, jotka eivät ehkä tule edes yleisesti tunnetuiksi. Koska nykyinen tilinpäätösinformaatio on sidottu Euroopan yhteisöjen direktiiveihin, ei tilinpäätösinformaatiota säätelevien vaatimusten nopea muuttuminen ole todennäköistä Suomessa. Leppiniemen mukaan onkin odotettavissa, että tilinpäätöksissä toteutettava taloudellisen informaation antaminen ja hyväksikäyttötehtävät, kuten osingonjakopäätökset ja omistajan mahdollisuudet käyttää hyväkseen omistamansa yhtiön varallisuutta, eriytyivät yhä enemmän toisistaan. Hyväksikäyttötehtävien perustaksi rakennettaneen omia laskenta- ja informaatiojärjestelmiä eikä enää tukeuduta yhtä tiiviisti viralliseen tilinpäätökseen niin kuin tähän saakka. Tällöin tilinpäätöksessä esitettävien erien roolina yhä voimakkaammin on tietopankin rooli erilaisten hyväksikäyttötehtävien ja niiden edellyttämien laskelmien perustaksi (Leppiniemi, 1999b).

2.1.2 Lain tarkoittamat hyvän kirjanpitotavan lähteet

Kirjanpitolain 1. luvun 3 §:n mukaan kirjanpitovelvollisen on noudatettava *hyvää kirjanpitotapaa*. Hyvän kirjanpitotavan vaatimus sisällytettiin lainsäädäntöön ensimmäisen kerran vuonna 1973. Sitä ennen vaadittiin hyvän kauppiastavan noudattamista. Kirjanpitolain perustelujen mukaan hyvä kirjanpitotapa perustuu käytännön ja teorian varaan. Mitään kirjanpitoteoriaa ei kuitenkaan mainita. Suomen kirjanpitolainsäädännön perustana ovat EY:n 4. ja 7. yhteisöoikeudellinen direktiivi, joiden yhteydessä ei myöskään ole julkaistu mitään tietoa niiden pohjana olevasta kirjanpitokäsityksestä tai -teoriasta (Leppiniemi, 1992; Järvinen, Prepula, Riistama, Tuokko, 2000; HE 173/1997; kirjanpitoteorioista esim. Vehmanen, 2001; Hendriksen, van Breda, 1992).

Hyvän kirjanpitotavan lähteenä meno-tuloteoria oli vielä 1990-luvun alussa ensisijainen. Vasta teorian jälkeen seurasivat julkilausumat, mm. kansainväliset yleiset periaatteet (Leppiniemi, 1992). Vuoden 1997 kirjanpitolain uudistuksen jälkeen meno-tuloteoria katosi hyvän kirjanpitotavan lähteiden joukosta, vaikka eri yhteyksissä mainittiin, että edelleen Saarion meno-

tuloteoria on käyttökelpoinen kirjanpitoa koskevien säännösten arviointiin (Järvinen, Prepula, Riistama, Tuokko, 1998). Meno-tuloteoriaa voitaneen siis vielä jossain määrin käyttää hyvän kirjanpitotavan lähteenä, vaikka sitä pidetään liian kapeana selittämään koko kirjanpidon kenttää (Leppiniemi, 1999b).

Vuoden 1992 kirjanpitolain uudistuksen yhteydessä käytiin keskustelu suomalaisen tradition ja kansainvälisen käytännön välillä. Kansainvälisen käytännön kannattajat pitivät meno-tuloteoriaa riittämättömänä kuvaamaan kirjanpidon koko monimutkaista aluetta. Suomalaisen tradition kannattajat puolestaan pitivät kansainvälistä kirjanpitotapaa ongelmallisena erityisesti siksi, että siihen perustuen voidaan kirjanpitoon löytää samassa tilanteessa useita erilaisia ratkaisuja, jolloin kirjanpito muodostuu säännösidonnaiseksi. Toinen suomalaiseen kirjanpitokäytäntöön vahvasti vaikuttava tekijä on ollut ja edelleenkin on verotus. Myös verotuksen ja hyvän kirjanpitotavan vaatimuksista keskusteltiin kirjanpitolain uudistuksen yhteydessä (Pirinen, 1996).

Hyvän kirjanpitotavan lähteinä Järvinen, Prepula, Riistama ja Tuokko (2000) luettelevat seuraavat: kirjanpilolaki ja -asetus; eri yhteisölakien kirjanpitoa koskevat säännökset sekä kauppaoikeudelliset säännökset; kirjanpito- ja muun lainsäädännön nojalla annetut kirjanpitoa ja tilinpäätöstä koskevat viranomais määräykset; kirjanpitolautakunnan ohjeet ja lausunnot kirjanpitolain soveltamisesta; EY:n 4. ja 7. direktiivin sisältämät pääosin kirjanpilolakiin kirjatut periaatteet, joita on mahdollista täydentää IAS-standardien perustana olevilla periaatteilla; tilintarkastaja- ja muiden laskenta-ammattilaisten järjestöjen lausunnot ja kannanotot.

Kirjanpidon lainsäädännön muodostavat kirjanpilolaki (1336/1997), kirjanpitoasetus (1339/1997) sekä joukko kauppa- ja teollisuusministeriön päätöksiä. Lisäksi kirjanpitoa ja tilinpäätöstä koskevia säännöksiä sisältyy eri yritysmuotoja ja arvopaperimarkkinoita koskevaan lainsäädäntöön, osakeyhtiölakiin, osuuskuntalakiin sekä avoimista ja kommandiittiyhtiöistä annettuun lakiin. Tilinpäätöksen laatimista ja julkistamista koskevia säännöksiä on myös arvopaperimarkkinalaissa sekä lain perusteella annetussa valtiovarainministeriön päätöksessä arvopaperin liikkeeseenlaskijan säännöllisestä tiedonantovelvollisuudesta. Rahoitustarkastus (Suomen Pankki) on antanut määräyksiä, jotka koskevat luottolaitoksia ja sijoituspalveluyrityksiä sekä niitä yrityksiä, joiden osakkeilla käydään julkista kauppaa. HEX Oy (Helsingin arvopaperipörssi) on antanut pörssin noteeraamia yhtiöitä koskevia informatiomääräyksiä (WSOY, Liikekirjanpito).

Kirjanpitolautakunta toimii Kauppa- ja teollisuusministeriön yhteydessä ja antaa yleisohjeita ja lausuntoja kirjanpilolainsäädännön soveltamisesta. Kirjanpitolautakunnan päätehtävänä on KPL:n 8. luvun 2 §:n 1. momentin mukaan ohjeiden ja lausuntojen antaminen viranomaisille, elinkeinonharjoittajien järjestöille, kuntien järjestöille ja muille kirjanpitovelvollisille kirjanpitolain soveltamisesta. Lain valmistelutöissä on viitattu myöhemmin annettavaan yleisohjeeseen. Vuoden 1997 kirjanpitolain uudistuksen jälkeen kirjanpitolautakunta on antanut yleisohjeen tuloslaskelmien ja taseiden esittämisestä, laskennallisista verovelvoista ja -saamisista, suunnitelman mukaisista poistoista, rahoituslaskelman laatimisesta, ulkomaanrahan määräisten saamisten sekä velkojen ja

muiden sitoumusten muuttamisesta Suomen rahaksi, tilinpäätöksen, tilinpäätöstiedotteen ja osavuosikatsauksen laatimisesta, konsernitilinpäätöksen laatimisesta, arvonlisäveron kirjaamisesta, koneellisessa kirjanpidossa käytettävistä menetelmistä, kiinteiden menojen lukemisesta hankintamenoon sekä tulon kirjaamisesta tuotoksi valmistusasteen perusteella. Lausuntojen antamisessa kirjanpitolautakunnan toimivalta koskee kirjanpitovelvollisuutta, juoksevan kirjanpidon sisältöä ja järjestämistä sekä tilinpäätöksen ja konsernitilinpäätöksen laatimista ja julkistamista (Leppiniemi, 1997).

2.1.3 Yleiset tilinpäätösperiaatteet

Tilinpäätöksen tulee antaa *oikea ja riittävä kuva (oikeat ja riittävät tiedot)* kirjanpitovelvollisen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta¹⁶. Käsite oikea ja riittävä kuva on suomennos EY:n 4. direktiivissä käytetystä termistä *true and fair view*. Tilinpäätöksen tarkoituksena on kuvata kirjanpitovelvollisen tuloksen muodostumista ja tilinpäätöspäivän taloudellista asemaa (HE 173/1997; Leppiniemi, Leppiniemi, 1999; Riistama, 1993; Riistama, 1996a; Riistama 1996b).

Kirjanpitolain mukaan kirjanpidon ensisijainen tehtävä on informaation antaminen. Informaation antamista erityisesti korostettiin vuoden 1997 kirjanpitolain uudistuksen yhteydessä siten, että entisten tilinpäätösraporttien, tuloslaskelman, taseen ja liitetietojen lisäksi yritysten tulee laatia myös toimintakertomus. Säännös perustuu Euroopan yhteisöjen neljännen yhtiöoikeudellisen direktiivin artiklaan 46 (*Annual report*). Ennen vuoden 1997 kirjanpitolain uudistusta toimintakertomuksen laatiminen koski vain osakeyhtiöitä osakeyhtiölain nojalla. Kun toimintakertomuksen laatimisvelvollisuus sisällytettiin kirjanpitolakiin, myös muut kuin osakeyhtiömuotoiset yritykset joutuvat laatimaan kirjanpitolain mukaisen toimintakertomuksen. Tästä velvollisuudesta ovat pienet kirjanpitovelvolliset vapautetut.

Hyvää kirjanpitolapaa täsmentämään käytetään myös EY:n 4. direktiivin 7. luvussa lueteltuja ja KPL:n 3. luvun 3 §:ään sisällytettyjä yleisiä tilinpäätösperiaatteita. Näistä ensimmäinen on *going concern* -periaate eli *jatkuvuuden* periaate. Periaate tarkoittaa, että kirjanpitovelvollisen oletetaan jatkavan toimintaansa toistaiseksi, ainakin niin kauan kuin poistojen laskennassa oletetaan. Aktivoinnin kohdalla jatkuvuus merkitsee sitä, että aktivoinnin ylärajan muodostaa tulonodotus eikä realisoinnissa mahdollisesti saatava hinta.

16 Vuonna 1986 voimaan tulleella muutoksella sisällytettiin silloiseen kirjanpitolakiin säännös, jonka mukaan oli rangaistavaa tietyin mainituissa lainkohdassa luetelluin tahallisin tai tuottamuksellisin teoin olennaisesti vaikeuttaa oikean ja riittävän kuvan saamista kirjanpitovelvollisen toiminnan taloudellisesta tuloksesta tai taloudellisesta asemasta. Rikoslainsäädännön uudistuksen yhteydessä 1990 siirrettiin em. lainkohtaa vastaava säännös oikeine ja riittävine kuvineen rikoslain 30. lukuun. Vuoden 1993 alussa voimaan tulleeseen kirjanpitolakiin sisällytettiin käsite oikeat ja riittävät tiedot. Seuraavassa lainmuutoksessa käsite *true and fair view* sai uuden suomennoksen *oikea ja riittävä kuva*, jota kuitenkin suluissa tarkennettiin vanhalla termillä *oikeat ja riittävät tiedot* (Riistama, 1993; Jävinen, Prepula, Riistama, Tuokko, 2000).

Toinen yleinen tilinpäätösperiaate on *johdonmukaisuus*. Periaatteen mukaan tilinpäätöksen laajuus-, mittaus-, arvostus- ja kohdistusongelmat ratkaistaan mahdollisimman samalla tavalla tilikaudesta toiseen.

Kolmas periaate on *varovaisuuden* periaate. Varovaisuutta tulee noudattaa tilikauden tuloksesta riippumatta. Myös tappiollisena vuonna tulee tehdä suunnitelman mukaiset poistot tai arvonalenemiskirjaukset. Varovaisuusperiaatetta tarkennetaan KPL:n 3. luvun 3 §:n 2. momentissa. Tilinpäätöksessä tulee esittää ainoastaan realisoituneet voitot. Samoin tulee ottaa huomioon kaikki aktivoitujen erien arvon vähenemiset ja velkojen arvon lisäykset sekä päättyneeseen tai sitä aikaisempaan tilikausiin kohdistuvat ennakoitavissa olevat vastuut ja menetykset, vaikka ne tulisivat tietoon vasta tilinpäätöspäivän jälkeen.

Neljäs, *tasejatkuvuuden* periaate tarkoittaa, että tilikauden aloittavan taseen tulee vastata edellisen tilikauden päättävää tasetta. Aikaisempien tilikausien mahdolliset virheet, jotka huomataan vasta jälkeinpäin, tulee oikaista vasta sen tilikauden tilinpäätökseen, jolloin virhe on huomattu.

Viides periaate, *suoriteperusteen* käyttäminen tilinpäätöksessä edellyttää, että kaikki tilikaudelle kuuluvat tuotot ja kulut otetaan huomioon riippumatta niihin perustuvien maksujen suorituspäivästä. Tämä merkitsee sitä, että tilikauden aikaiset maksuperusteiset kirjaukset on oikaistava ja täydennettävä suoriteperusteisiksi tilinpäätöstä laadittaessa.

Kuudes, *tase-erien erillisarvostuksen* periaate tarkoittaa, että taseeseen sisältyvät vastaavaa ja vastattavaa –puolien erät on arvostettava erikseen. Erillisarvostus toteutuu poistojen kohdalla siten, että jokaiselle poistettavalle erälle tehdään oma poistosuunnitelma eikä koko tase-erälle yhteisesti. Vaihto- ja rahoitusomaisuus arvostetaan hyödykekohtaisesti (HE 173/1997; Järvinen, Prepula, Riistama, Tuokko, 2000).

Kauppa- ja teollisuusministeriö on 21.10.1998 antanut oikeaa ja riittävää kuvaa koskevan poikkeamisvaltuutuksensa perusteella päätöksen 766/1998. Sen mukaan yritys saa konsernitilinpäätöstä laatiessaan noudattaa kansainvälisillä pääomamarkkinoilla yleisesti käytetyn säännösten mukaisia periaatteita (IAS- ja FASB-periaatteita) KPL:n 6. luvun 2-18 §:n sijaan, ellei menettely johda Euroopan yhteisöjen neljännen tai seitsemännen yhtiöoikeudellisen direktiivin vastaiseen menettelytapaan. Kirjanpitolautakunta on useissa lausunnoissaan edellyttänyt liitetiedon antamista oikeita ja riittäviä tietoja koskevan kirjanpitolain säännöksen nojalla (KTM 766/1988).

2.1.4 Tilinpäätösinformaation merkitys

True and fair view –periaate velvoittaa yritystä antamaan osakkeenomistajille ja muille sidosryhmille tarpeellinen määrä informaatiota johtopäätöksiä ja päätöksentekoa varten. Tilinpäätös on ennen kaikkea toimivan johdon omistajia varten tuottamaa informaatiota. Omistajien näkökulmasta tilinpäätöstietojen oikeellisuus ja riittävyys tulee arvioida sen mukaan, muodostaako tilinpäätösinformaatio sellaisen kokonaisuuden, jolle yhtiökokouksen päätökset voidaan perustaa. Sama koskee myös tilintarkastajien yhtiökokoukselle antamaa informaatiota. Tilinpäätösinformaation virheellisyys johtaa omistajat tilanteeseen,

jossa yhtiökokous tekee päätöksensä väärän tiedon varassa, ellei se saa täydentävää informaatiota (Määttä, 2000).

Sijoittajien näkökulmasta korostuvat mahdollisen vahingon aiheutumiseen ja syntyyn liittyvät näkökohdat. Olennaista sijoittajien kannalta on, onko tilinpäätöksen sisältämä tieto oikeaa ja riittävää sijoituspäätöksen tekemiseen. Sijoittaja pyrkii saamaan sijoituksestaan hyötyä osingon tai arvonnousun muodossa, ja sijoittajien kannalta juuri tulevaisuuden näkymät ovat keskeinen onnistumiseen vaikuttava tekijä. Yritys voi joutua korvausvastuuseen, jos tilinpäätösinformaatio on niin puutteellista ja harhaanjohtavaa, että sijoittajalle aiheutuu vahinkoa sen perusteella tehdystä päätöksestä. Vastuusuhteiden kannalta tärkeää on erityisesti tilinpäätökseen sisältyvä tulevaisuuden kehitystä koskeva ennuste (Tuokko, 1996; Määttä, 2000).

Velkojat ovat eräs tilinpäätöksen hyväksikäyttäjryhmä. Velkojien näkökulma perustuu mahdolliseen vahingonkorvausvelvollisuuden syntymiseen. Velkojien kannalta vakuusvelat ja vakuudettomat velat ovat erilaisessa asemassa. Vakuusvelkojilla on mahdollisuus hankkia tilinpäätösinformaatiota täydentävää tietoa yritykselle annettavan velan perustaksi. Vakuudettomalla velkojalla ei yleensä ole samaa mahdollisuutta (Tuokko, 1996; Määttä, 2000).

Tuokko (2000) mainitsee yleisen intressin näkökulman. Tähän ryhmään kuuluvat myös viranomaiset. Viranomaisilla on lainsäädäntöön perustuva oikeus saada halutessaan tilinpäätösinformaatiota täydentävää tietoa. Jos viranomaisratkaisut perustuvat virallisen tilinpäätöksen sisältämiin tietoihin, on oikeat ja riittävät tiedot keskeinen käsite. Verotuksen ratkaisut perustuvat tilinpäätökseen ja veroilmoitukseen (Määttä, 2000).

Östermark (1983) kiinnittää huomiota eri intressiryhmien erilaiseen informaatiotarpeeseen. Östermarkin mukaan sidosryhmien tilinpäätösoikeudellinen asema voi olla heikko tai vahva. Östermark tuo tarkasteluun myös kirjanpidollisen ratkaisumallin vaikutuksen ja osakkeenomistajien taloudellisen intressin välisen yhteyden. Kirjanpidollisilla ratkaisuilla on välitön vaikutus osingonjakokelpoisten varojen määrään. Ratkaisut vaikuttavat välillisesti tilinpäätösinformaation hyödyntämismahdollisuuksiin.

Pirinen (1996) kuvaa käsitteen *oikeat ja riittävät tiedot* sisällyttämistä suomalaisen kirjanpitolainsäädäntöön ja käsitteen tulkintaa suomalaisessa käytännössä. Suomalaisessa tilinpäätöskäytännössä tuloksenlaskennalla on ollut perinteisesti suurempi painoarvo kuin taseeseen sisältyvillä omaisuus- ja pääomaerillä. Suomeen omaksuttiin tulkinta, jonka mukaan tilinpäätös tulee laatia lakien, säännösten ja hyvän kirjanpitotavan mukaisesti. Tarpeellinen täydentävä tieto tulee antaa liitetiedoissa. Lain säätämisen yhteydessä keskusteltiin myös mm. tilintarkastajien vastuusta oikeiden ja riittävien tietojen arvioijina ja raporttoijina.

2.1.5 Hyvää kirjanpitotapaa koskevat eettiset ohjeet

Kirjanpitotoimistojen Liiton julkaisut Hyvä kirjanpitotapa pienille yrityksille sekä Hyvä tilinpäätöstapa sisältävät suositukset tilinpäätöksen laatimista varten. Suosituksissa käsitellään velvoitteita ja tehtäviä, jotka ovat kirjanpitovel-

vollisen, tilitoimiston, kirjanpitäjän tai tilintarkastajan vastuulla. Suositukseen sisältyy myös hallinnollisia tehtäviä, vaikka painopiste on kirjanpitovelvollisia koskevissa tilinpäätöksen laatimista säätelevissä kirjanpitolainsäädännön ja yhteisölainsäädännön normeissa. Suositukset on tarkoitettu erityisesti pienelle yritykselle, joten mm. konsernia koskevat säännökset ovat vähäisiä.

Kirjanpitoimistojen Liiton hyvää kirjanpitoa sivuava julkaisu on myös Työpaperit tavaksi. Julkaisu on suunnattu tilitoimistoille, ja se käsittelee enemmän hyvää tilitoimistotapaa kuin hyvää kirjanpitoa. Julkaisussa käsitellään tilitoimiston työn dokumentointia. Julkaisuun sisältyvät hyvää tilitoimistotapaa koskevat eettiset ohjeet. Hyvä tilitoimistotapa edellyttää, että toimeksiantoihin sisältyvät tehtävät käsitellään voimassa olevaa lainsäädäntöä noudattaen. Tilitoimiston tulee olla taloudellisesti ja toiminnallisesti itsenäinen ja riippumaton. Toiminnan tulee olla suunnitelmallista, riippumatonta ja pitkäjänteistä. Henkilökunnalla on salassapitovelvollisuus, ja tilitoimiston tulee toimia hyvät kollegiaaliset suhteet ja alan arvostus huomioon ottaen. Eettisiin vaatimuksiin kuuluu, että tilitoimiston vastuullisella hoitajalla tulee olla alan koulutus¹⁷ ja kokemus. Hänen tulee huolehtia oman ja henkilökunnan ammattitaidon ylläpitämisestä ja kehittämisestä. Ajantasainen ammattikirjallisuus tulee olla koko henkilöstön käytössä. Tilitoimistolla tulee olla myös erityinen toimipaikka sekä ajanmukaiset tekniset työvälineet. Eettisissä ohjeissa käsitellään myös suhdetta asiakkaisiin ja annetaan yksityiskohtaiset ohjeet toimeksiannon hoitamiseksi. Kirjanpitäjän pidätysoikeus, kirjanpitorikokset ja salassapitovelvollisuus sisältyvät niinkään eettisiin ohjeisiin.

Edellä kuvatut eettiset ohjeet painottuvat ammatilliseen osaamiseen, ja ne on tarkoitettu pääasiassa tilitoimistojen käyttöön. Ohjeissa korostuu lainsäädännön tuntemus ja lakien noudattaminen sekä suhteet asiakkaisiin, kollegoihin, viranomaisiin ja muihin sidosryhmiin. Yleisiä, kaikkia laskenta-alan ammattilaisia koskevia eettisiä ohjeita ei Suomessa ole laadittu. Muualla tällaisia kuitenkin on. Esimerkiksi ICAEW (The Institute of Chartered Accountants in England & Wales) on Iso-Britanniassa toimiva laskenta-alan ammattietikkaa ylläpitävä järjestö. Järjestössä on 119 000 jäsentä, ja heillä on oikeus käyttää kansainvälisesti tunnettua nimitystä "Chartered Accountant". Jäsenet noudattavat samoja eettisiä ohjeita, joita ICAEW ylläpitää ja valvoo. Ongelmatilanteissa jäsenet voivat ottaa yhteyttä järjestöön ja saada sieltä ohjeita kanssakäymisessään viranomaisten kanssa tai muissa asioissa.

---

17 Kirjanpidon ja laskentatoimen tutkinto (KLT) on Suomessa ainoa auktorisoitu kirjanpitoalan ammattilaisen syventävä tutkinto. KLT-tutkintoa järjestää Tili-instituuttisäätiö Kirjanpitoimistojen Liiton kanssa. KLT-kirjanpitäjiä on 1717 (vuonna 2001). KLT-kirjanpitäjän ammattitaidon valvonnan tarkoituksena on varmistaa ammatillinen osaaminen. Valvonnan raportoinnissa annettavat tiedot koskevat kirjanpitojen hoitamista sekä koulutustilaisuuksiin osallistumista.

2.2 Käsityksiä hyvästä kirjanpitolavasta

2.2.1 Haastattelujen perusteella tehty tulkinta

Laskenta-ammattilaisten haastatteluissa hyvää kirjanpitolapaa lähestyttiin työn kuvauksen kautta. Haastateltavia pyydettiin kertomaan, millaista kirjanpitolotyö on, millaisia tehtäviä työ sisältää, millaisia mahdollisia ongelmia työhön sisältyy ja miten ongelmiin löydetään ratkaisut. Haastatteluissa keskusteltiin myös tilinpäätöksestä, sen antamasta kuvasta sekä siitä, miten tilinpäätös toteutetaan, ketkä sen toteutukseen osallistuvat, ja milloin tilinpäätöksen antama kuva on oikea ja riittävä. Keskustelu työn luonteesta oli konkreettista. Haastateltavat kertoivat omista kokemuksistaan ja käyttivät omaa kieltään ilmaisemaan työhön liittyviä asioita.

Haastateltavien mukaan kirjanpitoa ja tilinpäätöstä tehtäessä kohdataan usein ongelmia, joihin ei valmiita ratkaisuja ole tiedossa. Työn kuvaan kuuluu jatkuva tietojen hakeminen ja asioiden selvittäminen. Vastauksia ongelmiin esitetään monista erityyppisistä lähteistä. Nämä lähteet tulkitaan laskenta-ammattilaisten käyttämiksi hyvän kirjanpitolavan lähteiksi.

Haastateltavat kertoivat omia käsityksiään ja periaatteitaan, joita heidän mielestään tarvitaan oikean ja riittävän kuvan aikaansaamiseksi. Kirjanpitolain sisältämien yleisten tilinpäätösperiaatteiden lisäksi haastateltavat mainitsivat joukon muita noudatettavia periaatteita, jotka eivät sisälly lainsäädäntöön eivätkä muihinkaan alan lähteisiin. Nämä periaatteet tulkitaan laskenta-ammattilaisten hyvän kirjanpitolavan periaatteiksi.

Haastatteluissa keskusteltiin myös lainsäädännöstä ja lainsäädännön muutosten vaikutuksesta työhön. Laskenta-ammattilaiset kuvasivat, millaisina pitävät kirjanpitolain muutoksia, miten ovat omaksuneet muutokset, ja millä tavalla muutokset ovat muuttaneet kirjanpitolotyötä. Näihin kuvauksiin perustuu laadittava tulkinta siitä, miten haastateltavat laskenta-ammattilaiset kokevat lainsäädännön määräykset.

Haastateltavat selittivät, mitkä sidosryhmät ovat kiinnostuneita yrityksen tilinpäätösinformaatiosta ja minkä vuoksi. Tältä pohjalta laaditaan tulkinta tilinpäätöksen käyttäjistä ja tilinpäätösinformaation merkityksestä yrityksen sidosryhmille. Hyvää kirjanpitolapaa koskevassa kokoavassa tulkinnassa esitetään, millaisia käsityksiä haastateltavilla on hyvästä kirjanpitolavasta.

2.2.2 Haastateltavien hyvän kirjanpitolavan lähteitä

”Että kuka se itse asiassa määrittelee sen hyvän kirjanpitolavan?” (Jenni, tilitoimiston johtaja)

Haastateltavat laskenta-ammattilaiset pitävät lainsäädäntöä ensisijaisena hyvän kirjanpitolavan lähteenä. Kirjanpitolautakunnan merkitys lain soveltamisessa on myös yksiselitteinen. Lainsäädäntö on perusta, jota asiantuntijoiden ja kirjanpitolautakunnan lausunnot ja ohjeet selventävät.

"No se (hyvä kirjanpito tapa) on sitä, että ensinnäkin tehdään kaikki asiat säännösten mukaan ja tuota sitten, semmoisten asioiden mukaan, mitä pidetään hyvänä kirjanpito tapana. Siihenhän kuuluvat nämä kirjanpitolausunkunnan lausunnot ja voisiko nyt sanoa, näitten kaikkien asiantuntijoiden mielipiteet." (Leena, tilitoimiston johtaja)

"Kirjanpito täytyy tehdä noudattaen kirjanpitolakia, asetusta ja Kilan päätöksiä ja huomattavassa määrin kirjanpitoa tehdessä kannattaa tietysti ottaa huomioon verolainsäädäntö. Ja sitten siinä annetaan todella se hyvä ja riittävä kuva, kokonaiskuva." (Tuire, tilitoimiston johtaja)

Laskenta-ammattilaiset tietävät hyvin EY-direktiivien vaikutuksen lainsäädännön taustalla, mutta niiden merkitys käytännön työssä on aivan mitätön:

"Mutta enhän mä nyt täällä ala lukemaan jotakin kuudennen arvonsäädöksiin neljännen artiklan tulkinnasta Euroopan oikeuden systematisointia." (Tuire, tilitoimiston johtaja)

Haastatteluissa korostettiin sitä, että käytännön työssä monien asioiden yhtäaikainen huomioiminen ja tilanteiden erilaisuus asettavat kirjanpito työlle vaatimuksia, joihin lainsäädäntö, kirjanpitolausunkunnan ohjeet tai asiantuntijalausunkunnat eivät anna vastauksia.

"Koska aina joudutaan miettimään sitä, että se on yksittäistapaus, mihin sitä sovelletaan, se on yrityskohtainen tilanne. Sillä on hyvin monitahoisia tekijöitä, mihin sitä sovelletaan. Se ei ole koskaan tämmöinen oppikirjamainen, puhdas tilanne, johon voidaan sanoa, että tähän löytyy oikea ratkaisu." (Jenni, tilitoimiston johtaja)

"Se on ollut ikuinen ongelma, tilanteisiin konkreettisia kirjausohjeita ei tahdo olla." (Leena, tilitoimiston johtaja)

Vaikka meno-tuloteoria ei enää kuulukaan virallisiin hyvän kirjanpito tavain lähteisiin, haastatteluissa meno-tuloteoria mainittiin.

"Niin ehkä sen pienen yrityksen kannalta mun mielestä, ... niin esimerkiksi Saarion meno-tuloteoria, niin sillä on teoreettinen pohja oikeastaan. Niin sitä ehkä pystyisi sitä kautta jonkun verran ratkomaan niitä asioita." (Risto, tilitoimiston johtaja)

"Tästä meno-tuloteoriasta ollaan kai jossain määrin luopumassa, ja ollaan siirtymässä semmoiseen enemmän niin kuin kassapohjaiseen kirjanpitoon, ja siinä on omat hyvät puolensa, mutta ei se anna yrityksestä koko kuvaa." (Tuire, tilitoimiston johtaja)

Käytännön tilanteissa ei sopimus pohjainen lainsäädäntö aina anna ratkaisua ongelmaan. Silloin haastateltavilla vielä hyvin muistissa oleva meno-tuloteoria voi tarjota toimivan teoriapohjaisen ratkaisun.

"Tämä on se huono puoli juuri, ettei voi niin kuin teoreettiselta pohjalta lähteä miettimään. ...Niin kuin meno-tuloteoria, sen mukaan voi vastaan tulevia yksityiskohtia oivaltaa ilman, että miten joku IAS, mitä se sanoo tästä." (Risto, tilitoimiston johtaja)

Käytännön monimutkaisissa tilanteissa hyvän kirjanpitotavan lähteitä etsitään monelta taholta¹⁸ ja monenlaisista lähteistä. Haastateltavat mainitsivat lähteikseen verovirastot ja tilintarkastajat. Verovirastoon sojitetaan herkästi ja välittömästi, kun kirjanpitoon ja verotukseen liittyviä kysymyksiä syntyy.

”Mä kysyn kyllä aika herkästi ihan tuolta verotoimistosta.” (Tuire, tilitoimiston johtaja)

”Että tuota niin kuin ulkomaankauppa on semmoinen, joka aina jossain vaiheessa teetätti töitä, että miten nämä nyt kirjataan. Nykyisin mä en enää edes pähkäile, että mä soitan heti (verovirastoon) ja kysyn.” (Pirre, pääkirjanpitäjä)

Veroviraston lisäksi laskenta-ammattilaiset kysyvät neuvoja tilintarkastajilta. Tilintarkastajien rooliin liittyy myös ongelmia. Kun tilintarkastaja antaa suoraan neuvon, sitä voidaan pitää konsultointina. Hyvään tilintarkastustapaan ei konsultointi kuulu, mutta konsultoinnin ja tilintarkastuksen välinen rajanveto saattaa olla ongelmallista. Tilintarkastaja ei myöskään saa osallistua yrityksen päätöksentekoon. Eräs haastateltava kuvailikin tilannetta huvittavaksi, koska tilintarkastaja saisi ainoastaan sanoa, onko tehty ratkaisu oikea vai väärä. Kirjanpitäjän tehtävänä on tuottaa uusia ratkaisuja niin kauan, kunnes tilintarkastajan mielestä oikea löytyy, ja tilintarkastaja sen hyväksyy.

”Että se on semmoinen (konsernitilinpäätöksen ongelma), että sitä kysytään nyt tilintarkastajilta, että miten se kuuluisi käsitellä.” (Minna, talouspäällikkö)

”Että tämä on noissa pienissä yrityksissä monta kertaa ongelma, että justiin, että jos sen tekee, niin onko silloin tilintarkastaja osallistunut tilinpäätöksen laatimiseen.” (Risto, tilitoimiston johtaja)

Muina hyvän kirjanpitotavan lähteinä mainittiin Kirjanpitotoimistojen Liiton julkaisut, koulutustilaisuudet sekä kollegat yrityksessä ja sen ulkopuolella. Tietoja haetaan myös kirjoista. Lähteet, joihin kuuluvat Kirjanpitotoimistojen Liitto, koulutustilaisuudet, kollegat ja kirjallisuus ovat luonteeltaan ammatillisia lähteitä.

”Meillähän on esimerkiksi liiton julkaisut Hyvä tilinpäätöstapa, Hyvä kirjanpitotapa. Meillähän on esimerkiksi liiton koulutuspäivät.” (Jenni, tilitoimiston johtaja)

”No sitten mulla on hyviä kollegoita.” (Marjut, talouspäällikkö)

18 Kirjanpidon ongelma-alueita haastateltavat mainitsivat useita. Verotuksen ja kirjanpidon välinen suhde on eräs tällainen. Muina ongelma-alueina haastateltavat mainitsivat omaan pääomaan liittyvät kirjaukset. Silloin kun yritystä perustetaan, yritysmuotoa muutetaan tai jos yrityksessä on lopettamis- tai sukupolvenvaihdostilanne, omaan pääomaan liittyvät kirjaukset ja niiden seuraukset verotuksessa ovat jopa arvaamattomia. Arvonlisäverotus on laskenta-ammattilaisten mielestä erityisen hankala alue kirjanpityössä. Lainsäädäntöä pidetään epäselvänä, ja käytännön työssä ongelmia on runsaasti mm. ulkomaankaupan arvonlisäverotuksessa ja yhteisökauppaan liittyvissä asioissa. Joskus arvonlisäveron oikea kirjaamistapa saattaa olla niin vaikea ja kustannuksiltaan niin korkea, että kirjaukset koetaan lähes mahdottomaksi hoitaa täsmällisen oikein ja kuitenkin järkevästi.

"Näiden asiantuntijoiden kanssa keskustelut." (Leena, tilitoimiston johtaja)

"Onhan mulla se kirja, se Leppiniemen Hyvä kirjanpitolaki, että kyllähän sieltä sitten aina löytyy." (Leena, tilitoimiston johtaja)

"Aika paljon mä käytän noita, toi on musta hirveen hyvä toi WSOY:n sininen kansio. Sieltä löytyy aika paljon käytännön esimerkkejä." (Marjut, talouspäällikkö)

Yrityskulttuuri ja organisaatio vaikuttavat kirjanpitokäytäntöihin. Tämä ilmeni erityisen hyvin niiden haastateltavien kohdalla, jotka ovat työskennelleet useissa yrityksissä. Konsernien kaikissa yksiköissä noudatetaan samoja laskentaperiaatteita jo lainkin perusteella.

"Että en tiedä sitten, paljon se sitten on esimerkiksi se liikevaihto tai työntekijämäärä tai jotain, että missä se kulkee se raja, mutta että siellä mun työpaikassa, siellä oli kyllä sumu-poistot. Ja niitten kanssa pelattiin, ja sitten kun se oli nyt niin iso, ja sitten kun se yhdistettiin vielä sitten loppuvaiheessa, niin siellä sitten käytettiin kaikki mahdolliset temput ja kikkailut sun muut, ja nythän ne on mun tietääkseni ostaneet pari tehdasta vielä lisää." (Pirre, pääkirjanpitäjä)

"Se oli sellainen, jossa osakeyhtiölaki ja kirjanpitolaki meni ristiin. Ja se oli selvinnyt seläisessä tilanteessa, silloin entisessä elämässä..." (Marjut, talouspäällikkö)

"Kun konsernissa on hyvin pitkälle FA -puolen raportointiasiat niin kuin identtiset, ja hyvin pitkälle yksiköistä tehdään hyvin rutinoidulla kaavalla ja samoja periaatteita noudattaen..." (Mikko, talouspäällikkö)

Muiden lähteiden ohella hyvän kirjanpitotavan lähteenä käytetään laskentamammatilaisen omaa henkilökohtaista osaamista, johon sisältyy haastateltavien mukaan koulutus, kokemus, henkilökohtaiset ominaisuudet¹⁹ sekä järki ja moraalit.

"Että se pitää yleensä olla se pohjakoulutus ja sitten esimerkiksi hyvä työkokemus." (Jenni, tilitoimiston johtaja)

"Sitten itse tuosta työstä, niin kun mä harrastankin palapelejä ja ristisanatehtävien tekoa, niin toi kirjanpito on vähän semmoista, ja tilinpäätös." (Tuire, tilitoimiston johtaja)

"No tuota, kyllä semmoinen varmaan, semmoinen tietty kiinnostus numeroihin täytyy olla. Ja sitten tarkkuutta pitää olla, sen kyllä huomaa selvästi, että ihmisissä on suuria eroja, miten niitä asioita voidaan tehdä. Tarkka pitää olla, mutta ei liian tarkka." (Minna, talouspäällikkö)

"Mä ainakin käytän omaa järkeä." (Tuire, tilitoimiston johtaja)

"Ja sitten semmoinen oma, se on oma semmoinen järki tai moraalit, että mitä tietoja annetaan, niin se on, että annetaan kaikki tarpeelliset ja riittävät tiedot, tiedot asioista. ...

19 Kirjanpitäjälle sopivina ominaisuuksina pidetään tarkkuutta, palveluallttiutta, empaattisuutta ja kykyä toimia salapoliisina. Työ on itsenäistä käytännön työtä, jossa ammatillisen pätevyyden osatekijöitä ovat henkilökohtaiset ominaisuudet, työn luonne sekä tilitoimiston organisaation ilmapiiri (Pasanen, 2000).

Että tuota, kyllähän se aina liittyy, että sulla on joku kokemus tai tieto tai tuki joltain henkilöltä, että se olisi varmaan hyvän tavan mukaista tehdä näin.” (Leena, tilitoimiston johtaja)

Hyvän kirjanpitolavan lähteitä käytännön tasolla on enemmän kuin kirjallisuudessa esitetyt, lain tarkoittamat lähteet (Prepula, Riistama, Tuokko, 2000). Lain tarkoittamat hyvän kirjanpitolavan lähteet sisältyvät laskenta-ammattilaisten lähteisiin, mutta ne muodostavat vain osan käytössä olevista hyvän kirjanpitolavan lähteistä. Lain tarkoittamat lähteet ovat kirjanpitolavan käytännön perusta, mutta ne ovat riittämättömiä antamaan ratkaisun kaikissa kirjanpidon monitahoisissa käytännön tilanteissa.

Haastateltavien hyvän kirjanpitolavan lähteet jaetaan kuuteen ryhmään ja esitetään seuraavassa taulussa.

TAULU 3 Haastateltavien hyvän kirjanpitolavan lähteitä

Lähteet	Sisältö
Lain tarkoittamat lähteet	Kirjanpitolaki ja -asetus; yhteisölakien kirjanpitoa koskevat säännökset, kauppaoikeudelliset säännökset; kirjanpito- ja muun lainsäädännön nojalla annetut kirjanpitoa ja tilinpäätöstä koskevat viranomaismääräykset; kirjanpitolautakunnan ohjeet ja lausunnot; EY:n 4. ja 7. yhteisöoikeudellinen direktiivi
Teorialähde	Meno-tuloteoria
Ulkopuoliset asiantuntijälähteet	Veroviranomaiset ja tilintarkastajat
Ammatilliset lähteet	Kirjanpitoamattilaisten Liitto, koulutustilaisuudet, kollegat, kirjallisuus
Yrityskulttuuri	Yrityksessä noudatettavat käytännöt
Ammattiosaaminen	Koulutus, kokemus, järki ja moraalit

Lain tarkoittamien lähteiden lisäksi muita lähteitä ovat *meno-tuloteoria*, *ulkopuoliset asiantuntijälähteet*, *ammattilliset lähteet*, *yrityskulttuuri* ja *oma henkilökohtainen ammattiosaaminen*. Jos lakiin perustuvaa sääntöä ei ole käytettävissä, meno-tuloteoria voi antaa ratkaisun ainakin tilinpäätöksen jaksottamiskysymyksissä. Ulkopuoliset asiantuntijat ja ammatilliset lähteet toimivat lainsäädännön tulkit-sijoina. Kirjanpitolainsäädäntöä sovelletaan yrityskohtaisesti, mikä tuottaa yritykseen omia käytäntöjä ja tapoja.

Laskenta-ammattilaisen henkilökohtaiseen osaamiseen kuuluvat koulutus ja kokemus, joiden tuottaman tiedon perusteella voidaan löytää ratkaisuja käytännön ongelmiin. Ammatillaisen muistissa voi olla vastaavanlainen tapaus, jota voidaan käyttää ratkaisun pohjana. Henkilökohtaiseen osaamiseen perustuu myös muiden lähteiden käyttö. Eri lähteistä saatava tieto on yleensä hajanaista, puutteellista ja jopa ristiriitaista, jolloin on pystyttävä arvioimaan ja valitsemaan tilanteeseen sopiva ja oikea ratkaisu. Valinnassa tarvitaan henkilökohtaisia kykyjä, järkeä ja moraalista arviointia.

2.2.3 Haastateltavien periaatteita

”Että kaikki on niin kuin selvää ja selvitetty, ja että sinne ei jäisi mitään epäselvää.” (Leena, tilitoimiston johtaja)

Hyvä kirjanpitolaitos liittyy kiinteästi tilinpäätökseen. Hyvän kirjanpitolaitoksen noudattamisesta seuraa, että tilinpäätös antaa oikeat ja riittävät tiedot yrityksen toiminnasta ja taloudellisesta asemasta. Haastatteluissa KPL:n 3. luvun tilinpäätösperiaatteita sivuttiin, mutta niitä ei nähty juurikaan painottamisen arvoisiksi. Oletus kirjanpitovelvollisen toiminnan jatkumisesta ilmenee mm. siten, että yritysten käyttöomaisuudelle laaditaan poistosuunnitelmat.

”Me on kirjattu ihan tällaisista menojäätöspoistojärjestelmää. Että verolainsäädännön maksimipoistojen mukaan vähennetty.” (Tuire, tilitoimiston johtaja)

Toinen yleinen periaate on johdonmukaisuus, jota myös yleisesti noudatetaan.

”Mutta kyllä yrityskohtaisesti, että mitä sä jaksotat ja sitten, kun siihen muodostuu se tietty käytäntö, niin se jatkuvuus.” (Leena, tilitoimiston johtaja)

Varovaisuuden periaate on ongelmallisempi kuin muut yleiset tilinpäätösperiaatteet. Varovaisuuden vaatimus saattaa johtaa ristiriitaan tulosvaatimuksen kanssa. Omistajat odottavat hyvää jakokelpoista voittoa, mutta varovaisuuden periaate edellyttää kirjaamaan myös realisoitumattomia menoja pakollisina varauksina tilinpäätökseen. Näin pyritään varmistamaan velkojien asemaa. Varallisuus säilyy yrityksessä eikä siirry voitonjaon välityksellä omistajille.

”Että se on se varovaisuuden periaate, että pakollisena varauksenahan pitäisi kirjata semmoiset odotettavissa olevat realisoitumattomat kulutkin, vaikka niitä ei verotuksessa saakaan vähentää. Ja sehän on sitten tosi huonoa kirjanpitolaitosta ja tilinpäätöstä, jos yritetään kaunistaa tulosta, esimerkiksi jättää luottotappiot kirjaamatta tai jättää jotain kuluja kirjaamatta.” (Tuire, tilitoimiston johtaja)

Myös tasejatkuvuus mainittiin haastatteluissa.

”Tämän tasejatkuvuuden muodossa ainakin, niin siellä on aina se tietynlainen kontrolli.” (Jenni, tilitoimiston johtaja)

Tase-erien erillisarvostukseen viittaa haastatteluissa mainittu riittävä erittely.

”Ja niin, että se (tilinpäätös) on riittävän eritelty.” (Marjut, talouspäällikkö)

Tilikauden aikana kirjaukset voidaan kirjanpitolain mukaan tehdä maksupesteen mukaan. Laskenta-ammattilaiset tekevätkin usein juuri näin. Kirjanpidon aikaan sidottuja töitä on runsaasti ja ne kasaantuvat tietyille kuukauden päiville ja vuoden kuukausille. Kaikkien kirjausten pitäminen ajan tasalla saattaa olla vaikeaa ja jopa täysin turhaa.

”Tilinpäätöksessä tietysti tarvitsee sitten kaikki kulut kerätä, eihän sillä (maksuperusteisella kirjaamisella) ole merkitystä, vaikutusta, tällai kierrossa.” (Tuire, tilitoimiston johtaja)

Edellä käsiteltyjen, kirjanpitolakiin sisältyvien periaatteiden lisäksi laskenta-ammattilaisilla on muitakin periaatteita. Enemmän kuin kirjanpitolakiin kirjoitettuja periaatteita, haastateltavat korostavat rehellisyyttä hyvän kirjanpitotavan ja oikean ja riittävän kuvan varmistajana.

”Ehkä kaikkein eniten se (hyvä kirjanpitotapa) tarkoittaa rehellisyyttä.” (Minna, talouspäällikkö)

”Ja sitten mä tiedän tekeväni sitä oikein ja rehellisesti ...” (Marjut, talouspäällikkö)

”Että tilinpäätöksessä käy ilmi ne asiat sellaisena, kun ne on, ja sitten myöskin, jos sieltä jää jotakin, että jos sitä ei pysty selvittämään, niin minä annan siihen lisätiedon, että täällä on tällainen ja tällainen. Että kaikki on niin kuin selvää ja selvitetty ja että sinne ei jäisi mitään epäselvää. Ja että kirjanpito ei tarkoita sitä, että kaikki tehdään aina pilkulleen.” (Leena, tilitoimiston johtaja)

Rehellisyys tai avoimuus mainittiin lähes jokaisessa haastattelussa hyvän kirjanpitotavan ja tilinpäätöksen laatimisen periaatteena. Rehellisyyteen sisältyy lähdeaineiston luotettavuus, jonka laskenta-ammattilaiset varmistavat niin pitkälle kuin mahdollista. Joskus on vaikea tietää, onko käytössä kaikki tosineisto ja onko se oikeaa. Erityisesti tilitoimistojen kohdalla tämä aiheuttaa huolta.

”Ja tietysti vielä se, että ne tositteet, jotka mulle tulee ja asiakas on velvollinen toimittamaan, ja tietysti sekin, että jos mä huomaan, että sieltä jotain olennaista puuttuu, niin onhan minun kysyttävä, että enhän minä sillä tavalla voi olla siinä...” (Leena, tilitoimiston johtaja)

Rehellisyys sisältyy myös juoksevan kirjanpidon periaatteisiin²⁰. Kaikkia liiketapahtumia ei voida kirjata täydellisen oikein, ja haastatteluissa korostettiinkin olennaisuutta ja järkevyyttä kirjausten teossa.

”Ja sitten, että siinä annetaan todella se hyvä ja riittävä kuva, kokonaiskuva eikä niinkään sitä, että kaikki kulut on ihan välttämättä oikealla tilillä tai jaoteltu hirveen tarkasti, sillä tuossa meidänkin ohjelmassa on yhtenäistilikartta, niin täällähän löytyy joka tapahtumalle oma tilinsä, mutta niillähän ei ole mitään oikeastaan merkitystä.” (Tuire, tilitoimiston johtaja)

”Vaikka Citymarketista, sanotaan vaikka, sieltä on haettu jotain arvonlisävähennyskeinoista, vaikka elintarvikkeita johonkin, vaikka tilintarkastustilaisuuteen taikka johonkin tällomaiseen haettu, niin sitten on 80 pennin muovikassi, jossa on 22 prosenttia se alv, ja

20 Eräs riski juoksevan kirjanpidon oikeellisuudelle ovat haastateltavien mielestä atk-ohjelmat. Kirjanpitomenetelmien kehittyminen on ollut voimakasta vuoden 1997 kirjanpitolain muutoksen jälkeen. Kirjanpito-ohjelmien oikein toimimiseen ei luoteta, ja toisinaan kirjanpitäjät tuntevat olevansa pioneereja, jotka tahtomattaan joutuvat käyttämään puolivalmiita ohjelmia.

me kirjataan 17 prosentilla kaikki, koska itse asiassa sille yrittäjälle se, riippuen tilitoimiston laskutustavasta voi tulla kalliimmaksi. Ja sitten voi olla, että se menee penneissä tai näin alvin pyörityksissä menisi sinne joukkoon.” (Risto, tilitoimiston johtaja)

Avoimuuden periaatteeseen kuuluu, että erityisesti ne asiat, jotka ovat jotenkin epäselviä, informoidaan selvästi ja erikseen²¹. Tämä turvaa myös kirjanpitäjän asemaa, koska kirjanpitäjä on omalta osaltaan vastuussa kirjanpidon oikeellisuudesta.

”Mä olen lähtenyt siitä, että mitä mä teen, kestää päivänvalon. Ja jos siellä jotakin on, niin se ei ole tarkoituksellista.” (Marjut, talouspäällikkö)

Haastateltavien ammattitaitoon sisältyy kyky erottaa olennainen epäolennaisesta.

”Kyllä se on tämä olennaisuuden, että ei niin kuin pilkun tarkasti, että tilinpäätöksessä pitää kaikki jaksottaa. Että otetaan sellainen olennaisuuden linja, että jaksotetaan kaikki, millä on olennaista merkitystä.” (Leena, tilitoimiston johtaja)

Laskenta-alan työssä on oltava tarkka, mutta liiallinen tarkkuus vie huomion pois olennaisista asioista.

”Tarkka pitää olla, mutta ei saa olla kyllä liian tarkka. Sekin on pahasta, jos niin kuin käytetään aika siihen, että pengataan sitä yhtä penniä tai markkaa tai vaikka kahtakymppiä, ei siitäkään tule mitään.” (Minna, talouspäällikkö)

Kirjanpitoa ja tilinpäätöstä laadittaessa otetaan huomioon monia asioita ja punnitaan niiden merkitystä. Jossakin tilanteessa on oltava tarkka, kun toisessa tilanteessa olennaisuus²² on tärkeämpää kuin tarkkuus. Avoimuus ja rehellisyys edellyttävät myös harkintaa sekä siitä, mikä on rehellistä ja avointa että siitä, kenen tiedon tarvetta painotetaan.

”Sitten just joudutaan miettimään, että kirjataanko se niin kuin verottajan tavalla, miten menee, ettei tarvitse niin kuin veroilmoituksella lähteä oikomaan sitä, vaiko noudatetaanko niin kuin orjallisesti sitä jotain Kilan ohjetta, ja vedetään se siihen.” (Risto, tilitoimiston johtaja)

Haastateltavat laskenta-ammattilaiset soveltavat työssään periaatteita, joista osa tulee lainsäädännöstä. Lainsäädännön sisältämien periaatteiden lisäksi ammattilaisilla on omia, käytännön työssä syntyneitä ja sovellettavia periaatteita. Seuraavassa taulussa esitetään laskenta-ammattilaisten hyvän kirjanpitotavan periaatteita.

---

21 Tämä koskee esim. tilannetta, jossa reskontran ja pääkirjan saamiset eivät keskenään jostain syystä täsmää. Jos virhettä ei löydetä, asia selvitetään tilinpäätöksen asiakirjoissa niin perusteellisesti kuin mahdollista.

22 Olennaisuus on tarkkuutta tärkeämpää esimerkiksi tilanteessa, jossa arvonlisäveron verokantojen erittely vie aikaa ja vaivaa, mutta ei mitenkään vaikuta lopputulokseen.

TAULU 4 Haastateltavien hyvän kirjanpitolain periaatteita

Rehellisyys
Avoimuus
Tarkkuus
Olennaisuus
Järkevyys
KPL:n 3. luvun mukaiset yleiset periaatteet: jatkuvuus, johdonmukaisuus, varovaisuus, tasejatkuvuus, suoriteperusteisuus, tase-erien erillisarvostus

Haastattelujen perusteella tilinpäätöksen oikean ja riittävän kuvan rakentamiseen vaaditaan useita periaatteita. Oikean ja riittävän kuvan perusta on annettu kirjanpitolain 3. luvun yleisissä tilinpäätösperiaatteissa, joita myös käytännössä noudatetaan. Kirjanpitolain 3. luvun periaatteet kuvaavat kirjanpidon teknistä toteuttamista. Niiden lisäksi haastateltavat mainitsivat joukon muita periaatteita, joita pitävät välttämättöminä oikean ja riittävän kuvan luomiseksi. Nämä periaatteet ovat rehellisyys, avoimuus, tarkkuus, olennaisuus ja järkevyys.

2.2.4 Kirjanpidon ja tilinpäätösinformaation merkitys käytännössä

”Kun meno-tuloteoriasta on siirrytty pikkuhiljaa pois, ja tulee nämä IAS:t ja tällaiset, ja sitten, kun ajatellaan, että siellä on kansainvälisten suurten tilintarkastusketjujen, joilla on tietysti omat näkemyksensä, ei voi sanoa, että ne on väärin. Mutta mitä on sitten jonkun pienen keskisuomalaisen yrityksen kirjanpidon tarpeet?” (Risto, tilitoimiston johtaja)

Kirjanpitolainsäädännön muutokset ovat olleet suuria 1990-luvulla. Käsitteet siitä, ovatko kirjanpitolain uudistukset vieneet käytäntöä parempaan vai huonompaan suuntaan, vaihtelevat. Haastateltavien mukaan kansainväliset yritykset hyötyvät siitä, että kirjanpito ja tilinpäätös noudattavat yhteistä eurooppalaista standardia. Se helpottaa paitsi tilinpäätöksen laadintaa myös kommunikaatiota ja yhteistyötä ulkomaisten yritysten kanssa. Ulkomaisten tytäryritysten käsittelyä konsernitilinpäätöksessä yhteneväinen lainsäädäntö yksinkertaistaa.

”Se on kyllä eurooppalaistunut tässä viimeisen... No musta tuntuu, että se lainsäädäntö on aika samanlaista kun meillä.” (Minna, taluspäällikkö)

Jossain yrityksissä kirjanpidon tuottamaa informaatiota käytetään hyväksi aktiivisesti ja jatkuvasti. Kirjanpitoinformaatiota käyttäen mitataan toimintaa ja tulosta. Kirjanpitoa ja siihen perustuvia järjestelmiä kehitetään yhä tehokkaammiksi johtamisen apuvälineiksi suunnittelemalla mm. uusia kirjanpitoaineistosta johdettuja, taloutta mittaavia ja ennustavia tunnuslukuja johdon käyttöön.

”Kyllä se meillä nyt tällä hetkellä, sen olen kyllä huomannut viime vuosina kovinkin selkeästi, että kyllä se on ihan tällainen johdon väline nykyään hyvinkin pitkälle. Että aikaisemmin oli varmaankin niin, ja niin kuin tuommoisen tavallisen ihmisen mielessä varmaan, joka ei ole niitten asioiden kanssa tekemisissä, niin se on semmoinen, että se on

välttämätön paha. Mutta kyllä se meille on hyvinkin selkeästi ja hyvinkin tärkeä osa sitä johtamista.” (Minna, talouspäällikkö)

Kirjanpitoa käytetään yrityksissä myös valvonnan välineenä. Kirjanpitoinformaatio kuvaa mm. tuloksen kehitystä. Jos tulos ei kehity toivottuun suuntaan, toimenpiteisiin ryhdytään usein välittömästi.

”Kun se tuloksen seuranta on niin tarkkaa, niin voit kuvitella, kun siellä kävi joku tämänmoinen, että joku onneton olikin laskuttanut jonkin tavaramäärän, ja se otettiin sitten inventaariin mukaan, kun sitä niin hirveällä kiireellä tehtiin, että hirmu rumba siitä oli.” (Pirre, pääkirjanpitäjä)

Kirjanpitoa käytetään yritysten tulossuunnittelun apuna. Voiton määrään voidaan jossain määrin vaikuttaa vielä tilikauden päättymisen jälkeenkin. Tärkein tuloksensäätelykeino ovat verotuspoistot.

”No kyllä esimerkiksi meillä sen mukaan tehdään se tilinpäätös. Mikä tuotto pitää olla.” (Marjut, talouspäällikkö)

Myös haittoja kansainvälisesti yhteneväinen lainsäädäntö on haastateltavien mukaan tuottanut. Joissain yrityksissä kirjanpitolain vaatimuksia pidetään ylimitoitettuina. Haastateltavat epäilevät, miten hyvin laskentainformaatio ymmärretään ja miten paljon sitä käytetään yrityksissä hyväksi.

”Ja ehkä siinä sitten on, ehkä hyvänä puolena on tilinpäätöksen lukijan kannalta se, että se informaatioarvo, jos osaa lukea näitä liitetietoja, niin on sitten lisääntynyt.” (Risto, tilitoimiston johtaja)

Nykyinen tilinpäätösinformaatio on korostetusti suunnattu yrityksen ulkopuoliselle tarkastelijalle. Informaatio ulospäin on lisääntynyt, mutta samalla sitä informaatiota, jota yrityksissä on totuttu käyttämään²³, on otettu tilinpäätöksestä pois. Haastatteluissa mainittiin, että tuloslaskelmaa ja tasetta on aikaisemman lainsäädännön aikana totuttu käyttämään kannattavuuden analysointiin. Nykyinen tuloslaskelma ja tase eivät sisällä kaikkia niihin aiemmin sisältyneitä tunnuslukuja, ja siksi kannattavuuden seuranta ei enää koeta yhtä helppoksi.

”Ja minusta se meni siinä mielessä huonompaan suuntaan, että se analyysi, sitä on huonompi analysoida sitä tuloslaskelmaa, kun siellä ei ole niitä muuttuvia kuluja, kun siellä on vaan henkilöstökulut, niin mulla on siellä muuttuvat ja kiinteät kulut.” (Leena, tilitoimiston johtaja)

---

23 Erityisesti myyntikatteen ja käyttökateen puuttuminen tuloslaskelmasta koetaan ongelmalliseksi, kun juuri näitä yrityksissä on totuttu seuraamaan. Haastateltavien mukaan tilitoimistoissa tehdäänkin edelleen virallisen tilinpäätöksen lisäksi laskelmat, joista myyntikatteet ja käyttökatteet ilmenevät.

Haastattelujen mukaan kirjanpidolla on toisinaan yritykselle itselleen varsin vähän merkitystä. Tästä kertoivat seuraavat laskenta-ammattilaisten kommentit:

”Että kyllä siinä on vähän semmoinen tunne, että pienten yritysten kohdalla se on vähän tarpeetonta, kun siinähan, sanotaan, isojen kohdallahan se informaation antaminen lisääntyi hirveästi.” (Leena, tilitoimiston johtaja)

”Kyllä siellä joitakin tarpeettomia liitetietovaatimuksia on, pienillä yrityksillä, joilla ei ole muita osakkaita kuin oman perheen jäsenet puhumattakaan henkilöyhtiöistä. Jos on velaton henkilöyhtiö niin kukaanhan ei edes lue sitä, ja jos ajatellaan liitetietoja niin niitä ei anneta edes verottajalle.” (Tuire, tilitoimiston johtaja)

”Ne (omistajat) seuraa sitä rahan määrää.” (Tuire, tilitoimiston johtaja)

”Jos ajatellaan sitä yritystä, niin ei se varsinaisesti sitä tilinpäätösinformaatiota kauheasti kattele jälkikäteen.” (Marjut, talouspäällikkö)

Haastateltavien mukaan kirjanpituudistus on tuottanut sekä hyötyjä että heikkouksia. Niitä esitetään seuraavassa taulussa.

TAULU 5 Kirjanpitolainsäädännön muutosten tuomia hyötyjä ja heikkouksia

Hyötyjä	Heikkouksia
Nykyinen kirjanpitolainsäädäntö helpottaa tilinpäätöksen laadintaa, kommunikaatiota ja yhteistyötä ulkomaisten yritysten kanssa.	Nykyinen kirjanpitolainsäädäntö on vaatimuksiltaan ylimitoitettua.
Kirjanpitoinformaatioon perustuen voidaan rakentaa toiminnan ja tuloksen mittaamisessa tarvittavia mittareita.	Kirjanpitoinformaatio ei sisällä sellaisia mittareita, joita on totuttu seuraamaan, kuten myynti- ja käyttökattetta.
Kirjanpitoa käytetään hyväksi valvonnan välineenä.	Kirjanpidon merkitys johtamisen välineenä on mitätön, ja käytännössä seurataan kasvavirtoja.
Kirjanpitoa käytetään hyväksi tulossuunnittelussa.	Mahdollisuudet tulossuunnitteluun ovat vähäiset.

Lainsäädännön uudistamisessa pyrkimyksenä oli mm. saattaa kirjanpitovelvollisten tilinpäätösinformaatio yhdenmukaiseksi. Uudistuksen yhteydessä suurten, kansainvälisten yritysten tarpeet olivat etusijalla (Pirinen, 1996). Haastateltavien mukaan kirjanpitolainsäädäntö onkin hyvin onnistunut, jos yrityksellä on ulkomaisia tytäryhtiöitä tai operaatioita. Joillekin yrityksille nykyinen lainsäädäntö on kuitenkin raskas toteuttaa, ja kirjanpito on pelkkä rasite. Kirjanpidosta ei nähdä hyötyä yrityksen johtamisessa, vaan se koetaan lainsäädäntöön perustuvana velvollisuutena, joka on pakko hoitaa.

2.2.5 Tilinpäätösinformaatiota käyttävät sidosryhmät

Tilinpäätöstä käyttävinä sidosryhminä haastatteluissa mainittiin yrityksen johdo, omistajat, työntekijät, velkojat, potentiaaliset sijoittajat, tilintarkastajat, veroviranomaiset ja muut viranomaiset, mm. kaupparekisteri. Haastateltavat olivat varsin yksimielisiä siitä, että kirjanpidon ja tilinpäätöksen tarkoituksena tulisi olla omistajille ja yrityksen johdolle informaatiota tuottavana järjestelemänä toimiminen. Haastateltavat painottivat, että näin ei kuitenkaan aina ole.

”Kyllähän siitä tulisi olla eniten hyötyä oikeastaan sille yrittäjälle itsellensä, mutta tietysti kyllä pienissä yrityksissä se on rasitekin, kun se on pakko, niin se tehdään.” (Risto, tilitoimiston johtaja)

Yritysten mahdollisuudet informaation hyväksikäyttöön vaihtelevat. Jotkut yrittäjät ovat hyvin perillä kirjanpidosta ja verotuksesta. He pystyvät tulkitsemaan tilinpäätösraportteja ja käyttämään hyväkseen lainsäädännön sallimia keinoja tulossuunnittelussa.

”Eräs asiakas, jolla on nämä sumupoistot, hän hyvin tietää, mitä hän haluaa ja miltä se tulos pitää näyttää verotuksenkin suhteen.” (Leena, tilitoimiston johtaja)

Tavallisempi on kuitenkin tilanne, jossa yrityksen omistaja on kirjanpidosta kiinnostunut, mutta ei pysty sitä ymmärtämään tai hyödyntämään.

”On, on ne kiinnostuneita. Että voi sanoa tällä tyylillä, että pudottaa kaiken, mitä on paperia niin kun pöydälle ja saa melkein siitä setviä. Mutta on niitä sellaisiakin sitten, jotka tosi tarkkaan tietää, että mitä ne on, että ne voi niin kuin suunnilleen tietää markan tarkkuudella, että mitä pitäisi tulla alvia kuussa.” (Pirre, pääkirjanpitäjä)

”Koska ei kalustokaan ole hirveän iso, ja jos ei ole palkattua työvoimaa eikä muuta, niin ei siinä paljon pysty kikkailemaan sitten niitten kanssa.” (Pirre, pääkirjanpitäjä)

Näissä tilanteissa haastateltavat pitävät kirjanpidon ja virallisen tilinpäätöksen merkitystä yritykselle itselleen vähäisenä.

”Se (kirjanpito) menee ihan puhtaasti verottajaa varten.” (Pirre, pääkirjanpitäjä)

Haastateltavien mukaan tilinpäätösinformaatiolla tulisi olla eniten merkitystä omistajille. Mahdolliset sijoituskohteita etsivät potentiaaliset sijoittajat ovat niinikään tilinpäätösinformaation käyttäjiä. Potentiaalisten sijoittajien kiinnostus voi koskea myös mahdollista yrityskauppatilannetta. Velkojat ovat tilinpäätösinformaation käyttäjiä ja kiinnostuneita yrityksen taloudellisesta asemasta. Yrityksiin kohdistuu myös yleistä intressiä ja julkista kiinnostusta. Pörssiyrityksillä on informaation antamisen velvoitteita arvopaperipörssiin. Muita tilinpäätösinformaation käyttäjiä ovat veroviranomaiset ja rekisteriviranomaiset sekä yrityksen työntekijät ja tilintarkastajat.

Joissain tapauksissa kirjanpidolla ja tilinpäätösinformaatiolla ei nähdä kuitenkaan olevan merkitystä yrityksen omistajille, eikä juuri muillekaan sidos-

ryhmille. Kirjanpidon tarkoituksen nähdään rajoittuvan verotuksen ja rekisteriviranomaisten tarpeisiin.

2.3 Kokoava tulkinta

2.3.1 Kirjanpidon merkitys

Kirjanpitolainsäädännön uudistaminen alkoi 1980-luvun lopulla ja eteni voimakkaasti 1990-luvulla. Vaikka uudistaminen edelleen jatkuu, tällä hetkellä lainsäädännön katsotaan vastaavan kansainvälisiä vaatimuksia (Järvinen, Preppula, Riistama, Tuokko, 2000). Uudistukset Suomessa muuttivat ratkaisevasti kirjanpidon voimassa olleita periaatteita. Vahvimpina voimina uudistamisprosessissa olivat kansainväliset yritykset ja tilintarkastusyhteisöt, joiden ehdoilla nykyinen lainsäädäntö pitkälle on rakennettu (Pirinen, 1996).

Haastateltavien mukaan lainsäädäntö onkin onnistunut kansainvälisillä markkinoilla toimivien yritysten tarpeisiin. Kun yrityksellä on tytäryrityksiä ulkomailla, samankaltainen lainsäädäntö eri maissa on eduksi. Kirjanpidon ratkaisut perustuvat samoille säännöksille, jolloin asioiden ymmärtäminen ja kommunikointi helpottuvat. Tilinpäätösinformaation muoto vastaa EY:n direktiivien vaatimuksia, jolloin se on vertailukelpoista, helposti yhdisteltävää ja käyttökelpoista. Kirjanpitoinformaatioon perustuen laaditaan mittareita yrityksen johdon päätöksenteon avuksi. Kirjanpito ja tilinpäätös täyttävät niille asetetut odotukset.

Haastatteluissa ilmeni, että joissain tapauksissa tilanne on toinen. Jo lain uudistuksen yhteydessä oli nähtävissä, että kansainväliset vaatimukset täyttävä lainsäädäntö ei ole välttämättä hyvä kaikkien yritysten kirjanpidon tarpeisiin. Tutkimuksen tulokset tukevat esitettyjä epäilyjä lain toimivuudesta kaikkien yritysten kohdalla. Haastateltavat kokevat ongelmana sen, että nykyinen lainsäädäntö on sopimuslainsäädäntöä. Kun taustalla ei ole yhtenäistä teoriaa, niin kirjanpidon vaihtelevissa tilanteissa ei voida päätellä, mihin ratkaisu tulisi perustaa. Vaikka lakia pyritään seuraamaan ja noudattamaan, aina ei löydy lakiin tai määräykseen perustuvaa ratkaisua. Kirjanpitolautakunnan käytännön kirjausohjeet eivät nekään aina ole riittäviä. Tilanteet eivät ole oppikirjamaisia, kuten eräs haastateltava asian ilmaisi.

Tässä tilanteessa hyvän kirjanpitolaitoksen lähteitä etsitään muualta. Eräänä lähteenä käytetään edelleen meno-tuloteoriaa, joka joissain tilanteissa antaa ratkaisuja jaksotusongelmiin. Lähteenä käytetään veroviranomaisia ja tilintarkastajia, vaikka heidän rooliinsa ja tehtäviinsä ei kuulu kirjanpidon konsultointi. Toisinaan kirjanpito koetaan äärimmillään rasitteeksi, jonka tehtävä on tuottaa informaatiota verottajaa ja viranomaisia varten²⁴.

24 Kirjanpitolakiin tehtyjen muutosten ensisijaisena tavoitteena on laajentaa pientä kirjanpitovelvollista koskevia huojennuksia. Samalla korotetaan pienen kirjanpitovelvollisen rajaa liikevaihdon ja taseen loppusumman osalta. Huojennukset koskevat lyhennettyä tuloslaskelmakaavaa ja mahdollisuutta jättää toimintakertomus laatimatta. Kaikille kir-

2.3.2 Hyvä kirjanpitolaki

"Se (hyvä kirjanpitolaki) on kieltämättä semmoinen hyvin venyy ja paukkuu käsite."
(Marjut, talouspäällikkö)

Seuraavassa taulussa esitetään haastatteluihin perustuvat hyvän kirjanpitolain lähteet ja periaatteet. Lähteet ja periaatteet jaetaan lainsäädäntöön sisältyviin lähteisiin ja periaatteisiin, lain tulkintaan osallistuviin lähteisiin sekä laskenta-ammattilaisen henkilökohtaiseen ammattiosaamiseen ja periaatteisiin. Taulussa esitettävien lähteiden lisäksi meno-tuloteoria on hyvän kirjanpitolain eräs lähde.

TAULU 6 Haastateltavien hyvän kirjanpitolain lähteet ja periaatteet

Lainsäädäntö	Lainsäädännön tulkitsijat	Laskenta-ammattilainen
<p>Kirjanpitolaki ja -asetus; yhteisölakien kirjanpitoa koskevat säännökset; kauppa- ja teollisuuslakien säännökset; kirjanpito- ja muun lainsäädännön nojalla annetut kirjanpitoa ja tilinpäätöstä koskevat viranomais määräykset; kirjanpitolautakunnan ohjeet ja lausunnot;</p> <p>EY:n 4. ja 7. yhteisöoikeudellinen direktiivi.</p> <p>KPL:n 3. luvun mukaiset yleiset periaatteet; jatkuvuus, johdonmukaisuus, varovaisuus, tasejatkuvuus, suoriteperusteisuus, taseerien erillisarvostus.</p>	<p>Ulkopuoliset asiantuntijalähteet: veroviranomaiset ja tilintarkastajat.</p> <p>Ammatilliset lähteet: Kirjanpitoalaston Liitto, koulutustilaisuudet, kollegat, kirjallisuus.</p> <p>Yrityskulttuuri: yrityksessä noudatettavat ohjeet ja käytännöt.</p>	<p>Koulutus, kokemus, järki ja moraalit.</p> <p>Periaatteet: rehellisyys, avoimuus, tarkkuus, olenaisuus, ja järkevyys.</p>

Tutkimuksen haastattelujen mukaan käytännön hyvän kirjanpitolain lähteet ovat lain tarkoittamat lähteet, meno-tuloteoria, ulkopuoliset asiantuntijalähteet, ammatilliset lähteet, yrityskulttuuri ja oma henkilökohtainen osaaminen.

Lain tarkoittamat hyvän kirjanpitolain lähteet ovat ensisijaiset, mutta sisältävät vain rajalliset ohjeet käytännön konkreettisiin tilanteisiin. Lain tarkoittamia lähteitä selventämään, tulkitsemaan ja täydentämään käytetään ulkopuolisia asiantuntijoita, ammatillisia lähteitä sekä yrityksen sisäisiä ohjeita. Meno-tuloteoriaa käytetään myös edelleen tilanteissa, joissa lainsäädäntö ei anna sopivaa sääntöä, mutta joissa voidaan päätellä sellainen meno-tuloteorian mukainen ratkaisu, joka ei ole ristiriidassa lain säännösten kanssa.

Hyvän kirjanpitolain *periaatteita sisältyy kirjanpitolain 3. lukuun*, joka esittää ratkaisuna tilinpäätösteknisiin ongelmiin jatkuvuuden, johdonmukai-

---

janpitovelvollisille sallitaan pitempi aika kirjausten tekemiselle ja tilinpäätöksen valmistamiselle. Muutokset astuvat voimaan 31.12.2001 (HE 189/2000).

suuden, varovaisuuden, tasejatkuvuuden, suoriteperusteisuuden ja tase-erien erillisarvostuksen periaatteet. Näiden lisäksi laskenta-ammattilaiset mainitsivat periaatteikseen *rehellisuuden, avoimuuden, tarkkuuden, olennaisuuden ja järkevyyden*. Nämä periaatteet tulevat lainsäädännön ulkopuolelta, ja ne kuvaavat laskenta-ammattilaisten omia sisäisiä periaatteita.

Periaatteiden soveltaminen vaatii harkintaa, sillä eri tilanteissa painottuvat eri asiat. Joskus on oltava tarkka, kun toisessa tilanteessa voi olennaisuus olla tarkkuutta tärkeämpi periaate. Rehellisyys ja avoimuus edellyttävät jatkuvaa pohdintaa siitä, mitkä tiedot ovat senkaltaisia, että ne tulee erikseen esittää kirjanpidossa tai tilinpäätöksessä. Näissä tilanteissa tarvitaan järkeen ja moraalisiin perustuvaa arviointia siitä, milloin olennaisuus on tärkeämpää kuin tarkkuus, milloin rehellisyys näyttää vaarantuvan tai mikä tieto on sellainen, että se on avoimesti esitettävä tilinpäätöksessä, vaikka laki ei sitä edellyttäisi.

Laskenta-ammattilaiset eivät käytä hyvän kirjanpitotavan lähteitä sellaiseenaan. He hankkivat ja yhdistelevät erilaista tietoa käytäntönsä pohjaksi ja tekevät lopulliset ratkaisut oman koulutuksensa, kokemuksensa, järkensä ja moraalisensa pohjalta. Hyvä kirjanpitotapa muuntuu säännöksistä tavoiksi laskenta-ammattilaisten tekemisen kautta. Laskenta-ammattilaiset ymmärtävät olevansa itse hyvän kirjanpitotavan rakentajat. Hyvä kirjanpitotapa on tekemistä, soittamista ja kysymistä, oman järjen ja moraalin käyttöä.

" Tehdään kaikki asiat säännösten mukaan"

"Mä soitan heti"

"Mä tiedän tekeväni sitä oikein ja rehellisesti"

" Käytän omaa järkeä"

"Mitä mä teen, kestää päivänvalon"

"Minä annan siihen lisätiedon"

"Hyvä" -etuliite kirjanpitotavan yhteydessä merkitsee laskenta-ammattilaisille tekemistä. Silloin, kun puhutaan huonoista kirjanpitotavoista, ei asiaa pystytä ilmaisemaan verbin avulla:

"Että, jos mä huomaan että sieltä jotain olennaista puuttuu niin onhan minun kysyttävä, että enhän minä sillä tavalla voi olla siinä..."

Tutkimuksen mukaan laskenta-ammattilaisten käsitys hyvästä kirjanpitotavasta on laajempi kuin se, miten hyvä kirjanpitotapa lainsäädännössä ja kirjallisuudessa esitetään. Hyvä kirjanpitotapa saa kirjanpitolain perustelujen mukaan sisältönsä kirjanpitokäytännöstä ja teoriasta. Haastateltujen laskenta-ammattilaisten käsitys hyvästä kirjanpitotavasta tiivistetään seuraavalla tavalla:

Laskenta-ammattilaiset käyttävät hyvän kirjanpitotavan lähteinä lainsäädännön tarkoittamia lähteitä ja periaatteita. Lainsäädäntöä heille tulkitsevat ja selventävät yrityksen ulkopuoliset asiantuntijat, ammattikunta ja yrityksessä noudatettavat ohjeet ja käytännöt.

Laskenta-ammattilaiset keräävät, arvioivat ja valitsevat eri lähteistä tulevaa tietoa Tilanteeseen sopivan oikean ratkaisun valinta perustuu ammattiosaamiseen, johon sisältyvät koulutus, kokemus, järki ja moraali. Laskenta-ammattilaisten moraalia kuvaavia periaatteita ovat rehellisyys, avoimuus, tarkkuus, olennaisuus ja järkevyyys.

Hyvä kirjanpito on ajassa elävä ilmiö (Näsi, 1990; Kettunen, 1991).

”Että mä ymmärrän sen (hyvän kirjanpitotavan) kyllä hyvin laajasti, ja jotenkin tulee mieleen, että se myös elää tuolla keskustelussa.” (Jenni, tilitoimiston johtaja).

Kirjanpito heijastelee yhteiskunnallista todellisuutta ja yhteiskunnassa vallalla olevia arvoja. Kirjanpitolainsäädännön kehityksessä laskentamiehen käytännöstä yhteiskunnan säätelyn alaiseksi järjestelmäksi voidaan erottaa käännekohtia. Yhteiskunnalliset muutokset ovat tuoneet muutoksia myös kirjanpitolainsäädäntöön. Yhteiskunta muuttuu, säännökset muuttuvat, niin myös säännösten tulkinta ja käytäntö. Hyvä kirjanpito on aikaansa heijasteleva ilmiö (Näsi, 1990).

3 VEROSUUNNITTELU

3.1 Johdanto yritysverotukseen

3.1.1 Verotuksen historiaa

Verotusta esiintyi jo primitiivisissä kulttuureissa. Saaliin jakamista koko yhteisön kesken pidetään ensimmäisenä verotuksen muotona. Sen perusta on ollut käytännöllinen; alkukantaisen kylän selviytyminen edellytti kaikkien panosta, joten kaikkien piti myös saada ruokaa. Parhaat palat saaliista sai kaataja, ja muut saivat osansa hänen jälkeensä. Saaliin jakoon saivat osallistua kaikki, jotka ehtivät saapua paikalle. Sellaisten ihmisten, jotka eivät hanki tai tuota omaa ravintoaan, esimerkiksi poppamiesten tai seppiä, ylläpito lienee ollut verotuksen varhaisin muoto (Sajama, 1998; Hoebel, 1961; Haavio, 1967).

Lainsäädäntöön perustuva verotus sai alkunsa vasta myöhemmin. Verotusoikeus Pohjoismaissa syntyi neljää reittiä. Kirkollinen verotus sai alkunsa luvattun autuuden vastapainoksi kirkolle annetuista lahjoista, jotka vähitellen muodostuivat pysyviksi. Ensimmäiset verot virkamiehille olivat korvauksia näiden vaivannäöstä. Kuninkaalle maksettiin korvauksia siitä, ettei tarvinnut lähteä ryöstöretkille viikinkilaivan soutajaksi. Lisäksi rahvaan oli asianmukaisesti kestiveron muodossa ylläpidettävä kuningasta ja hänen seurueettaan näiden liikkeessä maakunnissa (Lappalainen, 1999).

Suomessa piispa Beron vuonna 1250 kuninkaalle luovuttamaa veroa pidetään ensimmäisenä kruununverona. Ruotsin vallan laajeneminen ja vakiintuminen, linnojen perustaminen sekä hallinnon kehittyminen vaativat varoja, joita kerättiin verotuksella. Verotusjärjestelmä muodostui keskiajalla hyvin kirjavaksi. Veroja kannettiin kruunulle, kirkolle, paikalliselle hallinnolle ja oikeudenkäytölle. Myös verotuksen perusteet olivat monenlaiset. Veroyksiköt, joiden mukaan veroja maksettiin, vaihtelivat alueesta ja ajankohdasta riippuen. Verot

voitiin maksaa veroesineinä eli –parseleina²⁵ ennen rahatalouteen siirtymistä (Lappalainen, 1999; Kivistö, 1999).

Suomen ensimmäinen tunnettu kansannousu verotusta vastaan tapahtui vuonna 1438, kun talonpoikaisjoukot nousivat aatelisia vastaan Hämeessä, Vesilahdella. Syynä kapinointiin olivat kruunun verot ja aatelisten vaatimat kyyditykset ja päivätyöt. Kun verorästit jäivät hoitamatta, verojen vastineeksi aateliset ottivat talonpoikien maita. Kapina jäi vähäiseksi liikehännäksi, jossa ainoastaan muutamia aatelisten ratsusotilaita surmattiin (Ylikangas, 1996).

Tunnetuin verokapina oli Nuijasota, joka ajoittui 1500-luvun loppuvuosiin. Tärkein syy nuijasotaan oli linnaleirijärjestelmä²⁶. Sotilaat perivät talonpojilta suoraan suurta palkkaa, ja sotilaita ylläpitävät ratsutilat kasvattivat talonpoikien verotuksella huomattavat omaisuudet. Kyse oli täydellisestä mielivaldasta (Ylikangas, 1996). Keskiaikaisen maalain mukaan kuninkaan oli tultava toimeen vuotuisilla veroilla, ja jos varat eivät riittäneet niin kuninkaan oli neuvoteltava, miten yhteisen kansan tulisi ja miten se voisi siedettävämmin kuningasta auttaa (Kuningas Kristoferin Maalaki 1442, lähde Lappalainen, 1999). Samaan aikaan, kun kansalaisia suostuteltiin veroihin näin lempeästi, maassa kapinoitiin verisesti veroja vastaan (Ylikangas, 1996).

Perinnöllisten läänitysten sekä osto- ja panttirälssitilojen syntymisen kautta veronkanto-oikeus muuttui 1600-luvun kuluessa aateliston oikeudeksi. Vuosisadan loppupuolella kruunu palautti itselleen veronkanto-oikeuden, ja talonpoika maksoi nyt veronsa kruunulle aatelmiehen sijaan. Kruunulle palautuneet tilat ja niistä saadut verot tekivät mahdolliseksi toteuttaa lopullisesti maahan sidottu vakinainen sotamiehen pito. Ruotujakolaitoksen²⁷ myötä asepalvelus muuttui henkilökohtaisesta taloudelliseksi rasitukseksi. Suurimmista talonpoikaistaloista muodostettiin pysyviä ratsutiloja²⁸, jotka eivät kuuluneet ruotuihin. Koska ratsumiehen ja rakuunan ylläpito oli kallista, ratsutila vapautettiin vuotuisista ja ylimääräisistä veroista, ja jos nämäkään eivät riittäneet, määrättiin yksi tai useampia taloja aputaloiksi eli augmenteiksi, jotka maksoivat veronsa ratsutilalle. Samalla syntyivät laajaa tai täydellistä verovapautta nauttineet sotilasvirkatalot ylemmille ja alemmille upseereille. Sotilaalliseen järjestelmään liittyi läheisesti valtiontaloudellisena järjestelmänä määräjakoislaitos, jossa verot osoitettiin määrätylle viralle (Lappalainen, 1999).

25 Veroparselit olivat varsin runsaslukuisia vielä 1800-luvun alussa. Vuonna 1840 laadittiin veroparselimuutos, jonka mukaan uusi veroluku koko maassa oli verorupla. Parselit vähenivät ja 1880-luvulla rajoittuivat jo kolmeen; syömäviljaan, kauraan ja rahaan (Lappalainen, 1999a).

26 Linnaleireihin majoitettiin sotaväkeä kruunun tai valtakunnan suurmiesten omistamiin linnoihin tai suuriin, varakkaisiin taloihin. Nykyisen käsityksen mukaan talonpojat maksoivat linnaleirin ylläpidon (Orrman, 1986).

27 Vuodesta 1643 alkaen talot muodostettiin ruoduiksi sotamiehen luovuttamista varten. Muutamat talot muodostivat ruodun, joka piti yllä vakinaista sotamiestä. Jos sotilas kuoli, oli tilalle pestattava uusi mies. Ruotujakolaitos lakkautettiin 1867 (Genos, Suomen Sukututkimusseuran vuosikirja).

28 Ratsutila (ratsastalo) tarkoittaa taloa, jonka isäntä sitoutui varustamaan ratsuväkeen ratsun. Vain vauraimmilla taloilla oli tähän varaa. Ruotujakolaitoksen järjestämisen aikaan ratsutiloista tehtiin rustholleja tai ratsuväen sotilasvirkataloja (Genos, Suomen Sukututkimusseuran vuosikirja).

Kun Suomi 1809 liitettiin autonomisena osana Venäjän keisarikuntaan, koko verotusjärjestelmä, maksettavat verot, veroperusteet ja verollepanot jäivät lähes täysin Ruotsin ajan mukaiselle käytännölle. Pikkutullia, aksiisia, palkka- ja maksuveroa sekä suostuntaveroa lukuun ottamatta jatkossakin kannettiin maaveroa tärkeimpänä verona, samoin kuin kruununkymmenyksiä, henkilöveroja ja muita pienempiä veroja. Ensimmäinen huomattava verouudistus toteutettiin 1840-luvulla, kun monien kirjaviiden ja ikivanhojen verolukujen tilalle tuli kaikkialle yksi ainoa yhteinen veroluku, verorupla. Toinen merkittävä uudistus, yhtäläisesti kaikkia koskeva verotusperiaate, varallisuus, toteutui osittain ensimmäisen kerran uusissa veroissa, henkirahassa²⁹ ja suostuntaverossa³⁰, joita alettiin kantaa kansakouluja varten vuonna 1865. Suostuntaveron kanto ei onnistunut, ja se lopetettiin 1885. Vuonna 1866 veroa alettiin kantaa kotipolton kieltoon liittyneellä viinaverolla, joka sekään ei aluksi ollut kovin tuottoisa (Lappalainen, 1999a; Huuhka, 1999).

Tuloverotus toteutui Suomessa ensin kunnallisella tasolla³¹. Kunnallisverotuksen järjestäminen tuloverotuksena lisäsi osaltaan halua uudistaa valtion verotusjärjestelmää. Asia oli esillä useilla valtiopäivillä 1890-luvulla ja 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Esityksissä pyrittiin progressiiviseen, kaikkia yhtäläisesti koskevaan tulo- ja omaisuusveroon, toimeentulominimin määräämiseen, sairauden, perheen suuruuden ym. sosiaalisin perustein myönnettäviin vähennyksiin ja pakolliseen tuloilmoitukseen (Lappalainen, 1999a).

Valtiollisella tasolla tulovero toteutui vasta vuonna 1920, kun tulo- ja omaisuusverolaki annettiin. Tällöin ensimmäisen kerran nousi esille vaatimus kirjanpidon ja verotuksen mukauttamisesta toisiinsa. Veroilmoitukseen tuli liittää jäljennös verovuoden aloittavasta ja lopettavasta siirtotilistä sekä voitto- ja tappiotilistä ja lisäksi luettelo omaisuudesta tehdyistä poistoista (Näsi, 1990). Vuosisataiset maavero ja henkivero lakkautettiin vuonna 1925. Niinpä 1900-luvun alussa verot eivät olleet kovin merkittävä tulolähde valtiolle, vaan valtion tuloista tullit olivat huomattavimmat. Niiden määrä vuonna 1938 oli peräti 38 % valtion tuloista, kun verojen määrä samaan aikaan oli vain 20 % (Lappalainen, 1999a).

Sotavuosina tullitulot romahtivat, ja vuonna 1941 alettiin periä liikevaihtoveroa. Uusi omaisuudenluovutusvero säädettiin karjalaisille maksettavien korvausten rahoittamiseksi. Tuloveron ennakkoperintä sisällytettiin verotusmenettelyyn 1940-luvulla. Myöhemmin 1950-luvulla verotukseen vaikutti

29 Henkivero eli henkiraha tarkoitti kaikilta kerättävää, pääluvun mukaista veroa. Henkiveroa perittiin 1600-luvulla ensin kaikilta 12 vuotta täyttäneiltä, myöhemmin ikäraajat muuttuivat, ja pian jotkut ammatti- ja väestöryhmät vapautettiin henkiverosta. Henkivero lakkasi vasta vuonna 1925 eduskunnan päätöksellä (Lappalainen, 1999a).

30 Maaverojen lakkauttaminen 1880-luvulla herätti suurta poliittista keskustelua. Tähän saakka maa ja sen omistaminen olivat olleet verotuksen perustana. Maaverot olivat kuuluneet hallitsijan valtaoikeuksiin valtiopäivien päättäessä suostuntamutoisista veroista. Verouudistuksen eräänä pyrkimyksenä oli lisätä valtiopäivien valtaoikeuksia uusimuotoisilla suostuntaveroilla. Suostuntaveroa pidetään tuloveron ensimmäisenä muotona (Lappalainen, 1999a; Huuhka, 1999).

31 Asetukset kunnallishallituksesta maalla (vuosilta 1865 ja 1898) ja kaupungissa (vuosilta 1873 ja 1883).

voimakkaasti kuntatalouden kasvu (Lappalainen, 1999a), ja 1960-luvulla toteutettiin yritysverotuksen laaja uudistus. Vuonna 1968 annetussa laissa elinkeinotulon verottamiseksi meno-tuloteoria sisällytettiin elinkeinoverotuksen perustaksi. Kirjanpitolainsäädäntöön sama teoria tuli vuonna 1973 (Näsi, 1990). Seuraavat huomattavat muutokset yritysverotuksen osalta ajoittuvat vasta 1990-luvulle.

Verotus on nyt, niin kuin menneinäkin vuosisatoina, politiikkaa (Hobbes, 1973; Lappalainen, 1999a; Tikka, 1990; Myrsky, 1994). Nykyisin veropolitiikka on osa talouspolitiikkaa ja yhteiskuntapolitiikkaa. Verot ovat tärkein keino rahoittaa julkisen sektorin toimintaa. Julkisen vallan tehtävät aikaisempina vuosisatoina keskittyivät suurelta osin turvallisuuden ja järjestyksen hoitamiseen. Nykyajan hyvinvointivaltiossa sosiaali-, kulttuuri- ja talouspoliittiset tehtävät ovat nousseet yhä tärkeämmiksi julkisen sektorin alueiksi (Tikka, 1990).

3.1.2 Verotuksen filosofiaa

Verotusta koskeva keskustelu on kestänyt vuosisatoja. Jo 1600-luvun Englannissa esitettiin ensimmäiset verotusta koskevat ajatukset (Myrsky, 1992; Myrsky, 1999; Sajama, 1998).

Thomas Hobbes³² piti valtion tärkeimpänä tehtävänä kansalaisten turvallisuudesta huolehtimisesta. Ilman valtion väliintuloa seurauksena olisi sota kaikkien välillä, kun jokainen tavoittelee omaa etuaan. Turvallisuuden lisäksi valtion tulee huolehtia heikoista ja pakottaa vahvat työhön. Turvallisuuskoneiston ylläpito vaatii varoja, ja verot ovat korvaus, jonka kansalaiset joutuvat maksamaan turvallisuudestaan. Hobbesin mukaan rikkaat joutuvat maksamaan enemmän, koska isäntien pitää maksaa myös palvelijoidensa verot. Hobbes näkee verotuksella olevan ohjailevaa merkitystä. Kun toinen isäntä kuluttaa rahansa, ja toinen sijoittaa ne viisaasti maahan ja muuhun omaisuuteen, on Hobbes sitä mieltä, että kulutusvero on oikeudenmukaisempi kuin henkivero. Lisäksi tulojen luotettava mittaaminen on vaikeaa, joten on parempi perustaa verotus kulutukselle (Hobbes, 1973; Sajama, 1998).

Hobbesin ajatuksista löytyy yhtäläisyyksiä nykypäivän verotusjärjestelmän kanssa. Suomessa verotukseen liittyy vahvasti ohjaileva ja normatiivinen luonne. Verotuksen välityksellä halutaan saada aikaan tietynlaista taloudellista käyttäytymistä³³. Hobbesin parhaana pitämä kulutuksen verottaminen tarkoit-

32 Hobbes, Thomas (1588-1679 oli englantilainen filosofi. Hän edusti historiallista yhteiskuntateoriaa, jonka mukaan ihmiset turvallisuussyistä luopuvat luonnontilasta ja laativat yhteiskuntasopimuksen. Hobbesin pääteos oli *Levithian* 1651 (Sajama, 1998; Taskutietojäätti, 1984).

33 Vuoden 1993 verouudistuksen yhteydessä toteutettua pääomatulojen verokannan alentamista perusteltiin verotuksen kansainvälisellä yhdenmukaistamisella. Uudistuksen yhteydessä nähtiin tärkeäksi, ettei verojärjestelmä merkittävästi poikkeaisi kansainvälisistä kehityslinjoista, ja ettei verotus olisi esteenä Suomeen tapahtuville investoinneille ja yritysten sijoittumiselle Suomeen (HE 203/1992). Seurauksena vuoden 1993 lainmuutoksesta oli, että pääomatulojen suhteellinen verotus muodostui ansiotulojen progressiivista verotusta kevyemmäksi. Tämä on ohjannut valitsemaan toiminnan muotoja, joissa tuloja voitaisiin siirtää ansiotuloverotuksen piiristä pääomatuloihin. Saman suuntainen on omaisuuden ja tulojen siirto ulkomaille ja alhaisen verotuksen offshore-keskuksiin, mikä

taa nykyisellä verotusterminologialla välillistä verotusta, lähinnä arvonlisäverotusta.

John Locken³⁴ verotusohjelman painopiste oli omaisuuden suojelemisessa. Omaisuuden suojeleminen on se syy, miksi ihmiset yleensä Locken mukaan liittyvät yhteisöiksi. Veroja tarvitaan omistamisen turvaamiseksi. Niillä, joilla ei ole aineellista omaisuutta, on oikeus itseensä ja omaan työhönsä. Jokainen, joka saa osansa turvallisuudesta, myös maksaa siitä. Locke korostaa, että verojen on perustuttava verotettavan suostumukseen tai ainakin enemmistön suostumukseen (Locke, 1993; Sajamo, 1998).

1600- ja 1700-luvun merkantilistisen talousteorian keskeinen tavoite oli valtion rikastuttaminen. David Hume³⁵ kritisoi merkantilistista näkemystä ja kiinnitti huomionsa ihmisiin ja elinkeinoelämään, joista huolehtiminen hänen mukaansa oli tärkeämpää kuin valtion rikastuminen. Hume kannatti yksinkertaista ja tasapuolista verojärjestelmää. Verotuksen tuli Humen mukaan kohdistua kulutukseen ja erityisesti ylläpyskulutukseen (Hume, 1994; Sajamo, 1998).

Humen näkemykset verotuksesta ovat samansuuntaiset kuin liberalismiin oppi-isänä tunnetulla Adam Smithillä³⁶. Smith esitti neljä vaatimusta hyvälle verotukselle. Ensimmäinen vaatimus on tasapuolisuus, ja se tarkoittaa, että kunkin tulee maksaa valtion ylläpidosta kykyjensä mukaan eli suhteessa tuloihin, joista he nauttivat valtion suojeluksessa. Toinen vaatimus on oikeusvarmuus, jonka mukaan verotuksen pitää tapahtua yleisesti tiedossa olevien sääntöjen mukaan eikä mielivaltaisesti. Kolmas vaatimus on mukavuus. Verot pitää kantaa tavalla, joka aiheuttaa mahdollisimman vähän vaivaa maksajalle. Neljäs vaatimus on taloudellisuus tai tehokkuus. Veronkantokustannukset eivät

---

on ongelma koko maailmassa (Aromaa, 1996; Miljoonamätkyjä, 1997). Toinen kuvaava esimerkki verotuksen ohjailevasta luonteesta ja sen epäonnistumisesta on 1980-luvun investointivarausten muodostamis- ja käyttömahdollisuus. Yrityksille annettiin mahdollisuus tehdä investointivaraus, jonka suuruus oli enimmillään 20 % voitosta ennen varauksen muodostamista. Tavoitteena oli, että yritykset hyvinä vuosina tekisivät investointivarauksia ja käyttäisivät niitä huonoina vuosina. Näin varauksen avulla olisi voitu tasoittaa talouden suhdannevaihteluja. Toisin kuitenkin kävi. Hyvinä vuosina tehtyjä varauksia ei käytetty huonoina vuosina. Uusia investointivarauksia ei saanut tehdä vuoden 1991 jälkeen. Luopumista perusteltiin hallituksen esityksessä sillä, että investointivarausjärjestelmän merkitys suhdannepolitiikan keinona osoittautui vähäiseksi ja että investointivaraus muodostui lähinnä yritysten tuloksentasauskeinoksi (Ikkala, Andersson, Nuorvala, 1993).

- 34 Locke, John (1632-1704) oli englantilainen filosofi ja virkamies. Hänen filosofinen ajattelunsa keskittyi pääosin ihmisen tietämyksen tarkasteluun. Locken mukaan kaikki tieto on kokemusperäistä. Locke oli myös yhteiskuntasopimusteorian kannattaja. Hänen pääteoksensa oli *Human Understanding* 1690 (Sajamo, 1998; Taskutietojätti, 1984).
- 35 Hume David (1711-1776) oli skotlantilainen filosofi ja historioitsija. Humen pääajatus on, että syyn ja seurauksen välillä ei ole objektiivista, ennakkokäsityksistä riippumatonta yhteyttä. Humen pääteos oli *A Treatise on Human Nature* 1739-1740 (Sajamo, 1998; Taskutietojätti, 1984).
- 36 Smith, Adam (1723-1790) oli skotlantilainen filosofi ja taloustieteilijä. Smith tunnetaan klassisen kansantaloustieteen perustajana. Hän uskoi kilpailun sekä kysynnän ja tarjonnan merkitykseen hinnanmuodostuksessa. Hänen moraalifilosofista teostaan *Theory of Moral Sentiments* 1759, tunnetumpi on taloustieteellinen teos *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* 1776 (Sajamo, 1998; Taskutietojätti, 1984).

saa olla liian korkeat. Liian suuret veronkantokustannukset voivat aiheutua seuraavista syistä: tarvitaan liian paljon veronkantajia; verotus rankaisee yrittämisestä; veronkiertäjistä, joita aina on, tehdään liian helposti rikollisia, jotka eivät enää tuo varallisuutta valtion kassaan; veronkannosta on enemmän haittaa veronmaksajille kuin hyötyä veronsaajalle (Sajamo, 1998).

Smithin vaatimukset muistuttavat suuresti kritiikkiä, jota verotukseen on Suomessa viime vuosina kohdistettu. Myös nykypäivien verotuksen oikeudenmukaisuuskeskustelussa kysymykset liittyvät siihen, kohdistuuko verorasitus kansalaisiin tasavertaisesti (Andersson, 1998) sekä verotuksen ennustettavuuteen. Verotuksen haitat yrittämiselle on niinkään julkisessa keskustelussa esiintynyt aihe (Miljoonamätkyjä, 1997). Veronkiertoon syyllistyneiden yrittäjien mahdollisuudet aloittaa uudelleen yritystoiminta ovat rajalliset myös nykypäivän Suomessa (Salminen, 1998; Kähkönen, 1998).

John Stuart Millin³⁷ mielestä valtiolla on tehtäviä siviilioikeuden ja taloudellisten asioiden puolella turvallisuudesta huolehtimisen rinnalla. Millin veropin pohjana ovat Smithin neljä vaatimusta. Tasapuolisuuden vaatimus on Millillä keskeinen. Mill pitää tasapuolisuutta uhrausten samanlaisuutena, joka voi tarkoittaa kolmea asiaa; tasasuuri henkivero tai vastaava maksu, joka on kaikille yhtä suuri, suhteellinen tulo- tai omaisuusvero tai progressiivinen vero. Millin mukaan tasasuuri henkivero on epäoikeudenmukainen, koska kansalaisten valtiolta saama hyöty on eriarvoinen. Myös progressiivinen verotus johtaa epätasa-arvoon, koska se rankaisee yritteliäisyydestä. Mill ei pidä uskottavana, että progressiivisen verokannan mukaan enemmän maksavat rikkaat hyötyisivät veroista enemmän kuin köyhät. Siksi Mill pitää parhaana ja tasapuolisimpana suhteellista veroa ja kannattaa mallia, jossa perustoimeentuloon vaadittava tulon osa on verovapaa, ja sen ylittävä osa verotetaan suhteellisen verokannan mukaan (Mill, 1952; Sajamo, 1988).

Progressiivista verotusta voidaan kuitenkin perustella rajahyödyn periaatteella. Progressiivinen verotus perustuu käsitykseen, että rahan subjektiivinen rajahyöty alenee rahamäärän funktiona. Verotuksessa rikkailta otetaan pois, mutta vain sen verran, etteivät rikkaat tunne menettävänsä liikaa. Saman veromäärän ottaminen rikkaan tulosta on hänelle pienempi uhraus kuin köyhälle. Perustelun mukaan verotaakka olisi jaettava siten, että kaikki kokevat verotuksen yhtä raskaaksi (Myrsky, 1992).

Verotuksen ongelmat eivät siis ole juuri muuttuneet vuosisatojen kulumisesta huolimatta. Peruskysymykset koskevat edelleen verotuksen oikeusvarmuutta ja tasapuolisuutta. Oikeusvarmuus tarkoittaa, että verotus on lain tai säännön mukaista eikä mielivaltaista. Oikeusvarmuus ei kuitenkaan yksinään takaa verotuksen oikeudenmukaisuutta. Oikeudenmukaisuuteen sisältyy lisäksi se, että laki tai sääntö, jonka mukaan verotetaan, on tasapuolinen³⁸ (Myrsky,

37 Mill, John Stuart (1806-1873) oli englantilainen filosofi ja utilitaristisen moraaliajattelun uranuurtaja (Sajamo, 1998; Taskutietojätti, 1984).

38 Verotus on eri aikoina määräytynyt varsin erilaisten tekijöiden perusteella. Suomessa maanomistus oli keskiajalta 1800-luvulle saakka veron perusteena. Englannissa on kannettu mm. ikkunaveroa, joka alun perin oli tulisijamaksu (Sajamo, 1998).

1992; Sajamo, 1998). Verotuksen mukavuus, esimerkiksi verotusmenettelyn toimivuus ja oikeudenmukaiset menettelytavat on keskeinen verotuksen kysymys myös tänään.

3.1.3 Yritysverotus 1990-luvulta alkaen

Välittömän verotuksen harmonisointi EY:ssä ei ole edennyt samaan tapaan kuin kirjanpidon harmonisointi (Englund, 1992). Suomessa vuonna 1993 toteutettu verouudistus merkitsi yhteisöverokannan pudottamista 25 %:iin, kun samanaikaisesti tuloksensääteilykeinoja rajattiin huomattavasti. Aiemman lainsäädännön mukaan yrityksillä oli ollut runsaasti keinoja säädellä vuositulostaan mm. varastovarausta, toimintavarausta ja investointivarausta käyttämällä. Näiden käyttömahdollisuutta rajattiin nyt selvästi. Vuoden 1996 alussa yhteisöverokanta nostettiin 28 %:iin ja vuoden 2000 alussa 29 %:iin. Yhteisöverokanta ei yksinään kuvaa verotuksen tasoa. Erityisesti juuri veropohjan laajennukset ovat pitäneet yritysten verotuksen Suomessa korkealla tasolla³⁹.

Suomessa tuloverojärjestelmä perustuu tulolähdejaolle ja tulojen jakamiselle pääomatuloihin ja ansiotuloihin. Elinkeinotoiminta muodostaa yhden tulolähteen. Muita tulolähteitä ovat maatilatalouden tulolähde ja henkilökohtainen tulolähde. Kunkin tulolähteen verotettava tulo ja varallisuus vahvistetaan erikseen. Tulot verotetaan joko pääomatuloina tai ansiotuloina. Pääomatuloihin sovelletaan yhteisöverokantaa 29 %, ja ansiotulosta maksetaan kunnallisvero, kirkollisvero, valtionvero ja sairausvakuutusmaksu. Valtionverotuksessa ansiotuloihin sovelletaan progressiivista veroasteikkoa.

Henkilöyhtiöissä yritykselle vahvistetaan verotettava tulo, joka jaetaan yhtiömiehille verotettavaksi heidän yhtiössä olevien osuuksiensa suhteessa. Yhtiömiehen verotettava tulo jaetaan edelleen pääomatuloksi ja ansiotuloksi. Pääomatuloksi luetaan 18 % yhtiömiehen yhtiössä omistamalle nettovarallisuudelle. Nettovarallisuuteen lisätään henkilöyhtiöissä 30 % viimeisten 12 kuukauden aikana maksettujen, ennakonpidätyksen alaisten palkkojen määrästä. Loppu on ansiotuloa. Henkilöyhtiöissä yhtiön varallisuudella on keskeinen merkitys sille, miten korkeaksi yhtiömiesten verorasitus nousee (EVL; TVL; Ikkala, Andersson, Nuorvala, 1993).

Osakeyhtiöitä verotetaan 29 %:n pääomaverokannan mukaan. Osingonjaon tilanteessa veronmaksu on varmistettu siten, että osakeyhtiön on aina maksettava tuloveron vähimmäismäärä 29/71 jaettavasta osingosta⁴⁰. Sama määrä luetaan osingonsaajalle yhtiöveron hyvitykseksi, joka katsotaan jo kertaalleen

39 Teollisuusmaiden keskimääräinen yhteisöverokanta vuonna 2000 oli 34,1 %. Suomea alempi verokanta on mm. Unkarissa, Irlannissa, Norjassa ja Ruotsissa. Unkarissa yhteisöverokanta on 18 %, Irlannissa 24 %, Norjassa ja Ruotsissa 28 %. Saksassa, Italiassa, Japanissa ja Belgiassa verokanta on 40 %. Verokantojen vertailu on vaikeaa, koska eri maissa sovelletaan erilaista veropohjaa. Osakeyhtiöiden verokanta on yleensä alhaisempi kuin progressiivinen tuloverokanta ja saattaa olla jopa alhaisempi kuin alin tuloverokanta (Pienyritysten rasitus EU-valtioissa, 2000, Veronmaksajat, tutkimukset, 2000).

40 Verotettavan tulon perusteella lasketaan vertailuvero 29 %. Jaettavan osingon perusteella lasketaan tuloveron vähimmäismäärä 29/71 jaettavasta osingosta. Jos tuloveron vähimmäismäärä on suurempi kuin vertailuvero, maksetaan erotus täydennysverona (YHL).

maksetuksi veroksi. Yhtiöveron hyvitysjärjestelmän tarkoituksena on toisaalta varmistaa veron maksu silloin, kun osinkoa jaetaan, ja toisaalta välttää osingon kahdenkertainen verotus.

Osingonsaajalle luetaan verotettavaksi tuloksi osingon lisäksi yhtiöveron hyvitys. Jos osinko on saatu muusta kuin pörssiyhtiöstä, verotettava tulo jaetaan edelleen pääpääomatuloksi ja ansiotuloksi, jotka lisätään osakkaan mahdollisiin muihin pääomatuloihin ja ansiotuloihin. Osingosta pääomatuloa on 13,5 % sille nettovarallisuuden määrälle, jonka osakas osakeyhtiössä omistaa. Pörssiyhtiöstä saatu osinko katsotaan saajalle kokonaisuudessaan pääomatuloksi (EVL; TVL)⁴¹.

Pääomatulojen verotuksen alhaisuus verrattuna ansiotulojen verotuksen tasoon erityisesti korkeissa tuloluokissa on johtanut siihen, että niin yritykset kuin palkansaajatkin pyrkivät siirtämään tulojaan pääomatuloverotuksen piiriin. Palkkatuloa tai muuta siihen rinnastettavaa tuloa ei kuitenkaan veroteta yhteisön tulona⁴² (Wikström, 1999).

Yritysten verosuunnittelussa tilinpäätösnäkökulma ja verotuksen näkökulma ovat etääntyneet toisistaan vuoden 1993 verouudistuksen jälkeen. Tilinpäätöksen tärkeimmäksi tehtäväksi on muodostunut informaation antaminen yrityksen tilikauden tuloksen muodostumisesta ja tilinpäätöspäivän taloudellisesta asemasta, kun verotuksessa informaation antamisen näkökulma ei ole mitenkään keskeinen. Verotus kuitenkin perustuu edelleen kirjanpidolle, joten kirjanpidossa ja tilinpäätöksessä on otettava huomioon kirjanpitolainsäädännön lisäksi verolainsäädäntö. Verosuunnittelun tavoitteet ja keinot ovat lainsäädännön kehityksen myötä muuntuneet varsin erilaisiksi verrattuna 1980-lukuun, jolloin painopiste oli verotettavan tulon laskemisessa. Tuohon aikaan myös keinoja tuloksensääteilyyn oli olemassa (Laine, 1999).

Nykyisin verosuunnittelu on selvästi aiempaa laajempi tehtäväkenttä. Verotus liittyy yritysmuodon valintaan, yritysmuodon muutoksiin, voitonjakoon ja nettovarallisuuteen, toimitiloihin, yrityksen tuotantoa koskeviin päätöksiin, konsernirakenteisiin, tilinpäätössuunnitteluun, yrityskauppoihin ja ulkomaan toimintoihin. Verosuunnittelu kulkee yleensä mukana kaikessa yrityksen toiminnassa, ja sillä on läheinen yhteys yrityksen strategiaan (Leppiniemi, 1999a; Ikkala, Pallonen, Haapaniemi; Raitasuo, 1997). Useat päätöksentekoon liittyvät ja verotukseen vaikuttavat ratkaisut tehdään yrityksen ylimmissä päättävissä elimissä.

---

41 Tässä esityksessä ei selvitetä verotuksen kaikkia yksityiskohtia sen vuoksi, että yksityiskohtia on tavattoman paljon ja niiden kaikkien käsitteleminen veisi huomion pois tutkimuksen kannalta olennaisemmista asioista.

42 Ennakkoperinnässä käytettävä palkan käsite kattaa kaksi eri tyyppistä tilannetta; työ- tai virkasuhteen perusteella saatu palkka, palkkio, etuus ja korvaus; kokouspalkkio, henkilökohtainen luento- ja esitelmäpalkkio, toimitusjohtajan palkkio, henkilöyhtiön yhtiömiespalkka sekä korvaus luottamustoimesta (Wikström, 1999; EPL 13 §).

3.2 Verosuunnittelu ja veronkierto

3.2.1 Käsitteiden välinen ero

Veronkierron käsite on verotusmenettelylaissa määritelty. Ero verosuunnittelun ja veronkierron välillä ei kuitenkaan ole selvä (Kilpi, 1989; Ronkainen, 1997). Verosuunnittelun tavoitteena on ennakoida, miten verot liittyvät yrityksen suunnitelmiin ja toimenpiteisiin. Verosuunnittelussa kartoitetaan verotuksellisesti erilaisia toimintavaihtoehtoja. Tavoitteena on myös ennakoida ja estää verohaittoja ja ennakoimattomien verotustilanteiden syntymistä. Verosuunnittelun tavoitteena on yleensä myös veronmaksun minimoiminen (Tuominen, Linakangas, 1995; Leppiniemi, 1999a; Ikkala, Pallonen, Haapaniemi, Raitasuo, 1997).

Veronkiertoa koskevan verotusmenettelylain 28 §:n⁴³ merkitys täsmentyy oikeuskäytännön kautta. Veronkierto on kysymyksessä, mikäli a) jollekin olosuhteelle tai toimenpiteelle on annettu sellainen oikeudellinen muoto, joka ei vastaa asian varsinaista luonnetta tai tarkoitusta tai b) kauppahinta, muu vastike tai suoritus aika on kauppa- tai muussa sopimuksessa määrätty taikka muuhun toimenpiteeseen on ryhdytty ilmeisesti siinä tarkoituksessa, että suoritettava verosta vapauduttaisiin. Jos kysymyksessä on veronkierto, voidaan verotus suorittaa arvioimalla. Arvioverotuksen yhteydessä voidaan määrätä veronkorotus sille verolle, joka verovelvollisen laiminlyönnin takia on jäänyt maksuun panematta (VML).

Peiteltyä osingonjakoa koskee verotusmenettelylain 29 §. Jos on ilmeistä, että osakeyhtiö tai muu yhteisö on suorittanut osakkaansa taikka tämän puolison, lapsen, vanhemman tai muun omaisen hyväksi palkan, lahjapalkkion, osapalkan, asuntoedun, edustus- tai matkakustannuksen, vakuutusmaksun taikka muun sellaisen hyvityksen nimellä enemmän kuin on pidettävä kohtuullisena, tai jos yhteisö on hintana, vuokrana, korkona, provisiona tai muuna kustannuksena maksanut olennaisesti enemmän, tai kantanut vähemmän kuin mikä on tavallista, otetaan se huomioon kohtuullisen määräisenä. Peitelty osingonjako rinnastetaan osakeyhtiön verotuksessa osingonjakoon ja otetaan huomioon laskettaessa tuloveron vähimmäismäärää. Osingonsaajalla peitelty osinko lisätään verotettaviin ansiotuloihin. Vuoteen 1999 saakka peitelty osingonjako ei oikeuttanut yhtiöveron hyvitykseen. Tältä osin peitelty osingon raskas verotus keveni, kun yhtiöveron hyvitys otetaan nykyisin osingonsaajalla huomioon jo maksettuna verona.

Lain vastaisia ratkaisuja ovat kirjanpitorikkomukset (KPL 8:4), kirjanpitorikokset (RL 30:9-10) sekä yhteisölakien sisältämät, niiden rikkomista koskevat säännökset (OYL 16:8, osakeyhtiörikos; OYL 16:9, osakeyhtiörikkomus). Kirjanpitorikos on eräänlainen talousrikosten äiti (Alvesalo, 1998), koska kirjanpitori-

43 Verotusmenettelylain 28 § on yleislauseke, joka vastaa aikaisempaa verotuslain 56 §:ää. VML 28 §:ää sovellettiin ensimmäisen kerran verovuodelta 1996 toimitetussa verotuksessa.

kos liittyy usein myös muihin talousrikoksiin veronkierto mukaan lukien. Rikoslain uudistuksen yhteydessä kirjanpitorikokset siirrettiin kirjanpitolaista rikoslakiin vuonna 1991 (Pettinen 1998).

Verosuunnitteluun liittyy soveltamisriskejä, jotka saattavat johtaa yrityksen kannalta odottamattomiin seurauksiin. Yritysmuodon valinta on eräs tavallisimmista tapauksista, joissa verosuunnittelu on tulkittu veronkieroksi⁴⁴. Liitteessä 3 on esitetty tapaukset KHO 1980-II-511 ja KHO 1980-II-512, joissa molemmissa on kysymyksessä yritysmuodon valinta. Valinnassa päädytään kommandiittiyhtiöön. Näistä ensimmäisessä tapauksessa yhtiömuoto sivuutetaan verotuksessa, ja yhtiön verotettava tulo lisätään yhtiömiehen henkilökohtaisiin verotettaviin tuloihin. Toinen tapaus on varsin samankaltainen, mutta verotus toimitetaan valitun yritysmuodon mukaisesti. Ratkaisuja perustellaan liikevaihdon sekä ulkopuolisille maksettujen palkkojen määrillä.

Voimassa oleva lainsäädäntö ei enää anna henkilöyhtiöille veroetuuksia kuten edellä kuvattujen tapausten aikaan vuonna 1980. Vuonna 1989 oikeustila muuttui, kun aikaisemmin tietyin edellytyksin erillisinä verovelvollisina käsitellyt henkilöyhtiöt puolitettiin. Pääomaverouudistuksen yhteydessä 1993 säädettiin, että henkilöyhtiöiden verotettava tulo jaetaan kokonaisuudessaan yhtiömiehille. Henkilöyhtiöiden sivuuttamista koskevalla käytännöllä on edelleenkin merkitystä (WSOY, Yritysverotus; Tunturi, 1993; Wikström, 1999). Henkilöyhtiöitä sivuutetaan edelleen verotuksessa⁴⁵.

Veroedun voi nykyisin saada harjoittamalla toimintaa osakeyhtiömuodossa. Hyöty perustuu pääomaverotuksessa käytettävään 29 %:n verokantaan, kun ansiotulojen veroprosentti nousee nopeasti yli 50 %:n. Sivutulosten osakeyhtiöön tekee houkuttelevaksi myös se, että järjestely on edullinen toimeksiantajalle, jolta näin säästyvät palkan sivukulut (Tunturi, 1993, Wikström, 1999). Osakeyhtiö voidaan kuitenkin sivuuttaa verotuksessa. Osakeyhtiön sivuuttamiseen on johtanut oikeuskäytännön mukaan moni asia, mm. sivutoimisuus; se, onko päätoimijalle maksettu palkkaa yhtiöstä; onko ulkopuolisia työntekijöitä; onko toiminnan laatu tavaroiden vai palvelujen myyntiä; sitoutuneen pääoman määrä; liikevaihdon määrä; toimeksiantajien määrä sekä toimittajien laatu. Yksikäsittelyn selvää ei kuitenkaan ole, milloin yritys sivuutetaan verotuksessa ja milloin ei. Tilannetta kuvaavat liitteessä 3 esitetyt oikeustapaukset KHO 1987/324 (B 597), KHO 1991-T-4096, KHO 1990 (B 556) sekä KHO 1997-T-155 (Järvenoja, 1992).

Taseyhtiöjärjestelyt olivat verosuunnittelutyyppejä, jossa verolainsäädännön puutteita käytettiin hyväksi tavalla, joka ei ollut lain tarkoitus. Tavoitteena

44 Matti Myrsky (1991) kuvaa tilannetta, jossa lääkäri A on päättänyt ryhtyä harjoittamaan yksityispraktiikkaansa. Vaihtoehtoja pohdittuaan hän yhdessä muutaman kollegansa kanssa päättää perustaa osakeyhtiön, jonka toimialana on lääkäripalvelujen tuottaminen. Yhtiön osakaslääkäri laskuttaisi asiakkaitaan yhtiön kautta ja nostaisi palkkaa yhtiöstä. Kaikilla osakaslääkäreillä on päätoimi sairaalassa. Myrsky toteaa, että ongelmaksi muodostuu se, ettei voida tietää, miten tähän järjestelyyn verotuksessa tullaan suhtautumaan. Ei löydy lakia, josta suoraan voitaisiin todeta veroseuraamukset.

45 Nykyisin henkilöyhtiön sivuuttaminen tarkoittaa tavallisesti sitä, että yrityksen verotettavaa tuloa ei jaeta kaikille yhtiömiehille verotettavaksi, vaan yhtä kommandiittiyhtiön tai avoimen yhtiön yhtiömiehistä verotetaan kuten yksityisliikkeen harjoittaja.

järjestelyissä oli yhtiöveron hyvityksen rahastaminen (Aalto, 1996; Viikari, 1998). Verottaja maksoi yhtiöveron hyvityksen rahana osakkeenomistajille, joten veroedun saajina olivat omistajat. Lainsäädännön puutteita korjattiin taan-
nehtivasti siinä vaiheessa, kun taseyhtiökauppoja oli toteutettu runsaasti. Lainsäädännön tarkennukset synnyttivät myöhemmin kokonaisen joukon oikeustapauksia⁴⁶, joissa taseyhtiökauppoja tulkittiin peiteltyä osingonjakoa koskevan lainsäädännön pohjalta. Liitteessä 3 esitetty oikeustapaus KHO 18.3.1996/760 (B 534) kuvaa tasekauppajärjestelyjä.

Verovelvollinen ei aina voi tietää, hyväksytäänkö hänen ratkaisuvaatimuksensa verotuksessa vai tulkitaanko ratkaisu verotuksessa veronkierroksi. Lainsäädäntö ei ole yksikäsitteistä, ja lainsäädännön mahdollisten aukkojen erottaminen tilanteesta, jossa haetaan perusteettomia veroetuja, saattaa olla vaikeaa. Epävarmuutta voidaan vähentää hakemalla ennakkotieto⁴⁷ verovirastolta tai sitova ennakkoratkaisu keskusverolautakunnalta⁴⁸ (Liite KHO 1999-T-119,

46 Taseyhtiöllä tarkoitetaan yhtiötä, jolla ei ole toiminnallista omaisuutta, vaan ainoastaan rahavaroja ja saamia. Tavallisesti taseyhtiö syntyy siten, että toimivan ja kannattavan yrityksen liikeomaisuus myydään. Samassa järjestelyssä taseyhtiön osakkeet myydään myös, mutta ei liiketoiminnan ostajalle. Osakeyhtiö, joka on ostanut taseyhtiön osakkeet, tyhjentää osingonjaolla taseyhtiön ja omassa verotuksessaan eliminoi osinkotulojen tuloa lisäävän vaikutuksen esim. aikaisempien verovuosien tappioilla. Näin osakkeet ostavalle osakeyhtiölle ei synny verotettavaa tuloa. Mahdollisuudet puuttua taseyhtiökauppajärjestelyihin olivat pitkään epäselvät. Verohallituksen kirjeessä 9.9.1993 nro 5433/1/35/93 kirjoitetaan, että taseyhtiöjärjestelyihin mahdollisesti liittyvien verotuskysymysten selvittäminen edellyttää yleensä verotarkastuksen suorittamista, jolla voidaan hankkia riittävä selvitys ja näyttö toimenpiteiden luonteesta. Kirjeessä esitetään, että on mahdollista verottaa myyjää peittelystä osingonjaosta, mikäli järjestelylle ei ole osoitettavissa liiketaloudellisia perusteluja. Lisäksi kirjeen mukaan on pystyttävä osoittamaan, että osakekauppa on rahoitettu ostetun yhtiön varoilla ja myyjä on ollut myötävaikuttamassa järjestelyyn (Verohallituksen kirje 1993). KHO antoi 1996 ensimmäiset ratkaisut, joissa taseyhtiöiden osakkeiden myyjää verotettiin myyntihinnan perusteella soveltaen VerL 56 §:ää ja 57 §:ää peittelystä osingonjaosta silloin, kun järjestelyjen kokonaisuutena oli katsottava tapahtuneen vain veron kiertämiseksi ja kun taseyhtiön osakkeiden myyjän katsottiin myötävaikuttaneen järjestelyihin. Tapausta arvioi Aalto (1996) käyttäen kriteereinään sitä, onko kysymyksessä sarjatoimi; onko järjestelyihin ryhdytty, jotta myyjä välttyisi osingosta menevästä verosta; onko järjestelyille olemassa liiketaloudellinen peruste; onko osakekaupan rahoitus tapahtunut ostetun yhtiön varoilla ja onko myyjä myötävaikuttanut järjestelyyn. Yhtiöveron hyvityslain 12 §:n muutos tuli voimaan 1.1.1993 alkaen. Ennen muutosta osingonsaaja vastasi osingonjaon perusteena olevalta verovuodelta yhtiölle määräytyistä veroista ja niiden ennakoista saamaansa yhtiöveron hyvitystä vastaavalla määrällä, jos oli ilmeistä, että osingonjaosta oli päätetty olosuhteissa, joissa oli ollut ilmeistä syytä olettaa, että yhtiö ei maksa verojaan ja edellytyksenä oli osinkoa jakavan osakeyhtiön selvitystila tai konkurssi. Lainmuutoksen tultua voimaan konkurssi tai selvitystila ei enää ollut edellytyksenä (Viikari 1998). Tärkein muutos koski yhtiöveron hyvityksen maksamista yhteisöille rahana, joka lainsäädännön muutoksella päättyi 1993. Yhtiöveron hyvityslain 5 §:n mukaan yhtiöveron hyvitystä ei enää makseta rahana, vaan se vähennetään yhteisölle verovuonna määräytyistä veroista. Hyvitystä ei lueta osingonsaajana olevan yhteisön hyväksi verovuodelta määrättyä tuloveroa suurempana, mutta käyttämätön hyvitys vähennetään myöhemmillä verovuosilla määräytyistä tuloveroista korkeintaan kymmenen verovuoden aikana.

47 Verovirasto voi antaa ennakkotiedon tuloverosta ja varallisuusverosta. Verovirasto voi myös jättää ennakkotiedon antamatta silloin, jos ennakkotietoa haetaan useiden erilaisten vaihtoehtoisten menettelytapojen verokohtelusta, ja tilanteeseen liittyy piirteitä veroedun tavoittelusta. Ennakkotieto ei ole valituskelpoinen ennakkopäätös. Muutosta voidaan hakea vasta lopulliseen verotukseen.

48 Keskusverolautakunta antaa ennakkoratkaisuja prejudikaattiperusteella tai asioissa, joilla

25.1.1999; Nisonen, 1996). Vuoden 1997 alusta lukien ennakkotietoa voidaan hakea verovirastolta mm. peiteltyä osingonjakoa, veron kiertämistä ja kansainvälisten yritysten siirtohinnoittelua koskevissa kysymyksissä (WSOY, Verotus II; Ikkala, Pallonen, Haapaniemi, Raitasuo, 1997).

3.2.2 Verosuunnittelu

Verosuunnittelu on osa yrityksen muuta suunnittelua. Verotus liittyy tavalla tai toisella lähes kaikkiin yrityksessä tehtäviin päätöksiin, jotka koskevat yritysra-kenteita ja omistusta, tuotantoa ja rahoitusta, investointeja sekä kirjanpitoa ja tilinpäätöstä. Verosuunnittelun tavoitteena on selvittää näihin toimiin liittyvät veroseuraamukset. Tavoitteena on tavallisesti myös veronmaksun minimoiminen lain sallimissa rajoissa ja omistajien voiton määrään vaikuttaminen (Tikka, 1972; Tuominen, Linnakangas, 1995; Leppiniemi, 1999a).

Eri vuosina ja eri tilanteissa verosuunnitteluun liittyvät tavoitteet voivat olla erilaisia. Tavallisia tavoitteita ovat seuraavat; suunniteltujen toimenpiteiden, esimerkiksi investointien veroseuraamusten ennakoiminen; sellaisten menettelytapojen etsiminen, joiden avulla yrityksen tavoitteet voitaisiin saavuttaa mahdollisimman edullisin verokustannuksin; yrityksen rakennetta koskevien ratkaisujen tekeminen niin, että ne turvaavat mahdollisimman suuren liikku-mavaran verotettavan tulon laskemisessa ja mahdollistavat toimenpiteiden ve-roseuraamusten ennakoimisen; hallitsemattomien verotustilanteiden syntymi-sen estäminen, esimerkiksi yllättävien tulkintojen tai odottamattomien vero-lainsäädännön muutosten johdosta (Leppiniemi, 1999a).

Verosuunnittelussa huomioon otettavat seikat vaihtelevat eri yrityksissä. Suunnittelun näkökulma saattaa olla puhtaasti yrityksen oma verotus, mutta erityisesti henkilöyhtiöissä otetaan huomioon myös vaikutukset omistajien ve-rotukseen. Verosuunnittelussa vaikuttavat omistajien voitonjako-odotukset tai niiden puuttuminen. Henkilöyhtiöissä ja ei-julkisissa osakeyhtiöissä tulon ja-kaantuminen pääomatuloksi ja ansiotuloksi on tärkeä verosuunnittelun kohde. Osakeyhtiöissä verotettavan tulon ja osingonjaon yhteensovittaminen on eräs ongelma (WSOY, Verotus II; Ikkala, Pallonen, Haapaniemi, Raitasuo, 1997).

Verotuksella on merkitystä omistajien lisäksi yrityksen muille sidosryh-mille. Käsite verovelvollisen lähipiiri tarkoittaa verolainsäädännössä verovel-vollisen lähimpiä; puolisoa, lapsia ja muita läheisiä, joiden kanssa verottajan ja muiden sidosryhmien edut voivat joutua ristiriitaan. Ristiriitatilanteissa konk-retisoituu kysymys siitä, onko yhteinen hyöty tärkeämpi kuin läheisten (lähipiiri-n) hyöty. Lain kannalta vastaus on yksikäsitteinen: lähipiiriä ei saa suosia suhteessa velkojiin tai veronsaajan oikeuksiin.

Verolait yhdessä kirjanpitolain kanssa sisältävät verosuunnittelun laillisten keinojen ja kieltojen normiston. Yrityksellä on periaatteessa kaksi mahdolli-suutta lain noudattamisen suhteen. Ensimmäinen mahdollisuus on, että pysytään vaihtoehtoissa, joiden seuraamukset ovat varmasti tiedossa, ja jotka ovat laissa hyväksytyjä. Toinen mahdollisuus syntyy siitä, että käytännössä usein

joudutaan tilanteeseen, jossa ei voida olla täysin varmoja veroseuraamuksista. Yritys koettelee, mihin saakka verosuunnittelussa voidaan mennä (Ikkala, Pallonen, Haapaniemi, Raitasuo, 1997). Tällaisia tilanteita ilmenee varsin usein⁴⁹. Yrityksen tilanteet ovat yksilöllisiä, eikä täysin samanlaisia ennakkotapauksia aina löydy.

3.2.3 Veronkierto

Veronkierrolla tarkoitetaan tilannetta, jossa verovelvollinen tavoittelee veron minimointiin tähtäävillä toimenpiteillä lain tarkoitukselle vieraita veroetuja. Veronkiertoa koskeva VML 28 § koskee toimia, joille on annettu asian varsinaista luonnetta vastaamaton oikeudellinen muoto (WSOY, Verotus; Ikkala, Pallonen, Haapaniemi, Raitasuo, 1997).

Veronkierron yhteydessä prejudikaateilla on suuri merkitys. Tarkkaa rajaa veronkierron ja verosuunnittelun välille on usein vaikea vetää, jolloin prejudikaatteja käytetään lainsäädäntöä täydentävänä oikeuslähteenä (Myrsky, 1991). Veronkiertoa koskevia oikeustapauksia on Tikka (1972) tyypitellyt neljään erillaiseen ryhmään: oikeudellisen muodon ja taloudellisen sisällön vastaamattomuus; sarjatoimet; intressipuutetilanteet sekä; tavallisuudesta poikkeava hinnoittelu etuyhteystilanteessa.

Tikan (1972) mukaan oikeudellisen muodon ja taloudellisen sisällön vastaamattomuutta voidaan luonnehtia siten, että kysymys on yksityisoikeuden tarjoamien muotojen väärinkäytöstä. Tällaisia ovat oikeuskäytännössä olleet ylisuuret yhtiövastikkeet⁵⁰, henkilöyhtiön sivuuttaminen verotuksessa, äänettömän yhtiömiehen katsominen vastuunalaiseksi yhtiömieheksi, yhtiöiden yhdistäminen⁵¹, suosiva voitonjako henkilöyhtiöissä⁵², osakeyhtiön sivuuttaminen verotuksessa, ulkomailla oleva veroyhtiö⁵³, kauppaan rinnastettavat järjestelyt

49 Tutkimuksen haastatteluissa tällaisia tapauksia ilmeni paljon, esimerkiksi edustusmenojen ja verotuksessa vähennyskelpoisten menojen raja, aktivoinnin ja kulukirjauksen raja, pitkävaikutteisten menojen jaksottaminen sekä peiteltyyn osingonjaon tunnusmerkit. Näihin kysymyksiin ei aina löydy vastauksia.

50 Ylisuuret yhtiövastikkeet oikeuskäytännössä tarkoittavat tavallisesti tilannetta, jossa veroetujen saavuttamiseksi järjestetään kiinteistöyhtiön rahoitus poikkeuksellisen suuressa määrin velkarahoituksella, ja yhtiövastike asetetaan niin suureksi, että sen rahoitusvastineisuus kattaa korkomenojen lisäksi kiinteistöyhtiön lainanlyhennyksiä. Poikkeusoloissa voidaan lainanlyhennyksen kattava osa rahoitusvastikkeesta katsoa ainakin osittain vähennyskeltomaksi, jolloin sitä ei vähennetä huoneiston vuokratulosta (WSOY, Verotus).

51 Yhtiöiden yhdistäminen on tapaustyyppi, jossa kahdella tai useammalla henkilöyhtiöllä on ollut samat osakkaat tai sama hallitseva osakas. Pyrkimyksenä on katsottu olevan progressioetujen saaminen verotuksessa (WSOY, Verotus).

52 Yhtiömiesten sopimus voitonjaosta voidaan sivuuttaa avoimessa tai kommandiittiyhtiössä erityisesti silloin, kun yhtiömiehillä on toisiinsa läheinen suhde, esimerkiksi sukulaisuus (WSOY, Verotus).

53 Vuonna 1995 voimaantulleella väliyhtiöillä pyrittiin puuttumaan väliyhtiöiden ongelmaan kansainvälisen vero-oikeuden piirissä. Väliyhtiö on alhaisen verorasituksen maaan perustettu holding-tyyppinen yhtiö, jota käytetään kolmansista maista tulleiden tulojen tulouttamiseen. Ongelma on se, että väliyhtiöihin tuloutettuja tuloja ei kotiuteta Suomeen (WSOY, Verotus).

luovutusvoittoverotuksen kiertämiseksi⁵⁴, sisäiset osakekaupat sekä taseyhtiökaupat (Tikka, 1972; Wikström, 1999; WSOY, Verotus).

Sarjatoimille on tunnusmerkillistä, että verovelvollinen pyrkii hyötymään vero-oikeuteen sisältyvästä käytännöstä, jonka mukaan kunkin oikeustoimen veroseuraamukset ratkaistaan erikseen. Toimet voidaan jakaa kahteen tai useampaan osaan, jolloin näiden perusteella määräytyvä vero on pienempi kuin yksittäisen toimen perusteella määräytyvä olisi. Tällaisia ovat luovutusvoittojen kiertäminen vaikkapa tekemällä kauppaa edeltävä lahjoitus lapsille, jolloin lahjoitus voi olla ainoastaan välitoimi. Vastikkeeton lahjoitus on myöhemmin voitu myydä edelleen, ja vapautua luovutusvoiton verotukselta sillä perusteella, että kysymyksessä on satunnainen myyntivoitto. Sarjatoimia liittyy myös yritysjärjestelyihin. Tällainen on yritysmuodon muutoksen⁵⁵ yhteydessä luovutuksen ulkopuolelle jätetty omaisuus, joka myöhemmin myydään tase-arvoa korkeammasta hinnasta⁵⁶. Muita yritysjärjestelyihin liittyviä sarjatoimen tyyppisiä tapauksia on esiintynyt maatilakauppojen, fuusion ja ns. välipurkua koskevissa toimissa⁵⁷ (Tikka, 1972; Wikström, 1999; WSOY, Verotus).

Kolmas veronkierron tyyppi on intressipuutetilanteet (Tikka, 1972). Tällainen tapaus on esimerkiksi kauppahinnan jako siten, että pyritään kasvattamaan sellaista kauppahinnan osaa, joka on myyjälle verovapaa. Toinen tapaus on itsekontrahtointi, josta on kysymys KHO:n ratkaisussa 1998/756. Kommandiittiyhtiön huoneisto-osakkeet oli ostettu hintaan 1 000 000 mk. Huoneisto oli yhtiömiehen käytössä. Hän otti osakkeet yksityiskäyttöön 600 000 mk:n arvosta. Yhtiölle syntyi 400 000 markan luovutustappio. KHO katsoi, että järjestelyyn lähtemisen tarkoituksena oli osakkeiden arvonalentumisen hyödyntäminen, mikä ei muuten olisi ollut mahdollista (WSOY; Verotus).

Neljäs veronkierron tyyppi on tavallisuudesta poikkeava hinnoittelu etuyhteystilanteissa. Hinnoittelun hyväksyttävyyttä koskevat varsin monet lainkohdat sen mukaan, millaisesta omaisuuden siirrosta on kysymys. Poikkeavasta hinnoittelusta on kysymys peitelty osingonjaon tilanteessa, ja poikkeava hinnoittelu voi tulla kysymykseen myös henkilöyhtiön ja yhtiömiehen välisessä hinnoittelussa (Tikka 1972; Wikström, 1999; WSOY, Verotus)⁵⁸.

54 Aikaisemman lainsäädännön voimassa ollessa tietyn omistujan jälkeen kiinteistöjen ja arvopapereiden luovutusvoitot olivat verovapaita. Esimerkiksi kiinteistö voitiin vuokrata ennen varsinaista kauppaa, ja ostaja antoi myyjälle kauppahintaa vastaavan lainan (WSOY, Verotus).

55 Yritysmuodon muutos voidaan toteuttaa varauksia ja poistoja purkamatta, jos liikeykseys ja kirjanpidon jatkuvuus säilyvät. Varat ja velat on tällöin siirrettävä uuteen yritykseen kirjanpitoarvojen mukaan.

56 Veroetu tulee korkeampien poistojen muodossa. Poistoja ei aina kuitenkaan hyväksytä täysimääräisinä (WSOY; Verotus).

57 Välipurku oli tapaus, jossa verovelvollinen oli perheineen omistanut osakeyhtiön. Osakeyhtiö purettiin ja perustettiin uusi yhtiö, jonka nimi ja toimiala olivat samat kuin aikaisemman yhtiön. Osakkaita ei verotettu heidän saamistaan jako-osista (KHO 1989/3772).

58 Vaikka verolainsäädäntö on muuttunut vuoden 1972 jälkeen, jolloin Tikan tutkimus julkaistiin, tyypittelyä voidaan edelleen käyttää kuvamaan oikeustapausten välisiä eroja. Esimerkiksi yhtiömuodon sivuuttaminen (taloudellisen ja oikeudellisen muodon vastamattomuus), karusellikaupat (sarjatoimet), hankintameno-olettaman käyttäminen myyntivoittoverotuksen yhteydessä (intressipuutetilanne) ja peitelty osingonjako (tavallisuus-

3.2.4 Harmaa talous

Harmaalla taloudella⁵⁹ tarkoitetaan taloudellista toimintaa, joka muutoin on laillista, mutta tapahtuu viranomaisilta salassa tai antaen vääriä, harhaanjohtavia tai puutteellisia tietoja⁶⁰ (Vuoti 1999; Harmaan talouden projektiryhmän loppuraportti, 1999). Harmaan talouden taustatekijöitä ovat korkea työttömyys, ankara ihmistyön verotus, sosiaaliturvan heikkeneminen, siirtyminen liberaaliin markkinatalouteen sekä epävarma tulevaisuus. Vaikka eräänä painavana syynä on verotuksen ankuruus, alhainen verotukseen ei ole poistanut pimeitä työmarkkinoita matalan veroasteen maissa (Lith, 1997b).

Kansantalouden tilinpidon ulkopuolelle jäävä tuotannollinen piilotalous voidaan jakaa kolmeen ryhmään: kuititon tavaroiden ja palvelujen tuotanto; laittomien tavaroiden ja palvelujen tuotanto sekä; epäviralliset palkat ja luontoisedut. Kansainvälisten selvitysten mukaan valtaosa piilotaloudesta on kuititonta kauppaa. Hyödykkeiden tuotanto sinällään on sallittua, mutta toiminta salataan viranomaisilta tai sen laajuus ilmoitetaan tarkoituksella väärin. Laiton tavaroiden ja palvelusten tuottaminen on jo lähtökohdiltaan rikollista toimintaa. Sellaista on huumausaineiden tuotanto ja kauppa, salakuljetus, uhkapeli ja paritus. Sen sijaan sellaiset rikokset kuin varkaudet, murhat ja kiristys eivät kuulu piilotalouteen, koska niihin ei liity hyödykkeiden tuotantoa. Epäviralliset palkat ja luontoisetuudet tarkoittavat työpaikoilla tapahtuvaa varastamista ja työvälineiden luvaton yksityiskäyttöä. Useilla työpaikoilla on kirjaamattomat säännöt siitä, miten laajalti tai näkyvästi tällaista toimintaa hyväksytään (Rytönen, 1995).

Veroviranomaiset määrittelevät harmaaseen talouteen kaikki ne tapaukset, joissa yksityishenkilön tai yrityksen veronalainen tulo on jätetty ilmoittamatta. Näihin tuloihin kuuluvat pimeät palkka-, yrittäjä- ja pääomatulot. Harmaata taloutta ovat verottajalle myös varallisuuden siirtäminen säännösten vastaisesti tai todellisuutta vastaamattomilla oikeustoimilla velkojien ulottu-

---

desta poikkeava hinnoittelu) esiintyvät oikeustapauksissa.

- 59 Suomessa on harmaan talouden bkt-osuudeksi arvioitu 4-5 %. Oikeusministeriön harmaata taloutta käsittelevän mietinnön mukaan verotulojen menetys oli vuonna 1971 noin 5 % ja talousrikollisuutta kartoittavan selvityksen mukaan vuonna 1981 noin 8 % bruttokansantuotteesta. Valtioneuvoston keväällä 1991 asettaman harmaan talouden työryhmän loppuraportin mukaan harmaan talouden laajuus oli vuonna 1995 noin 4 % bruttokansantuotteesta eli noin 20 miljardia markkaa. Rakennusosalalla harmaan talouden määräksi on vuonna 1996 arvioitu lähes 3 miljardia markkaa, mikä vastaa noin 18 000 henkilötyövuotta ja 10 prosenttia alan tuotannosta. Ravintola-alan harmaa talous oli arvion mukaan vuonna 1996 noin 1,2 miljardia mk, 11 000 henkilötyövuotta ja 17 prosenttia alan kokonaistuotannosta. Kaupan alalla pimeään myynnin osuus on arvioitu päivittäistavara-kaupassa 1-10 prosenttiin ja erikoistavara-kaupassa 5-30 prosenttiin. Autokorjaamotoinnissa harmaan talouden määräksi on arvioitu 5-15 prosenttia korjaussuoritteesta (Lith 1997a; Viranomaisyhteistyön kehittäminen, 1999).
- 60 Sisä-Suomen veroviraston tarkastusyksikössä on harmaan talouden projektin tilastoinnin vuoksi määritelty harmaa talous siten, että harmaata taloutta ei ole virheetön toiminta, tulkintavirhe eikä satunnainen, määrältään vähäinen ja tahaton kertaluonteinen virhe. Harmaan talouden markkamääräksi on määritelty tapaukset, joissa virheiden yhteenlaskettu määrä verovelvollista tai maksuvelvollista kohden on yli 40 000 mk (Tieto saatu henkilökohtaisesti Sisä-Suomen verovirastosta).

mattomiin, esimerkiksi konkurssikeinottelu ja kertakäyttöyritysten hyväksikäyttö. Uutena ilmiönä on piilotalouden kansainvälistyminen. Verokeidasvaltioihin perustettuja yrityksiä käytetään Suomen harmaan talouden välineinä (Lith, 1997a). Harmaan talouden yritykset keskittyvät tietyille toimialoille ja saavat helposti huomiota osakseen (Mattila, 1996).

Kaupan harmaa talous ilmenee ensisijassa kirjanpitoon tulouttamattomana myyntinä. Arvopaperikaupassa nimetön ulkomaalaisomistus antaa mahdollisuuksia monenlaiseen veronkiertoon, muun muassa pääomatulon veron välttämiseen, sisäpiiritietojen hyväksikäyttöön sekä rahanpesuun. Verokeidasyritysten hyväksikäyttö on yleismaailmallinen ilmiö. Verokeidasyrityksiä voidaan käyttää tulojen ohjaamiseen ohi Suomen verotuksen, Suomessa maksettavien verojen pienentämiseen konsulttipalkkioilla, jotka maksetaan verokeidasyrityksille tai omaisuuden siirtoon verokeidasyritykseen suojaan viranomaisilta tai velkojilta. Liitteessä 3 on kuvattu tapauksia, jotka sisältyvät raporttiin Viranomaisyhteistyön kehittäminen (1999).

Lakien kiertämiseen saattaa olla useita syitä⁶¹. Oikeudenmukaisuuden puuttuminen saattaa antaa oikeutuksen veronkiertoon (Kavka, 1983; Ollila 1991). Sorell ja Hendry (1994) kuvaavat Italian verokäytäntöä ja tulkitsevat sen niin, että tekoutilitarismi näyttää toimivan verotuksessa sääntöutilitarismia ja totuuden kertomista paremmin (Stainer, Stainer, Segal 1997). Kreikassa veronkiertoa tapahtuu suuressa määrin (Ballas, Tsoukas, 1998). Ballas ja Tsoukas (1998) tarjoavat syyksi sosiologisia ja kulttuuriin liittyviä tekijöitä, joiden seurauksena veronkiertoa ei pidetä epäeettisenä.

Laitinen ja Virta (1998) toteavat, että talousrikoksista epäilty henkilö on usein jo entuudestaan tuomittu jostakin rikoksesta. Rikoshistoriaan saattaa sisältyä muiden rikosten lisäksi talousrikoksia. Organisaatiossa toimivan henkilön aikaisempi rikollisuus lisää Laitisen ja Virran mukaan todennäköisyyttä tehdä päätös rikokseen ryhtymisestä.

Harmaan talouden torjunnasta ja ennaltaehkäisystä ei ole yksimielisyyttä. Keinoina käytetään asenteisiin vaikuttamisen ja tutkimustoiminnan tehostamisen ohella normaaleja verotarkastuksia. Keinona vuoden 1995 lopulta alkaen on käytetty veroviranomaisten ja poliisien yhteisiä yllätystarkastuksia (Vuoti, 1999; Viranomaisyhteistyön kehittäminen, 1999). Saarikivi (1999b; 2000b) ehdottaa talousrikollisuuden ja harmaan talouden vähentämiseksi lainsäädännön keinoja edistää rehellisen yritystoiminnan mahdollisuuksia.

---

61 Syynä verojen kiertämiselle Kavka (1983) esittää, että moraalien loukkaukset ovat joskus oikeudenmukaisia ja antaa esimerkin Italian verotuksesta. Yritykset ilmoittavat tulonsa todellista alhaisempina, koska ilmoitettu tulo on vasta lähtökohta neuvotteluille lopullisesta verotettavasta tulosta. Jos tässä vaiheessa ilmoitettaisiin todellinen tulo, ei sitä uskottaisi, vaan lopullinen tulo nousisi todellista korkeammaksi. Samaa ilmiötä käsittelevät Sorell ja Hendry (1994).

3.3 Verotuksen oikeudenmukaisuus

3.3.1 Verotuksen oikeusturvaan liittyvät ongelmat

Valtiovarainministeriö asetti vuoden 1997 alussa työryhmän, jonka tehtävänä oli selvittää yritysten verotusmenettelyssä esiintyviä ongelmia ja epäkohtia. Työryhmä käytti työssään todellisia käytännön verotustilanteita. Verotuksen oikeusturvatyöryhmä julkaisi työnsä tulokset kahdessa mietinnössä (Verotuksen oikeusturvatyöryhmän välimuistio 17/1997 ja lopullinen muistio 36/1997).

Verotuksessa todistustaakka on ensi sijassa veronmaksajalla. Työryhmä totesi muistiossaan, että verotuksen massaluonne ja verotuksen käytännön tilanteet aiheuttavat sen, että kaikkien verotustilanteita koskevien todistustaakkasäännösten kirjaaminen lakiin on mahdotonta⁶².

Työryhmän muistiossa kiinnitettiin huomiota myös verotuspäätösten perustelemiseen. Työryhmän esityksen mukaan päätös tulisi aina perustella, kun verotuspäätöksessä poiketaan olennaisesti verovelvollisen antamasta veroilmoituksesta tai veroviranomainen muuttaa verotusta veronoikaisuin tai jälkiverotuksin verovelvollisen vahingoksi.

Työlainsäädännön mukaan palkka on saatu työsuhteessa silloin, kun työntekijä on työsopimuksen perusteella sitoutunut tekemään työtä työnantajalle tämän johdon ja valvonnan alaisena vastiketta vastaan. Ennakkoperintälaissa ei ole määritelty työsuhdetta eikä myöskään yrittäjän määritelmä ole yksikäsitteinen. Joissain tapauksissa ennakkoperintärekisteriin merkitty yrittäjä on tulkittu työsuhteessa olevaksi henkilöksi, ja työnantajaksi on katsottu tärkein toimeksiantaja. Tällöin työnantajalle kuuluvat ennakonpidätys- ja muut velvoitteet lankeavat jälkeensä. Kun verotuksessa jälkikäteen todetaan yritys palkkatyöntekijäksi, suorittamatta jääneet ennakonpidätykset voidaan määrätä toimeksiantajan maksettavaksi. Työryhmä esitti useita lievennyksiä ja tarkistuksia ennakkoperintärekisteriin merkitsemisen ja poistamisen osalta. Lisäksi ehdotettiin, että verohallitus antaa lääninverovirastoille yhtenäistämisohjeen siitä, missä tapauksissa ja millä tavoin toimittamatta jätetty ennakonpidätys voidaan jättää maksuun panematta⁶³.

Verotusmenettelylain 28 §:n mukaan yhtiömuoto voidaan verotuksessa sivuuttaa, mikäli sen ei katsota vastaavan toiminnan varsinaista luonnetta. Sekä henkilöyhtiöt että osakeyhtiö voidaan verotuksessa sivuuttaa. Osakeyhtiön si-

62 Toisaalta muistiossa mainitaan, että yleiseen veronkiertosäännökseen liittyy oikeusturvan näkökulmasta tiettyjä ongelmia. Se vähentää verotuksen ennustettavuutta, ja sen kautta lainsäätäjän valta luisuu lain soveltajalle. Yleinen veronkiertämissäännös johtaa prejudikaattioikeuteen, jossa sääntöjen soveltamisalue ja soveltamisaika saattavat olla epäselviä.

63 Verovirasto voi luopua ennakonpidätyksen maksuunpanosta myös erityisestä syystä, mm. silloin, kun olosuhteet huomioon ottaen on todennäköistä, ettei maksuunpanoa veron turvaamiseksi tarvita (EPL 29.2 §). Jos asia on tulkinnanvarainen tai epäselvä, ja jos verovelvollinen on toiminut vilpittömässä mielessä viranomaisen noudattaman käytännön tai ohjeen mukaisesti, asia on ratkaistava verovelvollisen eduksi, jos ei erityisistä syistä muuta johdu (VML 26.2 §).

vuuttamisen ongelman osalta työryhmä esitti välimuistiossaan, että osakeyhtiömuoto hyväksyttäisiin verotuksessa myös pienimuotoisen toiminnan osalta. Osakeyhtiömuodossa saatu elinkeinotoiminnan tulo voitaisiin näin aina verottaa yhteisön tulona. Tämä esitys ei kuitenkaan toteutunut.

3.3.2 Oikeusturvan parantamiseen tähtäävät lainmuutokset

Suomessa ei ole ennen vuotta 1999 ollut verotuksessa normitasolla yleistä luottamusperiaatetta ilmaisevaa säännöstä. Ennakkotieto ja ennakkoratkaisu on ollut mahdollista saada, mutta veroviraston antaman ennakkotiedon luottamusta heikentää se, että veronsaajan asiamies voi tehdä asiasta valituksen. Säännönmukaisessa verotuksessa korostuu kysymys siitä, missä määrin verovelvollinen voi luottaa saamiinsa verotusta koskeviin ohjeisiin. Jälkiverotus saattaa merkitä poikkeamaa verovelvolliselle annettavasta luottamus-suojasta. Luottamusperiaate koskee myös viranomaisohjeiden sitovuutta sekä verotarkastuksissa annettuja ohjeita oikeasta menettelystä. Verotuksen oikeusturvatyöryhmä totesi, että vero-oikeudessa tulisi vallita tiettyyn rajaan saakka verovelvollisen oikeusturvaa palveleva, oikeusvarmuutta ja verotuksen ennakkoivuutta lisäävä luottamusperiaate, jollaista ei selkeästi ilmene kirjoitetusta verolainsäädännöstä.

Luottamusperiaatteen soveltamisen edellytyksistä säädetään verotusmenettelylain 26.2 §:ssä. Luottamusperiaate tarkoittaa sitä, että vilpittömässä mielessä olevalla verovelvollisella on oikeus luottaa hänelle veroasiassa annettuihin ohjeisiin sekä viranomaisten aikaisemmin noudattamaan käytäntöön. Luottamusperiaatteeseen kuuluu lisäksi verovelvolliselle epäedullisten takautuvien tulkintojen sekä verotusta kiristävän takautuvan lainsäädännön välttäminen ja verohallinnon mahdollisimman nopea kannanotto esiin tuleviin uudentilanteisiin. Jos vero luottamusperiaatteesta huolimatta määrätään tai pannaan maksuun tulkinnanvaraisessa tapauksessa, verotus saattaa muodostua varsin raskaaksi. Veroon liitetään veronlisäys⁶⁴, viivekorko⁶⁵, sekä yritysmuodosta riippuen yhteisökorko tai jäännösveron korko⁶⁶.

VML 26.3 §:ssä on säännös verovelvollisen kuulemisesta, jos verotuksessa poiketaan olennaisesti verovelvollisen antamasta veroilmoituksesta. Verovelvolliselle on tarvittaessa asetettava kohtuullinen määräaika vastineen tai muun selvityksen antamiseen. Lisäksi verovelvolliselta vastinetta pyydettyä on mahdollisuuksien mukaan mainittava, mistä seikoista vastine tai selvitys erityisesti tulisi esittää.

Arvioverotukseen oikeusturvatyöryhmän raportti ei aiheuttanut muutoksia. Vertailuarvon edellytyksenä on, että verovelvollisen tulo muiden samalla

64 Oma-aloitteisille veroille, joita ei ole maksettu viimeistään määräpäivänä, lasketaan veronlisäys. Veronlisäyksen korkoprosentti vuonna 2001 on 11 %.

65 Maksuunpantua veroa eräpäivän jälkeen maksettaessa verolle ja mahdolliselle veronkorotukselle lasketaan viivekorko. Viivekoron korkoprosentti vuonna 2001 on 11 %.

66 Jos ennakkoon maksetut verot eivät riitä kattamaan tulojen ja varallisuuden perusteella maksuun pantavaa veroa, puuttuvalle osalle joudutaan maksamaan yhteisökorko (osakeyhtiö) tai jäännösveron korko (muut yritysmuodot). Korko on vuonna 2001 6 %.

alalla ja samanlaatuisissa olosuhteissa toimivien verovelvollisten tuloon verrattuna on ilmeisesti liian vähäinen. Tähän liittyy edellytys, että on syytä epäillä, että verovelvollinen salaa tulojaan. Lisäksi verovelvolliselle on, jos mahdollista, osoitettava ne vertailutiedot, joihin toimitettava verotus perustuu.

Ennakkoperintärekisterin merkitys yritykselle on ensisijainen. Toimiminen yrityksenä ei ole yleensä käytännössä mahdollista ilman voimassaolevaa ennakkorekisteriotetta⁶⁷. Verovirasto voi poistaa yrityksen rekisteristä laiminlyöntien vuoksi. Alkuperäinen EPL 27 § takasi pääsyn takaisin rekisteriin vasta kahden vuoden kuluttua poistamisesta. Säännöstä muutettiin siten, että yritys merkitään rekisteriin uudelleen, kun verovelvollinen on oikaissut sen laiminlyönnin, joka oli poistamisen syynä.

Oikeusturvatyöryhmä puuttui myös miniosakeyhtiöiden ongelmaan, mikä tarkoittaa pienen osakeyhtiön sivuuttamista verotuksessa. Tältä osin käytäntö vaihtelee eri puolilla maata, eikä lainsäädännöllä asiaan ole saatu lopullista ratkaisua, vaikka eduskunta hyväksyikin lausunnon siitä, ettei pieniä osakeyhtiöitä saa ilman pätevää syytä sivuuttaa verotuksessa (Andersson 1998). Miniosakeyhtiöitä sivuutetaan edelleen verotuksessa, ja tapausten määrä on ollut 1990-luvun loppuvuosina noin 700 vuodessa.

3.4 Verosuunnittelu ja veronkierto käytännössä

3.4.1 Haastattelujen perusteella tehty tulkinta

Tutkimuksen tulkinta perustuu verosuunnittelua ja veronkiertoa koskevalle haastatteluaineistolle. Aineiston käsittelylle ja tulosten esittämiselle ei ole ollut selvää mallia tai vertailukohdetta⁶⁸. Myöskään verosuunnittelun teoria ei anna hyviä viitteitä tulkinnan tekemiselle.

Verosuunnittelun ja veronkierron käsitteitä ei pystytä rajaamaan ja määrittelemään täysin kattavasti ja toisensa pois sulkien. Verosuunnittelulla tarkoitetaan verojen ennakoimista ja huomioonottamista, veronmaksuun valmistautumista, mahdollisesti tulokseen vaikuttamista ja verojen minimoimista. Verosuunnittelu tapahtuu yrityksessä, mutta verotusta toimitettaessa siihen voidaan suhtautua kahdella tavalla. Verotuksessa voidaan hyväksyä yrityksen esittämät toimenpiteet, jolloin asia tulkitaan lain tarkoittamaksi verosuunnitteluksi. Toisaalta toimenpiteeseen voidaan soveltaa VML:n 28 §:ää, toisin sanoen

67 Poikkeuksena voidaan mainita jotkut toimialat, kuten ravintola- tai kampaamotoiminta, joilla asiakkaat ovat luonnollisia henkilöitä ja kauppa käydään käteiskauppana.

68 Stainer, Stainer, Segal (1997) esittelevät joukon verosuunnittelun etiikkaa käsitteleviä tutkimuksia. Dox (1992) uskoo, että nykypäivän verosuunnittelija on kuin nuorallatanssija, joka tasapainottaa eri suunnista tulevia odotuksia. ICAEW (1995) antaa joukon eettisiä ohjeita verosuunnittelijoille koskien mm. sitä, miten tulee antaa tietoja veroviranomaisille. Lynch (1995) esittää, että verosuunnittelijan tulee noudattaa korkeimpia eettisiä sääntöjä ja samalla hänellä tulee olla korkea ammattitaito (Stainer, Stainer, Segal, 1997). Nämä ajatukset ovat olleet suuntaa-antavia tulkinnan tekemisessä.

katsoa toimenpide lain tarkoitukselle vieraaksi ja tulkita veronkierroksi (Tuominen, Linnakangas, 1995). Joissain tapauksissa yrityksen verosuunnitteluksi tarkoittama toiminta voi tulla tulkituksi veronkierroksi.

Käsitteiden rajanveto-ongelmista huolimatta verosuunnittelun ja veronkierron problematiikka on lähtökohtana tehdyssä tulkinnassa. Haastatteluja on analysoitu ja kerätty verosuunnittelun sisältöä, muotoja, tavoitteita ja keinoja ilmaisevia lauseita ja sanoja. Näiden perusteella on laadittu typologia, joka kuvaa verosuunnittelun ja veronkierron erilaisia ilmenemismuotoja ja tapoja. Tulkinnassa tarkastelukulma on verosuunnittelijan; mitä tavoitteita verosuunnittelijalla on, ja millaisia keinoja hän on valmis käyttämään tavoitteiden saavuttamiseksi.

Haastattelujen perusteella kuvataan seitsemän erilaista verosuunnittelun tai veronkierron tapaa. Näistä kolme on sellaisia, joissa pyrkimyksenä on noudattaa verolainsäädännön kirjainta ja henkeä. Nämä tavat ymmärretään tutkimuksessa verosuunnitteluksi, ja niitä kutsutaan verosuunnittelun tyyleiksi. Kolme tapaa on sellaista, joissa pyrkimyksenä ei ole lain mukainen ratkaisu. Näissä tavoissa suunnittelija on valmis rikkomaan verolakeja. Nämä tavat ymmärretään veronkierroksi, ja niitä nimitetään veronkierron tyyleiksi. Lisäksi kuvataan yksi tapa, jonka luokittelu verosuunnitteluksi tai veronkierroksi ei ole yhtä selvää kuin muissa tavoissa. Tämä tapa sijoittuu verosuunnittelun ja veronkierron harmaaseen välimaastoon. Kullekin tavalle annetaan nimi, joka kuvaa tavan keskeisiä piirteitä.

Haastatteluihin perustuen kuvataan myös laskenta-ammattilaisten käsityksiä verotuksen oikeudenmukaisuudesta. Lisäksi esitetään, millaista verosuunnittelua haastateltavat laskenta-ammattilaiset pitävät hyväksyttävänä.

3.4.2 Verosuunnittelun tavat käytännössä

"Miten me tehdään tilinpäätös, niin me tehdään se mahdollisimman oikein, että ei niin kuin sillä tavalla mihinkään suuntaan yritetä puljata mitään." (Piia, talouspäällikkö)

Ensimmäisessä verosuunnittelun tavassa tyypillistä on pyrkiä selvittämään ja varmistamaan eri toimenpiteiden veroseuraamukset.

"Joo, siis mähän yleensä, hirveen hyvinhän mä selvitän, vaikka mä luulen tietävänikin, että mä en usko siihen omaan muistikuvaan. Kun asiat muuttuu, niin aina joutuu tarkistamaan. Meillä on esimerkiksi tuolla cd:llä kaikki nämä WSOY:n verokansiot, kyllä mä aina sieltä varmistan asioita. Siis aina, jos vähänkin tulee sellainen olo, että tämä on sellainen kertaluonteinen asia. En mä sitä koskaan jätä oman muistin varaan. Sitten useinhan mä kysyn näiltä kollegoiltani, ja varmistan niiltä asiat, ja sitten mä joskus vielä soitan verottajallekin. Yleensä mä olen siinä vaiheessa jo selvittänyt ennen kuin mä soitan sinne, mutta mä yritän niin kuin sieltä saada varmistuksen." (Piia, talouspäällikkö)

Haastateltavat kertovat ottavansa verotuksen huomioon kaikissa yritystoiminnan tilanteissa. Verotus liittyy mm. yritysmuodon valintaan ja yritysrakenteiden muutoksiin, käyttöomaisuuden myyntiin sekä omistajan ja yrityksen väliin liiketoimiin. Kaikissa tilanteissa haastateltavat laskenta-ammattilaiset ha-

luavat olla perillä tulevista veroseuraamuksista, joiden selvittäminen saattaa olla varsin vaikeaa ja aikaa vievää. Pyrkimyksensä on tehdä asiat lain mukaisesti ja oikein, mutta myös niin, että yritystoiminnan kannalta paras vaihtoehto toteutetaan.

”No hyvä esimerkki, että joku kiinteistö myytiin viime vuonna, niin mietittiin vaan sitä, että kun se nyt oli ihan sama, myydäänkö se tammikuussa vai joulukuussa, joku tällainen esimerkiksi voi olla, että mietitään vähän aikaa, että kannattaako sitä miettiä, onko meille siitä hyötyä myydä se tammikuussa tai joulukuussa. Että niin kuin funtsitaan se, mutta jos me tehdään molempina vuosina hyvä tulos, niin ei siinä paljon merkitystä ole. Se veronmaksu siirtyy tavallaan vuodella eteenpäin, jos myydään tammikuussa. Mutta jonkin verran, mutta monesti ne asiat vaan tulee.” (Piia, talouspäällikkö)

”Sanotaan esimerkiksi niin, että jos siellä on lainvastaista osakaslainaa, joko niin, että ei ole riittäviä vakuuksia tai vapaata omaa pääomaa tai sitä ei ole maksettu pois, jolloinka tulee tämä pääomaverotus. Me informoidaan siitä niin voimakkaasti jo ennen, jos meillä on jotain aavistusta, että se on tulossa tai sitten, jos me huomataan, että sellainen on tapahtunut, ja että siinä asiakkaalla ei ole mitään epäselvyyttä, että siinä on tällaiset tietyt piirteet olemassa, ja silloin heillä ei ole sitä vastaankaan. Se ilmoitetaan niin kuin se pitää ilmoittaa, ja silloin he tietää etukäteen.” (Jenni, tilitoimiston johtaja)

Ensisijaisena tavoitteena ei ole aktiivinen verojen määrään vaikuttaminen, vaan oikean ratkaisun löytäminen. Joskus kuitenkin verosuunnittelun ja veronkierroksen raja on kuin veteen piirretty viiva, eikä oikeaa ratkaisua ole löydettävissä. Silloin ratkaisu tehdään yrityksen kannalta edullisella ja järkevällä tavalla.

”Tällainen pitää etukäteen järjestää. Mutta mä luen itse ensin kauheasti tuolta oikeustapauksia kaikkia, mitä löytyy ja sitten kun mä en saa vastauksia, mä niinkuin soitan verotoimistoon. Mutta ei ne kyllä yleensä anna sitten myöskään vastausta. Ne sanoo siellä, että pitää pyytää ennakkotieto jos haluaa... Vaikka se niinkuin itsestä tuntuu, että kyllä siitä joku käytäntö pitäisi olla, että kyllähän nyt on kuitenkin yhtiöitä, joissa on laaja osakaskunta. Mä ihmettelin, että siitä ei löytynyt. Mutta tällaisia tulee, että kyllä mä sitten hirmu tarkkaan yritän varmistaa ne taustat, että ei niissä uskalla ottaa kyllä riskiä eikä uskalla ikinä luottaa muistiin, kun ne asiat saattaa sitten muuttua.” (Piia, talouspäällikkö)

”Jos ei tiedä, sanotaan se on viiskyt viiskyt, kumpaa tämä nyt oikeastaan on, niin silloin se laitetaan meillä siihen edullisempaan... Jos me oltaisiin alun perinkin laitettu se vaikka edustuskuluihin joku asia ja sitten todettaisiin, että se on tehty väärin, niin silloinhan se olisi meidän asia lähtee hakemaan kaikki ne väärinkäytyt asiat kirjanpidosta ja korjata. Jos me ollaan laitettu se meille edullisempaan suuntaan, ja se on väärin, niin silloinhan se on verottaja, joka kaivaa ne väärät sieltä meidän tiedoista.” (Minna, talouspäällikkö)

Tässä verosuunnittelun tavassa ammattitaito ja osaaminen ovat varsin korkeatasoisia. Siitäkin huolimatta jatkuvasti ilmenee asioita, joihin ei ole olemassa varmaa ratkaisua tai ennakkotapausta. Asioita kysellään, selvitetään ja varmistetaan niin pitkälle kuin suinkin mahdollista. Ensimmäisen verosuunnittelun tavan nimeksi sopii verovarmistajan tyyli.

Toisena tapana verovarmistajan jatkuvan veroseuraamusten selvittämisen ja huomioon ottamisen rinnalla laskenta-ammattilaiset käyttävät aktiivista verosuunnittelua. Tällöin tavoitteena on verojen määrään tai ajoitukseen vaikuttaminen. Haastateltavat kertoivat, että verosuunnittelun lailliset keinot kartoi-

tetaan ja otetaan mahdollisuuksien mukaan käyttöön. Mahdollisuuksia verosuunnitteluun ja verojen määrään vaikuttamiseen ammattilaiset tietävät edelleen.

”On siinä jonkun verran vielä mahdollisuuksia. Sanotaan nyt joku vaikka liikearvon poisto, niin kyllähän meillä mietittiin pitkään, että mikä se on se liikearvon poisto, onko se kymmenen, kaksikymmentä vuotta. On siinä mahdollisuuksia.” (Minna, talouspäällikkö)

”Ehkä useamminkin tulee se vastaan, että kun siellä tulee se soturaja vastaan, niin silloin joudutaan enemmänkin miettimään sitä, että jos tehdään näillä EVL:n maksimipoistoilla tai niitä lähellä olevilla poistoilla, niin tulee esimerkiksi poistoja kolmesataa viisi tuhatta markkaa. Että jos tehtäisiin kuusi tuhatta, viisi tuhatta yksi markkaa pienemmät poistot, niin me säästettäisiin soutuissa kenties huomattava summa.” (Risto, tilitoimiston johtaja)

”Me otettiin semmoiset perusparannukset, mitkä niin kuin tosiaan tarkoittaa, niin kuin tämäkin huone on saneerattu jonain vuonna, niin nehän on, nehän ei tämän rakennuksen arvoa korota yhtään. Että se on nyt semmoinen isompi asia meidän kannalta, että ne niin kuin laitetaan suoraan kuluiksi peruskorjaukset, mitkä ei todella rakennuksen arvoon vaikuta mitenkään. Ne oli niin kuin tehty aina samalla tavalla, siinähän rakennuksen arvo karttuu tosiaan niin kuin ansiotta, koska eihän se kukaan, se niin kuin siitä kiinteistöstä sen enempää maksaa, jos se tulee sitä ostamaan. Aika paljonkin tehdään semmoista sen tapaista, joka vuosi tulee semmoista. Se on oikeastaan isoin asia, mitä me on tehty toisella tavalla tässä viime vuosina. Ja sillä nyt on verotukseen merkitystä.” (Piia, talouspäällikkö)

”No konserniavustus tilinpäätöksessä.” (Oiva, talouspäällikkö)

Verosuunnittelun keinot ovat täysin erilaiset kuin vielä 1990-luvun alussa, jolloin mm. varausten avulla voitiin vaikuttaa verotettavan tulon jakaantumiseen verovuosien kesken. Nykyisten tapojen tietäminen ja niiden käyttömahdollisuuksien huomaaminen osoittaa todellista taituruutta. Kysymyksessä ei ole veron kierto, vaan laillinen ja järkevä verosuunnittelun keinojen etsiminen ja niiden käyttäminen. Toisen verosuunnittelun tavan nimeksi annetaan verotaiturin tyyli.

Verotukseen suhtautuminen saattaa saada myös äärimmäisiä piirteitä. Kolmantena verosuunnittelun muotona haastatteluissa ilmeni aktiivinen verojen määrään vaikuttaminen, joka voi johtaa myös liioiteltujen keinojen käyttöön. Verotuksen välttämiseksi päädytään ratkaisuihin, jotka eivät ole järkeviä yrityksen toiminnan tai rahan käytön kannalta. Verosuunnittelu aiheuttaa yllälyöntejä ja johtaa vähemmän järkeviin, vaikkakin lain mukaisiin ratkaisuihin.

”On poikkeuksiakin, on sellaisia, joille se (verotus) on vähän niin kuin punainen vaate.” (Leena, tilitoimiston johtaja)

”No onhan siellä toki niin kuin muutama sellainen, joka miettii sitä, että lasketaan esimerkiksi marraskuun lopussa, että miltä näyttää ja ostaa rymäytetään esimerkiksi joulukuussa kalustoa hirveästi, että saa edes poistoja, että ei tarvitse hirveästi maksaa.” (Pirre, pääkirjanpitäjä)

”Että työntekijätkin voi vielä irtisanoa, irtisanopa se hankittu kalusto ja halli, joka on siten jossakin tuolla maakunnassa. Vielä nimenomaan, kun niitäkin helpotuksia (kehitysalueiden verohuojennuksia) saa siellä maakunnassa toimivat, jotka jos ne ei siellä menestykään, ne ei saa realisoitua sitä.” (Tuire, tilitoimiston johtaja)

”Toki ne (yrittäjät) pitää sitä (verotusta) kovana ja haluasi, että sitä minimoitaisiin kaikkiin laillisiin konsteihin, mikä on mahdollista. Nostetaan osinkoja, mikä se on pääomatuloa vastaava. Kun minä sanon, että voisi sitä vähän niin kuin ansiotulonakin nostaa. Se on monilla se, että otetaan vaan se pääomatulo.” (Leena, tilitoimiston johtaja)

Tälle kolmannelle verosuunnittelun tyyliille on ominaista pyrkiä välttämään veroja lähes hinnalla millä tahansa. Veroilta välttymiseksi tehdään toimenpiteitä, jotka laskenta-ammattilainen, tilitoimisto tai kirjanpitäjä näkee heti mieltömiksi. Verojen maksaminen tulisi yritykselle halvemmaksi kuin kyseiseen toimenpiteeseen ryhtyminen. Veroihin suhtautuminen saa tunteenomaisia piirteitä. Kolmas tapa on nimeltään verovälttelijän tyyli. Seuraavassa taulussa esitetään verosuunnittelijan tyylit.

TAULU 7 Verosuunnittelijan tyylit ja piirteet

Tyylin nimi	Keskeiset piirteet
Verovarmistaja	Tavoitteena on selvittää, ennakoida ja varmistaa toimenpiteiden veroseuraamukset. Pyrkimyksenä on tehdä lain kirjaimen ja hengen kannalta oikea ratkaisu. Jatkuvan verosuunnittelun ammattilainen.
Verotaituri	Tavoitteena on vaikuttaa verojen määrään ja ajoitukseen. Uusien, luovien ja järkevien menettelytapojen kehittelyä verojen pienentämiseksi. Pyrkimyksenä on lain kirjaimen ja hengen kannalta oikea ratkaisu. Aktiivisen verosuunnittelun ammattilainen.
Verovälttelijä	Tavoitteena on veronmaksun minimoiminen. Keinot voivat olla mieltömiä ja kustannuksiltaan veronmaksua kalliimpia. Kehittelee ja etsii uusia ja luovia, mutta ulkopuolisen mielestä mieltömiä menettelytapoja vaikuttaa verojen määrään. Ammattitaito on puutteellinen. Aktiivisen verosuunnittelun harrastelija.

Esitetyt verovarmistajan ja verotaiturin verosuunnittelun tyylit vastaavat aiemmin verosuunnittelun teoriassa kuvattua verosuunnittelua (Leppiniemi, 1999a). Verovarmistajan tavoitteena on ensisijaisesti varmistaa veroseuraamukset, kehitellä yritysrakennetta koskevia ratkaisuja sekä estää ennakoimattomia veroseuraamuksia. Verotaiturin verosuunnittelun tavassa päätavoitteena on vaikuttaa verojen määrään ja ajoitukseen.

Tässä tutkimuksessa kuvataan myös kolmas, verovälttelijän tapa, joka eroaa ennen esitetyistä verosuunnittelun ilmenemismuodoista. Verosuunnittelu oletetaan teoriassa järkeväksi, asioiden hyötyjä ja haittoja punnitsevaksi toiminnaksi. Verovälttelijän verosuunnittelua ei kuitenkaan ohjaa järki vaan tunteenomainen veroihin suhtautuminen, josta ei ole hyötyä enempää yritykselle kuin yrittäjällekään.

3.4.3 Verosuunnittelun ja veronkierron välinen harmaa alue

”Mutta tuota sitä (verojen kiertoa) varmasti tapahtuu, mutta luullaan tapahtuvan enemmän kuin mitä oikeasti tapahtuu. Niin että en mä usko, että ihan niin sikana uskaltaisi niitä sinne laittaa.” (Marjut, talouspääällikkö)

Verojen määrään pyritään vaikuttamaan myös laittomin keinoin, ja monet haastateltavat ovat kuulleet tällaisista tapauksista tai nähneet niitä. Kysymyksessä on veropetos, vaikka sitä ei sellaiseksi mielletäkään⁶⁹. Eräs veropetoksen muoto on, että yrityksen kirjanpitoon kirjataan omistajan elantomenoja tai yrityksen tuloja ohjataan ohi kassan ja kirjanpidon suoraan omistajalle⁷⁰. Eräs muoto on peitelty osingonjako. Ilmiötä esiintyy haastateltavien mukaan yrityksissä, joissa omistus keskittyy samalle perheelle tai muutamille henkilöille ja joissa ulkopuolinen valvonta on vähäistä.

”Hallitus on sitten myöskin samalla sitten tämä omistaja, elikkä ei siellä mitään ulkopuolista valvontaa olekaan.” (Kalevi, tilintarkastaja)

Laskenta-ammattilaiset suhtautuvat ilmiöön paheksuvasti.

”Ei, ei. Ja itse asiassa sen tyyppisiä kompromisseja (tietojen salaamista verottajalta) me ei tehdäkään, koska se ei ole sen yrityksen etu, ja yleensä niissä toimitaan niin, että kyllähän ne nähdään ennakolta ne ongelmatilanteet.” (Jenni, tilitoimiston johtaja)

”Tai sitten tällaisia, joilla on ihan oikeasti tämmöinen pussi takataskussaan, että ne sitten ostaa käteisellä suunnilleen kaiken, puutavaran ja kaiken. Että niille ei edes tule laskutettavaa pankkiin, ja sitten ne hyvin mielellään ottaa myöskin asiakkaalta rahana sen suorituksen.” (Pirre, pääkirjanpitäjä)

”Kyllä mä uskon, että se on nimenomaan sitä, laitetaan henkilökohtaisia kuluja sinne firman kustannuksiin. Koska näitä sitä sitten kuulee.” (Marjut, talouspääällikkö)

”Mutta kyllähän loppujen lopuksi, hyvin harvoin on niin kuin törmännyt omassa asiakaspiirissä, että siellä olisi jotain, että kyllä kaiken kaikkiaan hyvin harvoin sellaiseen törmää. Sellainen tapaus yksi tulee mieleen vuosien takaa, missä oli tilanne, oli asiakas vähän epäilyttävä ja hän sitten sanoi, että hän maksaa ennakkomaksua ennen kuin ruvetaan mitään tekemään, ja hän toi ennakkomaksukuitin sitten, ja tiliotteella vilkaistiin, niin väärennös se oli.” (Risto, tilitoimiston johtaja)

69 Verorikkomus eroaa veropetoksesta siinä, että tekijä ei yritä johtaa verottajaa harhaan antamalla vääriä tietoja tai salaamalla olosuhteita. Suorittamatta jätetyt oma-aloitteiset verot ovat eräs verorikkomuksen muoto. Verorikkomus tarkoittaa, että veroja ei makseta. Syynä voi olla maksukyvyttömyys tai hyötymistarkoitus (Hakman, 1993).

70 Ohimyyntitilanteessa yritys salaa osan myyntituloistaan. Kun ohimyynti paljastuu, veroseuraamuksien määräytymien ei ole aivan yksiselitteistä. Toisinaan ohimyynti voidaan tulkita osakasjohtajan yhtiöön kohdistamaksi anastukseksi, jolloin yrityksen tuloa lisää ainoastaan ohimyyntiin syyllistyneen yhtiölle maksama korvaus. Ohimyynti voidaan tulkita myös veropetokseksi, kuten tapauksessa KKO 1981 II 14, jossa yrityksen tuotteita oli myyty huomattavia määriä ohi yrityksen kirjanpidon, ja asiaan osallisia yhtiön osakkaita oli kolme henkilöä. Syytetyt tuomittiin rangaistukseen veropetoksesta (WSOY, Verotus).

”Mielellään sitten sinne tosiaan on tällöisiä elantokustannuksia kohdistettu firman piikkiin.” (Kalevi, tilintarkastaja)

Kiinnijäämisen riskiä pidetään vähäisenä. Erityisesti elantomenojen ja osingonjaon osalta rajanveto laillisen ja laittoman välillä on vaikeaa. Haastateltavilla on selkeä käsitys siitä, mitä kirjanpitoon ja verotukseen voidaan laittaa tai mitä verottajalle voidaan paljastaa, niin ettei se aiheuta jälkiveroja tai jopa arvioverotusta. Vähäiset rahamäärät ja mahdolliset virheet, joilla ei ole tuloksen ja verotuksen kannalta merkitystä, eivät haastateltavien mukaan todennäköisesti aiheuta muutoksia verotukseen verotarkastuksen jälkeen.

”Onhan verottajallakin, jos tulee tarkastus, jonkinlainen minimiraja, etteihän ne ala nyt jotakin pikkuvirheitä oikomaan. Ja maksuun panemaan, että jonkinlainen siinä pitää...” (Tuire, tilitoimiston johtaja)

”Minulla on semmoinen käsitys, että verotarkastajat, heillä on yhtä lailla jonkunlainen tulosvastuu siellä elikkä ne ei tällöisiä, joissa ei ole juuri saatavissa verotulojen lisäyksiä.” (Kalevi, tilintarkastaja)

Näillä verosuunnittelun ja veronkierron rajamailla toimivilla on oma tapansa, joka poikkeaa aiemmin esitellyistä kolmesta verosuunnittelun tyylistä. Neljäs tyyli poikkeaa myös varsinaisesta veronkierrosta. Neljäs tyyli täyttää VML 28 §:n sisältämät tunnusmerkit (Luku 3.2.3), mutta tavat vaikuttaa verojen määrään ovat kuitenkin selvästi amatöörimäisempiä kuin varsinaisella veronkiertäjällä.

”Se on niin kuin vähän semmoista seikkailumieltä.” (Teemu, verovirkailija)

Neljännän tyylin nimeksi annetaan veroseikkailijan tyyli.

TAULU 8 Veroseikkailijan tyyli ja piirteet

Tyyli	Piirteet
Veroseikkailija	Tavoitteena on veronmaksun minimoiminen. Myydään tavaroita ohi kassan, laitetaan elantomenoja yrityksen kirjanpitoon, peiteltyä osingonjakoa, jota ei mielletä veropetokseksi eikä siitä oleteta jäätävän kiinni. Veronkierron harrastelija.

Veroseikkailijan toimintatapa eroaa kirjallisuudessa esitetystä. Tyyllissä laillisuuden rajoja koetellaan kuitenkin niin, ettei sitä ymmärretä veronkierroksi. Kysymys ei ole myöskään verosuunnittelusta, jossa pyritään lain mukaiseen ratkaisuun. Veroseikkailijan suhtautuminen lainsäädäntöön on ristiriitainen. Hän tietää lainsäädännön vaatimukset ainakin pääpiirteissään, mutta ei pidä niiden noudattamista tärkeänä. Huomattavampaa veronkiertoa veroseikkailija välttelee, koska pelkää kiinnijäämistä.

3.4.4 Veronkierron tavat käytännössä

”Sitä ei voi ymmärtää, miten se (veronkierto) oikeastaan on päässyt ryöstäytymään.” (Teemu, verovirkailija)⁷¹

Haastattelujen mukaan veronkiertoa tapahtuu monenlaisissa muodoissa. Veronkiertäjällä on usein tietoinen veronkiertosuunnitelma.

”Ne käyttää sitten kilpailuetuna sitä, että ne käyttää tällaisia alihankintaketjuja, joissa on sitten epärehellisiä. Ja ne ihan tietoisesti käyttää niitä, suunnittelee niiden varaan.” (Jukka, verovirkailija)

Veronkiertoon liittyvät esimerkiksi kirjanpidon pitämättä jättäminen ja kuitti-kauppa. Suurempaa asiantuntemusta vaativat ulkomaisten osinkojen tai arvopapereiden myyntivoittojen tulouttaminen veroparatiisiyhtiöihin ja Suomessa ilmoittamatta jättäminen tai pitkät aliurakointiketjut, joiden tarkoituksena on veroilta vältyminen tai alv-palautusten rahastaminen.

Haastateltavien verovirkailijoiden mukaan veronkiertoon liittyy joskus myös muuta rikollisuutta, mm. huumekaupan rahanpesua⁷². Apuna veronkierossa käytetään myös bulvaaneja⁷³. Karusellikaupat⁷⁴, saattoyritykset⁷⁵ ja konkurssirikokset liittyvät veronkiertoon. Yhteiskunnan maksamien avustusten ja tukien väärinkäyttö sisältyvät niinikään veronkierron kuvaan.

”Pääkaupunkiseudullahan tää vissiin, siellä on rakennustyömaalla kiertänyt ihan porukkaa autoilla, ja ottaako ne prosentit siitä, sadan tuhannen kuitista tonni...” (Jukka, verovirkailija)

”...Ei ole esimerkiksi kirjanpitoa kokonaan... tai sitten pimeätä työvoimaa, tai tämän tyyppistä.” (Teemu, verovirkailija)

”Siellä on sitten semmoista urakointihommaa, joka tuota niin, on myöskin joskus semmoista hyvin, hyvin ...siinä toimii sellainen yritys, joka on tavallaan olemassa, on rekisterissä, antaa meille ilmoituksia, ettei toimi laisinkaan, mutta siitä huolimatta tekee työtä siellä. Ja sikäli se sitten tavallaan nykyisten systeemien mukaan suojaa sitä maksajaa, jos se on ennakoperintärekisterissä meillä.” (Teemu, verovirkailija)

-
- 71 Haastateltavat verovirkailijat työskentelevät verohallinnon tarkastusyksikössä. Heidän ”asiakkaansa” ovat pääsääntöisesti veronkiertäjiä. Käsitukset veronkierron yleisyydestä ovatkin varsin erilaiset haastatelluilla verovirkailijoilla ja muilla laskenta-ammattilaisilla.
- 72 Rikoksella hankitun rahan ”pesemistä” rehellisessä liiketoiminnassa (Harmaan talouden projektiryhmän loppuraportti, 1999).
- 73 Järjestely, jossa näennäisesti toinen talousyksikkö suorittaa toimenpiteen, vaikka todellista erillistä yksikköä ei ole. Bulvaani on näennäisesti toimiva toisen henkilön salainen asiamies (Harmaan talouden projektiryhmän loppuraportti, 1999).
- 74 Karusellikaupassa kierrätetään tavaraa alv-palautusten takia. Tavara ei välttämättä liiku, mutta laskutuksen mukaan se näyttäisi vaihtavan omistajaa. Jossakin ketjun vaiheessa on sitten yritys, joka ei maksa omaa arvonlisäveroaan, mutta saa alv-vähennyksen.
- 75 Saattohoitoyritys ostaa toimivan yrityksen liiketoiminnan. Liiketoiminta siirretään toiseen yritykseen, ja sen jälkeen ostettu yritys ajetaan konkurssiin, jolloin velat ja verot jäävät maksamatta.

"...Saattaa sitten osakkaat tai omistajat, voi nostaa itselleen niitä, maksaa pimeitä palkkoja ja niin pois päin. Siinä tavallaan lavastetaan se kirjanpito niitten värien tositteiden kautta." (Teemu, verovirkailija)

"Raha halutaan pestä sillä viisiin liiketoimintaan mukaan, että se näyttää lailliselta." (Teemu, verovirkailija)

"...Mitä nyt esimerkiksi selvitetään, miten paljon esimerkiksi niitä osinkoja tuloutetaan tänne valvontarenkään ulkopuolelle. Sitten tällaisia peitetään, ja sitten näitä paratiisijuttuja..." (Teemu, verovirkailija)

"Niitä on tällaisia saattohoitajia. Että ne tulee vastaan, jotta se velkaantunut yritys myydään sille saattohoitajalle, ja se putsaa sen täysin ja ottaa kaikki velat piikkiinsä, ja sitten se menee konkurssiin, ja se liiketoiminta on siirretty jo uudelle yritykselle." (Jukka, verovirkailija)

"No siinä (karusellikaupassa) kierrätetään, jotain tavaraa alv-palautusten takia, siinä ei välttämättä ollenkaan se tavara taas liiku, mutta laskutuksessa näkyy." (Jukka, verovirkailija)

Mistä sitten tulevat ammattimaiset veronkiertäjät? Ainakin kolme olettamusta ammattimaisten veronkiertäjien joukkoon liittymiselle voidaan esittää.

Ensimmäinen osa veroseikkailijoista liukuu vähitellen tähän joukkoon. Ensimmäinen veronkierron tyyli on tällainen veronkierron puolelle luisunut, aikaisempi veroseikkailija. Tyyllille annetaan nimeksi langennut veroseikkailija.

"Toinen on tietysti että se, että kun kerran on lähtenyt tällaiseen rikolliseen kierteeseen, jossa tavallaan kiertää rikollista rahaa, niin, niin kyllähän siitä on vaikea tulla ulos ja puhdistautua pois siitä. Eikä siitä sitten voi lähteä puhtaalta pöydältä liikkeelle, koska ne vanhat rasitteet on aina siellä takana, siellä on yleensä velkojia jatkuvasti kintereillä. Siinä on vaikea sitten lähteä bisnestä tekemään. Aina on joku ottamassa siitä. Tällä viisiin ehkä sitten ajautuu sellaiseen kierteeseen." (Teemu, verovirkailija)

Langenneen veroseikkailijan veronkierron tapoihin kuuluvat väärennetyt tositteet, kuittikauppa, karusellikauppa, konkurssirikokset, yhteiskunnan etujen ja tukien väärinkäyttö ja alv-palautusten väärinkäyttö.

Toinen veronkierron tyyli koskee niitä, jotka toimivat muun rikollisuuden piirissä. Veronkierto kietoutuu muuhun rikolliseen toimintaan, joka halutaan salata viranomaisilta. Tyylin nimeksi soveltuu veronkiertäjärikollinen. Veronkiertäjärikollisen toimintaan liittyy rahanpesu, huume- ja alkoholikauppa, paritus ja muu rikollinen toiminta.

"Joo tyypillisesti huumebisneksestä." (Teemu, verovirkailija)

"Onhan tietenkin näitä sanktioita, rikoslaisissa kolme vuotta maksimillaan vankeutta, mutta jos on vielä isommasta asiasta kysymys, niin helpommalla pääsee sellainen, joka niin kun yrittää pitää sitä kirjanpitoa, kuin se joka jättää sen kokonaan." (Teemu, verovirkailija)

Veronkiertäjärikollisen kirjanpito saattaa puuttua kokonaan tai se on täysin väärin tehty. Jos veronkiertäjärikollinen jää veronkierron kiinni, hän saa ran-

gaistuksen talousrikoksesta. Se on kuitenkin hänen kannaltaan pienempi paha kuin jäädä kiinni vaikkapa huumekaupasta⁷⁶. Toisinaan kirjanpito voi näyttää päällisin puolin moitteettomalta, mutta se ei vastaa lainkaan totuutta.

Kolmas veronkierron tyyli koskee henkilöitä, joiden toiminta kiertyy pelkästään talousrikollisuuteen ja joiden toiminnan tarkoituksena on hankkia rahaa laillisin ja laittomin keinoin. Keinoina käytetään mm. veroparatiiseja, bulvaaneja, saattohoitoa ja konkurssirikoksia⁷⁷.

”Asutaan jossakin tommoisessa luksusasunnossa, jonka omistaa joku tommoinen veroparatiisiyhtiö. Täällä saattaa olla miljoonavelat jossakin tuolla. Ne ei voi laillisesti omistaa, niin kierretään tällaisen järjestelyn kautta.” (Teemu, verovirkailija)

”Tiedän siitä, siitäkin kaverista, että se saattaa yhdenkin konkurssista saada muutaman satatuhatta, kun se myy sen kaiken varallisuuden ja jättää velat sitten maksamatta. Joissakin tapauksissa se on ihan tuottavaa hommaa.” (Jukka, verovirkailija)

”...Tällaisia julkisköyhiä Suomessa, ja haluaa piilottaa sen omaisuuden sinne, missä ei pääse sitten viranomaiset käsiksi. Saattaa olla isotkin vastuut, velat sitten päällä koko ajan.” (Teemu, verovirkailija)

Tämä tyyli on varsinaista talousrikollisuuden ammattilaistoimintaa. Yrityksen toiminnallinen tavoite on korkeintaan silmänlumetta, ja todellinen tavoite on tehdä rahalla uutta rahaa kaikin laillisin ja laittomin keinoin. Tyyllille annetaan nimi herrasmiesveronkiertäjä.

Tämän tutkimuksen mukaan veronkierto voi saada kolme toisistaan varsin paljon eroavaa ilmenemismuotoa. Langennut veroseikkailija, veronkiertäjä-rikollinen ja herrasmiesveronkiertäjä ovat yleisnimikkeitä erilaisille veronkiertotavoille.

Veronkierron kolmen erilaisen ilmenemismuodon tyylit ja piirteet esitetään seuraavan sivun taulussa.

76 Kirjanpidon pitämättömyys saattaa olla eduksi. Hakman (1993) kirjoittaa, että konkurssien yhteydessä ei rikosilmoitusta tehty, jos kirjanpito oli niin sekavaa, ettei esimerkiksi osakaslainan suuruutta voitu riittävän täsmällisesti esittää. Huumekaupan ollessa kysymyksessä oleellista on, että rangaistus kirjanpidon pitämättä jättämisestä on pienempi kuin rangaistus huumeiden maahantuonnista ja myynnistä.

77 Velallisen epärehellisyys konkurssin yhteydessä on eräs talousrikollisuuden muoto (Hakman, 1993; Kähkönen 1998). Myös veronkierron toteuttamiseksi voidaan perustaa yrityksiä, joita ei ole aikomustakaan jatkaa. Yritys ajetaan konkurssiin heti, kun se on veronkierron vuoksi aiheellista. Konkurssiyritysten käyttäminen liittyy muuhun veronkiertoon. Konkurssisiin liittyvää veronkiertoa ei tässä oteta omaksi tavakseen vaan todetaan ainoastaan ilmiön olemassaolo ja sen liittyminen veronkiertoon.

TAULU 9 Veronkiertäjän tyyli ja piirteet

Tyylin nimi	Keskeiset piirteet
Langennut veroseikkailija	Entinen seikkailija, joka on kiinni jäätyään tai muulla tavoin livennyt veronkiertäjäksi. Mahdollisuudet rehelliseen yritystoimintaan ovat menneet. Tyyliissä ilmenee myös työttömyys- ja sosiaaliavustusten väärinkäyttöä.
Veronkiertäjä-rikollinen	Veronkierto liittyy muuhun rikollisuuteen, esim. huumekauppaan tai rahan pesuun. Toiminta halutaan salata viranomaisilta. Kehittelee erityisiä rakennelmia ja järjestelmiä tavoitteenaan välttää veronmaksulta ja muilta maksuilta.
Herrasmies-veronkiertäjä	Yritystoiminta pyörii rahan tekemisen ympärillä. Veronkierto perustuu suunnitelmallisiin ja monimutkaisiin järjestelyihin esimerkiksi bulvaaneja ja ulkomaisia operaatiota käyttäen.

Tutkimuksessa esitetty luokittelu veronkiertäjän profiloimiseksi ei ole vertailukelpoinen Tikan (1973) esityksen kanssa. Tikan aiheena on veronkierto, ja Tikka luokittelee tutkimuksessaan vain toteutuneita oikeustapauksia erilaisiin ryhmiin eikä niiden takana olevia henkilöitä. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan asiaa kentältä, verosuunnittelijan näkökulmasta. Tehdyn tulkinnan lähtökohta on toimijan tavoitteissa ja keinoissa, ei siinä, mitä oikeus on asiassa todennut.

3.5 Käsityksiä verotuksen oikeudenmukaisuudesta

3.5.1 Oikeudenmukaisuutta vaarantavia tekijöitä

”No yritysverotus, se on hyvin epäoikeudenmukainen.” (Marjut, talouspäällikkö)

Haastatteluissa laskenta-ammattilaiset korostivat, että suhteet verottajaan ovat toimivat ja hyvät. Ongelmia on toki ollut, mutta ne kuuluvat menneisyyteen.

”Sitten tietysti onhan totta, että sitten taas verottaja on joskus tehnyt oikeusmurhia. Ja sillä tavalla sitten, että siellä on kerta kaikkiaan mahdoton on todistaa jotain asiaa, mitä verottaja on niin kuin väittänyt, todistaa vääräksi sitä...” (Risto, tilitoimiston johtaja)

”Että kyllä mä muistan sellaisenkin ajan, että verotoimistosta tuli kirjeitä, missä oli, että huijareitahan te olette.” (Marjut, talouspäällikkö)

Verotuksen ongelmia kuitenkin esiintyy edelleen monella tavalla. Ensimmäinen ongelma on verottajan neuvonta. Verovirastojen palveluhalukkuutta pidetään hyvänä, mutta asiantuntemukseen ei aina luoteta.

”Ja soittelin paikalliseen verotoimistoon, ja se ohjeistus oli ihan mitä sattuu...tietenkään välttämättä voinut luottaa. Ne ihmiset käy samoilla kursseilla kuin mekin näissä kuuntelemassa paikallisissa tilaisuuksissa, eikä ne sen paremmin osaa niitä kuin mekään. Mutta nyt se konserniverokeskus Helsingissä, niin siellä ne on kyllä asiantuntijoita.” (Minna, talouspäällikkö)

"No sitten tämä yksi ongelma, mikä mulla on, että verottaja tekee valtavasti virheitä, siis hirvittävän isoja virheitä. Meillä on sattunut useampia virheitä." (Tarmo, talousjohtaja)

Haastateltavien käsityksen mukaan verotuksen tulkinnat vaihtelevat verokäsittelijöiden ja –tarkastajien välillä⁷⁸. Myöskin alueellisia tulkintaeroja esiintyy.

"... Mä olen kyllä kokenut sitä, että eri käsittelijöillä on eri näkemys." (Marjut, talouspäällikkö)

"Se riippuu verotarkastajasta taas sitten niin kuin aika paljon, minkälainen verotarkastaja sattuu yritykseen." (Tarmo, talousjohtaja)

"Että se on niin kuin kohtuutonta, että sama viranomainen ja riippuen missä kunnassa asut, niin kohtelu on erilainen." (Tarmo, talousjohtaja)

Puutteita on haasteltavien mukaan myös lainsäädännössä. Lakiin liittyviä ongelmia ovat lain tulkinnanvaraisuus ja monimutkaisuus sekä se, että lain mukainen verorasitus ei jakaannu tasapuolisesti. Lainsäädännön muuttuminen voi myös viedä pohjan pois vaikkapa yrityksen sukupolvenvaihdossuunnitelmilta⁷⁹.

"No kyllähän, kyllä on sellaisia tulkinnanvaraisuuksia niin kuin laissakin. Kyllä se on yksi ongelma tuo lakipuoli, että se ei ole niin selkeätä sitten." (Tarmo, talousjohtaja)

"Sitä (yhtiöveron hyvitysjärjestelmää) ei kaikki voi ymmärtää millään, ei millään. Se täytyy kai niin kuin hyväksyä, koska se on ihan mahdoton ymmärtää, jos ei ole ihan sisään ajettu." (Tuire, tilitoimiston johtaja)

"On, on semmoista, että jos se kohtelee samalla shapluunalla yrityksiä, joissa liikevaihto on yli kaksikymmentä miljoonaa ja sellaisia, joiden liikevaihto on esimerkiksi neljäsataa tuhatta, niin mun mielestä siinä on puutteita." (Marjut, talouspäällikkö)

"Tässähän jokunen vuosi sitten oli näitä osakeyhtiön ohittamisia, tavallaan verottaja, sehän ei yhtiöoikeudellisesti pura sitä, vaan se ohittaa sen verotuksessa. Se katsoo tavallaan sen osakeyhtiömuodon lävitse." (Risto, tilitoimiston johtaja)

"Joo mutta nythän se menee, nyt se on yksiselitteistä. Että nyt on ollut helpompaa tietysti ...mutta se on ollut niin, että se on jaettu, ja milloin sitä ei ole jaettu ja milloin se on verotettu yksittäisenä, ja nyt mä olen seurannut tätä seitsemäntoista vuotta, ja se on kerinnyt moneen kertaan muuttua tänä aikana, että minun mielestä on ollut hurjan tempoilevaa." (Marjut, talouspäällikkö)

78 Henkilöverotuksen yhdenmukaisuudesta tehty tutkimus antoi samanlaisia tuloksia: yhdenmukaisuus ei toteudu veronkorotuksissa, arvopapereiden luovutusvoittojen verottamisessa eikä veronmaksukyvyyn alentumisvähennyistä myönnettäessä. Verokohtelussa eroja on samanlaisten kuntien välillä. Syynä pidetään vain osittain tapausten erilaisuutta; myös erilaiset toimintatavat aiheuttavat eroja (Sänkiäho, 2001).

79 Hallitus on käynnistänyt pohjatyon uudelle verouudistukselle, joka toteutuessaan todennäköisesti vuoden 2004 alusta voi merkitä laajinta Suomessa tapahtunutta veroremonttia vuoden 1993 jälkeen (Hallitus käynnisti pohjatyon suurelle verouudistukselle, HS 11.7.2001).

Asioiden valituskäsittely saattaa jatkua vuosia, ja yritys joutuu odottamaan tulintoja epävarmana seurauksista.

”Ja kyllä siellä minusta huonoa on niin kuin se, että mistä nyt äsken puhuttiin, että asioiden valituskäsittely kestää niin hirvittävän kauan, joudutaan tekemään monta tilinpäätöstä, epävarmuudessa elämään, ja toivoisi, että ne saataisiin sitten nopeasti.” (Tarmo, talousjohtaja)

Monet epäkohdat ovat kohentuneet viime vuosina, mutta edelleenkin haastateltavat tuntevat epävarmuutta verotuksen suhteen. Nykyiseen lainsäädäntöön sisältyvä luottamuslauseke ei toistaiseksi ainakaan vakuuta laskenta-ammattilaisia siitä, että verotus olisi muuttunut ennakoitavammaksi ja luotettavammaksi.

”Tällä kokemuksella, mikä mulla on niin en, minun luottamus ei ole ihan siihen, jos ajattellaan, että minun pitäisi tehdä suunnitelmia sen varalle, niin se kerkiää sitä ennen muuttua moneen kertaan, ihan viiden vuoden päähänkin tähän verotukseen.” (Marjut, talouspäällikkö)

Haastateltavat laskenta-ammattilaiset eivät mielellään arvostele verotusta ja verottajaa. Verottaja on heille myös yhteistyökumppani ja kollegakin, jolle voidaan soittaa ja jolta voidaan pyytää ohjeita ja neuvoja. Verotus ei kuitenkaan toimi oikeudenmukaisesti. Haastattelujen perusteella laskenta-ammattilaiset kokevat verotuksen epäoikeudenmukaiseksi monin tavoin. Näitä tapoja esittään seuraavassa taulussa.

TAULU 10 Verotuksen oikeudenmukaisuutta vaarantavia tekijöitä

Koetut ongelmat	Ilmenemismuodot
Lainsäädännön puutteet	Lainsäädäntö ei sisällä riittävästi ratkaisuja verotuksen ongelmiin. Lainsäädäntö on tulkinnanvaraista. Lainsäädäntö on epäselvää. Lainsäädäntö on epäoikeudenmukaista. Lainsäädännön muutokset vaikeuttavat suunnittelua.
Tulkintojen erilaisuus	Verotuksen tulkinnat vaihtelevat verovirkailijoiden välillä. Verotuksen tulkinnat vaihtelevat alueittain.
Asiantuntemuksen puute	Ohjeita verotuksen ongelmiin ei aina saada. Verotuksessa tapahtuu virheitä.
Valituskäsittelyn hitaus	Valitusprosessi kestää pitkään. Epävarmuus jatkuu jopa useita tilikausia.

Puutteet kehkeytyvät pitkälti lainsäädännöstä. Jos laki olisi täysin selvä ja yksikäsitteinen, ei olisi tulkinnan ongelmaa, ei asiantuntemuksen puutetta eikä valituskäsittelyn hitautta. Laskenta-ammattilaiset toivovat selkeämpää ja yksityiskohtaisempaa lainsäädäntöä.

”No tietysti, jos se olisi siellä laissa. Olisi vaikka joku oma säädös, tämmöisessä. Tai joku asetus.” (Liisa, pääkirjanpitäjä)

Toisaalta sekin ymmärretään, ettei jokaisesta yksittäisestä asiasta voi olla omaa pykälää lainsäädännössä.

”Eihän sitä lakiin tietenkään voi laittaa.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

Saman asian on todennut verotuksen oikeusturvatyöryhmä muistiossaan (Luku 3.3.2). Jokaista yksittäistä verotustilannetta koskevaa säädöstä ei voida lakiin sisällyttää.

3.5.2 Käsityksiä verottajan eduista ja yrityksen eduista

”Kyllä minun mielestä veronmaksu on ihan niin kuin välttämätöntä.” (Tarmo, talousjohtaja)

Haastattelujen mukaan laskenta-ammattilaiset eivät näe erityistä ristiriitaa verottajan etujen ja yrityksen etujen välillä. Vaikka veroja ei erityisesti rakastetaakaan, niiden maksamista pidetään asiaankuuluvana.

”Mutta täällä se (verotus) niin kuin, se on niin kuin osa vain sitä elämää. En minäkään siihen viitsi kovin tunteellisesti suhtautua. On mikä on.” (Piia, taluspäällikkö)

Henkilöyhtiöissä, erityisesti palvelualalla toimivissa, joissa verotuksessa vähennyskelpoisia menoja ja nettovarallisuutta on vähän, verotus koetaan kuitenkin ankaraksi ja epäoikeudenmukaiseksi.

”Yrittäjien näkökulmasta tuntuu siltä, että jos sulla on ollut omaisuutta, niin verotuskin huolehtii siitä, että sulla on jatkossakin omaisuutta, jos sä olet lähtenyt tyhjätaskuna liikkeelle, niin tämmöisen pelinappulan kerääminen on lähes mahdotonta.” (Marjut, taluspäällikkö)

Verosuunnittelun ammattilaisille tärkeää on se, että verotus kestää minkä tahansa tarkastelun. Tämä saattaa johtaa tilanteisiin, joissa luovutaan yrityksen oikeuksista ja pyritään ensisijaisesti välttymään epämiellyttäviltä veroseuraamuksilta. Ratkaisu tehdään verottajan edun mukaisesti, vaikka verotettava mielestään olisi oikeassa.

”Että valtaosahan ne on sellaisia tietysti, harva yrittäjähän se kai ilolla niitä veroja maksaa, mutta monikin on siihen sopeutunut, että näin se menee, ja jotkut yrittäjät taas ovat hyvin varovaisia eikä sillä tavalla riskinottajia, että jos on joku asia, joka saattaa olla tulokinnallinen, niin otetaan se sitten varman päälle, ettei ruveta ottamaan riskejä.” (Risto, tilitoimiston johtaja)

No siihen liittyi sitten toinen riita, mutta siinä me ei sitten menty eteenpäin, me varmaan osittain oltaisiin sitten voitettu.” (Tarmo, talousjohtaja)

Verosuunnittelun päällimmäisenä tarkoituksena saattaakin äärimmillään olla pelkästään odottamattomilta ja negatiivisilta veroseuraamuksilta välttyminen. Haastateltavat ymmärtävät asian niin, että vastuu on aina veronmaksajalla eikä verottajalla.

”Vastuu jää aina itselle, pitäisi itsekkin vähän, vähän miettiä ja tuntea, ja olla tavallaan niin kuin varovainen, ja me on yritetty että sudenkuoppia ei sitten jäisi, koska ne on aika kalliita sitten.” (Tarmo, talousjohtaja)

Verotuksen tasapuolisuudella tarkoitetaan, että jokaisen tulee maksaa verot kykyjensä mukaan. Tasapuolisuus ei haastateltavien mukaan aina toteudu eikä verorasitus jakaannu tasapuolisesti. Oikeusvarmuudella tarkoitetaan, että verotuksen tulee määräytyä yleisesti tiedossa olevien sääntöjen mukaan. Haastateltavien mukaan oikeusvarmuus ei toteudu kaikissa tilanteissa. Huolimatta siitä, että verosuunnittelija käyttää runsaasti aikaa löytääkseen oikeat ratkaisut verotuksen pulmatilanteissa, ei oikeita ratkaisuja aina ole saatavilla.

3.6 Kokoava tulkinta

3.6.1 Verosuunnittelija ja veronkiertäjä

Tutkimuksessa kuvattiin kolme erilaista verosuunnittelun tyyliä; *verovarmistaja*, *verotaituri* ja *verovälttelijä*. Lisäksi kuvattiin *veroseikkailija*, jonka toiminta kulkee verosuunnittelun ja veronkierron rajamaastossa. Tutkimuksessa käsiteltiin myös veronkiertoa ja kuvattiin kolme veronkierron tyyliä: *langennut veroseikkailija*, *veronkiertäjärikollinen* ja *herras miesveronkiertäjä*.

Verovarmistajan puheessa käytetään sanoja oikein, ei puljata, onko meille siitä hyötyä, paras, kuin se pitää ilmoittaa ja mikä on oikein. Kun verovarmistaja sanoo hyötyä meille, niin meille tarkoittaa työnantaja- tai toimeksiantajayritystä ja sen toimintaa. Verovarmistajan verosuunnittelussa yrityksen toiminnalliset tavoitteet ovat ensisijalla, ja tarkoituksena on ennakoida niihin liittyvät veroseuraamukset. Painopiste ei ole verojen minimoimisessa, vaan veroseuraamusten ennakoimisessa. Verovarmistaja edellyttää kahta asiaa hyväksyttävältä verosuunnittelulta: sen tulee olla laillista ja oikein sekä järkevää yrityksen toiminnan kannalta.

Verotaiturin sanoja ovat säästettäisiin ja verotukseen merkitystä. Verotaiturille verosuunnittelu merkitsee veroissa, sosiaaliturvamaksuissa tai muissa maksuissa säästämistä. Verotaituri edellyttää hyväksyttävältä verosuunnittelulta, että se on lain mukaista ja oikein sekä pienentää yrityksen veroja ja muita maksuja. Varmistaja ja verotaituri voivat olla itse asiassa sama henkilö, joka vain eri tilanteissa painottaa eri asioita.

Verovälttelijään liittyvät sanat punainen vaate, hirveästi maksaa, helpeuksia, verotusta minimoitaisiin ja laillisin keinoin. Verovälttelijän verosuunnittelun tyyliä hyväksyttävyyden raja on, että veroja voidaan laillisia keinoja

käyttären pienentää. Jokainen säästö veroissa, tuleepa se yritykselle lähes miten kalliiksi tahansa, on voitto. Verosuunnittelun hyväksyttävyyks eri tyyleissä kootaan seuraavaan tauluun.

TAULU 11 Mikä on hyväksyttävää verosuunnittelun tyyleissä

Tyyli	Hyväksyttävää
Verovarmistaja	Se, mikä on laillista, oikein ja järkevää yrityksen toiminnallisten tavoitteiden kannalta.
Verotaituri	Se, mikä on laillista, oikein ja pienentää yrityksen veroja ja muita maksuja.
Verovälittelijä	Se, mikä on laillista ja pienentää veroja, onpa siitä hyötyä tai ei yrityksen toiminnan kannalta.

Veroseikkailijaan haastateltavat yhdistävät sanoja asiakkaalta rahana sen suorituksen⁸⁰, henkilökohtaisia kuluja, väärennös ja seikkailumieltä. Veroseikkailijalle hyväksyttävää on se, millä veroja voidaan välttää. Hän pitää hyväksyttävänä myös lakien rikkomista, mikäli kiinnijääminen ei näytä todennäköiseltä. Kun omistajan henkilökohtaisia menoja kirjataan kirjanpitoon tai omistaja ottaa rahasuorituksen kassan ohi, hyötyjänä ei ole yritys vaan omistaja. Hyöty saattaa tulla myös omaisille. Verosuunnittelussa harkitaan kaikkia keinoja, joilla veroja voidaan pienentää niin, ettei siitä odoteta jäätävän kiinni.

TAULU 12 Mikä on hyväksyttävää veroseikkailijalle

Lailliset ja laittomat keinot, jotka pienentävät veroja, joista on hyötyä omistajalle tai hänen lähipiirilleen ja joista ei uskota jäätävän kiinni.

Langennutta veroseikkailijaa kuvaavat seuraavat repliikit:

”Siinähan ei monestikaan nämä omistajat sitä tulosta kokonaan saa, vaan siellä maksetaan esimerkiksi pimeätä palkkaa, ja tuota, siinähan hyödyn sitten saa oikeastaan se työntekijä. Joka tekee niitä töitä. Että se on tämän tyyppinen se siellä se ongelma, että se ei aina mene niiden omistajien taskuun ne ylimääräiset pimeät tulot.” (Teemu, verovirkailija)

”Ja kyllähän tietenkin tämä verotus on toinen sitten tämä päätarkoitus ... toimia viranomaishomman ulkopuolella. Suurin syy varmasti on verotus.” (Teemu, verovirkailija)

Hyväksyttäviä langenneelle veroseikkailijalle ovat kaikki keinot, joita käyttären veroja ja muita maksuja voidaan välttää. Hyödyn saajana voivat olla omistajat, sukulaiset tai työntekijät. Veronkiertäjärrikollinen pyrkii peittämään huume- tai alkoholikauppaa, paritusta tai muuta rikollista toimintaa. Tavalle ominaisia ilmaisuja ovat näyttären lailliselta; puhtaaksi; lavastaa. Hyväksyttäviä ovat keinot,

80 Kun asiakkaalta saadaan rahana suoritus, se saattaa jäädä kirjaamatta kirjanpitoon. Näin ei ole aina, mutta suositeltavaa on järjestären yrityksen maksuliikenne pankkitilien kautta.

joilla voidaan peittää taustalla oleva muu rikollinen toiminta. Herrasmiesveronkiertäjän veronkierto kietoutuu osana muihin monimutkaisiin, korkeaa ammattitaitoa vaativiin järjestelyihin. Toiminta on naamioitu niin, että voidaan piilottaa sen omaisuuden viranomaisilta. Hyväksyttäviä ovat keinot, joilla varat ja tulot saadaan piilotetuiksi viranomaisilta.

TAULU 13 Mikä on hyväksyttävää veronkierron tyyliissä

Tyyli	Hyväksyttävää
Langennut veroseikkailija	Keinot, joilla veroja ja muita maksuja voidaan välttää ja joista on hyötyä yrittäjälle, sukulaisille tai työntekijöille.
Veronkiertäjä-rikollinen	Keinot, joilla voidaan peittää muu rikollinen toiminta.
Herrasmiesveronkiertäjä	Keinot, joilla varat ja tulot saadaan peitettyiksi viranomaisilta.

3.6.2 Hyväksyttävän verosuunnittelun kriteerit

”Veroja maksetaan, ettei makseta semmoisesta, mitä ei kuulu maksaa, maksetaan siitä, mistä kuuluu, ei makseta suotta.” (Sisko, talouspäällikkö)

Tutkimuksen tavoitteena on tulkita verosuunnittelijoiden näkökulmasta, millainen verosuunnittelu on hyväksyttävää. Verosuunnittelun hyväksyttävyyttä tarkasteltiin verosuunnittelijan ja veronkiertäjän profiloinnin kautta. Kaikki verotukseen liittyvät, edellä kuvatut tyylit eivät ole hyväksyttäviä. Keskeinen kysymys onkin, mitä kriteerejä verosuunnittelun hyväksyttävyydelle annetaan laskenta-ammattilaisten näkökulmasta katsottuna. Noudatettavat kriteerit perustuvat haastattelujen perusteella syntyneeseen käsitykseen, millaista verosuunnittelua haastateltavat pitävät hyväksyttynä.

Ensimmäinen kriteeri on lainsäädäntö. Vaikka jotkut kiertävät veroja, haastateltavat laskenta-ammattilaiset suhtautuivat tuomitsevasti veronkiertäjiin. Se, mikä ei ole lain mukaista eikä lain hengen mukaista, on heidän mielestään veronkiertoa. Tämä kriteeri sulkee hyväksyttävien tyylien joukosta pois kaikki kolme veronkierron tyyliä sekä veroseikkailijan.

Toinen laskenta-ammattilaisten haastatteluihin perustuva kriteeri on, onko verosuunnittelusta hyötyä. Verosuunnittelijan rooliin kuuluu toimia työnantajansa tai toimeksiantajansa edun mukaisesti. Jos verosuunnittelu johtaa ylilyönteihin, joista on enemmän haittaa kuin hyötyä yritykselle tai omistajalle, ei sitä pidetä hyödyllisenä ja hyväksyttävänä. Tämä kriteeri sulkee verovälttelijän pois hyväksyttävän verosuunnittelun piiristä. Jäljelle jäävät verovarmistaja ja verotaituri, joiden verosuunnittelua voidaan pitää kaikissa suhteissa hyödyllisenä ja hyväksyttävänä. Verovarmistajalle ja verotaiturille on ominaista pyrkimys tehdä oikein.

”Yritetään tehdä mahdollisimman *oikein*”;

”Se (verotus) on varmasti *oikein*”;

”Asiat pitää sitten olla *oikein*.”

Oikein tekeminen toistuu usein verovarmistajan ja verotaiturin puheessa. Oikein tekemisellä on useita eri merkityksiä. Oikein tekeminen tarkoittaa ensinnäkin virheettömyyttä.

”Se on mulla itselläni hirveän korkea se taso, että ei saisi yhtään virhettä löytyä”(Sisko, talouspäällikkö)

”Kun tehdään joku tilinpäätös tai tehdään jotain lukuja, niin kuitenkin aina se onnistumisen ilo, että nyt se, nyt ne menee tasan ja niin kuin oikein...”(Anneli, controller)

Toinen oikein tekemisen merkitys on moitteettomuus ja se, että työ kestää tarkastuksen.

”Se on tietysti tämän työn kehittämisen ja valvonnan puolesta pelkästään hyvä, että se antaa meille sitä palautetta ja osviittaa, että onko tehty oikein...”(Jenni, tilitoimiston johtaja)

”... Että mikä on oikein, että kestää verotarkastuksen.” (Sisko, talouspäällikkö)

Kolmas oikein tekemisen merkitys on lain mukaan oikein.

”Verottaja on se aika keskeinen sidosryhmä siinä, että millekä asiat pitää sitten olla oikein.” (Leena, tilitoimiston johtaja)

”Sitten, että kun sinänsä tehtäisiin lain kirjaimen mukaan oikein.” (Risto, tilitoimiston johtaja)

”Mutta me tehdään ensin niin kuin se tilinpäätös oikein.”(Piia, talouspäällikkö)

Oikein tekeminen merkitsee laskenta-ammattilaisille ainakin virheetön ja moitteeton, muodollisesti oikein ja lain mukainen. Oikein tekemisen merkityksistä muodollisesti oikein ja lain mukainen viittaavat lainsäädännön noudattamiseen. Virheetön viittaa laskenta-ammattilaisen omaan tekemisen tapaan. Moitteeton viittaa ulkopuoliseen tarkastukseen. Verosuunnittelun oikein tekemiseen kuuluu, että se on tehty lain mukaisesti ja virheettömästi ja kestää ulkopuolisen tarkastuksen.

3.6.3 Hyväksyttävä verosuunnittelu

Hyväksyttävä verosuunnittelu muodostuu verovarmistajan ja verotaiturin tyylien yhdistelmästä. Verovarmistaja ja verotaituri noudattavat lainsäädäntöä ja pyrkivät saman aikaisesti yrityksen tai toimeksiantajan edun mukaisiin ratkaisuihin. Hyväksyttävän verosuunnittelun tavoitteena on selvittää, ennustaa ja varmistaa toimenpiteiden veroseuraamukset sekä vaikuttaa verojen määrään ja ajoitukseen. Verovarmistajan ja verotaiturin pyrkimyksenä on tehdä verosuunnittelu oikein, ja heillä on myös riittävä ammattiosaaminen, jota lakien tunteminen ja soveltaminen eri tilanteissa edellyttää. Haastateltujen laskenta-ammattilaisten hyväksyttävä verosuunnittelu tiivistetään seuraavaan määrittelyyn:

Laskenta-ammattilaiset pitävät hyväksyttävän verosuunnittelun tavoitteina veroseuraamusten ennakoinnista ja verojen määrän minimoimisesta. Hyväksyttävän verosuunnittelun keinot rajoittuvat lain sallimiin keinoihin.

Laskenta-ammattilaisten mukaan hyväksyttävässä verosuunnittelussa oikein on noudattaa lainsäädäntöä, ajaa yrityksen tai toimeksiantajan etua ja tehdä työ ammattitaitoisesti, virheettömästi ja moitteettomasti.

Edellä esitetty hyväksyttävän verosuunnittelun määritelmä on laajempi kuin se, mitä verosuunnittelusta aikaisemmin on sanottu (Leppiniemi, 1999a; Ikkala, Pallonen, Haapaniemi, Raitasuo, 1997). Tässä tutkimuksessa uutena piirteenä hyväksyttävän verosuunnittelun kokonaisuuteen sisällytettiin verosuunnittelun toimija (Myrsky, 1997). Verolakeihin sisältyvät säännöt ovat vain kuvauksia laillisista menettelytavoista, eikä lakeihin sisältyvien sääntöjen ja käytännön välinen yhteys aina ole yksiselitteinen. Säännöt ovat samat kaikille, mutta niiden soveltaminen käytäntöön on varsin vaihtelevaa (Pihlanto, 2000). Verosuunnittelun hyvää tapaa kuvaava oikein tekemisen ihanne on henkilökohtainen toimijan tapaan liittyvä periaate.

4 HYVÄ TILINTARKASTUSTAPA

4.1 Tilintarkastus Suomessa

4.1.1 Tilintarkastusalan kehitys

Tilintarkastus tarkoittaa sitä yrityksen valvontajärjestelmän osaa, joka on annettu valittujen tilintarkastajien tehtäväksi. Tilintarkastus on omistajien ja muiden sidosryhmien edunvalvontaa. Tilintarkastuksen tarkoituksena on myös yrityksen toiminnan lainmukaisuuden seuranta (Riistama, 1994).

Tilintarkastusalan kehitys on seurailut talouden kehitystä. Erityisesti huonot taloudelliset suhdanteet ovat olleet merkittäviä tilintarkastusalan kehittymiselle. Tilintarkastus ammattina ja säänneltynä toimintana on nuori, ja se sai alkunsa Britanniasta teollisen vallankumouksen seurauksena. Suomessa pääomamarkkinoiden kehittymisen jälkeen 1980-luvulla tilintarkastusala on kasvanut voimakkaasti. 1970-luvulle saakka KHT-tilintarkastajatutkinnon suorittaneita oli Suomessa vain noin 100 henkilöä, kun heitä vuonna 2001 on jo noin 600. Taloudellinen lama 1980- ja 1990-lukujen taitteessa kiihdytti julkista keskustelua tilintarkastuksen tarpeellisuudesta, minkä seurauksena hallitus antoi vuonna 1993 eduskunnalle esityksen Suomen ensimmäiseksi tilintarkastuslaiksi (Riistama, 1994; Tilintarkastusalan suositukset, 2000; HE 295/1993).

Tilintarkastuslain säätämisen yhteydessä otettiin huomioon Euroopan talousalueesta tehty sopimus (ETA-sopimus). Tilintarkastusta koskevan lainsäädännön harmonisointisäännösten mukaan Suomen tuli sopeuttaa tilintarkastusta koskeva lainsäädäntönsä EY:n sääntelyn mukaiseksi. Euroopan talousalueesta tehdyn ETA-sopimuksen 77. artiklassa ovat yhtiöoikeutta koskevat määräykset, joissa viitataan sopimuksen liitteeseen XXII. Liitteen mukaan sopimukseen sisällytetään EY:n voimassa olevat tilintarkastusta koskevat yhtiöoikeudelliset direktiivit (HE 295/1993).

Tilintarkastuslain laatimisen taustalla oli monenlaisia tekijöitä. Kansainvälinen yritystoiminta ja pääomamarkkinoiden tehokas toiminta edellyttivät korkeatasoista ja yhdenmukaista informaatiota yrityksen taloudellisesta toi-

minnasta. Tämä asetti vaatimuksia myös tilintarkastuksen toimittamiselle, luotettavuudelle ja riittävyydelle. Lainsäädännön harmonisointi Euroopassa loi tarpeen myös Suomen lainsäädännön uudistamiselle.

Tilintarkastuslain säätämisen aikaan Suomessa oli koettu ensin 1980-luvun nopea kasvukausi ja sitten 1990-luvun alun voimakas lama. Talouden ylikuumeneminen, taloudelliset väärinkäytökset ja konkurssiaalto aiheuttivat voimakasta kritiikkiä tilintarkastusta kohtaan. Arvostelu kohdistui mm. siihen, ettei tilintarkastajien hyväksymisestä ollut olemassa lain tasoisia säännöksiä, jolloin julkinen valta ei millään tavoin kontrolloinut tilintarkastusta (Mäkinen, 1994).

Huomattavan suuri merkitys tilintarkastuslainsäädännön uudistamiselle oli Wärtsilä Meriteollisuus Oy:n konkurssi 1990-luvun alussa. Valtion tilintarkastajat edellyttivät Wärtsilä Meriteollisuus Oy:tä koskeneessa erityiskertomuksessaan tilintarkastusta koskeneen lainsäädännön ajanmukaistamista. Samaa mieltä oli valtiovarainvaliokunta erityiskertomuksesta antamassaan mietinnössä (Sarja, 1999). Lainsäädännössä oli tähän saakka ollut vain vähäisiä mainintoja tarkastusmenettelystä ja hyvästä tilintarkastustavasta. Velvollisuus noudattaa hyvää tilintarkastustapaa sisältyi ainoastaan KHT-yhdistyksen hyvää tilintarkastustapaa koskeviin suosituksiin (Mäkinen, 1994).

Tilintarkastuslaki (936/94) astui voimaan 1.1.1995. Kysymyksessä oli ensimmäinen pelkästään tilintarkastusta säätelevä laki Suomessa⁸¹. Tilintarkastuslaki on yleislaki, jota sovelletaan kaikkiin kirjanpitovelvollisiin yhteisöihin ja säätiöihin. Tilintarkastuslain antamisella pyrittiin kehittämään tilintarkastajien raportointia ja täsmentämään tilintarkastusmenettelyä. Lain mukaan tilintarkastaja on velvollinen noudattamaan hyvää tilintarkastustapaa. Tämä koskee myös konsultti- ja muuta vastaavaa toimintaa, jota tilintarkastaja harjoittaa tässä ominaisuudessaan. Lakiin sisältyvät määräykset myös tilintarkastajan riippumattomuudesta ja esteellisyydestä sekä vahingonkorvausvelvollisuudesta (HE 295/1993).

Suomessa tilintarkastajien määrä on suhteellisesti pienempi kuin muissa Pohjoismaissa. Kun Suomessa vuonna 1999 oli 586 KHT-tilintarkastajaa, oli Ruotsin vastaava määrä 2 297 (auktoriserade revisorer). Suomessa maallikkotilintarkastajien käytöllä on pitkä perinne, joka edelleen jatkuu, vaikka vuoden 1995 tilintarkastuslaki rajoittaa jonkin verran maallikkotilintarkastusta. Vastavaa käytäntöä ei ole muissa Euroopan maissa eikä muissa Pohjoismaissa samassa laajuudessa kuin Suomessa (Raportti tilintarkastajien riittävydestä, 2001).

Tilintarkastusalan tulevaisuutta Suomessa leimaa voimakas kansainvälistyminen. Tämä tulee vaikuttamaan myös säästöjen muutostarpeisiin. Ammatitilintarkastajien ikääntyminen, tilintarkastuspalvelujen kysynnän kasvu ja HTM-tilintarkastajien lukumäärän väheneminen ovat lähivuosien näkyviä muutoksia tilintarkastuselinkeinon piirissä (Raportti tilintarkastajien riittävydestä, 2001).

---

81 Sitä ennen tilintarkastusta koskevat säännökset olivat osakeyhtiölain 10. luvussa *Tilintarkastus ja erityinen tarkastus*.

4.1.2 Tilintarkastusjärjestelmä Suomessa

Tilintarkastuslain tarkoituksena oli lisätä julkisen vallan osallistumista tilintarkastusjärjestelmän kehittämisessä, ohjaamisessa ja valvonnassa. Tilintarkastajien hyväksyminen ja valvonta toteutetaan kauppakamarijärjestön ja valtion yhteistyönä (HE 295/1993).

Tilintarkastajien määrä, kelpoisuusvaatimukset, valinta, tehtävät ja toimikaudet riippuvat yritysmuodosta ja yrityksen koosta, ja ne ovat lakisääteisesti määritellyt. Tilintarkastajan asema on varsin itsenäinen, ja tilintarkastajaa voidaan pitää täysivaltaisena yrityksen toimielimenä siinä mielessä, että muut toimielimet eivät saa puuttua tilintarkastuksen toimittamiseen muuten kuin myötävaikuttamalla. Osakeyhtiön organisaatiossa tilintarkastajien sijainti on yhtiökokouksen ja hallituksen välissä. Tilintarkastajalla ei ole päätäntävaltaa yrityksen asioissa (Sarja, 1999).

Tilintarkastajan tulee täyttää sekä yleiset että erityiset kelpoisuusvaatimukset. Tilintarkastajaksi voidaan TilintL 10 §:n mukaan valita vain luonnollinen henkilö tai hyväksytty ja rekisteröity KHT- tai HTM-yhteisö. Tilintarkastajalla tulee olla sellainen laskentatoimen ja taloudellisten asioiden sekä tilintarkastuksen tuntemus ja kokemus kuin yhteisön tai säätiön toiminnan laatuun ja laajuuteen katsoen on tarpeen tehtävän hoitamiseksi. Vajaavaltaista tai konkurssissa olevaa ei voida valita tilintarkastajaksi (HE 295/1993).

Tilintarkastajalta vaadittavasta erityisestä kelpoisuudesta säädetään TilintL:n 11 §:ssä, jossa on määräykset siitä, milloin tilintarkastajaksi tulee valita HTM-tilintarkastaja. TilintL:n 12 §:ssä määritellään tapaukset, jolloin tilintarkastajaksi tulee valita KHT-tilintarkastaja tai KHT-yhteisö. Nämä erityiset kelpoisuusvaatimukset liittyvät pääasiassa tarkastettavan yrityksen kokoon (HE 295/1993)⁸².

Tilintarkastuslain mukaan tarkastuksen kohteena on yhteisön tai säätiön tilikauden kirjanpito ja tilinpäätös sekä hallinto. Tilinpäätöksen tarkastuksen perusteella tilintarkastajan tulee pystyä muodostamaan perusteltu käsitys siitä, onko tilinpäätös laadittu voimassa olevien säännösten mukaisesti. Hyvän tilintarkastustavan noudattaminen edellyttää, että tilintarkastaja selvittää, miten tilikauden tulos on syntynyt ja varmistaa, että tuloslaskelma on laadittu lain

82 Vähintään yhden tilintarkastajan tulee olla KHT- tai HTM-tarkastaja, jos kaksi seuraavista ehdoista täyttyy: taseen loppusumma on yli 340 000 euroa; liikevaihto tai sitä vastaava tuotto edellisen tilikauden tilinpäätöksen mukaan on yli 680 000 euroa; palveluksessa on keskimäärin yli 10 henkilöä (pieni tarkastettava). Kaikkien tilintarkastajien on oltava KHT- tai HTM-tilintarkastajia, jos kaksi seuraavista ehdoista täyttyy: taseen loppusumma on yli 2 100 000 euroa; liikevaihto on yli 4 200 000 euroa; palveluksessa on keskimäärin yli 50 henkilöä (keskisuuri tarkastettava). Ainakin yhden on oltava KHT-tilintarkastaja tai tilintarkastusyhteisö ja muidenkin joko KHT- tai HTM-tarkastajia, jos vähintään kaksi seuraavista täyttyy: taseen loppusumma on yli 25 000 000 euroa; liikevaihto on yli 50 000 000 euroa; palveluksessa on keskimäärin yli 300 henkilöä (suuri tarkastettava). Suurina tarkastettavina pidetään myös yhteisöjä, jotka ovat laskeneet liikkeeseen julkisen kaupankäynnin kohteena olevan arvopaperin arvopaperimarkkinalaissa tarkoitettulla tavalla. Kaikkiin julkisiin osakeyhtiöihin on niinkään valittava KHT-tilintarkastaja. Hyväksytyjen tilintarkastajien hyväksymisrajat muutettiin euromääräisiksi 31.12.2001 alkaen. Uudet euromääräiset rajat poikkeavat hieman aikaisemmista markkamääräisistä rajoista (HE 189/2000).

mukaisesti. Tilintarkastajan on myös varmistettava, että tuloslaskelman ja taaseen tiedot perustuvat kirjanpitoon ja että tilinpäätöksessä on esitetty lain ja hyvän kirjanpitotavan edellyttämät tiedot (HE 295/1993).

Myös hallinto kuuluu tilintarkastuksen kohteisiin. Hallinnon tarkastuksessa tilintarkastajan tehtävänä on huolehtia lähinnä johdon toiminnan laillisuuden tarkastuksesta. Tilintarkastukseen katsotaan sisältyvän velvollisuus selvittää organisaation puutteet ja riskilähteet, onko päätökset ja lakisääteiset velvoitteet pantu täytäntöön, vakuutuksien kattavuus, arvopapereiden pantaaminen ja säilyttäminen sekä veroilmoitusten mahdolliset puutteet. Yhteisön ulkopuolisen tahon kannalta on tärkeää, että tilintarkastaja tutkii, onko toiminnan jatkamiselle olemassa edellytyksiä (HE 295/1993).

Hyvän tilintarkastustavan vaatimus on säädetty tilintarkastuslain 16 §:ssä. Tilintarkastus on suoritettava hyvän tilintarkastustavan mukaisesti ja tilintarkastuslakia noudattaen. Lisäksi tilintarkastajien on noudatettava yhtiömiesten, yhtiökokouksen tai vastaavan toimielimen antamia ohjeita, mikäli ne eivät ole ristiriidassa lain, yhtiöjärjestyksen, yhteisön sääntöjen, yhtiösopimuksen tai hyvän tilintarkastustavan kanssa (HE 295/1993).

4.1.3 Tilintarkastuksen tarkoitus

Tilintarkastuksen tarkoituksena on edistää kirjanpitolain sekä yhteisö- ja muun lainsäädännön noudattamista ja näin lisätä tilinpäätöksen luotettavuutta. Suomen lainsäädäntöön ei sisälly varsinaista tilintarkastuksen määritelmää. Tilintarkastuslain 17 §:n mukaan tilintarkastus sisältää tarkastuskohteen kirjanpidon, tilinpäätöksen ja hallinnon tarkastuksen. Tilintarkastus on määritelty *tarkastettavan yhteisön taloudellista asemaa ja siihen vaikuttavia seikkoja kuvaavan informaation oikeellisuuden varmistamiseksi ammattitaitoisen ja luottamusta nauttivan ulkopuolisen tarkastajan toimesta* (Saarikivi, 1999a).

Tilintarkastuksen keskeinen tarkoitus on informaation välittäminen. Informaation välityskanavia ovat tilintarkastajan laatimat raportit. Kun kirjanpidon tehtävänä on tiedon tuottaminen, niin tilintarkastuksen tehtävänä on tuotetun informaation analysointi, tutkiminen ja raportointi (Sarja, 1999; Tilintarkastuskertomukset ja tilintarkastuslausunnot, 1997). Tilintarkastuksessa punnitaan kirjanpidon tuottaman tiedon oikeellisuus, täydellisyys ja luotettavuus. Tilintarkastuksessa tarkastetaan myös hallinto ja yrityksen toimintojen lainmukaisuus, minkä perusteella tilintarkastajien tulee antaa lausunto vastuuvapauden myöntämisestä yrityksen hallitukselle ja johdolle. Tarkastuksen perusteella tilintarkastajille muodostuva kuva informoidaan yrityksen omistajille ja muille sidosryhmille. Tilintarkastuskertomus välittää informaatiota, ja olennaista on, että tilintarkastuksen välittämä kuva on todenmukaista (Sarja, 1999).

Kun tilintarkastus on tehty, tarkastajan tulee tehdä tilinpäätökseen merkintä, jossa viitataan tilintarkastuskertomukseen sekä lausunto siitä, onko kirjanpito laadittu hyvän kirjanpitotavan mukaisesti. Merkintä osoittaa, että tilintarkastus on päättynyt ja tilintarkastuskertomus on annettu (Riistama, 2000; HE 295/1993). Muita tilintarkastajan raportteja ovat tilintarkastuskertomus ja mahdollisesti pöytäkirja. Tilintarkastuspöytäkirjassa tilintarkastaja voi jo tarkastuk-

sen kuluessa antaa tietoja esimerkiksi pikaisten toimenpiteiden tarpeellisuudesta tai osoittaa vähäisiä puutteita ja virheitä niiden korjaamista varten (HE 295/1993).

Tilintarkastuskertomus on tilintarkastajan tärkein raportti. Hyvä tilintarkastustapa edellyttää, että tilintarkastaja tilintarkastuskertomuksessa antaa totuudenmukaisen, riittävän ja selkeän kuvan tarkastuksesta ja sen perusteella syntyneistä johtopäätelmistä. Tilintarkastuskertomuksen tulee sisältää seuraavat lausunnot: onko tilinpäätös laadittu kirjanpitolain ja tilinpäätöksen laatimista koskevien muiden säännösten ja määräysten mukaisesti; antaako tilinpäätös kirjanpitolaissa tarkoitettulla tavalla oikeat ja riittävät tiedot yhteisön tai säätiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta; voidaanko tilinpäätös vahvistaa; voidaanko tulos käsitellä hallituksen tai vastaavan toimielimen esittämällä tavalla sekä; voidaanko myöntää vastuuvapaus (Riistama, 2000; HE 295/1993; Koskinen, 1999).

Tilintarkastajan vastuuvapauslausuma ilmaisee tilintarkastajan käsityksen siitä, onko olemassa perusteita vastuuvapauden myöntämiseen tai kielteisen lausuman antamiseen. Kielteistä lausumaa ei pidä esittää, ellei vastuuvollinen ole syyllistynyt yhteisöä koskevan lain mukaan vahinkoa yhteisölle tuottaneeseen tekoon tai laiminlyöntiin (HE 295/1993; Koskinen, 1999).

Jos vastuuvolliset ovat aiheuttaneet yhteisölle vahinkoa, josta seuraa vahingonkorvausvelvollisuus yhteisöä kohtaan, on tilintarkastajien esitettävä tätä koskeva muistutus. Kielteinen lausuma tulee antaa, jos vastuuvollinen on tilikauden aikana rikkonut yhteisöä koskevaa lainsäädäntöä tai yhtiöjärjestyksen määräyksiä. Tällaisia ovat ainakin kirjanpitolainsäädännön ja arvopaperilainsäädännön säännökset sekä kavallusta koskevat rikoslain säännökset. Tilintarkastajien tulee tilanteen mukaan valvoa myös verosäännösten ja erilaisten avustussäännösten sekä luvanvaraista elinkeinoa harjoittavan yrittäjän toimialarajoitusten noudattamista. Lainmukaisuuden valvonta perustuu lähinnä kirjanpito- ja pöytäkirja-aineistoon (HE 295/1993; Koskinen, 1999).

Tilintarkastajalla on mahdollisuus myös täydentää ja korjata tilinpäätöksessä esitettyjä tietoja. Tässä yhteydessä tilintarkastajan tulisi arvioida tilintarkastuskertomuksen lukijan tiedontarvetta ja antaa rajatapauksissa lisätietoja, mikäli ne hänen mielestään ovat merkityksellisiä päätöksentekoa varten. Tällaiset tiedot voivat olla esimerkiksi tilinpäätöstietoja selventäviä, tai niiden tarkoituksena voi olla poikkeuksellisten seikkojen korostaminen (HE 295/1993; Koskinen, 1999).

4.1.4 Tilintarkastuksen valvonta ja rangaistussäännökset

Hyvään tilintarkastustapaan kuuluu ilmaista, jos tilintarkastaja jostain syytä ei ole voinut suorittaa tehtävänsä siinä laajuudessa, jonka hyvä tilintarkastustapa edellyttäisi. Tilintarkastajan oma vastuu määräytyy tilintarkastusraporttiin sisältyvän kirjallisen tiedon mukaan. Tilintarkastusta koskevat kurinpidolliset tehtävät kuuluvat valtion tilintarkastuslautakunnalle (VALA) ja keskuskaupakamarin tilintarkastuslautakunnalle (TILA).

Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan eräänä tehtävänä on käsitellä ja ratkaista oikaisuvaatimukset, joita sille tehdään kauppakamarin tilintarkastusvaliokunnan päätöksistä. Lautakunta valvoo hyväksytyjen tilintarkastajien ja tilintarkastusyhteisöjen toimintaa tutkimalla niihin kohdistetut kantelut ja mahdollisesti rankaisemalla. Keskuskauppakamarin tai kauppakamarin tilintarkastuslautakunnan tulee antaa tilintarkastajalle varoitus, mikäli hyväksytyyn tilintarkastajan tilintarkastuslain vastainen menettely on johtunut huolimattomuudesta tai varomattomuudesta tai jos tilintarkastaja on perusteettomasti toiminut tavalla, joka on omiaan alentamaan julkiseen hyväksymiseen perustuvan tilintarkastuksen luotettavuutta tai arvoa. Lieventävien asiahaarojen vallitessa tilintarkastajalle tulee antaa muistutus (HE 295/1993; Koskinen, 1999; Riistama, 2000; TILA, 1999).

Kauppa- ja teollisuusministeriön yhteydessä toimii valtion tilintarkastuslautakunta. Valtion tilintarkastuslautakunta voi peruuttaa tilintarkastajan hyväksymisen joko lopullisesti tai enintään kahden vuoden määräajaksi. Peruuttaminen voi tulla kysymykseen, jos tilintarkastaja on tahallaan tai törkeästi huolimattomuudesta menetellyt tilintarkastuslain tai sen nojalla annettujen säännösten vastaisesti; varoituksesta huolimatta toistuvasti rikkonut velvollisuuksiaan hyväksyttynä tilintarkastajana; ei ole enää ammattitaitoinen tai; ei täytä muita hyväksymisen edellytyksiä (HE 295/1993; Riistama, 2000).

Rangaistavaa on tilintarkastuskertomuksen laatimista koskevan TilintL:n 19 §:n rikkominen. Säännöksellä pyritään suojaamaan tilintarkastuskertomukseen kohdistuvaa sidosryhmien, kuten velkojien, alihankkijoiden ja mahdollisten sijoittajien luottamusta. Näiden tulee pystyä luottamaan tilintarkastuskertomuksen sisältöön. Tilintarkastuskertomuksella on huomattava merkitys sivullisten taloudellisten seikkojen kannalta. Kysymyksessä on myös yleiseen etuun kohdistuva rikkomus, koska tilintarkastusasiakirja on julkinen asiakirja, ja tilintarkastuskertomuksen laiminlyönti on omiaan johtamaan harhaan kaikkia tilintarkastuskertomuksen käyttäjiä. Tarkoituksena on suojata tilintarkastusasiakirjan käyttäjiä, joten säännöstä ei tulisi soveltaa vähäisiin rikkomuksiin. Muotovirheet tai vähäiset puutteet eivät loukkaa luottamusta tilintarkastuskertomusta kohtaan (HE 295/1993).

Tilintarkastuskertomuksen laatimista koskeva rikkomus voi olla kysymyksessä, jos tilintarkastaja laatii virheellisen tai puutteellisen kertomuksen siten, että sisältö olennaisesti poikkeaa siitä, mitä TilintL:n 19 §:ssä on säädetty. Syynä voi olla myös tilintarkastuskertomuksen antamatta jättäminen. Tilintarkastaja on toiminut rangaistavalla tavalla, jos hän on laatinut kertomuksen totuudenvastaisesti, puutteellisin tiedoin tai jättänyt kertomuksessaan lausumatta jostakin olennaisesta, josta olisi pitänyt lausua (HE 295/1993).

Tilintarkastaja on velvollinen korvaamaan vahingon, jonka hän on toimissaan tahallisesti tai huolimattomuudesta aiheuttanut tarkastuskohteelle. Sama koskee vahinkoa, jonka tilintarkastaja on aiheuttanut osakkaalle, yhtiömiehelle tai muulle henkilölle. Tilintarkastaja vastaa myös sellaisesta vahingosta, jonka hänen apulaisensa on aiheuttanut tahallisesti tai huolimattomuudesta. Jos tilintarkastuksen suorittaa tilintarkastusyhteisö, vahingosta vastaavat yhteisö ja se, jolla on päävastuu tilintarkastuksen toimittamisesta. Vahingonkorvausvel-

vollisuuteen ei vaikuta, onko kysymyksessä hyväksytty tilintarkastaja tai muu tilintarkastaja (HE 295/1993).

4.2 Hyvä tilintarkastustapa

4.2.1 Hyvän tilintarkastustavan lähteet

Tilintarkastustavan käsitteeseen tapaoikeutena kuuluu, ettei sitä ole tarkemmin normitettu. Tilintarkastuslain mukaan tilintarkastajan tulee toimia tilintarkastustehtävissä huolellisten ammattihenkilöiden yleisesti noudattaman tilintarkastuskäytännön mukaisesti. Tämä säännös kattaa EY:n 8. yhtiöoikeudellisessa direktiivissä annetun vaatimuksen, jonka mukaan jäsenvaltioiden on huolehdittava siitä, että lakisääteisessä tilintarkastuksessa noudatetaan ammatillista huolellisuutta. Kansainvälisesti hyvän tilintarkastustavan käsitteen sisällön määrittelevät ammattitilintarkastajat ja näiden järjestöt (Forss, 2000). Suomessa KHT-yhdistys on antanut jäseniä sitovan tilintarkastusalan suosituksen, jossa kuvataan hyvän tilintarkastustavan sisältöä. Keskuskauppakamarin vahvistamien tilintarkastajasääntöjen mukaan tilintarkastajan tulee toimiessaan noudattaa hyvää tilintarkastustapaa ja hyväksytyjä tilintarkastajia koskevia Keskuskauppakamarin sääntöjä ja määräyksiä (HE 295/1993).

Tilintarkastuslain rinnalla hyvää tilintarkastustapaa koskevia lähteitä ovat kansainvälisen tilintarkastajaliitto IFAC:in (International Federation of Accountants) standardit, joihin myös suomalaiset tilintarkastusalan järjestöt KHT-yhdistys ja HTM-yhdistys ovat sitoutuneet. IFAC:in suositusten lisäksi hyvän tilintarkastustavan lähteinä pidetään KHT-yhdistyksen tilintarkastusalan suosituksia, alan ammattijulkaisuja, Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan (TILA) ja valtion tilintarkastuslautakunnan (VALA) ratkaisuja sekä tuomioistuimen ratkaisuja (Tilintarkastusalan suositukset, 2000; Satopää, 2000).

Suomessa KHT-yhdistyksen hyvää tilintarkastustapaa koskevat ohjeet koskevat henkilöitä, joilla on oikeus ja velvollisuus käyttää KHT-titteliä ja jotka ovat KHT-yhdistyksen jäseniä. Vaikka yhdistys ei voi ohjeistaa muita kuin jäseniään, on tilintarkastusta koskeviin ohjeisiin sisällytetty suositukset koskien kaikkia niitä, jotka toimivat tilintarkastajan ominaisuudessa sekä suositukset, jotka koskevat erityisesti niitä tilintarkastajia, joiden päätoimi on muu kuin tilintarkastus. Ohjeiden mukaan tilintarkastajan tulee paitsi olla rehellinen ja luotettava, myös näyttää siltä muiden silmissä. Tilintarkastajalta odotetaan aina, että hänen antamansa informaatio on esitetty riittävänä, rehellisesti, ammattimaisesti ja ymmärrettävästi (Lydman, 2000; Tilintarkastusalan suositukset, 2000).

Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan (TILA) tehtävänä on tilintarkastuslain mukaan valvoa, että KHT-tilintarkastajien ja KHT-yhteisöjen hyväksymisen edellytykset säilyisivät. Erityisesti valvonta kohdistuu siihen, että tilintarkastajien ammattitaito säilyy. Sen lisäksi TILA:n on valvottava, että

KHT-tilintarkastajat ja KHT-tilintarkastusyhteisöt noudattavat tilintarkastuslakia ja muita säännöksiä. TILA valvoo myös KHT-tilintarkastajasääntöjen sekä KHT- ja HTM-yhteisösääntöjen noudattamista. Vastaavasti 21 kauppakamarin tilintarkastusvaliokunnat (TIVA:t) valvovat omilla alueillaan HTM-tilintarkastajia ja HTM-yhteisöjä (TILA, 1999).

TILA:n ratkaisuja pidetään tärkeinä linjauksina selvitetessä hyvän tilintarkastustavan rajoja. Jos TILA:n ratkaisu johtaa tilintarkastajan rankaisutoimenpiteisiin, kysymyksessä on joko lain tai hyvän tilintarkastustavan laiminlyönti (Satopää, 2000). Vuonna 1999 TILA käsitteli 15 valvonta-asiaa, joista 13 tuli TILA:n käsittelyyn kantelun kautta ja kaksi tapausta lautakunta otti käsittelyyn oma-aloitteisesti. Tapauksista kaksi johti kurinpidollisiin toimiin. Varoituksen TILA antoi neljälle tilintarkastajalle. TILA:n vuosikirjassa julkaistuista 12 tapauksesta neljä koski asunto-osakeyhtiötä, kuusi osakeyhtiötä ja kaksi yhdistystä (TILA, 1999).

Valitusten kannalta seuraava hyvää tilintarkastustapaa valvova elin on valtion tilintarkastuslautakunta (VALA), johon TILA:n ratkaisusta voidaan valittaa. Muutosta voi hakea ainoastaan ratkaisuihin, joissa TILA on määrännyt sanktioita. VALA:n tehtävänä on antaa ohjeita ja lausuntoja tilintarkastuslain ja tilintarkastusasetuksen soveltamisesta, tehdä esityksiä ja aloitteita tilintarkastusta koskevien säännösten kehittämistä sekä huolehtia tilintarkastuksen yleisestä ohjauksesta, kehittamisestä ja valvonnasta sekä muista laissa sille säädetystä tehtävistä. Käytännössä VALA:n rooli on jäänyt vähäiseksi (Satopää, 2000).

Tilintarkastukseen liittyviä korkeimman oikeuden ratkaisuja on vähän. Vuoden 1980 jälkeen annettuja, hyvän tilintarkastustavan kannalta merkittäviä KKO:n ratkaisuja on ollut noin kymmenen (Satopää, 2000). Tilintarkastuskerromusta koskevia tapauksia 1990-luvulla on neljä (Valtion säädöstietopankki). Keväällä 2001 KKO teki tilintarkastusalaan koskevan merkittävän ratkaisun, jossa kaksi tilintarkastusyhteisöä tuomittiin huomattaviin korvauksiin. Tilintarkastusyhteisöjen edustajat olivat antaneet lausunnon, jonka mukaan osakeyhtiön osakepääoman korotus oli maksettu, ja osakepääoma merkittiin kaupparekisteriin näiden tietojen perusteella. Osakepääoman korotukseen apporttiedoin käytetyt osakkeet olivat samaan aikaan pantattuina ja jouduttiin myöhemmin myymään. Tapausta on pidetty tilintarkastajan vastuun laajuutta lisäävänä, koska tähän saakka tilintarkastajan vastuuta on pidetty toissijaisena suhteessa hallituksen jäsenten vastuuseen (KKO 2001:36, 4.4.2001; Huippuluo-kan tilintarkastajat miljoonakorvauksiin, HS 9.4.2001).

Hyvä tilintarkastustapa muuttuu ja kehittyy jatkuvasti, eikä käsitteelle voidakaan antaa täydellistä ja yksiselitteistä sisältöä, vaan se on kaiken aikaa kehittyvää tapaoikeutta (Satopää, 2000; Tilintarkastusalan suositukset, 2000). Tilintarkastuksen eettiset säännöt ovat tulleet viime aikoina huomion kohteeksi. Tilintarkastukseen kohdistuvan luottamuksen vuoksi pidetään tärkeänä, että ammattikunnalla on tehokkaasti valvotut eettiset säännöt (Viitanen, 2000; Horsmanheimo, 2001).

4.2.2 Hyvä tilintarkastustapa lainsäädännön mukaan

Käsite hyvä tilintarkastustapa saa perustansa tilintarkastuslain (28.10.1994/936) 16 §:n määräyksestä: Tilintarkastajan on noudatettava hyvää tilintarkastustapaa 1 §:ssä mainittuja tehtäviä suorittaessaan. Hyvän tilintarkastustavan vaatimukseen sisältyviä yleisperiaatteita ja edellytyksiä ovat riippumattomuus, objektiivisuus, ammattitaito, dokumentointi, vastuu apulaisista, luottamuksellisuus, suunnittelu sekä tarkastuksen päätelmät ja raportointi. Nämä vaatimukset tulee ottaa huomioon samanaikaisesti tilintarkastajan tehtävissä (HE 295/1993).

Lain valmistelujen yhteydessä todettiin hyvän tilintarkastustavan tarkoitettavan velvollisuutta toimia tilintarkastustehtävissä huolellisten ammattihenkilöiden yleisesti noudattaman tilintarkastustavan mukaisesti. Tilintarkastajan tulee käyttää hyväkseen tilintarkastuksen suunnittelussa, toteutuksessa ja raportoinnissa menetelmiä, joita huolelliset ammattihenkilöt käyttävät. TilintL:n perusteluissa hyvä tilintarkastustapa rinnastetaan hyvään asianajotapaan ja hyvään kirjanpitotapaan. Tilintarkastajan tulee toiminnassaan noudattaa sekä eettisesti että ammatillisesti hyväksyttäviä periaatteita (HE 295/1993; Tilintarkastusalan suositukset, 2000).

Tilintarkastus merkitsee riippumattoman ja asiantuntevan lausunnon antamista yrityksen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Riippumattomuuden vaatimus on nähty edellytykseksi sille, että tilintarkastaja pystyy tekemään tehtävänsä. Tilintarkastuslakiin sisältyvä riippumattomuuden vaatimus perustuu EY:n kahdeksannen yhtiöoikeudellisen direktiivin säännökseen, jonka mukaan tilintarkastusta ei saa toimittaa henkilö, joka ei ole riippumaton. Riippumattomuuden vaatimus ulottuu koskemaan myös tilintarkastusyhteisössä toimivaa henkilöä (HE 295/1993; Luoma, 2000).

Tilintarkastajan riippumattomuutta vaarantavana seikkana mainitaan hallituksen esityksessä se, jos tilintarkastaja omistaa huomattavan määrän tarkastettavan yhtiön osakkeita. Myös konsultointi saattaa aiheuttaa riippumattomuuden vaarantumisen, jos tilintarkastuskohteen maksamat konsultointipalkkiot muodostavat olennaisen osan tilintarkastajan toimeentulosta. Samoin riippumattomuutta vaarantava tilanne syntyy silloin, jos samassa tilintarkastus- ja kirjanpitotoimistossa työskentelevä on tehnyt kirjanpidon ja tilinpäätöksen. Muutkin liikesuhteet voivat aiheuttaa riippuvuussuhteen. Näin käy esimerkiksi silloin, jos tilintarkastajalla on tarkastettavan yrityksen kanssa huomattavia liikesuhteita. Henkilökohtaiset ystävyys- ja vastaavat suhteet saattavat niinkään vaarantaa riippumattomuuden; pelkkä hyvänpäivän tuttavuus ei kuitenkaan muodosta tällaista riippuvuussuhdetta. Sen sijaan rakkaussuhde, pitkäaikainen perhetuttavuus, lähinaapuruus tai aiempi palvelussuhde saattaa synnyttää riippuvuussuhteen (HE 295/1993; Tilintarkastajat ottavat etäisyyttä konsultointiin, HS 15.1.2001).

Tilanteita, joissa riippumattomuus aiheuttaa esteellisyyden, on lueteltu TilintL:n 24 §:ssä. Esteellisiä ovat yrityksen tai konserniin kuuluvan yrityksen johtoon kuuluvat henkilöt. Tällaisia ovat avoimen yhtiön ja kommandiittiyhtiön yhtiömies, hallituksen jäsen ja toimitusjohtaja tai vastaavassa asemassa oleva henkilö. Esteellinen on myös se, jonka tehtävänä on yrityksen kirjanpidon tai

varojen hoito taikka hoidon valvonta. Esteellisyyden saattaa aiheuttaa myös palvelussuhde tai muu alistussuhde. Muu alistussuhde tarkoittaa ensisijaisesti taloudellista riippuvuutta. Olennaista on, että alistussuhde saattaa vaarantaa tilintarkastajan edellytykset toimittaa riippumaton tilintarkastus. Säännös ulottuu myös tilintarkastajan avio- tai avopuolisoosoon ja lähisukulaisiin. Tilintarkastajalla ei saa olla rahalainaa tai vakuutta tai muuta vastaavaa etuutta tarkastettavalta yritykseltä. Kielletty etuus saattaisi olla esimerkiksi epätavallisen suuri tavaraluotto tai ennakkomaksu (HE 295/1993).

Tilintarkastajan tarkastuskohteesta muodostamaan käsitykseen ei saa vaikuttaa hänen suhteensa tarkastettavaan kohteeseen. Saarikivi (1999a) mainitsee, että tilintarkastaja on toiminnassaan aina jossain määrin riippuvainen muista henkilöistä ja asioista mm. tiedonsaannin osalta. Riippuvuussuhteet on kuitenkin minimoitava niin, että ulkopuolinen henkilö voi luottaa tilintarkastajan objektiivisuuteen tarkastusta suorittaessaan.

Riippumattomuudella pyritään turvaamaan juuri tilintarkastajan objektiivisuus. Objektiivisuuden vaatimus tarkoittaa sitä, että tilintarkastajalla ei saa olla ennakoasennetta tarkastettavaan kohteeseensa, vaan tarkastuksen tulee perustua pelkästään tosiasioihin. Tosiasioiden on oltava näytettävissä toteen. Objektiivisuus onkin tarvittaessa todettavissa vasta jälkikäteen (Saarikivi 1999a; WSOY, HE 295/1993).

Vaatimus riittävästä ammattiosaamisesta tarkoittaa, että tilintarkastajalla on oltava tehtävän edellyttämä ammattitaito. Tilintarkastajalla tulee olla sellainen laskentatoimen, taloudellisten ja oikeudellisten asioiden sekä tilintarkastuksen tuntemus ja kokemus kuin tarkastuskohteen laatuun ja laajuuteen nähden on tarpeellista. HTM- ja KHT-tarkastajilta vaaditaan Kauppa- ja teollisuusministeriön edellyttämät opinnot, mutta ammattitaidon vaatimus koskee myös maallikotarkastajia (HE 295/193, TilintL).

Ne tosiasiat, joihin tilintarkastaja perustaa johtopäätöksensä, on oleellisilta osiltaan dokumentoitava. Jos tilintarkastaja käyttää apulaisia, hän vastaa näiden toiminnasta samalla tavoin kuin suorittaessaan itse tarkastustehtävää. Luottamuksellisuus tarkoittaa, että tilintarkastajan tulee pitää salassa tiedot, joita hän on saanut tarkastuskohteesta. Salassapitovelvollisuudesta säädetään tilintarkastuslain 25 §:ssä. Suunnittelu tarkoittaa, että tilintarkastajan tulee suunnitella kukin tarkastustehtävä ottaen huomioon tehtävän erityispiirteet. Tilintarkastuksen raporttien laadinnassa tulee kiinnittää erityistä huomiota edellä käsitelyihin objektiivisuuden ja dokumentoinnin vaatimuksiin. Raportoinnissa on noudatettava huolellisuutta ja tarkkuutta (WSOY, Liikekirjanpito).

Tilintarkastajan salassapitovelvollisuudesta on säädetty TilintL:n 25 §:ssä. Tilintarkastaja ei saa ilmaista tilintarkastustehtävää suorittaessaan tarkastettavasta yrityksestä tietoonsa saamaansa seikkaa, jos ilmaisemisesta voisi aiheutua haittaa yritykselle. Säännös kieltää tietojen antamisen yksittäiselle osakkeenomistajalle tai ulkopuoliselle. Avoimessa yhtiössä ja kommandiittiyhtiössä yhtiömies ei kuitenkaan ole laissa tarkoitettu ulkopuolinen. Tilintarkastajan tulee ennen tietojen antamista arvioida, voiko sen antamisesta olla haittaa. Vaadittaessa tilintarkastajan tulee antaa yhtiökokoukselle kaikki yhteisöä koskevat tiedot, mikäli siitä ei aiheudu olennaista haittaa yhtiölle. Esimerkiksi yhtiön liike-

tai ammattisalaisuuden paljastamisen voitaisiin katsoa aiheuttaneen yhteisölle olennaista haittaa (HE 295/1993).

4.2.3 IAPS 1005

The Special Considerations in the Audit of Small Entities (IAPS 1005, 1999) on IFAC:in tilintarkastuskomitean (International Federation of Accountants, International Auditing Practices Committee, IAPC) laatima suositus pienyrityksen tilintarkastuksessa huomioonotettavista näkökohdista. Lausunnon tarkoituksena on antaa tilintarkastajille käytännön ohjeita ISA-standardien (International Standards on Accounting) soveltamisesta pienyritysten tilintarkastuksessa. Suomessa HTM-yhdistys ry on suomentanut lausunnon jäsenistönsä käyttöön. IFAC:in ohjeissa korostetaan, että riippumattomuus ja puolueettomuus ovat ylivoimaisesti tärkeimmät eettiset vaatimukset. Tilintarkastajan tulee varmistua huolellisesti siitä, ettei hänen suhteensa tarkastuskohteeseen haittaa hänen kykyään muodostaa puolueeton käsitys (IAPS 1005, 1999).

Pienyrityksen ominaispiirteitä ovat omistuksen ja johdon keskittyminen, tulolähteiden vähäisyys sekä kirjanpidon ja sisäisen kontrollin kehittymättömyys. Ne kaikki asettavat tilintarkastukselle erityisvaatimuksia. Pienyritysten omistajajohtajat eivät aina ole perillä työ- ja vastuujaosta itsensä ja tilintarkastajan välillä. Tämä saattaa johtaa siihen, ettei riittävää evidenssiä tilintarkastajan tehtävän suorittamiseksi ole, jolloin tilintarkastaja kieltäytyy tehtävästä. Mikäli toimeksiannon ehdot ovat senkaltaiset, että tilintarkastaja arvioi joutuvansa antamaan avoimen lausunnon, hän ei tavallisesti ota tehtävää vastaan (IAPS 1005, 1999).

Pienyrityksen tarkastuksessa korostuu myös, että usein yhdellä henkilöllä tai pienellä ryhmällä on hallitseva rooli johdossa, eikä hallitus tai mikään muukaan elin valvo tehokkaasti sen toimintaa. Tällä saattaa olla merkitystä sen arvioimisessa, onko omistajajohtajalla erityistä syytä tai mahdollisuus tilinpäätöksen vääristelyyn. Erityistä huomiota tulee kiinnittää lisäksi siihen, erottaako omistajajohtaja henkilökohtaiset menot ja tulot yrityksen liiketapahtumista ja onko hänen elämäntyyliinsä mahdollisesti ristiriidassa toimeentulotason kanssa. Sellaisilla seikoilla kuin yrityksen käyttämien asiantuntijoiden vaihtuvuus, tilintarkastuspäivän toistuvat siirrot, tilikauden vaihteen poikkeukselliset tilitapahtumat, epätavalliset lähipiiritapahtumat, liian suurilta vaikuttavat palkat ja palkkiot tai erimielisyydet veroviranomaisten kanssa vaikuttavat tilintarkastajan arviointiin (Almqvist, 2000; IAPS 1005, 1999).

Olennaisuuden vaatimus nousee keskeisesti esiin ISA-suosituksissa. Tietoa on pidettävä olennaisena, jos sen esittämättä jättäminen tai totuuden vastainen esittäminen saattaa vaikuttaa tilinpäätösinformaation perusteella tehtäviin taloudellisiin päätöksiin. Olennaisuus riippuu erän tai virheen suuruudesta. Olennaisuudessa on kysymys pikemminkin kynnyksestä kuin tiedon hyödyllisyyden laatuvaatimuksesta (Almqvist, 2000; IAPS 1005, 1999).

Riippumattomuuden vaarantuminen pienyrityksen kohdalla on mahdollinen erityisesti silloin, jos tilintarkastaja tuottaa yritykselle tilintarkastuksen ohella muitakin palveluja. Tällöin on pidettävä huoli siitä, että tilintarkastaja ei

suorita johdolle kuuluvia tehtäviä eikä tee päätöksiä, joista hallitus tai johto on vastuussa. Muiden palvelujen toimittaminen ei yksinään aiheuta sitä, että tilintarkastajan riippumattomuus lakkaisi olemasta. Kirjanpitoaineiston valmistelu on palvelu, jonka vastaanottoa tulee erityisen tarkkaan harkita. Ammattitilintarkastajalla ei saa olla mitään sellaisia suhteita tai yhteyksiä toimeksiantajaan, jotka vaarantaisivat luotettavuuden ja riippumattomuuden. Kirjanpitoaineiston valmisteluun osallistunut henkilö ei saisi osallistua aineiston tarkastamiseen⁸³ (IAPS 1005, 1999).

4.2.4 KHT-yhdistyksen suositukset hyväksi tilintarkastajavaksi

KHT-yhdistyksen tilintarkastusalan suositukset perustuvat suurelta osaltaan IFAC:in laatimiin kansainvälisiin tilintarkastusstandardeihin. Yhdistyksen luettelemia tilintarkastaja-ammattinharjoittajan eettisiä vaatimuksia ovat riippumattomuus, rehellisyys, objektiivisuus, ammatillinen pätevyys ja huolellisuus, salassapitovelvollisuus, ammatillinen käyttäytyminen sekä hyvää tilintarkastustapaa koskevien suositusten noudattaminen (Tilintarkastusalan suositukset, 2000).

Rehellisyys tarkoittaa, että tilintarkastajalta odotetaan työssään selkeyttä ja avoimuutta. Objektiivisuuden vaatimuksen mukaan tilintarkastajan tulee olla oikeudenmukainen, ennakkoluuloton sekä puolueeton ja palvella ainoastaan tehtävänsä eikä sen toimeksiantajaa. Pätevyys ja huolellisuus tarkoittavat, että tilintarkastajan tulee olla tunnollinen, ja hänen tulee tietää omat rajansa. Salassapitovelvollisuuden vaatimuksen mukaan tilintarkastajaan täytyy pystyä luottamaan täysin. Ammatillisen käyttäytymisen vaatimus koskee tilintarkastajaa myös työtehtävien ulkopuolella. Tilintarkastaja edustaa käyttäytymisellään kaikkia tilintarkastajia. Hyvä tilintarkastustapa tarkoittaa, että tehtävät tulee suorittaa niitä koskevien suositusten mukaan (Lydman, 2000).

Lähtökohta on se, että tilintarkastajan tulee nauttia koko yhteiskunnan luottamusta, joka riippuu ammattikunnalle tulevasta arvonnasta ja kyvystä täyttää ammattikunnalle asetetut tavoitteet. KHT-yhdistyksen suosituksen mukaan tilintarkastajan tulee käyttäytymisessään olla rehellinen ja nuhteeton, ja hänen tulee välttää menettelyä, joka on haitaksi ammatille. Tilintarkastajan tulee myös muulloin kuin tehtäviä suorittaessaan käyttäytyä siten, ettei hän loukkaa omaa eikä ammattikuntansa kunniaa. Riippumattomuus tarkoittaa KHT-yhdistyksen suositusten mukaan itsenäistä ja puolueetonta tapaa harjoittaa tilintarkastustoimintaa. Tilintarkastajan tulee tehtäviä suorittaessaan ja kannanotoissaan olla riippumaton. Mikäli riippumattomuus vaarantuu, tehtävästä tulee kieltäytyä tai luopua siitä.

Tilintarkastajalle soveltumatonta toimintaa on sellainen ammatti- tai liiketoiminta, joka mahdollisesti haittaa hänen itsenäisyyttään tai horjuttaa yleistä luottamusta hänen puolueettomuuteensa tilintarkastajana. Tilintarkastaja voi toimia konsulttina aloilla, joihin hänellä on pätevyys. Tällaisina mahdollisina

---

83 Tämä säännös koskee maita, joissa tilintarkastajalla on mahdollisuus lain mukaan osallistua laskentatoimen tehtäviin. Suomessa se ei ole mahdollista.

aloina luetellaan laskentatoimi, verotus, laskentatoimeen liittyvä tietojenkäsittely ja vastaavat alat.

Tilintarkastajan tulee työssään suorittaa hänelle uskotut ammattiin liittyvät tehtävät siten, että hänellä on käytössään riittävät tiedot mielipiteensä muodostamiseksi. Hänen tulee noudattaa voimassa olevaa lainsäädäntöä sekä hyvää kirjanpito- ja tilintarkastustapaa. Noudatettavia lakeja ovat tilintarkastuslaki ja yhteisöä tai säätiötä koskeva lainsäädäntö, joiden lisäksi tulee noudattaa yhtiöjärjestyksen määräyksiä ja viranomaismääräyksiä sekä yhtiökokouksen ohjeita, mikäli nämä eivät ole ristiriidassa hyvän tilintarkastustavan kanssa. Tärkeää on, että tilintarkastajan tiedossa oleva olennainen asia, joka ei ilmene hänen tarkastamastaan tilinpäätöksestä tai muusta asiakirjasta ja joka sen vuoksi on harhaanjohtava, mainitaan tilintarkastuskertomuksessa tai muussa lausunnossa. Tilintarkastaja ei voi myöskään sallia nimeään käytettävien ennusteiden tai suunniteltujen liiketoimien yhteydessä tavalla, joka antaa aiheen olettaa, että hän vahvistaa tulevaisuuden arvion todennäköisyyden. Apulaisten käyttäminen työssä tapahtuu tilintarkastajan omalla vastuulla.

Vaitiolovelvollisuus koskee asioita ja tietoja, joita tilintarkastaja saa tietoonsa tehtävää suorittaessaan. Näitä ei saa ilmaista ulkopuoliselle, ellei laki siihen velvoita tai ellei siihen ole saatu lupaa tehtävän antajalta. Tietoja ei saa myöskään käyttää omaksi edukseen tai ulkopuolisen vahingoksi tai hyödyksi. Viranomaisilla voi kuitenkin olla mahdollisuus velvoittaa tilintarkastaja antamaan tietoja tai luovuttamaan asiakirjoja, vaikka toimeksiantaja ei antaisikaan siihen lupaa. Tällöin tilintarkastajan tulee selvittää, onko tietojen tai asiakirjojen luovuttamiseen olemassa laillinen velvoite.

Suhteessa kollegoihin tilintarkastajan tulee edistää tilintarkastajien keskinäisiä suhteita erityisesti tilanteissa, jossa hänet valitaan toisen tilintarkastajan tilalle. Ennen tehtävän vastaanottamista tulee selvittää tilintarkastajan vaihtumiseen johtaneet syyt.

Tiedottamisessa ja markkinoinnissa tulee noudattaa hyvän liiketavan ja korkean ammattietiikan vaatimuksia. Palkkion määräytymisessä on otettava huomioon tilintarkastajalta edellytetyt tiedot ja ammatillinen pätevyys sekä suoritettavan tarkastuksen laajuus ja vaativuus. Tarjousten antamisen yhteydessä on tärkeää, että tilintarkastaja varmistaa riippumattomuutensa kaikissa tilanteissa.

KHT-tilintarkastajalta edellytetään myös oman ammattitaidon ylläpitämistä. Jatkokoulutusta tulee olla kolmen vuoden aikana vähintään 90 tuntia, johon ei lueta itseopiskelua. Tietojen ja taitojen kehittäminen on keskeistä tilintarkastustyön korkean laadun varmistamiseksi (Tilintarkastusalan suositukset, 2000).

4.2.5 Tilintarkastuksen merkitys sidosryhmille

Tärkeimpänä sidosryhmänä tilintarkastukseen nähden ovat osakkeenomistajat. Erityisesti, kun kysymyksessä on suuri yritys, osakkeenomistus ja johto ovat eriytyneet. Tällöin osakkaiden saaman tilinpäätösinformaation luotettavuuden tarkastaminen korostuu. Tärkeä sidosryhmä ovat myös luotonantajat. Heidän

kiinnostuksensa koskee yrityksen luottokelpoisuutta. Muita tärkeitä sidosryhmiä on sijoituskohteita etsivät uudet sijoittajat sekä liikekumppanit ja kilpailijat. Tilintarkastukseen liittyviä sidosryhmiä ovat niinikään tavarantoimittajat, yrityksen työntekijät ja viranomaiset. Lisäksi tilintarkastuksesta kiinnostuneita ovat tiedotusvälineet ja yrityksen toimintaympäristö kokonaisuudessaan. Myös yritysjohto on kiinnostunut tilintarkastuksesta, vaikka tilintarkastus ei johdolle välttämättä tuokaan uutta informaatiota. Tilintarkastuksessa todetaan johdon ja hallintoelinten toiminnan laatu ja laillisuus, mikä on tarpeen tilintarkastusker- tomuksen vastuuvapautta ehdotettaessa (Sarja, 1999; Kärkkäinen, 1998).

Sidosryhmien odotukset tilintarkastusta kohtaan ovat olleet useiden tutkimusten aiheena. Sidosryhmien kannalta on tärkeää, että tilintarkastaja on riippumaton (Saarikivi, 1999a; Sarja, 1999). Sidosryhmät odottavat tilintarkastajalta uskottavuutta (Kärkkäinen, 1998). Yhteiskunnan käyttämiä tilintarkastuksen valvonnan keinoja ovat mm. rangaistussäännökset (Viitanen, 2000). Sidosryhmien odotukset tilintarkastuksen suhteen eivät aina täyty. Sidosryhmien odotusten ja toteutuman välisen kuilun tarkasteluun käytetään odotuskuilun käsitettä. Troberg ja Viitanen (2001) jakavat odotuskuilun kolmeen osaan, jotka ovat puutteellinen suorituskuilu, puutteellinen säännöskuilu ja kohtuullisuuskuilu (Troberg, Viitanen, 2001; Porter 1993).

Puutteellinen suorituskuilu tarkoittaa, että tilintarkastajan suoritustaso on koettu puutteelliseksi. Puutteellista suorituskuilua kuvaavat tilanteet ovat mm. sellaisia, joissa tilintarkastajan kyky on koettu puutteelliseksi huomata ja raportoida henkilökunnan laittomuuksia, joilla on suora yhteys tilinpäätökseen tai tarkastaa ja raportoida, että tarkastettavan yrityksen tulevaisuuden toimintaedellytykset eivät ole uhattuina. Tehtäviin kuuluu tarpeen vaatiessa täydentää tilinpäätösinformaatiota. Sidosryhmät odottavat saavansa aikaisen varoituksen tilintarkastajalta, mikäli yrityksen toimintaedellytykset ovat uhattuina eikä tällainen tieto ilmene tilinpäätöksestä (Troberg, Viitanen, 2001; Porter, 1993).

Puutteellinen säännöskuilu tarkoittaa, että tilintarkastusta koskevat lait ja säännöt koetaan puutteellisiksi. Puutteellisen säännöskuilun taustalla ovat petokset ja niihin liittyvät aiheet. Suomessa on käyty keskustelua siitä, pitäisikö tilintarkastajien vastuuta laajentaa siten, että heillä olisi velvollisuus raportoida havaitsemansa petos viranomaisille. Tällainen velvollisuus on jo olemassa mm. Ruotsissa ja Iso-Britanniassa (Troberg, Viitanen, 2001).

Kohtuullisuuskuilu tarkoittaa, että kuilu tilintarkastuksen ja yhteiskunnan odotusten välillä johtuu yhteiskunnan kohtuuttomista odotuksista. Kohtuullisuuskuilun muodostumiseen vaikuttavat erityisesti kaksi ehdotettua tehtävää; tilintarkastajan kuuluu huomata ja raportoida yrityksen omaisuuteen kohdistuvat varkaudet ja kavallukset, joihin yrityksen johtoon kuulumaton henkilökunta on syyllistynyt, ja tilintarkastajan kuuluu tarkastaa ja raportoida, että yritystä johdetaan tehokkaasti (Troberg, Viitanen, 2001; Porter, 1993).

Odotuskuilua koskevan tutkimuksen⁸⁴ mukaan tilintarkastukseen tyytymättömin sidosryhmä on pankkien edustajat. Merkittävä syy saattaa olla pank-

84 Tutkimus tehtiin vuosien 1997 ja 1998 aikana laajana kyselytutkimuksena, jonka avulla

kikriisi, sillä tutkimus tehtiin vuosien 1997 ja 1998 aikana. Lainanantajilla on myös puutteellinen tietämys tilintarkastukseen liittyvistä tehtävistä. Tilintarkastajilta haluttaisiin yleisesti vaatia enemmän (Troberg, Viitanen, 2001).

Tässä tutkimuksessa tilintarkastajan ja sidosryhmien suhdetta tarkastellaan tilintarkastajan näkökulmasta. Tästä näkökulmasta tulkitaan, mitkä syyt tilintarkastajan kannalta voivat aiheuttaa kuilun sidosryhmien tilintarkastukseen kohdistamien odotusten ja toteutuman välillä.

4.3 Käsitteitä hyvästä tilintarkastustavasta

4.3.1 Haastattelujen perusteella tehty tulkinta

Tulkinta perustuu neljän ammattitilintarkastajan haastatteluille. Tutkimuksen haastateltavien joukossa on kaikkiaan 7 HTM- tai KHT-tutkinnon suorittanutta laskenta-ammattilaista. Kolme heistä toimii pääasiallisesti muissa kuin tilintarkastajan tehtävissä. Neljän ammattitilintarkastajan haastatteluissa keskusteltiin pääasiassa tilintarkastukseen liittyvistä asioista. Tilintarkastusta koskevat tulkinnot on tehty juuri näiden neljän ammattitilintarkastajan haastattelujen pohjalta. Heistä kaksi on KHT-tilintarkastajaa ja kaksi HTM-tilintarkastajaa. Toinen KHT-tilintarkastajista on aikaisemmin suorittanut myös HTM-tutkinnon.

Haastateltavien mukaan KHT-yhdistys ja HTM-yhdistys ovat luoneet tilintarkastuslalle hyvin tiedossa olevat säännöt ja ohjeet siitä, miten tilintarkastus tulee suorittaa hyvän tilintarkastustavan mukaan. Haastateltaville eettiseen säännöstöön kuuluvat käsitteet, kuten riippumattomuus ja sen aiheuttama esteellisyys, samoin kuin olennaisuuden käsite silloin, kun harkitaan mukautetun tilintarkastuskertomuksen antamista, ovat tuttuja käsitteitä. He tuntevat lainsäädännössä ja tilintarkastusalan ohjeissa annetut eettiset vaatimukset ja soveltavat niitä työssään. Haastateltavat tilintarkastajat ymmärtävät varsin samalla tavalla, mitä hyvä tilintarkastustapa tarkoittaa.

Tästä huolimatta käsitteiden sisältö ja merkitys käytännön tilanteissa synnyttää jatkuvaa pohdintaa. Esimerkiksi riippumattomuuden osalta säännökset eivät ole tyhjentävät. Olennaisuus on toinen käytännössä arvioitavaksi tuleva seikka. Lainsäädäntöön sisältyvät vain ylimalkaiset ohjeet siitä, milloin olennaisuus vaarantuu siinä määrin, että mukautettu kertomus tulisi antaa. Tilintarkastaja harkitsee henkilökohtaisesti, milloin tilinpäätöksen tai hallinnon virhe on niin olennainen, että se on kirjoitettava tilintarkastuskertomukseen. Vastuukysymykset aiheuttavat myös pohdintaa. Tilintarkastajille kuuluvaa vastuuta ollaan lisäämässä siitä, mikä se on aiemmin ollut.

Haastateltavat tilintarkastajat noudattivat työstään kertoessaan samankaltaista, kronologisesti etenevää kuvausta. Työ alkaa toimeksiannon vastaan-

---

KHT-tarkastajien, talousjohtajien, liikejuristien, lainanantajien ja osakkeenomistajien näkemyksiä tilintarkastajien tehtävistä ja suoritusasosta selvitettiin (Troberg, Viitanen, 2001).

ottamisesta, jatkuu työn suorittamisena ja päättyy raporttien laadintaan. Koska tilintarkastajat itse kuvaavat työnsä kronologiseksi prosessiksi, myös tulkinta tehtiin samalla tavalla. Tilintarkastajan työtä kuvataan alkaen toimeksiannon vastaanottamisesta, jonka jälkeen tulee tarkastuksen suorittaminen ja raporttien laatiminen. Vastuu jatkuu vielä tämän jälkeenkin.

Työn edetessä korostuvat erilaiset seikat; alussa toimeksiannon vastaanottamista harkittaessa riippumattomuus ja luottamus, raporttien laadinnassa olennaisuus ja uskottavuus ja koko työprosessin ajan vastuukysymykset. Tulokinnassa tarkastellaan moraalisiin liittyviä kysymyksiä, joita ammattitilintarkastajat kohtaavat työnsä eri vaiheissa. Pyrkimyksenä on esittää aikaisemmin lainsäädännössä ja teoriassa esitettyjen lisäksi uusia hyvään tilintarkastustapaan kuuluvia piirteitä.

4.3.2 Riippumattomuus

”Tämä ei nyt ole lain teksti, mutta minun oma tulkinta. Sellaisia, että ei niin kuin riittä, että ollaan riippumaton, vaan täytyy myös näyttää siltä.” (Kauko, ammattitilintarkastaja)

Riippumattomuuden puute on eräs syy, miksi tarjottua toimeksiantoa ei voida aina hyväksyä. Riippumattomuus edellyttää mm., että omassa tilitoimistossa tehtyä kirjanpitoa ei saa tarkastaa. Myös silloin, jos ollaan läheisessä suhteessa toiseen tilitoimistoon, jonka asiakkaita tarkastetaan, saattaa riippumattomuus vaarantua.

”Siis omiaanhan ei koskaan saa tarkistaa, että sehän on siinä. ...mutta kyllähän sitä niin kuin jääviysongelmiakin voi olla. Varsinkin kun tarkastetaan ristiin.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

Muina riippumattomuutta vaarantavina tekijöinä mainittiin sukulaisuussuhteet, hallituspaikat sekä osakkeenomistus tarkastettavassa yhtiössä. Tällaisista asiakassuhteista haastateltavat kieltäytyvät.

”Minä en ole sillä tavalla hallituksen jäsenenä missään, mitä vois tulla eteen. Ei ...ja tietysti kilpailijoitteen, jos huomaankin, että mä olen kilpailijan tarkastaja, niin sehän pitää tarkastaa, ettei vedä niitä asiakkaita itselleen. Sen sijaan ei mulla täällä ole mitään sukulaisia, eikä riippumattomuuteen vaikuttavia asioita, niin sitä kautta ei tule mitään. Joissakin voi kyllä tämäkin tulla.” (Marti, ammattitilintarkastaja)

”Ei saa omistaa yhtään osaketta niistä yhtiöistä, missä meidän yhtiö tarkastaa ... Ja sitten taas kun puhutaan manageritasosta, niin ei saa olla omistuksessa yhtään sellaisen yhtiön osaketta, jossa on tarkastajana mukana tai on siinä tarkastustiimissä. Ei saa omistaa, perhe ei saa omistaa...” (Janne, ammattitilintarkastaja)

Riippumattomuutta vaarantava tekijä voi olla tilintarkastajan taloudellinen intressi (Saarikivi, 2000a). Erityisesti suurissa tarkastuskohteissa palkkion määrä on niin huomattava, että se haastateltavien mukaan vaikuttaa tilintarkastajan toimintatapaan.

”Ei kai sellaista riippumattomuutta löydykään edes isoissa, koska vähintään tulee se taloudellinen riippumattomuus sitten isoissakin, kun ajatellaan, että jonkin pörssiyhtiön tarkastaminen, se on niin iso taloudellinen merkitys toimistolle. Pitäisi aina miettiä, jos mä näin sanon, niin ne voi lähteä pois ja sitten se on meiltä miljoonien meno. Että onhan siinä se aina. Ettei kukaan voi sanoa, että se on täydellisen riippumaton. Täytyy olla tosi ihmeellinen. Niin kuin, ettei se jotain vaikuttaisi. Sehän pitää pyrkiä koko ajan, ettei se vaikuttaisi.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

Haastatteluissa mainittiin useita riippumattomuuteen liittyviä tekijöitä, joita on myös tilintarkastuslaissa esitetty. Haastateltavien mainitsemat riippumattomuutta vaarantavat tekijät esitetään seuraavassa taulussa.

TAULU 14 Riippumattomuutta vaarantavia seikkoja

Riippumattomuutta vaarantavia seikkoja	Ilmenemismuotoja
Kirjanpidon toteuttamiseen liittyvät seikat	Itse tai samassa tilitoimistossa tehdyn kirjanpidon tarkastaminen.
Henkilösuhteet	Sukulaisuus, läheinen ystävyys. Läheisen tilitoimiston kirjanpidon tarkastaminen eli ristiintarkastaminen.
Päätäntävalta tarkastettavassa yhtiössä	Hallituspaikka tai vastaava virallinen päätäntävalta tarkastuskohteessa. Epävirallinen päätöksentekoon osallistuminen tai siihen vaikuttaminen tarkastuskohteessa.
Taloudelliset suhteet tarkastettavaan yhtiöön	Osakkeenomistus tarkastuskohteessa. Laina tarkastuskohteesta. Suuri tilintarkastuspalkkio.

Aivan kaikkia haastatteluissa mainittuja riippumattomuutta vaarantavia tekijöitä ei ole aiemmin esitetty. Tällainen on ristiintarkastaminen. Ristiintarkastaminen kuuluu kuitenkin niiden henkilösuhteiden joukkoon, joita on aiemmassa tutkimuksessa tarkasteltu riippumattomuuden henkilöllisenä ulottuvuutena (Saarikivi, 2000a). Ristiintarkastaminen tarkoittaa, että kirjanpidon tekijä ja kirjanpidon tarkastaja ovat tuttuja keskenään ja tarkastavat joko toistensa tai toisen tilitoimistossa tehdyn kirjanpidon.

Riippumattomuuden puute voi ilmetä monin tavoin, joita ei ole tyhjentävästi lueteltu. Riippumattomuuden arvioiminen ja toteaminen edellyttää tilintarkastajalta henkilökohtaista pohdintaa kaikista niistä seikoista, jotka voivat aiheuttaa riippumattomuuden.

4.3.3 Luottamus

”Se on selkeä luottamussuhde sillä tavalla, että molempien osapuolten täytyy niin kuin hyväksyä se suhde.” (Kauko, ammattitilintarkastaja)

Haastateltavien mukaan riippumattomuuden ohella luottamus on edellytys tilintarkastussuhteen syntymiselle. Luottamusta punnitaan toimeksiannon

vastaanottamista harkittaessa, jolloin haastateltavat ammattitilintarkastajat laativat riskianalyysin.

”Olennaista on siinä suunnitelmassa se, sanotaanko tämä riskipohdiskelu ja myöskin riskinmääritykset.” (Kauko, ammattitilintarkastaja)

Mikäli esitettyyn toimeksiantoon sisältyy tekijöitä, joiden tilintarkastaja arvioi johtavan myöhemmin vaikkapa mukautetun kertomuksen antamiseen, haittaavan tiedonsaantia yrityksestä tai muulla tavoin vaarantavan tilintarkastuksen suorittamista ja luotettavuutta, asiakassuhteesta kieltäydytään. Tällaisina syinä mainittiin haastatteluissa kirjanpidon osaamattomuus, asiakkaan rahavaikeudet, tiedonsaannin vaikeus ja asiakkaan epäluotettavuus.

”Joskus kieltäydyin sen takia, että tunnen sen, esimerkiksi sen tilitoimiston taustan, että en suostu tekemään sinne töitä, kun mä olen sitä mieltä, että ne tekee sillä tavalla, että mä en hyväksy sitä.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

”Joko resurssit eivät riitä, tai jos sitten syntyy niin, että tuntuu tai tulee niin kuin siihen johtopäätökseen, että ei saa riittävästi tietoa, niin silloin, silloin oikea ratkaisu on sitten irrottautua siitä.” (Kauko, ammattitilintarkastaja)

”Sitten, jos asiakas ei ole halukas siitä maksamaan, niin sittenhän se yhteistyö ei lähde kulkemaan.” (Janne, ammattitilintarkastaja)

”No ne oli rahattomuusongelmia alusta lähtien.” (Martti, ammattitilintarkastaja)

”Nämä, mitä on meillä ollut, nämä on ihan tämmöisiä huijareita olleet, niillä on tuomiotkin ollut. Nämä on tullut tietoon hyvässä vaiheessa, tietää, että ne kuitenkin huijaa taas.” (Martti, ammattitilintarkastaja)

Myös toimeksiantaja katkaisee tilintarkastussuhteen, mikäli luottamus tilintarkastajaan on jostakin syystä mennyt.

”Että vaikka me tehtäisiin se työ kuinka hyvin, sieltä voi tulla sitten semmoisia odottamattomia asioita vastaan. Että se asiakkaan nimi saattaa kärsiä taikka sitten meidän toimiston nimi saattaa kärsiä. Mieluummin me tehdään semmoisten asiakkaitten kanssa yhteistyötä, jotka niin kuin ymmärtää sen, mitä se tilintarkastaja rooli on.” (Janne, ammattitilintarkastaja)

”Jos se luottamus katkeaa sieltä, niin sehän on vain yksi lause yhtiökokouksen pöytäkirjassa.” (Kauko, ammattitilintarkastaja)

”Kyllä se omistaja kuitenkin on, joka valitseekin, että ei sitä voi ihan miten tahansa tehdä. Jos tavallaan niin kuin heidän etujaan vastaan rupeaa hyvin aktiiviseksi, joskus on pakko sekin tehdä, niin kyllä on entinen tarkastaja hyvin äkkiä.” (Martti, ammattitilintarkastaja)

”Kyllä näin pienellä paikkakunnalla, kun tuntee nämä tekijät hirveän hyvin, niin se tulee niin kuin hirveän usein, että voiko tästä sanoa, että sehän loukkaantuu, jos mä sanon.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

”Tuli vain puhelinsoitto, että se on sopimus loppu nyt.” (Martti, ammattitilintarkastaja)

Haastateltavien mukaan tilintarkastussuhde on keskinäiselle luottamukselle perustuva sopimus. Samalla tavalla kuin riippumattomuuden puute aiheuttaa esteellisyyden, myös luottamuksen puute aiheuttaa esteen tilintarkastussuhteen syntymiselle tai jatkumiselle. Tilintarkastaja arvioi omaa luottamustaan, mutta ottaa huomioon myös toimeksiantajan luottamuksen tilintarkastajaa kohtaan. Kussakin tilanteessa harkitaan sitä, millaisia reaktioita tilintarkastajan toiminta synnyttää tarkastuskohteessa. Harkitsematon lausunto tai muu toimenpide voi aiheuttaa luottamuksen menettämisen ja taloudellisesti tärkeän asiakassuhteen katkeamisen. Molemmat osapuolet punnitsevat luottamusta, ja myös asiakas voi irtisanoa sopimuksen. Seuraavassa taulussa esitetään haastatteluissa mainittuja, tilintarkastajan tuntemaa luottamusta vaarantavia tekijöitä.

TAULU 15 Luottamusta vaarantavia seikkoja

Luottamusta vaarantavia seikkoja	Ilmenemismuotoja
Kirjanpidon osaamattomuus	Tilitoimiston tai kirjanpitäjän osaamattomuus on tilintarkastajan tiedossa.
Asiakkaan epäluotettavuus	Asiakkaalta ei saada riittävästi tai oikeaa tietoa tarkastuksen tekemistä varten. Asiakkaan huono tausta tunnetaan.
Asiakkaan rahavaikeudet	Asiakkaalla on rahavaikeuksia. Asiakas pitää tilintarkastuspalkkiota liian suurena.

Tilintarkastussuhde on haastateltavien mukaan pitkälle juuri luottamussuhde tarkastuskohteen ja tilintarkastajan välillä.

4.3.4 Tilintarkastuksen suorittaminen

”Niin, siinä ajassa ei tahdo millään ehtiä sitä niin tarkasti tekemään, mitä on niin kuin nämä tilintarkastusalan suositukset. Että mitä, mitkä kaikki olisi pitänyt tarkastaa.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

Tilintarkastuksessa yrityksen kirjanpito, tilinpäätös ja hallinto tarkastetaan. Tarkastuksessa käytettävät menetelmät vaihtelevat jossain määrin. Suuret tilintarkastusyhteisöt käyttävät laatustandardien varmistamiseksi yksityiskohtaisia ohjeita tarkastuksen suorittamisesta. Käytössä ovat myös tilintarkastusohjelmat. Vaikka menetelmät ovat tekniset ja rationaaliset, tarvitaan tilintarkastajan omaa ammattitaitoa, kokemusta ja ihmissuhdetaitoja sen toteamiseen, jos tiedoissa on jotain poikkeavaa.

”Ehkä se on tässä nyt tämän työkokemuksen kautta, kun sä tuloslaskelmaa, tasetta, kirjanpitoa, kirjanpitojärjestelmiä, sisäistä kontrollia yrityksessä käyt läpi, niin kyllä siinä syttyy jossakin kohtaa lamppu, että miten tämä juttu, että mä katon, miten se menee tässä yrityksessä. Sitten justiin niin kuin monesti, kun keskustellaan, sieltä lauseista saattaa monesti tulla joku asia, tuo nyt pitää katsoa ... sieltä vaan niin kuin poksahdaa, putkahtaa esiin.” (Janne, ammattitilintarkastaja)

Tilintarkastajan roolin yrityksessä haastateltavat ymmärtävät avoimeksi ja luottamukselliseksi. Tilintarkastaja kokee olevansa yhteistyökumppani. Toisinaan tilintarkastajan empaattisuus saatetaan myös ymmärtää väärin, ja rooli muuttuu uskotun rooliksi.

”Kyllä se yhteistyökumppani lähes, lähes kaikissa tilanteissa on.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

”Selvitetään avoimesti, että nyt me nyt me on sovittu, että me ollaan teillä tarkastamassa, ja katsotaan avoimesti, että miten tarkastus toteutetaan. Kyllä se on avointa, mä haluan rakentaa semmoisen avoimen tarkastussuhteen.” (Kauko, ammattitilintarkastaja)

”Kun ajatellaan se, jos meillä olisit asiakkaana ja meillä olisi sukset ristissä, niin siinä tulisi hankaluuksia. Vaikka sanotaan, henkilökemia ei välttämättä istu, niin ne on vain ne asiat, joista siinä keskustellaan. Kyllä se niin kuin vaatii, kun ihmisten kanssa kuitenkin tehdään hommia. Se on eri asia, jos koneen kanssa.” (Janne, ammattitilintarkastaja)

”Kun on tavallaan niin kuin hyvät suhteet, niin monesti saattaa tulla tämmöisiä näin, että saattaa asiakas tulla ihan henkilökohtaisia asioita tuomaan...” (Janne, ammattitilintarkastaja)

Asiakkaat odottavat tilintarkastajilta neuvoja ja ohjeita. Neuvonta pidetään erillään siitä, että tilintarkastaja osallistuisi tilinpäätöksen tekemiseen tai muuhun yrityksen päätöksentekoon.

”Siellä vaan on sitten pidettävä se raja selvänä, että mikä on konsultointia, mikä on tilintarkastusta, ja tilintarkastaja ei voi koskaan olla yrityksen johtaja, ei voi tehdä päätöksiä, sitä ei pidä kuvitella. Ja varoa, jopa sanoisin näin, varoa antamasta sellaista kuvaa, että on jollain tavalla vaikuttamassakaan siihen päätökseen... Muuten, muuten tässä ollaan tämän riippumattomuuden kanssa. Se on silloin minusta menetetty.” (Kauko, ammattitilintarkastaja)

Ongelmaksi haastateltavat kokevat käytettävissä olevan ajan ja työmäärän välisen suhteen. Yrityksen taloudesta ja hallinnosta olisi pystyttävä lyhyessä ajassa saamaan sellainen käsitys, että niistä voisi antaa luotettavat lausunnot. Aikaa on useimmiten liian vähän, eivätkä asiakkaat halua maksaa enemmästä ajankäytöstä. Monessa tapauksessa lausunnot annetaan jossain määrin epävarmalta pohjalta.

”Kyllähän joskus on niin kuin täydellisesti, kun on tarpeeksi selvä ja pieni aineisto, on täysin varma, että näin se on. Mutta mitä isompi asiakas, niin sitä epävarmemmaksi se jää.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

”Sanotaan, jos yks mapillinen on tositteita ja kaksikin ehkä vielä, niin luen ne aika tarkkaan, ja voi luottaa siihen, ettei mitään ihmeitä voi enää ollakaan. Silloin kun massat on isoja silloin joutuu osatarkastukseen. Silloin täytyy vaan luottaa. Epävarmuus syntyy ihan täysin.” (Martti, ammattitilintarkastaja)

”Pitäisi lyhyessä ajassa saada semmoinen mielikuva asiasta, johon toinen on niin kuin käyttänyt hirveen paljon enemmän aikaa, se joka on tehnyt sen. Siitä pitäisi saada se sama tietomäärä päähänsä, että mitä siinä on kaikkea tehty.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

Tilintarkastajan laatukansiot, tilintarkastusstandardit ja tilintarkastusohjelmat ohjaavat, helpottavat ja nopeuttavat työtä. Tämän ohella ne lisäävät tilintarkastuksen uskottavuutta. Ne muokkaavat mielikuvaa, että kohde tarkastetaan systemaattisesti ja mahdolliset virheet havaitaan. Todellisuudessa vain harvoissa tilintarkastuskohteissa pystytään tarkastus tekemään täydellisesti. Haastateltavien mukaan valtaosassa tarkastuskohteista luotetaan siihen, että asiakas on antanut riittävästi ja oikeaa informaatiota, ja että tarkastuksessa ei jää huomaamatta mitään olennaista. Tällöin on tärkeää, että tilintarkastajalla on hyvä luottamus- ja yhteistyösuhde tarkastuskohteeseen.

4.3.5 Olennaisuus

”Että, kun se on siinä vaan, että kun se on olennainen, niin sen olennaisen pohtiminenhan tässä on todella, että milloin se on ...” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

Lainsäädäntöön sisältyy joitain määräyksiä siitä, milloin tilintarkastajan tulee antaa mukautettu kertomus⁸⁵.

”Sellaiselle (jolla oman pääoman määrä on vähemmän kuin puolet osakepääomasta) ei voi vastuuvapautta enää myöntää, kun vuosi on siinä kulunut. Eikä mitään tehdä.” (Martti, ammattitilintarkastaja)

”Viime vuodelta jouduin antamaan kertomuksen sellaisesta, josta oli tehty rikosilmoitus... Ei siihen silloin voi ottaa kantaa vastuuvapauteen. Ollenkaan. Tietämättä mikä on lopputulos, onko rikos tapahtunut, vaiko eikö ole.” (Martti, ammattitilintarkastaja)

”No sanotaan näin, että osakeyhtiölain rikkominen on yksi semmoinen, jos on laittomasti lainaa, omaa pääomaa, vapaata pääomaa ei ole.” (Kauko, ammattitilintarkastaja)

”Ja että se niin kuin lähtökohta on se, että siitä voi tulla vahingonkorvausvelvollisuus taikka jotakin oikeudenkäyntiä.” (Janne, ammattitilintarkastaja)

Lakiin ei kuitenkaan sisälly yksiselitteistä määritelmää, mitä olennaisuus tarkoittaa, vaikka tilinpäätöksen laadintaa ja tilintarkastusta ohjaa olennaisuuden periaate. Tilinpäätöksen virhe tai puute voi olla niin olennainen, että se korjaamattomana johtaa lausumaan tilintarkastuskertomuksessa. Informaatio on olennaista, jos sen pois jättäminen tai väärin esittäminen vaikuttaa informaation käyttäjien päätöksentekoon (Koskinen, 1999). Haastateltavien mukaan olennaisuuden rajan määrittäminen on käytännössä vaikea tehtävä⁸⁶.

85 Tilintarkastuskertomuksessa tulee antaa muistutus, jos yhtiömies, hallituksen jäsen, hallintoneuvoston jäsen, toimitusjohtaja tai muu vastuuvollinen on aiheuttanut yhtiölle vahinkoa siten, että siitä saattaa seurata vahingonkorvausvelvollisuus. Muistutus on annettava myös silloin, jos joku em. henkilöistä on rikkonut yhteisöä koskevaa lakia tai yhtiöjärjestyksen tai yhtiösopimuksen määräystä (TilintL 19.2 §). Tilintarkastuskertomukseen tulee laittaa merkintä siitä, jos osakeyhtiö on ajautunut pakkoselvitystilaan, kun taaseeseen kertynyt tappio on niin suuri, että se ylittää oman pääoman muiden positiivisten erien lisäksi puolet osakepääomasta (OYL 13:2 §).

86 Lehtisen (2001) tutkimuksen mukaan kaksi kolmasosaa tilintarkastajista oli joskus kokenut vaikeaksi päättää, antaako tilintarkastuskertomuksessa lisätieto vai ei. Lisätieto vaikuttaa tilinpäätöksestä muodostettavaan mielipiteeseen, ja voi siten vaikuttaa vaikkapa

”Se on mietittävä, että onko tämä niin väärin, että mitä tästä sanoo kertomuksessa, vai olisiko se sittenkin tarpeeksi oikein.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

”Ainakin se mielikuva, mikä mulla on meidän toimiston periaatteista, niin kyllä se aika korkea se kynnyks on. Että kertomukseen laitetaan.” (Janne, ammattitilintarkastaja)

Lainsäädännöstä ja suosituksista huolimatta olennaisuus on riippuvainen yksittäisten tilinpäätöstilanteiden piirteistä, ja olennaisuutta koskevan arvion tekee tilintarkastaja.

”No tilintarkastussuosituksessahan annetaan tällaisia niin kuin prosenttirajoja. Niistä kuitenkin sanotaan, että niitä pitää harkita. Kyllä ne silloin siellä omassa tuntemuksessa.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

Tilinpäätöksen puutteet koskevat useimmissa tapauksissa liitetietoja.

”Että ehkä sanoisin, että ne pahimmat puutteet tahtoo tulla justiin siellä liitetiedoissa.” (Kauko, ammattitilintarkastaja)

”Niin, siis liitetiedot ei ole sellaisia kuin vaaditaan.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

Vaikka tilinpäätöstietojen puutteet saattavat olla huomattaviakin, tilinpäätöksen tavallisesti katsotaan olevan olennaisilta osiltaan oikein. Olennaisuuden raja katsotaan rikutun vasta silloin, jos tilinpäätökseen sisältyvä virhe on todella huomattava.

”Missä on tullut negatiivisia, niin ne on ollut sitten, tulos on ollut sata viisikymmentä tuhatta tuommoisessa pienessä yrityksessä, ja siellä on ollut sadantuhannen virhe, niin siellä on tullut.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

”Sitten nyt, mikä viimeksi tässä tein tällä viikolla, oli grynderi, missä se tilitoimisto ei ollut ollenkaan osannut gryndausta kirjata. Siinä oli mennyt kaikki sitten ihan pieleen. Niin siinä mulla tuli täysin sitten, että ei puollettu yhtään mitään, ja sehän menee silloin kokonaan uusiksi.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

Puutteet pyritään korjauttamaan ennen kuin tilinpäätöskertomus annetaan. Pienemmät puutteet raportoidaan pöytäkirjan, muistion tai suullisen huomautuksen muodossa.

”Sitten on tänä keväänä, olen laittanut myöskin näihin osakkeiden arvostuksiin, en tietenkään negatiivista lausuntoa, mutta että siellä on tällainen, joka pitää ottaa huomioon tasetta arvostettaessa. Että ei ole noudatettu kirjanpitolain arvostusperiaatteita.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

”Sanotaan, että siellä (pöytäkirjassa) on niin kuin lievempiä asioita... Sitten on semmoisia, esimerkiksi justiin, missä on yhtiöjärjestyksen toimialapykälää vastaan toimittu. Tehdään jotakin muuta kuin toimialapykälässä on, se on jo semmoinen asia, mikä minun mielestä pitäisi laittaa pöytäkirjaan, koska se minun mielestä on hallituksen ja toimitusjohtajan vastuulla, jos tehdään jotakin muuta kun yhtiöjärjestys edellyttää.” (Janne, ammattitilintarkastaja)

”Niin, se on yksi asia ja sitten nämä selvitystila-asiat, ja sitten saattaa olla, jos yhtiöllä on esimerkiksi hirveen paljon erääntyneitä saamisia.” (Janne, ammattitilintarkastaja)

”No, ne on sellaisia pieniä, jotka ei ole niin kuin mitään kauheita. On esimerkiksi väärässä taseryhmässä jotain, tai väärässä tuloslaskelmaryhmässä, niin sitten voi sanoa, että sen oikea paikka olisi tuolla.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

Haastateltavien mukaan vakiomuotoinen, puhdas tilintarkastuskertomus on tilintarkastuksen tavoitteena. Se kertoo ulkopuoliselle, että tilinpäätös on oikein laadittu. Yhtä tärkeä viesti kuin varsinainen kertomus, on sen allekirjoittaja.

”Ja puhdas, niin kuin minä sanoin, puhdas tilintarkastuskertomus, vakiokertomus on aina paras kertomus. Se on minusta niin kuin se tavoite. Tavoite. Tietysti siinä tavoitteen toteuttamisessa täytyy olla tämmöinen, ... että se on oikein myös se kertomus, että se vastaa todellisuutta.” (Kauko, ammattitilintarkastaja)

”Kun sä saat, annetaan sitten se tilintarkastuskertomus, jos se on puhdas, niin sitten tietenkin se, että kuka sen on ollut tarkastamassa. Niin se vaikuttaa niin kuin luotonantajiin, verottajaan, sen yrityksen yhteistyökumppaneihin. Kyllähän se sinällään, jos joku isompi toimisto on niin kuin tilintarkastajana, niin pelkästään sen toimiston nimi kertoo, tavallaan tietää jo, että minkä tyyppinen tarkastus on ollut kysymyksessä suhteessa siihen, jos siellä on ollut joku ihan amatööri. Tai maallikko. Sekään ei tietenkään ole laadun tae, jos siellä on iso toimisto taas. Että niin kuin kyllähän se sanotaan, rahoituslaitoksiin, luottoneuvotteluissa ja tämmöisissä, jos on niin tavallaan tunnettu tilintarkastaja, että sen tausta tiedetään, millä tavalla se työskentelee, niin kyllä se mun mielestä edesauttaa asiakasyrityksenkin yhteistyökuvioita.” (Janne, ammattitilintarkastaja)

Tilintarkastajat eivät aina tiedä, jos asiakas ei halua heille jotakin kertoa. Tilintarkastajan tiedonsaanti on asiakkaan varassa.

”Ja kun ajatellaan kumminkin, että lähtökohtaisesti, kun puhutaan tilinpäätöksestä, niin sehän on toimitusjohtajan, hallituksen velvollisuus ja vastuu tehdä se tilinpäätös oikein niin kuin pitää. Tilintarkastajan velvollisuutena on tavallaan niin kuin varmistaa se.” (Janne, ammattitilintarkastaja)

”Mutta nyt on yksi semmoinen tärkeä asia, mikä helposti aiheuttaa ehkä ongelmaa on se, että ajatellaan, ei ajatella, että meillä on tilintarkastuskertomus, ja sitten me ajatellaan että, kai siellä on tilinpäätöskin. Ja, ja se sanotaan, tilintarkastuskertomuksen lukijan pitäisi oikeastaan lukea näin ja ajatella näin, että tilintarkastuskertomus yhdessä tilinpäätöksen kanssa antaa sen oikean kuvan siitä yrityksestä.” (Kauko, ammattitilintarkastaja)

Haastateltavat ymmärtävät tilintarkastuskertomuksen takaavan tilinpäätöksen oikeellisuuden yrityksen ulkopuoliselle.

”Että se on niin kuin se ykköstavoite, että sen pitää vastata todellisuutta. Lukijan pitää pystyä siihen luottamaan, kertomukseen.” (Kauko, ammattitilintarkastaja)

”Lähtökohtahan on se, että jos on puhdas kertomus, tai puhutaan vakiomuotoisesta kertomuksesta, niin silloinhan se tarkoittaa, että periaatteessa kaikki on niin kuin ok. Ja se kuvastaa sitä, että asiat on kunnossa, ja tilintarkastus on tehty niin kuin pitää, niin kuin ammatti-ihmisenä sen voi ymmärtää, että siinä on niin kuin vakiomuotoinen kertomus,

tilinpäätös on silloin ok ja kertoo sen, mitä sen pitääkin kertoa.”(Janne, ammattitilintarkastaja)

Mukautettu tilintarkastuskertomus tarkoittaa, että tilinpäätös ei ole oikein laadittu, yrityksessä on rikottu lakia tai yhtiöjärjestyksen määräyksiä tai ajauduttu konkurssin partaalle. Mukautettu tilintarkastuskertomus annetaan myös silloin, jos kirjanpito ja tilinpäätös on laadittu niin väärin, ettei se anna oikeaa ja riittävää kuvaa yrityksen tuloksesta ja taloudellisesta asemasta (Koskinen, 1999). Mukautetun tilinpäätöskertomuksen perusteella ulkopuolinen saa varsin hyvän kuvan siitä, millainen yrityksen tilanne todellisuudessa on.

Puhdas, vakiomuotoinen tilintarkastuskertomus on tulkinnanvaraisempi. Tilintarkastuskertomus on ainoastaan pieni osa koko tilinpäätöstä, eikä sen perusteella voi saada täydellistä kuvaa vaikkapa yrityksen rahoitukseen tai tulevaisuuden odotuksiin liittyvistä riskeistä. Lisäksi tilintarkastaja toimii pitkälle asiakkaansa antaman tiedon varassa. Ulkopuoliselle lukijalle tärkeää onkin se, kuka kertomuksen on antanut ja allekirjoittanut. Suuret tilintarkastusyhteisöt ja ammattitilintarkastajat takaavat omalla nimellään yrityksen tilinpäätöksen. Jos tilintarkastuskertomuksen allekirjoittaja on alalla tunnettu ja tunnustettu tilintarkastaja, haastateltavien mukaan sen sanomaan luotetaan.

4.3.6 Uskottavuus

Tilintarkastuksen uskottavuus ulkopuolisten silmissä rakentuu läpi koko prosessin alkaen toimeksiannon vastaanotosta ja päättyen raporttien antamiseen. Tilintarkastuksen vaiheisiin sisältyy runsaasti epävarmuustekijöitä, joita pyritään tarkastuksessa eliminoimaan ja samalla luomaan kuvaa luotettavasta ja uskottavasta tarkastuksesta.

Tilintarkastustehtävän vastaanottaminen riippuu kohteeseen liittyvän riskin määrästä. Uudelle asiakkaalle tehdään riskianalyysi, jolla on ratkaiseva merkitys toimeksiannon syntymiselle. Riskianalyysin yhteydessä arvioidaan riippumattomuutta ja luottamusta. Tilintarkastajan on oltava riippumaton, ja hänen on voitava luottaa tarkastuskohteeseensa. Muussa tapauksessa hän ei voi suorittaa työtään hyvän tilintarkastustavan mukaisesti. Riskianalyysi rakentaa myös uskottavaa mielikuvaa tilintarkastuksesta.

Tilintarkastusta suoritettaessa käytetään laatustandardeja, ohjelmia ja erilaisia dokumentteja tarkastuksen tukena. Nämä ohjaavat tekemään työn järjestelmällisesti ja mahdollisimman kattavasti. Ne auttavat myös virheiden havaitsemisessa. Laatustandardeista huolimatta tilintarkastajan havainnot kohteesta ovat usein henkilökohtaista oivaltamista. Laatustandardit ja muut dokumentit rakentavat osaltaan uskottavaa mielikuvaa tilintarkastuksesta.

Puhdas tilintarkastuskertomus kertoo ulkopuoliselle yrityksen kirjanpidon, tilinpäätöksen ja hallinnon olevan oikein ja lainmukaisesti hoidetut, vaikka tilintarkastuskertomus on ainoastaan pieni osa koko tilinpäätöstä eikä yksinään riitä antamaan käsitystä yrityksestä. Vaikka tilintarkastus vain harvoin tehdään täydellisenä, puhdas tilintarkastuskertomus antaa lukijalle uskottavan kuvan yrityksestä ja suoritetusta tilintarkastuksesta. Tilintarkastajan työkalut ja me-

netelmät ovat vain osittain varsinaiseen työhön liittyviä. Niillä on rinnakkaismerkitys uskottavuuden rakentajana ja ylläpitäjänä. Erilaisia keinoja uskottavuuden luomiseksi esitetään seuraavassa taulussa.

TAULU 16 Tilintarkastajan keinoja uskottavuuden luomiseksi

Tilintarkastustyön vaihe	Uskottavuutta lisääviä seikkoja
Toimeksiantoa vastaanottaessa	Riskianalyysi
Tilintarkastusta suoritettaessa	Muistiinpanot, dokumentit, laatukansiot
Raportteja annettaessa	Puhdas vakio muotoinen tilintarkastuskertomus ja tunnettu nimi tilintarkastuskertomuksen allekirjoittajana

Riskianalyysi, muistiinpanot ja dokumentit sekä puhdas tilintarkastuskertomus ovat tilintarkastajan työvälineitä. Ne ovat dokumentteja, joilla tilintarkastaja osoittaa tehneensä tilintarkastuksen hyvän tilintarkastustavan mukaisesti. Niiden avulla luodaan myös uskottavuutta tilintarkastusta kohtaan.

4.3.7 Vastuu

”Vastuuhan on ihan mahdoton.” (Martti, ammattitilintarkastaja)

Hyvään tilintarkastustapaan kuuluu vastuu omasta työstä. Haastateltavat tilintarkastajat pitävät itseään vastuuntuntoisina ja pyrkivät tekemään työnsä hyvin.

”Kyllä mä niin kuin henkilökohtaisesti koen sen, että se työ, minkä mä teen, mä pyrin sen tekemään niin hyvin kuin osaan. Tietenkin se, että jos mä jotakin sitten töppään, niin kyllä mä lähtökohtaisesti siitä myös vastaan.” (Janne, ammattitilintarkastaja)

Vastuukysymykset ovat erityisen ajankohtaisia (Huippuluokan tilintarkastajat miljoonakorvauksiin, HS 9.4.2001; KKO 2001:36), ja niistä keskusteltiin kaikissa haastatteluissa. Haastateltavat tuntevat vastuuta siitä, että suorittavat tilintarkastuksen hyvän tilintarkastustavan mukaisesti.

”...Kirjoittaa periaatteessa tilintarkastuskertomukseen nimen, ja se vastaa siitä, että tarkastus on tehty hyvän tilintarkastustavan mukaan.” (Janne, ammattitilintarkastaja)

Aikaisemmin vallalla olleen näkemyksen mukaan tilintarkastajien vastuuta yhtiön osakasta tai kolmatta henkilöä kohtaan tilinpäätöksen oikeellisuudesta tai yhtiön hallinnon asianmukaisesta järjestämisestä ei ole pidetty suurena. Näiden on katsottu olevan yhtiön johdon vastuulla. Tilintarkastajan on nähty vastaavan omasta työstään ja siitä, että tilintarkastuskertomus on laadittu asianmukaisesti (Koskinen, 1999). Tämän tutkimuksen haastateltavat kokevat vastuun ankaran. He kokevat asian niin, että tilintarkastaja voi joutua vastuuseen myös hallituksen ja toimitusjohtajan vastuulla olevista tehtävistä.

”Se on aika monta kertaa ollut se konkurssipesä tai siinä vaiheessa, kun on konkurssi tullut, niin siinä vaiheessa on selvitysmiehet tilintarkastajankin vetäneet vastuuseen.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

”Kyllä, tähän liittyy se tunne tai käsitys siitä, että tuota tämän vastuun, sitä vastuuta on ruvettu nyt realisoimaan. Ja tunne on se, että entistä helpommin lähetään niin kuin hakemaan. Se onko se oikein tai väärin, on tietysti toinen kysymys, ja se on tietysti tapauskohtaista. Mutta siinä pitäisi tietysti muistaa se, jälleen mä palaan siihen, siihen, että kukaan vastaa omasta tehtävästään.” (Kauko, ammattitilintarkastaja)

Vastuunkantaminen osoitetaan dokumentoinnilla. Muistiinpanot ovat tärkeitä mm. sen varalta, että hallitus tai toimitusjohtaja on tehnyt jotakin, josta tilintarkastaja yhdessä heidän kanssaan voi joutua vastuuseen.

”Niin nythän tämä tapa, tähän jos kytketään se vastuu, niin sehän tarkoittaa sitä, että joka sana periaatteessa minun pitää pystyä osoittamaan, osoittamaan tuota paikkansa pitäviksi, miten ne on johdettu. Ja sieltä tullaan tähän dokumentointiin, ja sieltä tullaan toteutukseen, ja tullaan suunnitelmaan. Eli prosessi kulkee näin; suunnittelu, toteutus, havainnot, johtopäätökset, raportointi.” (Kauko, ammattitilintarkastaja)

Vastuukysymykset synnyttävät runsaasti pohdintaa.

”Ehkä nämä kantelut on ja tällaiset rikokset ja... kyllähän ne nämä on tietysti, ja sitten tämä korvausvastuuvaatimus. On aina olemassa. Ja sitten meillä on kanteluissa se pulma, että ei ole aikarajaa. Kahdenkymmenen, kolmenkymmenen vuoden jälkeen voi tulla.” (Martti, ammattitilintarkastaja)

Mahdollinen myöhemmin realisoituva vastuu leimaa haastateltavien mukaan tilintarkastajan työtä alusta loppuun saakka. Ennen toimeksiannon vastaanottamista tehtävä riskianalyysi karsii pois sellaiset asiakkaat, joiden kohdalla voitaisiin myöhemmin joutua vastuuseen. Työn eri vaiheissa laadittavat dokumentit varmistavat sen, että tilintarkastaja voi osoittaa tehneensä työn hyvän tilintarkastustavan mukaisesti. Tilintarkastusraporttien laadinnassa noudatetaan minimaalista kaavaa, jolloin ei kirjoiteta mitään sellaista, mihin voitaisiin puuttua. Tilintarkastajat kokevat vastuunsa erittäin suureksi.

4.3.8 Sidosryhmien merkitys käytännössä

”Jos ajatellaan meidän toimenkuvaa, niin meidän ollaan niin kuin osakkeenomistajien edun valvontaa, niin kuin lähtökohtaisesti.” (Janne, ammattitilintarkastaja)

Osakkeenomistajat valitsevat tilintarkastajan, tilintarkastajan rooliin kuuluu osakkeenomistajien edunvalvonta, ja tilintarkastajan työsuhteen jatkuminen riippuu osakkeenomistajista.

”Sen (tilintarkastuksen) pitäisi osakkeenomistajia palvella eniten, sehän on se pääasia.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

”Ilman muuta voi sanoa, että omistajathan siellä on se ensimmäinen tilinpäätöksen, siis tärkein tilinpäätöksen lukijaryhmä.” (Kauko, ammattitilintarkastaja)

Suhde tarkastuskohteeseen on yhteistyökumppanin suhde. Yhteistyösuhteesta huolimatta tilintarkastaja ei aina voi olla varma siitä, että saa käyttöönsä kaikki tarkastuksen tekemisessä tarvittavat olennaiset tiedot.

”Kyllä se yhteistyökumppani lähes, lähes kaikissa tilanteissa on. ... En mä ole sellaiseen törmännyt, että ne pitäisi sitä sellaisena niin kuin ulkopuolisena revisorina, jolta pitäisi niin kuin salata kauheasti. Tietenkin sitäkin aina on, että salataan.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

”...Kun ne ei välttämättä tule kirjanpidosta, vaan ne tiedot tulee ulkopuolelta. Vaikka vastuut ja kiinnitykset ja takaukset, voidaanko me olla varmat.” (Martti, ammattitilintarkastaja)

Tilintarkastus näkyy myös yrityksestä ulospäin, vaikka tilintarkastuksen tärkein tehtävä onkin haastateltavien mukaan antaa osakkeenomistajille tarpeellista informaatiota. Tilintarkastuskertomus sisältää tietoa, jonka käyttäjiä ovat osakkeenomistajien ohella myös muut sidosryhmät. Tilintarkastaja kokee kuitenkin olevansa yrityksen osakkeenomistajien edustaja, eikä lausuntoja verottajalle tai muille viranomaisille haluta sisällyttää tilintarkastajien tehtäviin (Saarikivi, 1999b). Tällaiset lausunnot muuttaisivat tilintarkastajan aseman osakkeenomistajien edustajasta viranomaisten edustajaksi.

”Mutta sitten tietysti rahoittajathan hyvin pitkälle luottaa siihen tilintarkastajien... katsoo, että asiat on niin. Verottajakin haluasi siihen, sehän haluaisi, että tulisi jopa kertomukseen. Jos siellä on niitä verotusjuttuja. Siitähän on nyt Suomessakin, tilintarkastajat on niin kuin hirveästi, että ei.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

Omistajien ja viranomaisten ohella tilintarkastuksesta kiinnostuneina muina sidosryhminä mainittiin haastatteluissa velkojat ja alihankkijat. Velkojille yrityksen rahoitusrakenne ja kannattavuus ovat tärkeitä tietoja. Tavarantoimittajat ja alihankkijat haluavat olla perillä yrityksen maksuvalmiudesta.

”Sitten tulevat nämä ulkoiset intressitahot, ja siellä, jos sitten ruvetaan miettimään, niin jos ravistan hihasta, niin kyllä ne on velkojat, jotka tietysti on siellä ensimmäisenä. Sitten tulee toimialoista riippuen ehkä toimittajat, tavarantoimittajat.” (Kauko, ammattitilintarkastaja)

”Että mehän ei voida sen, niin kuin jonkun yhtiön puolesta antaa ulkopuolisille jotain lausuntoja.” (Janne, ammattitilintarkastaja)

Tilintarkastajan suhdetta sidosryhmiin voidaan tarkastella samaan tapaan kuin sidosryhmien suhdetta tilintarkastukseen (Troberg, Viitanen, 2001; Porter, 1993). Kuilua sidosryhmien odotusten ja toteutuman välillä kutsutaan odotuskuiluksi (luku 4.2.5). Myös tilintarkastaja saattaa kokea kuilun odotusten ja toteutuman välillä. Tilintarkastajan näkökulmasta kuilu nimitetään toteuttamiskuiluksi.

Suhteessa tarkastuskohteeseen toteuttamiskuilu koskee tiedonsaantia ja ajankäyttöä. Suhteessa verottajaan ja viranomaisiin toteuttamiskuilu koskee odotuksia lisätä viranomaisyhteistyötä ja tuottaa raportteja, joissa otettaisiin

kantaa tarkastuskohteessa mahdollisesti havaittuihin petoksiin ja virheisiin. Suhteessa yrityksen muihin ulkopuolisiin sidosryhmiin toteuttamiskuilu koskee odotuksia, joiden mukaan tilintarkastajan tulisi antaa raportteja mm. velkojien tarpeisiin. Seuraavassa taulussa esitetään toteuttamiskuiluun johtavia seikkoja tilintarkastajan kannalta.

TAULU 17 Toteuttamiskuiluun johtavia seikkoja

Sidosryhmä	Toteuttamiskuiluun johtavia seikkoja
Yrityksen johto	Riittävän ja oikean tiedon saanti yrityksestä voi olla epävarmaa. Tarkastukseen käytettävissä oleva aika on liian vähäinen suhteessa tarkastuskohteen asettamiin vaatimuksiin.
Verottaja ja muut viranomaiset	Tilintarkastaja on osakkeenomistajien edunvalvoja, eikä voi antaa lausuntoja näitä vastaan.
Muut ulkopuoliset sidosryhmät	Tilintarkastaja ei voi antaa lausuntoja yrityksen puolesta.

Puutteellista suorituskuilua kuvaa tilanne, jossa tilintarkastus on sidosryhmien näkemyksen mukaan suoritettu riittämättömällä tavalla (Troberg, Viitanen, 2001). Haastateltavien mukaan tilintarkastaja voi kokea tämän aiheutuvan siitä, ettei hän saa tarvitsemaansa tietoa yrityksestä tai hän ei voi käyttää aikaa tarkastuskohteeseen niin paljon kuin tehtävä edellyttäisi. Haastateltavien mukaan tilintarkastaja ei myöskään aina tiedä, saako hän kaiken oleellisen tiedon tarkastuskohteesta. Tällöin tilintarkastajan raportit perustuvat osin puutteelliseen tietoon. Tilintarkastaja ei pysty toteuttamaan tilintarkastukseen kohdistuvia odotuksia.

Puutteellinen säännöskuilu liittyy siihen, että tilintarkastajien tehtävien tiimoilta käydään ajoittain keskustelua siitä, olisiko tilintarkastajan raportoitava havainnoistaan viranomaisille (Troberg, Viitanen, 2001). Erityisesti verottaja toivoisi saavansa tilintarkastajalta tarkastuskohdetta koskevia tietoja. Haastateltavien tilintarkastajien mukaan tilintarkastaja on osakkeenomistajien edunvalvoja. Muille sidosryhmille tai viranomaisille tilintarkastaja ei nykyisessä roolissaan voi mielestään antaa lausuntoja. Tämä muodostaa toteuttamiskuilun suhteessa viranomaisiin.

Kolmas odotuskuilu on kohtuullisuuskuilu. Kohtuullisuuskuilun synty-miseen johtavat odotukset, joiden mukaan tilintarkastajan tulisi raportoida yrityksessä havaitsemansa varkaudet ja kavallukset (Troberg, Viitanen, 2001). Kohtuullisuuskuilun syntyyn tilintarkastajan näkökulmasta vaikuttaa kaksi asiaa. Ensinnäkin, tilintarkastaja ei voi käyttää riittävästi aikaa kohteeseen tai hänelle ei anneta riittävästi tietoa tarkastuksen tekemiseksi. Haastateltavien mukaan lähes aina jää epävarmuutta, onko kaikki olennaiset asiat havaittu tarkastuksen kuluessa. Toiseksi, kohtuullisuuskuilu syntyy tilintarkastajan näkökulmasta myös siitä, että tilintarkastaja kokee olevansa raportointivastuussa vain osakkeenomistajille.

Sidosryhmien näkökulmasta kuvattua odotuskuilua vastaa tilintarkastajan näkökulmasta toteuttamiskuilu. Seuraavassa taulussa esitetään odotuskuilua ja toteuttamiskuilua koskeva tiivistelmä.

TAULU 18 Sidosryhmien odotuskuilu ja tilintarkastajan toteuttamiskuilu

Kuilu	Sidosryhmien kokema odotuskuilu	Tilintarkastajan toteuttamiskuiluun johtavia seikkoja
Suorituskuilu	Sidosryhmien näkökulmasta tilintarkastus on suoritettu puutteellisesti.	Tilintarkastus on suoritettu puutteellisesti, koska tilintarkastaja ei voi käyttää riittävästi aikaa kohteeseen tai ei saa riittävästi tietoja yritysjohdolta.
Säännöskuilu	Sidosryhmien näkökulmasta tilintarkastusta koskevat lait ja säännöt ovat puutteellisia mm. siksi, että tilintarkastajalla ei ole velvollisuutta raportoida huomaamistaan petoksista viranomaisille.	Tilintarkastaja ei halua raportoida muille kuin osakkeenomistajille, koska pitää itseään osakkeenomistajien edustajana.
Kohtuullisuuskuilu	Sidosryhmien näkökulmasta yhteiskunnan odotukset tilintarkastusta kohtaan ovat kohtuuttomia mm. siksi, että tilintarkastajan odotetaan raportoivan, johdetaan ko yritystä tehokkaasti.	Tilintarkastaja ei voi käyttää riittävästi aikaa kohteeseen tai ei saa riittävästi tietoja yritysjohdolta. Ulkopuolisille tilintarkastaja ei halua raportoida yritystä koskevia tietoja.

Tilintarkastus ei aina toteudu sillä tavalla kuin sidosryhmät tai tilintarkastaja toivoisivat. Odotuksiin ja niiden täyttymiseen vaikuttavat monet seikat, joiden aiheuttaja ei ole aina tilintarkastaja. Tilintarkastaja pyrkii ensisijaisesti valvomaan osakkeenomistajien etua, ja tämä määrittelee hänen suhdettaan kaikkiin muihin sidosryhmiin.

4.4 Kokoava tulkinta

4.4.1 Tilintarkastustyön uusia piirteitä

Tutkimuksessa tilintarkastajan työtä tarkasteltiin kronologisesti etenevänä prosessina, jonka eri vaiheissa esiintyy moraalikysymyksiä. Haastatteluihin perustuvat hyvään tilintarkastustapaan liittyvät uudet piirteet koskevat *riippumattomuutta, olennaisuutta, luottamusta, uskottavuutta, vastuuta ja toteuttamiskuilun* käsitettä.

Riippumattomuuden ja olennaisuuden käsitteiden osalta todettiin, että molemmat ovat tilintarkastajan oman subjektiivisen arvion varassa, eikä niitä ole lainsäädännöllä tyhjentävästi rajattu. Uutena hyvään tilintarkastustapaan liittyvänä piirteenä esitettiin luottamus, joka kuvaa tilintarkastajan ja tarkastuskohteen välistä suhdetta. Tilintarkastajan ja asiakkaan välinen suhde on mo-

lemminpuolinen luottamussuhde, jota punnitaan tilintarkastustehtävän vastaanottamisen yhteydessä ja myöhemmin tarkastuksen jatkuessa. Tilintarkastajan ja tarkastuskohteen yhteistyön perusta on molempien osapuolten tuntema luottamus toista kohtaan.

Uusi hyvään tilintarkastustapaan liittyvä piirre on uskottavuus, joka kuvaa tilintarkastajan ja tarkastettavan yrityksen ulkopuolisten sidosryhmien välistä suhdetta. Tilintarkastuksesta ulkopuolisille syntyvä kuva perustuu pitkälle juuri uskottavuuteen. Tilintarkastajan riskianalyysi, dokumentointi ja raportit luovat osaltaan mielikuvaa tilintarkastuksen uskottavuudesta. Toinen tärkeä dokumenttien tehtävä on vastuunkannon osoittaminen.

Vastuun työstään haastateltavat tilintarkastajat kokevat kohtuuttoman suureksi ja selkiintymättömäksi, vaikka aikaisemmissa tutkimuksissa vastuuta ei ole pidetty erityisen ankarana (Koskinen, 1999). Tilintarkastajan vastuu näyttää olevan muuttumassa, mikä aiheuttaa hämmennystä ja pohdintaa.

Uutena käsitteenä tutkimuksessa esitettiin toteuttamiskuilun käsite. Tilintarkastajiin kohdistetaan usealta suunnalta odotuksia, joita he eivät aina pysty toteuttamaan niihin liittyvien esteiden vuoksi. Tilintarkastajat odottavat yrityksen johdolta riittäviä ja rehellisiä tietoja sekä riittävää tilintarkastusaikaa voidakseen antaa luotettavat ja totuutta vastaavat raportit yrityksestä. Verottajan ja muiden ulkopuolisten sidosryhmien odotuksia haastateltavat tilintarkastajat eivät mielestään voi täyttää, koska se muuttaisi heidän rooliaan osakkeenomistajien edun valvojina. Suhteessa yrityksen johtoon ja yrityksen ulkopuolisiin sidosryhmiin haastateltavat kokevat toisinaan toteuttamiskuilun odotusten ja omien mahdollisuuksiensa välillä. Odotuskuilua vastaa tilintarkastajan näkökulmasta toteuttamiskuilu, johon sisältyvät tekijät muodostavat tilintarkastajan näkökulmasta esteitä odotusten ja niiden toteuttamisen välille.

4.4.2 Mielikuvat ja todellisuus

Riskianalyysi, standardit ja muistiinpanot ovat tilintarkastajan näyttöjä siitä, miten tilintarkastus on tehty. Ne myös muokkaavat *mielikuvaa* tilintarkastuksesta. Todellisuudessa tilintarkastajan havainnot perustuvat usein henkilökohtaiseen osaamiseen, ammattitaitoon ja oivaltamiseen.

Lähes aina tilintarkastaja antaa raporttinsa jonkinasteisessa epävarmuudessa. Tilintarkastuksesta annetaan kuitenkin uskottava kuva, jonka mukaan asiat ovat hallinnassa. Monien tilintarkastuksessa käytettävien menettelytapojen avulla luodaan käsitystä luotettavasta ja uskottavasta järjestelmästä. Tällaisia ovat riskianalyysit, laatukansiot ja muut dokumentit. Käytännössä virheiden havaitseminen ja arvioiminen on usein subjektiivista ja perustuu tilintarkastajan omaan harkintaan, henkilökohtaiseen herkkyyteen ja jopa ihmistuntemukseen.

Puhdas tilintarkastuskertomus luo mielikuvan, että yrityksen hallinto on asiallisesti hoidettu ja kirjanpito ja tilinpäätös oikein tehtyt. Todellisuudessa tilintarkastaja on usein epävarma, onko kaikki olennainen tarkastuksessa huomattu. Systemaattisesta tarkastuksesta ja ammattitaidosta huolimatta jotakin voi jäädä huomaamatta.

Tilintarkastustyön luomaa mielikuvaa ja työhön käytännössä kuuluvia piirteitä kuvataan seuraavassa taulussa.

TAULU 19 Tilintarkastustyön mielikuva ja käytäntö

Tilintarkastustyön osa-alue	Osa-aluetta koskeva mielikuva	Osa-aluetta koskeva käytäntö
Toimeksiannon syntyminen	Edellyttää riippumattomuutta.	Edellyttää riippumattomuuden lisäksi luottamusta.
Riskianalyysi, laatukansiot, muut dokumentit	Ohjaavat ja helpottavat työtä ja toimivat näyttönä vastuutilanteissa. Sen lisäksi luovat mielikuvaa tilintarkastuksen uskottavuudesta.	Ohjaavat ja helpottavat työtä ja toimivat näyttönä vastuutilanteissa.
Mukautettu tilintarkastuskertomus	Annetaan aina, jos laki niin edellyttää ⁸⁷ . Annetaan, jos kirjanpidon tai tilinpäätöksen virhe on niin olennainen, ettei tilinpäätösinformaatioon voida luottaa.	Annetaan aina, jos laki niin edellyttää. Annetaan, jos tilintarkastaja subjektiivisesti arvioi, että kirjanpidon tai tilinpäätöksen virhe on niin olennainen, että mukautettu kertomus pitää antaa.
Puhdas tilintarkastuskertomus	Kertoo siitä, että yrityksen hallinto, kirjanpito ja tilinpäätös on oikein tehty.	Kertoo siitä, että tilintarkastaja ei ole havainnut niin huomattavia virheitä, että ne vaatisivat mukautetun kertomuksen antamista.
Mahdolliset virheet ja väärinkäytökset	Havaitaan systemaattisen tarkastuksen perusteella.	Havaitaan vain osittain systemaattisen tarkastuksen perusteella. Käytännössä virheet ja väärinkäytökset havaitaan usein tilintarkastajan henkilökohtaisen osaamisen ja ihmistunteumuksen perusteella.

Haastateltavien mukaan tilintarkastajilla on hyvästä tilintarkastustavasta käsityksiä, jotka eivät sisälly lainsäädäntöön eivätkä tilintarkastuksen teorialähteisiin. Lainsäädäntö ja alan ammatilähteet määrittelevät hyvää tilintarkastustapaa, mutta sen lisäksi tilintarkastuksen kentällä on olemassa hiljaista tietoa tilintarkastustyöstä (Vaivio, 2000). Haastateltavien mukaan käytäntö ja todellisuus tilintarkastustyössä ovat rikkaampia ja enemmän erilaisia vivahteita sisältäviä kuin niihin liittyvät mielikuvat. Todellisuudessa korostuvat myös tilintarkastajan inhimilliset ominaisuudet ja osaaminen. Tilintarkastustyössä

87 Jos yhtiömies, hallituksen jäsen, hallituneuvoston jäsen, toimitusjohtaja tai muu vastuuvollinen on aiheuttanut yhtiölle vahinkoa siten, että siitä saattaa seurata vahingonkorvausvelvollisuus, jos joku em. henkilöistä on rikkonut yhteisöä koskevaa lakia tai yhtiöjärjestyksen tai yhtiösopimuksen määräystä (TilintL 19.2 §), tai jos osakeyhtiö on ajautunut pakkoselvitystilaan (OYL 13:2 §).

henkilökohtainen ammattitaito ja jopa ihmistuntemus saattavat olla yhtä ratkaisevia kuin lainsäädännön määräykset tai tilintarkastuksen huipputekniikka.

4.4.3 Hyvä tilintarkastustapa

”Tapa on siellä muotoutunut tietysti matkan varrella.” (Kauko, ammattitilintarkastaja)

Edellä laadittiin kronologisesti etenevä kuvaus ammattitilintarkastajan työstä ja moraalikysymyksistä, joita hän työssään kohtaa. Tilintarkastajan suhdetta sidosryhmiin kuvattiin käyttäen käänteisesti odotuskuilun käsitettä, joka nimettiin toteuttamiskuiluksi. Tuloksena esitettiin myös, että tilintarkastustyön todellisuus perustuu suuressa määrin juuri tilintarkastajan henkilökohtaiselle toiminnalle ja osaamiselle. Haastatteluihin perustuva hyvää tilintarkastustapaa koskeva tulkinta ei täysin vastaa mielikuvaa, joka tilintarkastuksesta ulospäin annetaan.

Käsitys siitä, mitä hyvä tilintarkastustapa merkitsee, on varsin homogeeninen haastateltavien ammattitilintarkastajien piirissä. Lainsäädäntöön sisältyy hyvää tilintarkastustapaa koskevia määräyksiä. Tilintarkastusalan järjestöt ovat luoneet alalle yhteisen näkemyksen, joka on myös hyväksytty ja käytäntöön sovellettu. Haastateltavat tilintarkastajat tuntevat ja ymmärtävät tämän yhteisen näkemyksen varsin samalla tavalla ja noudattavat lainsäädäntöön ja alan suosituksiin sisältyviä ohjeita. Sen lisäksi heillä on käytännön työssä syntyneitä käsityksiä, jotka laajentavat käsitystä hyvästä tilintarkastustavasta.

Tilintarkastajan oma merkitys hyvän tilintarkastustavan toteuttajana on oleellinen ja välttämätön. Tilintarkastuksen käytäntö perustuu tilintarkastajan kyvyille oivaltaa, havaita ja arvioida asioita. Luottamus, yhteistyö, osakkeenomistajien edunvalvonta, puhdas tilintarkastuskertomus, subjektiivinen harkinta ja vastuu ovat käytännön hyvän tilintarkastustavan keskeiset piirteet. Haastateltujen ammattitilintarkastajien käsityksiä hyvästä tilintarkastustavasta kuvaa seuraava tiivistelmä:

Ammattitilintarkastajien hyvän tilintarkastustavan lähteitä ovat lainsäädännön määräykset, alalla hyväksytyt ohjeet ja säännöt sekä tilintarkastusyhteisön säännöt ja käytännöt.

Hyvä tilintarkastustapa on osakkeenomistajien edunvalvontaa ja perustuu tilintarkastajan ja asiakkaan väliselle luottamukselle. Ulkopuolisille sidosryhmille hyvä tilintarkastustapa on uskottavaa.

Ammattitilintarkastajat toteuttavat hyvän tilintarkastustavan työnsä kautta. Hyvä tilintarkastustapa perustuu ammattiosaamiseen, johon sisältyy subjektiivista harkintaa virheiden havaitsemisessa ja olennaisuuden arvioimisessa sekä vastuu omasta työstä.

Aiemmissa hyvää tilintarkastustapaa koskevissa tutkimuksissa kohteena ovat olleet lainsäädäntöön sisältyvät hyvää tilintarkastustapaa koskevat ohjeet. Täl-

laisia ovat mm. riippumattomuus (Saarikivi, 1999a; Sarja, 1999), olennaisuus (Koskinen, 1999) sekä tilintarkastuksen rangaistussäännökset (Viitanen, 2000). Uskottavuutta on aikaisemmin tarkasteltu sidosryhmien näkökulmasta (Kärkkäinen, 1998). Tässä tutkimuksessa hyvää tilintarkastustapaa koskeva kuvaus laajennettiin käytännön tasolle. Käsitteet hyvästä tilintarkastustavasta eivät rajoittuneet vain niihin, jotka on annettu tilintarkastuslaissa tai tilintarkastusta koskevissa teorialähteissä.

Esitetyssä tulkinnessa korostuvat työn inhimilliset piirteet. Tilintarkastuksen alalla lainsäädäntö, standardit ja tehokas sanktiojärjestelmä ovat tarpeellisia. Ne muokkaavat ja yhtenäistävät työtapoja ja luovat uskottavuutta koko alaa kohtaan. Tärkeitä ovat myös alalle luodut yhteiset säännöt, menetelmät ja rutinit. Tutkimuksen mukaan näiden lisäksi hyvään tilintarkastustapaan sisältyviä piirteitä ovat tilintarkastajan luottamus asiakasta kohtaan ja uskottavuus, jota luodaan ulkopuolisille sidosryhmille. Nämä kuvaavat tilintarkastajan suhdetta toimeksiantajaan ja yrityksen ulkopuolisiin sidosryhmiin.

Suhdetta sidosryhmiin tarkasteltiin käyttäen myös toteuttamiskuilun käsitettä. Toteuttamiskuilu tarkoittaa sidosryhmien odotusten ja niiden toteutumisen välistä aukkoa tilintarkastajan näkökulmasta tarkasteltuna. Toteuttamiskuilu muodostuu esteistä, joiden vuoksi tilintarkastaja ei aina voi tehdä työtään odotusten mukaisesti.

5 LASKENTATOIMI JA MORAALI

5.1 Moraalia koskeva tulkinta

5.1.1 Tulkinnassa käytettävä viitekehys

Moraalin tarkastelua varten rakennettiin tutkimuksen luvussa 1.2 viitekehys, jonka tekijät ovat sidosryhmäteoria ja utilitarismi, Rawlsin oikeudenmukaisuusetiikka sekä Kohlbergin yksilön moraalien kehitystä kuvaava teoria. Viitekehystä käytetään moraalien tarkasteluun sidosryhmien tasolla, yhteiskunnan⁸⁸ tasolla ja yksilötasolla. Sidoryhmien tasolla tarkastellaan laskentainformaation merkitystä. Yhteiskunnan tasolla tarkastellaan lainsäädännön oikeudenmukaisuutta ja velvollisuutta noudattaa lakeja. Yksilötasolla tarkastellaan laskenta-ammattilaisten moraalien tasoa. Tutkimuksen viitekehys tiivistetään seuraavaan tauluun.

TAULU 20 Moraalin tarkastelussa käytettävä viitekehys

Tarkastelutaso	Tarkastelussa käytettävä teoria	Kuvauksen kohde
Sidosryhmät	Utilitarismi	Mille sidosryhmille ja millaista hyötyä laskentainformaatiosta on.
Yhteiskunta	Rawlsin oikeudenmukaisuusteoria	Ovatko laskentatointa säätelevät lait oikeudenmukaisia. Onko lakeja noudatettava.
Laskenta-ammattilainen	Kohlbergin moraalien kehitystä kuvaava teoria	Mikä on laskenta-ammattilaisten moraalien taso.

88 Myös yhteiskunta on sidoryhmä. Yhteiskunta mainitaan erillään muista sidoryhmistä sen vuoksi, että yhteiskunnan ja muiden sidoryhmien tarkasteluun käytetään erilaista tarkastelutapaa.

Nyt laadittavassa tulokinnassa tutkimuksen aikaisemmilta osa-alueilta saatuja tuloksia tarkastellaan uudelleen viitekehyksen näkökulmasta. Hyvää kirjanpitoa, verosuunnittelua ja hyvää tilintarkastustapaa käsittelevillä tutkimuksen osa-alueilla esitettiin tuloksia, jotka liittyvät sidosryhmiin, lainsäädäntöön ja yksilömoraaliin. Näiden tulosten pohjalta laaditaan laskentatointa ja moraalia koskeva tulkinta. Aiempien osa-alueiden tuloksia, jotka koskevat sidosryhmiä, esitetään taulussa 21. Tuloksia, jotka koskevat lakien oikeudenmukaisuutta ja lakien noudattamista, esitetään taulussa 22. Tuloksia, jotka koskevat yksilön moraalia, esitetään taulussa 23.

5.1.2 Osa-alueiden tuloksia

Laskentainformaation merkitystä sidosryhmille käsiteltiin kaikilla tutkimuksen osa-alueilla. Seuraavassa taulussa esitetään tutkimuksen osa-alueilta kootut sidosryhmiä koskevat päätulokset.

TAULU 21 Sidosryhmiä koskevia tuloksia

Tutkimuksen osa-alue	Sidosryhmiä koskevia tuloksia
Hyvä kirjanpitoa	Haastateltavien mukaan tilinpäätösinformaatiota käyttäviä sidosryhmiä ovat omistajat, yrityksen johto, työntekijät, velkojat, potentiaaliset sijoittajat, tilintarkastajat, veroviranomaiset, kaupparekisteri ja muut viranomaiset.
Verosuunnittelu	Haastateltavien mukaan verotuksen kannalta keskeisiä sidosryhmiä ovat omistaja ja verottaja.
Hyvä tilintarkastustapa	Haastateltavien mukaan tilintarkastuksen kannalta keskeinen sidosryhmä on omistajat.

Hyvää kirjanpitoa koskevassa tutkimuksen osassa haastateltavat nimesivät seuraavat tilinpäätösinformaatiota käyttävät sidosryhmät: yrityksen johto, omistajat, työntekijät, velkojat, potentiaaliset sijoittajat, tilintarkastajat, veroviranomaiset ja muut viranomaiset, mm. kaupparekisteri. Haastateltavien mukaan tilinpäätösinformaatiosta tulisi olla eniten hyötyä omistajille, mutta myös muille sidosryhmille tilinpäätösinformaatiolla on merkitystä. Viranomaisia pidettiin omistajien ohella tärkeänä sidosryhmänä, jota varten laskentainformaatiota tuotetaan.

Verosuunnittelua koskevassa tutkimuksen osassa haastateltavat pitivät omistajan ohella verottajaa keskeisenä sidosryhmänä, joka otetaan huomioon verosuunnittelua tehtäessä. Myös yhteiskunta hyötyy verotuksen välityksellä, ja haastateltavat pitävätkin veronmaksua yhteiskunnan kannalta välttämättömänä. Yhteiskunnan välityksellä verotuksen merkitys laajenee koskemaan useita sidosryhmiä tulonsiirtojen kautta. Nämä sidosryhmät eivät kuitenkaan ole keskeisiä verosuunnittelua tehtäessä.

Tilintarkastusta koskevan tutkimuksen osan mukaan tilintarkastajien kannalta selvästi tärkein sidosryhmä on omistajat. Muita tilintarkastuskerto-

musta käyttäviä keskeisiä sidosryhmiä haastateltavien tilintarkastajien mukaan ovat velkojat ja tavarantoimittajat. Myös muut sidosryhmät, mm. verottaja olisivat kiinnostuneita saamaan yksityiskohtaisempaa tietoa tilintarkastuksessa ilmenevistä seikoista, mutta tilintarkastajat pitävät itseään omistajien edustajina eivätkä näin ollen mielestään voi toteuttaa muiden sidosryhmien odotuksia.

Laskenta-ammattilaisten käsityksiä lainsäädännöstä käsiteltiin niinkään kaikilla tutkimuksen osa-alueilla. Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaan perustuvia tuloksia ovat ne, jotka liittyvät lainsäädännön oikeudenmukaisuuteen ja lainsäädännön noudattamiseen. Lainsäädännön oikeudenmukaisuus osoittautui kaikilla tutkimuksen osa-alueilla jossain määrin kyseenalaiseksi. Lainsäädännön puutteista huolimatta haastateltavat laskenta-ammattilaiset pitävät velvollisuutenaan noudattaa lakeja ja pyrkivät löytämään lain mukaisen ratkaisun silloinkin, kun tällaisen ratkaisun löytyminen on kyseenalaista. Seuraavassa taulussa esitetään eri osa-alueilta koottuja tuloksia, jotka koskevat lainsäädännön epäkohtia. Taulussa esitetään myös haastateltavien suhtautuminen lainsäädännön noudattamiseen.

TAULU 22 Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaan perustuvia tuloksia

Tutkimuksen osa-alue	Lainsäädännön epäkohtia	Velvollisuus noudattaa lainsäädäntöä
Hyvä kirjanpitolapa	Haastateltavien mukaan kirjanpitolainsäädännön heikkouksia ovat seuraavat: kirjanpitolainsäädäntö on vaatimuksiltaan ylimitoitettua, tilinpäätösinformaatio ei sisällä sellaisia mittareita, joita on totuttu seuraamaan; kirjanpidon merkitys johtamisen välineenä on mitätön sekä; mahdollisuudet tulossuunnitteluun ovat vähäiset.	Kirjanpitolainsäädäntöä on noudatettava.
Verosuunnittelu	Haastateltavien mukaan verolainsäädännön puutteita ovat seuraavat: lainsäädäntö ei sisällä riittävästi ratkaisuja verotuksen ongelmiin; lainsäädäntö on tulkinnanvaraista, epäselvää ja epäoikeudenmukaista; lainsäädännön muutokset vaikeuttavat suunnittelua sekä; valituskäsittelyn hitaus.	Verolainsäädäntöä on noudatettava.
Hyvä tilintarkastustapa	Haastateltavien mukaan tilintarkastajan vastuu on selkiintymätön ja kohtuuton.	Tilintarkastuslainsäädäntöä on noudatettava.

Kirjanpitolainsäädännön osalta haastateltavat totesivat, että kansainvälisiin direktiiveihin perustuva lainsäädäntö soveltuu hyvin sellaisten yritysten tarpeisiin, joilla on ulkomaisia tytäryrityksiä tai jotka käyvät kansainvälistä kauppaa. Nykyiseen kirjanpitolainsäädäntöön liittyy myös heikkouksia. Joissain tapauksissa kirjanpito koetaan raskaaksi ja jopa tarpeettomaksi yritykselle itselleen, ja kirjanpidon tarkoitus rajoittuu verotuksen ja viranomaisten tarpeisiin. Joskus kirjanpitoa ja tilinpäätöstä pidetään yritykselle itselleen pelkkänä hyödyttömänä rasitteena.

Verolainsäädäntöön liittyviä ongelmia on haastateltavien mukaan paljon. Verolainsäädäntöön liittyvinä suurimpina puutteina pidetään lakien tulkinnanvaraisuutta, verorasituksen epätasaista jakaantumista sekä valitusmenettelyn hitautta ja vaikeutta. Haastateltavat totesivat kuitenkin, että monia verotuksen epäkohtia on viime vuosina korjattu. Tästä huolimatta puutteita edelleenkin on, eivätkä haastateltavat luota verotuksen oikeudenmukaisuuteen.

Tilintarkastuksen alalla lainsäädännön huomattavimmat ongelmat liittyvät tilintarkastajan vastuukysymyksiin. Tilintarkastajan vastuu on oikeuskäytännön mukaan muuttumassa, ja vastuukysymysten selkiintymättömyys koetaan ongelmana ja epävarmuutta synnyttävänä tekijänä. Muiden säädösten osalta haastateltavat eivät tuoneet esiin erityisiä tilintarkastukseen liittyviä epäkohtia.

Yksilön moraaliin liittyviä tuloksia esitettiin tutkimuksen kaikilla osa-alueilla. Hyvän kirjanpitotavan yhteydessä esitetyt laskenta-ammattilaisten periaatteet rehellisyys, avoimuus, tarkkuus, olennaisuus ja järkevyyt kuvaavat yksilömoraalia. Verosuunnittelun yhteydessä esitettyyn hyväksyttävään verosuunnitteluun sisältyy virheettömästi ja moitteettomasti tekeminen. Myös nämä ilmaisut kuvaavat yksilömoraalia. Samoin hyvän tilintarkastustavan yhteydessä esitetty tilintarkastajan vastuu työstään on yksilömoraalia kuvaava ilmaus. Seuraavassa taulussa esitetään tutkimuksen osa-alueilta koottuja yksilömoraalia kuvaavia tuloksia.

TAULU 23 Yksilömoraalia kuvaavia tuloksia

Tutkimuksen osa-alue	Yksilömoraalia kuvaavia periaatteita
Hyvä kirjanpitotapa	Rehellisyys, avoimuus, tarkkuus, olennaisuus ja järkevyyt
Verosuunnittelu	Virheettömästi ja moitteettomasti tekeminen
Hyvä tilintarkastustapa	Vastuun kantaminen

Sidosryhmiä ja utilitarismia koskevan tulkinnan lähtökohdan muodostaa taulu 21 (Sidosryhmiä koskevia tuloksia). Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaan perustuvan tulkinnan lähtökohdan muodostaa taulu 22 (Lainsäädännön epäkoh-
tia ja velvollisuus noudattaa lainsäädäntöä). Yksilömoraalia koskevan tulkinnan lähtökohta on taulu 23 (Yksilömoraalia kuvaavia periaatteita). Tutkimuksen eri osa-alueiden, tauluissa esitettyjen tulosten lisäksi käytetään moraalia koskevan tulkinnan aineistona haastatteluaineistosta poimittuja uusia ilmaisuja sekä teorialähteitä.

5.2 Utilitarismi ja laskentatoimi

5.2.1 Laskentainformaatiosta hyötyvät sidosryhmät

Laskentainformaatioon sisältyy julkisia ja ei-julkisia asiakirjoja. Julkisia ovat tuloslaskelma ja tase, liitetiedot, toimintakertomus ja tilintarkastuskertomus. Ei-julkisia ovat mm. verosuunnitelmat ja –laskelmat sekä tilintarkastajan hallitukselle osoittamat pöytäkirjat ja muistiot. Tässä tutkimuksessa keskitytään julkisina pidettäviin asiakirjoihin, koska ainoastaan niillä voi olla merkitystä yrityksen ulkopuolisille sidosryhmille. Laskentainformaation käyttäjiä kuvaavat seuraavat haastateltavien repliikit:

”Tietysti aika paljon sitä tehdään verottajaa varten. Kyllä se (tilinpäätösinformaation käyttäjä) mun mielestä tietysti on se yrittäjä ja verottaja, ja sitten tietysti rahoittaja on sidosryhmä kanssa, ja sitten tietysti jonkun verran kilpailijatkin.” (Risto, tilitoimiston johtaja)

”Ne lähetetään kyllä kaupparekisteriin, mutta kukahan sieltä kyselee ...Kyllä se on niin, että täytetään se lain kirjain, ja tilintarkastaja saa kaikki tiedot.” (Leena, tilitoimiston johtaja)

”Mutta kyllä se (tilinpäätös) meille on hyvinkin selkeästi ja hyvinkin tärkeä osa sitä johtamista... Niin joo kyllä, kyllä myöskin omistajat käyttää. Toki myöskin henkilöstö. Ja no, toimittajilta tulee silloin tällöin, uusilta toimittajilta. Ne ei tee meidän kanssa sopimuksia ennen kuin on toimitettu tietyt asiat nähtäväksi, tilinpäätökset.” (Minna, talouspäällikkö)

Tilikauden tuloksesta on omistajille välitöntä taloudellista hyötyä jakokelpoisen voiton muodossa. Välitöntä taloudellista hyötyä tilinpäätöksestä saavat myös työntekijät ja yritysjohto silloin, kun heillä on tuloksen perusteella määräytyvä palkkaus. Välittömän taloudellisen hyödyn ohella omistajille, yritysjohdolle ja työntekijöille tilinpäätösinformaatiosta on myös välillistä taloudellista hyötyä, koska tilinpäätösinformaation perusteella uskotaan voitavan tehdä päätelmiä yrityksen tulevaisuuden näkemistä.

Myös muut sidosryhmät hyötyvät taloudellisesti tilinpäätösinformaatiosta. Sidoryhmien tilinpäätösinformaatiosta saama hyöty on luonteeltaan välillistä taloudellista hyötyä esimerkiksi potentiaalisille sijoittajille, jotka käyttävät tilinpäätösinformaatiota hyväkseen sijoituspäätösten tekemisessä. Toinen välillistä hyötyä saava sidosryhmä on velkojat, jotka käyttävät tilinpäätösinformaatiota yrityksen velkojen takaisinmaksukyvyyn selvittämiseen. Kolmas välillistä hyötyä saava sidosryhmä on tavarantoimittajat, jotka velkojien tapaan pyrkivät varmistumaan tilinpäätösinformaation avulla yrityksen maksukyvyistä. Myös kilpailijoiden tilinpäätösinformaatiosta saama hyöty on luonteeltaan välillistä taloudellista hyötyä. Kilpailijat voivat käyttää yrityksen tilinpäätösinformaatiota hyväkseen omassa päätöksenteossaan.

Tilintarkastajat käyttävät tilinpäätösinformaatiota puhtaasti oman tarkastuksensa informaatiolähteenä, eikä sillä ole heille taloudellista merkitystä. Yri-

tyjsjohdolle tilinpäätösinformaatio täydennettynä tilintarkastuskertomuksella merkitsee vastuuvapautta edeltävältä tilikaudelta⁸⁹. Tämäkään merkitys ei ole luonteeltaan taloudellista.

Veroviranomaiset käyttävät yrityksen tilinpäätösinformaatiota verotuksen tarkoituksiin. Muita viranomaisia, joille tilinpäätös tulee toimittaa, ovat rekisteriviranomaiset. Tilinpäätösasiakirjat toimitetaan kaupparekisteriin, josta ne ovat kaikkien saatavilla. Kysymyksessä on yhteiskunnan valvonta, johon liittyy myös yleisen kiinnostuksen näkökulma.

Tilinpäätösinformaatiolla on kaikkiaan viiden tyyppistä merkitystä sidosryhmille. Tilinpäätösinformaatiosta voi olla sidosryhmille *välitöntä taloudellista hyötyä* osinkojen, voitto-osuuksien ja tulospalkkauksen muodossa. Toinen tilinpäätösinformaation tuottaman hyödyn tyyppi on tilinpäätösinformaatioon kohdistuva hyväksikäyttö, jossa tarkoituksena on informaation perustella tehdä taloudellisia päätöksiä. Tilinpäätösinformaatio merkitsee tällöin *välillistä taloudellista hyötyä* potentiaalisille sijoittajille, kilpailijoille, velkojille, omistajille, yritysjohdolle ja työntekijöille. Kolmas merkitys on *informaatio*, jolle tilintarkastajien tarkastustyö ja yrityksen johdon päätöksenteko perustuvat. Informaatio on tilintarkastajien ja yritysjohton työn suorittamisen edellytys. Tilintarkastaja ja yritysjohto eivät voi kaikilta osin tehdä työtään kunnolla ilman tilinpäätösinformaatiota. Neljäs tilinpäätösinformaation merkitys on yritysjohtoa koskeva *vastuuvapaus*. Viides merkitys on tilinpäätösinformaation käyttö yhteiskunnan *valvonnan välineenä*. Seuraavaan tauluun kootaan haastatteluissa mainitut tilinpäätösinformaatiota käyttävät sidosryhmät ja tilinpäätösinformaation merkitys sidosryhmille.

TAULU 24 Sidoryhmät ja tilinpäätösinformaation merkitys

Sidosryhmä	Tilinpäätösinformaation merkitys
Omistajat	Välitön ja välillinen taloudellinen hyöty
Potentiaaliset sijoittajat	Välillinen taloudellinen hyöty
Työntekijät	Välitön ja välillinen taloudellinen hyöty
Yritysjohto	Välitön ja välillinen taloudellinen hyöty, informaatio, vastuuvapaus
Kilpailijat	Välillinen taloudellinen hyöty
Tilintarkastajat	Informaatio
Velkojat	Välillinen taloudellinen hyöty
Tavarantoimittajat	Välillinen taloudellinen hyöty
Viranomaiset	Valvonnan väline

Tämän tutkimuksen mukaan tilinpäätösinformaation huomattavin merkitys sidosryhmille on luonteeltaan joko välitöntä tai välillistä taloudellista hyötyä.

⁸⁹ Yritysjohto käyttää tilinpäätöstietoja johtamisen apuvälineenä. Se ei kuitenkaan tarvitse virallista tilinpäätöstä tähän tarkoitukseen, koska saa samat tiedot myös muulla tavoin käyttöönsä.

5.2.2 Omistajan hyöty ja sidosryhmien hyöty

Omistajälhtöisen näkemyksen mukaan voiton tuottaminen omistajille on yrityksen ensisijainen tehtävä ja sidosryhmien etujen edistäminen toissijainen tehtävä. Näkemyksen mukaan laskentatoimen osana on kehittää keinoja voiton maksimoinnin, mittaamisen ja jakamisen avuksi. Tämän nähdään parhaiten varmistavan myös muiden sidosryhmien edut. Sidosryhmänäkemyksen mukaan yrityksen tehtävänä on ottaa huomioon ja tasapainottaa kaikkien sidosryhmien etuja (Understanding Stakeholder Thinking, 1995; Moore, 1999).

Haastatteluissa omistajien tilinpäätösinformaatioon kohdistamat odotukset mainittiin. Osakkeenomistajilla on tarkkoja tulostavoitteita ja odotuksia, joihin tulossuunnittelulla pyritään.

”Niin, se oli siis aivan hirveätä showta, ja sitten niin pikkutarkkaa se tuloksen seuranta, että jos siellä sitten oli, että heitti joku sentti niin kuin jonkun verran, niin se etsittiin sitten kissojen ja koirien kanssa.” (Pirre, pääkirjanpitäjä)

”Kyllä meillä on tietty prosentti, johon pyritään.” (Minna, talouspäällikkö)

”Nämä on aina yhdistelmiä siitä, minkä verran tehdään investointeja, minkä verran rahaa tavoitellaan yrityksestä nostettavan tulona. Ne sikäli liittyy toisiinsa, esimerkiksi tämänoinen pääomatulo-osuuden laskeminen. Lähes kaikilla osakeyhtiöillä tehdään sekä ennen tilinpäätöstä että sen jälkeen, kun tilinpäätös on tehty. Että kyllä se voitonjakosäännöksiin, tavoitteisiin liittyy.” (Jenni, tilitoimiston johtaja)

Lainsäädännöllä on varmistettu, että jos yritys tuottaa voittoa tai jakaa osinkoa, se myöskin maksaa veroja. Kun voittoa tai osingonjakoa maksimoidaan, niin samalla maksimoidaan yleensä⁹⁰ myös maksettavan veron määrää.

”Se on niin verotussidonnaista se tilinpäätös kuitenkin.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

Tilikauden voiton maksimointia ei suomalaisessa laskentakäytännössä enää pidetä kaikissa tapauksissa ainoana tai ensisijaisena omistajien edun mukaisena ratkaisuna. Omistajien kannalta parempi vaihtoehto voi olla pyrkiä kasvattamaan nettovarallisuutta. Tilinpäätössuunnittelussa nettovarallisuuden suunnittelu voi olla jopa tärkeämpi tavoite kuin tuloksen suunnittelu⁹¹. Kun nettova-

90 Jos yrityksellä on vahvistettuja ja vähentämättä olevia tappioita edeltäviltä vuosilta, ei voiton ja verotettavan tulon maksimointi välttämättä aiheuta korkeaa verotusta. Tavoitteena voi olla nimenomaan suuri verotettava tulo, josta vanhat tappiot halutaan vähentää. Osingonjakoon liittyvän tuloveron vähimmäismäärän perusteella mahdollisesti määräytyvää täydennysveroa pienentävät niinkään aiempien vuosien veroylijäämät.

91 Nettovarallisuus lasketaan vähentämällä veronalaisista varoista velat. Omaisuuserät arvostetaan pääsääntöisesti poistamattomaan hankintameno. Jos verotusarvo on suurempi kuin poistamaton hankintameno, käytetään sitä. Nettovarallisuuden määrään voidaan vaikuttaa jossain määrin mm. siten, että tehdään verotuspoistoja niistä omaisuuseristä, joiden verotusarvo on suurempi kuin menojäännös ja jättämällä verotuspoistot tekemättä niistä omaisuuseristä, joiden verotusarvo on pienempi kuin menojäännös. Myös aktivoinnin avulla voidaan jonkin verran vaikuttaa nettovarallisuuden määrään. Jos tilikauden voittoa ei jaeta osinkoina, myös se kasvattaa nettovarallisuutta.

rallisuutta on paljon, myös pääomatulojen määrä suhteessa ansiotuloihin on suuri⁹². Tällöin verot maksetaan pääomatuloista alhaisemman verokannan mukaan kuin ansiotulosta maksettaessa⁹³. Omaisuuden kartuttamisella voidaan tähdätä myös tulevaan yrityskauppaan.

"...Että tällöistä tilinpäätössuunnittelua, joka liittyisi näihin tilinpäätöskirjauksiin, ei sitä enää ole. Se liittyy enemmän siihen yrityksen nettovarallisuuden kehittämiseen, sen kehittämiseen, semmoiseen tietoiseen ohjaamiseen ja esimerkiksi tämän osingon pääomatulo-ansiotulo -jakautumiseen." (Jenni, tilitoimiston johtaja)

"...Että, kun ne yrittäjät aikansa reuhuaa yrityksensä kanssa, ne saa sen hyvään kuntoon. Se on sitten siinä kunnossa, että ne voi sen myydä. Että se tilanne varmaan sitten, että kuitenkin omaa pääomaakin, jos sitä olisi, jos ajattelee niin kuin sitä, että ne haluaisi siitä luopua, että se olisi hyvässä kunnossa." (Leena, tilitoimiston johtaja)

Omistajalähtöinen ajattelu tilinpäätöksen laatimisen yhteydessä ei haastateltavien mukaan ole kaikissa tapauksissa mitenkään keskeisessä asemassa. Kirjanpidon ja tilinpäätöksen merkitys omistajille voi olla vähäinen. Verotuksessa luovutaan toisinaan yrityksen ja omistajan edun mukaisista vaatimuksista pelkästään siksi, ettei verotuksen muutosprosessiin haluta lähteä. Haastateltavien laskenta-ammattilaisten joukossa ainoastaan tilintarkastajat pitävät itseään omistajien edun ajajina. Haastateltavat laskenta-ammattilaiset ymmärtävät omistajien ja muiden sidosryhmien edun mukaiseksi tehdä kirjanpito ja tilinpäätös oikein, ja vasta sen jälkeen lasketaan omistajien voiton määrää ja voiton käsittelyä.

"Niin no, osingosta ne (osakkeenomistajat) kyllä keskustele, mutta ei ne sitä, että oikeastaan ne odottaa sen tuloksen, ja sitten ne alkaa sen jälkeen ... Me tehdään ensin niin kuin se tilinpäätös oikein, ja sitten sen jälkeen katsotaan " (Pia)

"Toisaalta, kun kaikki on niin avointa, että kaikki kirjataan tulokseen, niin tulot kuin menotkin, niin siinä on se toteava rooli vain. Se on siinä. Ei, semmoista pelivaraa ei ole. Mitään ei haluta piiloon, että se vaikuttasi sitten omistajiin. Mutta kuitenkin tehdään, niin että ei tieteen tahtoon, että ei jää kuluja seuraavalla vuodelle tai tuottoja seuraavalle vuodelle, että se olisi oikein." (Sisko, talouspäällikkö)

Haastattelujen perusteella verottaja ja muut viranomaiset ovat omistajien rinnalla tärkeä sidosryhmä, jolle laskentainformaatiota tuotetaan. Joissain tapauksissa viranomaiset voivat olla jopa omistajia tärkeämpi sidosryhmä. Näin on silloin, kun kirjanpidon ja tilinpäätöksen ainoana tarkoituksena pidetään lain ja viranomaisten vaatimusten täyttämistä.

Kun tuloksia verrataan omistajalähtöiseen teoriaan ja sidosryhmäteoriaan, voidaan tehdä kaksi havaintoa. Ensinnäkin, yrityksen tärkeimmät sidosryhmät ovat omistajat sekä verottaja ja viranomaiset. Tilinpäätösinformaation tarkoituksena on tuottaa hyötyä omistajille ja informaatiota verottajan ja yhteiskun-

92 Henkilöyhtiöissä ja osakeyhtiöissä, joiden osakkeita ei noteerata pörssissä, pääomatulon määrä lasketaan nettovarallisuuden perusteella.

93 Pörssiyrityksen jakamat osingot ovat kokonaisuudessaan pääomatuloa.

nan valvonnan välineeksi. Toiseksi, tilinpäätöksen tekeminen lainsäädännön vaatimusten mukaan on tärkeämpää kuin omistajien samaa hyötyä tai muiden sidosryhmien hyötyä.

5.2.3 Miten laajalti laskentainformaatiolla on merkitystä

Laskenta-ammattilaiset ymmärtävät hyvin tilinpäätösinformaation rajallisuuden.

”...Mitä siellä (tilinpäätöksessä) kerrotaan ja jätetään kertomatta” (Risto, tilitoimiston johtaja)

Tilinpäätös sisältää lain määräämät asiakirjat ja tiedot, mutta informaation määrä ei kaikissa tilanteissa ole riittävä. Esimerkiksi yrityskauppojen yhteydessä viralliseen tilinpäätökseen ei sisälly kaikkia päätöksenteossa mahdollisesti tarvittavia tietoja.

”Tilinpäätöstä kun tekee ja kun sitä tarkistaa, niin siinä on sitä mietittävä, että onko tässä nyt jotain sellaista, että saako siitä lukija, jos ajatellaan vaikka yrityskauppa heti kohta sen tilinpäätöksen jälkeen, ja se yritys ostettaisiin, ja se ostaja sitten toteaisikin myöhemmin, että täällä on tällainen, mistä ei ole tiennyt mitään.” (Risto, tilitoimiston johtaja)

Tilinpäätösinformaatiota pidetään yleisesti ottaen kuitenkin tarkoituksenmukaisena ja riittävänä.

”Kyllä siinä tuntuu, että siinä on niin paljon tietoa...siellä sanotaan, että se on käytävä ilmi tuloslaskelmasta tai taseesta tai liitetiedoista, niin että se henki on vähän sellainen, että kyllä se jossakin on, että kyllä se varmasti aika kattava on.” (Leena, tilitoimiston johtaja)

Haastateltavien mukaan tilinpäätösinformaatiolla on merkitystä ainoastaan yrityksen lähimmille sidosryhmille. Yritystoiminnan vaikutusta ympäristölle, tuleville sukupolville, toiminnan eettisiä perusteita tai muuta laajempaa merkitystä ei laskentatoimen virallisiin raportteihin sisälly (Niskala, Näsi, 1995). Tällaista merkitystä ei myöskään haastatteluissa mainittu tai kaivattu.

5.2.4 Mille sidosryhmille laskentainformaatiolla on merkitystä

Haastateltavien mukaan tärkeimpiä tilinpäätösinformaatiota käyttäviä sidosryhmiä ovat omistaja, verottaja ja muut viranomaiset. Myös velkojat on tilinpäätösinformaatiosta kiinnostunut sidosryhmä. Toisarvoisempia sidosryhmiä ovat potentiaaliset sijoittajat, työntekijät, kilpailijat ja tavarantoimittajat. Laskentainformaation pääasiallinen merkitys yrityksen sidosryhmille on tuottaa taloudellista hyötyä. Viranomaiset käyttävät laskentainformaatiota valvonnan välineenä.

Laskentainformaation ulottuvuus nähdään suppeana. Tilinpäätösinformaatiosta hyötyvät yrityksen lähimmät sidosryhmät. Laskenta-ammattilaiset eivät näe laskentainformaatiolla olevan merkitystä esimerkiksi ympäristön tai

tulevien sukupolvien kannalta. Viralliseen tilinpäätökseen ei myöskään sisälly informaatiota yrityksen ympäristövaikutuksista tai muista eettisistä seikoista.

Haastateltavat laskenta-ammattilaiset pitävät laskentainformaation tarkoituksena täyttää lain ja viranomaisten vaatimukset ja tuottaa taloudellista hyötyä yrityksen lähimmille sidosryhmille. Laskentainformaation tärkeimmät käyttäjät ovat omistajat ja viranomaiset. Omistajien ja muiden sidosryhmien hyödyn mukaisena pidetään tilinpäätöksen laatimista lakien ja viranomais määräysten mukaisesti. Sidosryhmiä ja utilitarismia koskeva, haastatteluihin perustuva tulkinta tiivistetään seuraavalla tavalla:

Sidosryhmäajattelu tai omistajalähtöinen ajattelu eivät ole vahvasti edustettuina suomalaisessa laskentakäytännössä. Näitä vahvemmin laskenta-ammattilaisten työtä ohjaa verotus ja viranomaisvalvonta.

Tulos ei ole yleistettävissä. Tutkimuksen haastatteluissa ilmeni kyseisen tuloksen kannalta vastakkaisiakin näkemyksiä. Näin on erityisesti silloin, kun yrityksen johto ja omistus ovat eriytyneet. Tilinpäätöksen laadinnassa omistajien tuottovaatimukset otetaan tällöin huomioon, ja niillä voi olla hyvinkin huomattava merkitys. Tilinpäätösinformaation merkitys mahdollisille uusille sijoittajille on näissä yrityksissä niinikään huomattava. Lainsäädäntö rajoittaa kuitenkin tilinpäätöstulokseen vaikuttamiskeinoja voimakkaasti ja varmistaa yrityksen veronmaksun silloin, kun omistajille maksetaan osinkoja.

5.3 Rawlsin oikeudenmukaisuusteoria

5.3.1 Ovatko laskentatointa säätelevät lait oikeudenmukaisia

Laskentatointa koskeva lainsäädäntö ei haastateltavien laskenta-ammattilaisten mukaan ole oikeudenmukaista. Kirjanpitolaki kohtelee kaikkia yrityksiä samalla tavalla, mikä ei haastateltavien mielestä kuitenkaan johda tasavertaisuuteen. Joidenkin yritysten kohdalla kirjanpitolainsäädäntö koetaan ylivoimaiseksi ja raskaaksi. Joskus kirjanpidon ja tilinpäätöksen tehtävä rajoittuu informaation tuottamiseen verotuksen perustaksi ja kaupparekisteriin, jolloin kirjanpito on yritykselle itselleen pelkästään velvollisuus.

Verolainsäädännön puutteita haastateltavien mukaan on paljon. Eri yritysmuotojen verotuksen erilaisuus, yritysmuodon sivuuttaminen verotuksessa, lainsäädännön tulkinnanvaraisuus ja lainsäädännön muutokset tekevät verotuksesta vaikeasti ennakoitavaa. Alueelliset tulkinnat ja eri veroviranomaisten tulkinnat vaihtelevat. Epäoikeudenmukaisuus ilmenee myös verotuksen virheinä ja asiantuntemattomuutena. Valitusmenettelyyn liittyy niinikään puutteita. Lisäksi valitusmenettely on hidasta, mikä aiheuttaa epävarmuutta.

Tilintarkastuksen osalta puutteet haastateltavien mielestä liittyvät tilintarkastajan vastuuseen, jota pidetään selkiintymättömänä ja kohtuuttomana. Seu-

raavassa taulussa esitetään haastateltavien mainitsemaa lainsäädännön puutteita.

TAULU 25 Lainsäädännön puutteita haastateltavien mukaan

Tutkimuksen osa-alue	Lainsäädännön puutteita
Kirjanpito ja tilinpäätös	Sama kirjanpitolainsäädäntö kaikille yrityksille antaa toisille yrityksille hyötyjä ja toisille haittoja.
Verosuunnittelu	Verotuksen tulkinnat vaihtelevat. Eri yritysmuotojen ja eri kokoisten yritysten verorasitus ei ole tasapuolista. Verotuksen muutoksenhaku on hidasta ja vaikeaa.
Tilintarkastus	Tilintarkastajan vastuu koetaan kohtuuttomaksi.

Lainsäädännön oikeudenmukaisuuden⁹⁴ vaatimus sisältää oikeusvarmuuden ja tasapuolisuuden vaatimukset (Sajama, 1998; Rawls, 1988). Oikeusvarmuudella tarkoitetaan, että toiminta perustuu lakeihin eikä ole mielivaltaista. Tasapuolisuudella tarkoitetaan, että lakeihin sisältyvät säännöt ovat kaikille tasapuolisia.

Oikeusvarmuus kirjanpitolainsäädännön osalta toteutuu hyvin. Sama kirjanpitolainsäädäntö kaikille yrityksille takaa sen, etteivät kirjanpitoon liittyvät määräykset ole mielivaltaisia. Kirjanpitolain ohjeistus, esimerkiksi kirjanpitolautakunnan yleisohjeet, koskevat niinkään soveltuvin osin kaikkia yrityksiä. Kirjanpitolainsäädännön puutteet liittyvät tasapuolisuuden vaatimukseen. Vaikka lainsäädäntö on samanlainen kaikille yrityksille, lakiin sisältyvät säännöt ovat toisille yrityksille hyödyksi ja toisille haitaksi. Lainsäädäntö ei ole tasapuolista, vaan joillekin yrityksille kirjanpidon toteuttaminen tuottaa ainoastaan työtä ja kustannuksia, mutta ei hyötyjä.

Verolainsäädännön osalta puutteita on sekä oikeusvarmuuden että tasapuolisuuden toteutumisessa. Haastateltavat kokevat verotuksen joskus mielivaltaiseksi siitä syystä, että verotus perustuu tulkintoihin. Myöskään tasapuolisuus ei haastateltavien mukaan täysin toteudu, vaan verolakeihin sisältyvät säännökset saattavat johtaa erilaiseen verorasitukseen. Verotukseen kuuluu myös mukavuuden vaatimus, jonka mukaan verot tulisi kantaa siten, että siitä on verotettavalle mahdollisimman vähän haittaa. Esimerkiksi verotuksen muutoksenhaku koetaan kuitenkin varsin raskaaksi ja vaikeaksi prosessiksi.

Tilintarkastuslainsäädännön oikeusvarmuus on haastateltavien mukaan jossain määrin kyseenalainen vastuukysymysten osalta. Tilintarkastajien vastuu on muuttumassa, mikä aiheuttaa hämmennystä ja epävarmuutta siitä, millainen vastuu todellisuudessa on.

Kysymys lainsäädännön oikeudenmukaisuudesta näyttää olevan varsin monimutkainen, eikä täydellistä oikeudenmukaisuutta uskotakaan löytyvän. Haastateltavat eivät osaa mainita, miten lainsäädäntöä tulisi selkiyttää.

94 Verotuksen oikeudenmukaisuus on monimutkainen filosofinen kysymys, jota voitaisiin tarkastella varsin erilaisten teorioiden mukaan (Myrsky, 1999).

”Mutta tuota noin tuo kirjanpito ... no kyllä mä sen oikeastaan aika semmoisenaan hyväksyn.” (Tuire, tilitoimiston johtaja)

Silti haastateltavat eivät pidä lainsäädäntöä kaikilta osin onnistuneena, eivätkä koe oikeudenmukaisuuden aina toteutuvan.

5.3.2 Onko lakeja noudatettava

Laskenta-ammattilaiset noudattavat lainsäädäntöä. Lakien ja säännösten noudattamista ei kyseenalaisteta. Laskenta-ammattilaiset elävät sääntöjen keskellä ja sääntöjen kanssa, ja he pitävät siitä.

”Mä olen kyllä semmoinen hirveen sääntöorientoitunut. Mä rakastan sitä, että asiaan on sääntö, ja sitten mä noudatan sitä.” (Lilja, ammattitilintarkastaja)

Lakeja ja sääntöjä noudattavien yritysten rinnalla toimivat harmaan talouden yritykset, jotka eivät noudata lainsäädäntöä. Molemmat toimivat samoilla markkinoilla, mutta erilaisten sääntöjen mukaan. Laskentatoimen pelikentällä on tällöin kolme osapuolta. Yhteiskunta määrittelee lainsäädäntöön sisältyvät laskentatoimessa noudatettavat pelisäännöt. Varsinaisia pelaajia on kahdenlaisia; lainsäädäntöä noudattavat yritykset sekä lakien määräyksistä piittaamattomat harmaan talouden yritykset. Harmaan talouden yritykset muodostavat siten laskentatoimen pelikentän kolmannen osapuolen, joiden kanssa lakia noudattavat yritykset markkinoilla kilpailevat⁹⁵.

5.3.3 Toteutuuko reilu peli laskentatoimessa

Reilu peli ei haastateltavien mukaan laskentatoimen pelikentällä aina toteudu. Reilua peliä vaarantavat lainsäädännön oikeudenmukaisuuden puute ja pelikentän kolmas osapuoli, joka ei toimi yhteiskunnan sääntöjen mukaan. Reiluus tarkoittaa Rawlsin mukaan sitä, että kullakin on oltava yhtäläinen oikeus tehdä, mitä haluaa ilman ulkoisia esteitä, kahleita ja rangaistuksen uhkaa. Rajoitus on silloin se, että muillekin on sallittava sama vapaus (Airaksinen, 1987; Myrsky, 1999). Vapauden rajat tulevat vastaan silloin, kun lakia noudattavat yritykset toimivat samoilla markkinoilla harmaan talouden yritysten kanssa. Harmaan talouden yritykset ovat edullisemmassa kilpailutilanteessa, mutta sitä ei kuitenkaan voida sallia kaikille yrityksille.

Seuraavassa taulussa esitetään pelitilanne. Mukana on reilua peliä pelaava ja lakeja noudattava yritys. Mukana on myös epäreilua peliä pelaava harmaan

---

95 Rawlsin oikeidenmukaisuusteoriaan sisältyy oikeudenmukaisuuden tai reilun pelin käsite (justice of fairness). Pelikenttä on Bourdieun tuotannosta omaksuttu käsite. Bourdieun mukaan yhteiskunta muodostuu erilaisista kentistä, joiden vallasta kilpaillaan. Kentillä on pelisäännöt, ja tällainen kenttä voi olla esimerkiksi taide, politiikka tai yliopisto. Yhteiskunta on kenttien kenttä, joka muodostuu useista toisiinsa kietoutuvista kentistä. Kentillä tavoitellaan sellaista pääomaa, joka sillä kentällä on arvokkainta. Pääoma voi olla esimerkiksi taloudellista, sosiaalista tai taiteellista valtaa (Bourdieu, 1998).

talouden yritys, joka ei noudata sääntöjä. Kolmas osapuoli on yhteiskunta, jonka lakiin kirjoitetut pelisäännöt eivät ole aina oikeudenmukaisia.

TAULU 26 Pelitilanne laskentatoimen pelikentällä

Osapuolet	Lakeja noudattavat yritys	Harmaan talouden yritys	Yhteiskunta
Lakeja noudattava yritys		Lakeja noudattava yritys noudattaa sääntöjä, harmaan talouden yritys ei.	Lakeja noudattava yritys noudattaa sääntöjä, vaikka ne olisivat epäreiluja.
Harmaan talouden yritys	Harmaan talouden yritys ei pelaa reilua peliä, lakeja noudattava yritys pelaa.		Harmaan talouden yritys ei noudata sääntöjä, ovatpa ne reiluja tai ei.
Yhteiskunta	Yhteiskunnan luomat säännöt eivät ole aina reilut.	Yhteiskunnan luomat säännöt eivät sido harmaan talouden yritystä.	

Rawlsin reilun pelin periaatteeseen kuuluu, että yhteiskunnalliset ja taloudelliset erot on järjestettävä niin, että niiden voidaan olettaa koituvan kaikkien eduksi, ja ne liittyvät kaikille avoimiin asemiin ja tehtäviin (Velasquez, 1982). Tämä tarkoittaa, että hyvinvoinnin jakotapa on tehokas silloin, kun on mahdollista antaa hyvää yhdelle tai useammalle ihmiselle ottamatta samalla pois joltakin toiselta (Airaksinen, 1987). Rawlsin teoriaa pelkistäen laskentatoimen lainsäädäntö tulisi järjestää yhteiskunnassa siten, että se kohtelisi yrityksiä tasavertaisesti. Tasavertaisuus ei kuitenkaan merkitse tasajakoa, vaan huonommassa asemassa olevalle tulisi antaa etuja⁹⁶. Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian pohjalta laadittu, haastatteluihin perustuva tulkinta tiivistetään seuraavalla tavalla.

Huonoimmassa pelitilanteessa laskentatoimen pelikentällä on lakeja ja määräyksiä noudattava yritys. Se noudattaa yhteiskunnan osin epäoikeudenmukaista lainsäädäntöä, ja sen vastapelaajana saattaa olla harmaan talouden yritys, joka ei noudata sääntöjä.

Haastateltavien mukaan lakeja noudattavissa yrityksissä ei kyseenalaisteta lakeja ja niiden noudattamista, vaikka lait olisivat epäoikeudenmukaisia. Sen sijaan harmaan talouden yritysten toimintaan eivät lakeihin sisältyvät sanktiot vaikuta.

96 Saarikivi (1999b, 2000b) ehdottaa talousrikollisuuden ja harmaan talouden vähentämiseksi keinoja edistää rehellisen yritystoiminnan mahdollisuuksia.

5.4 Laskenta-ammattilaisten moraalinen taso

5.4.1 Esisovinnainen taso

Kohlbergin moraalikehitystä kuvaavan teorian alin taso on esisovinnainen taso, jolla oikean ja väärän välinen ero on vielä selkiintymätön. Tason ensimmäisellä askelmalla oikean toiminnan perustelu on rangaistuksen pelko ja auktoriteetin totteleminen. Tason toista askelmaa voidaan nimittää oman edun ja vaihdon moraaliksi (Helkama, 2001), mikä kuvaa myös askelman moraalialueita. Esisovinnaisella tasolla ei vielä ymmärretä, mitä moraalilla tarkoitetaan. Oma henkilökohtainen etu tai rangaistuksen välttely määrittelee oikean ja väärän eron.

Haastateltavien laskenta-ammattilaisten puheissa esiintyy ilmaisuja, jotka kuvaavat moraalista tasoa. Rangaistuksen mahdollisuus vaikuttaa siihen, että hyviä ja hyväksyttäviä ammattikäytäntöjä noudatetaan.

”Sehän johtaa siihen, että te olette syytettyjen penkillä.” (Marjut, talouspäällikkö)

”Kyllä tämä korvausvastuupelko on kanssa.” (Martti, ammattilintarkastaja)

Auktoriteettien pelko ilmenee niinkään haastateltavien puheissa.

”...Että kestää verotarkastuksen”. (Sisko)

Silloin, kun ollaan sitä mieltä, että veroja voidaan kiertää tai kirjanpito voidaan jättää tekemättä, kunhan ei jäädä siitä kiinni⁹⁷, ollaan Kohlbergin esittämällä alimmalla moraalitasolla. Moraalisten valintojen perusta on syytteen tai korvauksen joutumisen uhka. Se voi olla myös tilintarkastuksen tai verotarkastuksen uhka. Alimmalta tasolta nousee seuraavalle, sovinnaiselle tasolle silloin, kun yhteinen sääntö tulee rangaistuksen ja auktoriteettien pelon sijasta ammattikäytännön perustaksi.

5.4.2 Sovinnainen taso

Sovinnaisella tasolla oikean ja väärän välinen ero perustuu sopimuksille ja järjestykselle. Sovinnaisella tasolla on kaksi askelmaa, joista ensimmäisellä jengi tai vastaava joukko määrittelee moraalitason. Laskentatoimen tapauksessa ammattikunnalla ja yrityksen sisäisillä säännöillä on suuri merkitys. Käytännön hyvää kirjanpitoa ja tilintarkastustapaa määrittelevät lainsäädännön lisäksi tilintarkastajat, veroviranomaiset, kollegat ja ammattikunta kokonaisuudessaan.

”No sitten mulla on hyviä kollegoita, että nyt kun mä toimin tällaisen konsernin sisällä, niin meillä on näitä talouspäällikköjä.” (Marjut, talouspäällikkö)

97 Ns. Heinzin dilemmassa kysymys koskee sitä, saako Heinz varastaa lääkettä sairaalle vaimolleen, kun apteekkari ylihinnottelee lääkkeen. Alimman moraalitason vastaus kuuluu, että saa, jos ei jää kiinni (Airaksinen, 1987; Helkama, 2001; Velasquez, 1982).

”Se on just tämä tapa toimia, ohjeet, toimiston sisäinen valvonta.” (Janne, ammattitilintarkastaja)

Sovinnaisen tason toisella askelmalla laki tai yhteinen sopimus korvaa jengin ja määrittelee moraalin. Se, mikä on lakiin kirjoitettu tai yhdessä sovittu, on oikein ja valintojen perusta. Sovinnaisen tason moraalin ilmaisuja esiintyy haastateltavien laskenta-ammattilaisten puheessa. Haastateltavien mukaan kirjanpito on tehtävä lakien ja muiden säännösten mukaisesti.

”Kirjanpito täytyy tehdä noudattaen kirjanpitolakia, asetusta ja Kilan päätöksiä.” (Tuire, tilitoimiston johtaja)

Myös verosuunnittelussa haastateltavat laskenta-ammattilaiset pyrkivät lain kirjaimen ja hengen noudattamiseen. Samoin tilintarkastajat käyttävät tärkeimpänä lähteenään lainsäädäntöä, mikä on kuvaavaa sovinnaisen tason moraalille.

”No siitähän löytyy, löytyy tuolta oikeastaan laista vastaus.” (Kauko, ammattitilintarkastaja)

Haastateltavat kertoivat noudattavansa ehdottomasti lakeja ja suhtautuvat torjuvasti mahdollisuuteen tehdä työssään jotakin lakien vastaista.

”Ei, ei. Ja itse asiassa sen tyyppisiä kompromisseja (tietojen salaamista verottajalta) me ei tehdäkään...” (Jenni, tilitoimistonjohtaja)

Lait ja säännökset kuuluvat olennaisena osana laskenta-ammattilaisten työhön. Laskenta-alalla lainsäädäntö on keskeinen ja jokapäiväinen työkalu, jolle kirjanpito, verotus ja tilintarkastus perustuvat. Alalla ei lain määräyksiä käytännössä edes voida väheksyä. Olennaista onkin se, minkä vuoksi lakeja ja sääntöjä noudatetaan. Jos kysymyksessä on rangaistuksen pelko, palataan esisovinnaiselle tasolle. Jos lakia noudatetaan pelkästään sen vuoksi, että kysymyksessä on laki, moraalitaso on sovinnainen. Jos syynä ovat lakien takana olevat moraaliperiaatteet, noustaan seuraavalle, periaatteiden tasolle.

Olennaista on myös se, voidaanko ja milloin lakia rikkoa⁹⁸. Haastatteluissa ei sellaista tilannetta mainittu. Haastateltavat eivät tietoisesti riko lakeja, vaan pyrkivät löytämään kaikissa tilanteissa lain mukaisen ratkaisun. Sen sijaan lakien vaatimukset voidaan joskus ylittää. Jos esimerkiksi lain mukainen tilinpäätösinformaatio ei ole riittävää sidosryhmien tarpeisiin, informaatiota annetaan enemmän⁹⁹. Silloin, kun lain vaatimukset ylitetään, laki ei ole enää ainoa moraalinen ohje, ja siirrytään moraalin seuraavalle, periaatteiden tasolle. Periaatteiden tasolla oikean ja väärän välinen ero määräytyy jonkin korkeamman periaatteen kuin lainsäädännön perusteella.

98 Airaksinen (1987) esittää, että joskus lakien rikkomista pidetään oikeutettuna, jos lakiin kirjoitettua pidetään vääränä (Airaksinen, 1987).

99 Esimerkiksi velkojat voivat edellyttää enemmän informaatiota, kuin virallinen tilinpäätös sisältää. Tilinpäätöksen oikean ja riittävän kuvan vaatimus saattaa edellyttää myös sellaisen informaation antamista, jota ei nimenomaan ole määritelty laissa.

5.4.3 Periaatteiden taso

Kolmas Kohlbergin esittämä taso on varsinainen moraalin taso. Sovitut säännöt perustellaan niiden hyödyllisyydellä, tehokkuudella tai muilla moraalin periaatteilla (Airaksinen 1987, Lovell, 1995). Periaatteiden tasolle voidaan kuitenkin tulla vain alempien moraalitasojen kautta, joten tälläkään tasolla ei lainsäädäntöä voida sivuuttaa. Kuvaan tulee mukaan uusia moraalisääntöjä, jotka ylittävät lainsäädännön¹⁰⁰. Laskenta-ammattilaiset ymmärtävät lainsäädännön perustaksi, jonka pohjalta toimitaan.

”Minun mielestä se on ensinnäkin kirjanpitolaki ja kirjanpitoasetus, joka tietysti asettaa ne raamit, minkä mukaan toimitaan (hyvän kirjanpitotavan mukaan).” (Risto, tilitoimiston johtaja)

”No silloin, kun mä teen näitten säännösten mukaan (teen hyvän kirjanpitotavan mukaan) eli oikeaan aikaan, ja sitten mä tiedän tekeväni sitä oikein ja rehellisesti.” (Marjut, talouspäällikkö)

Kolmannella moraalitasolla laskenta-ammattilaisilla on lainsäädännön lisäksi periaatteita, jotka ylittävät lain sisältämät vaatimukset. Laskenta-ammattilaisten puheessa käytettiin hyötyyn viittaavia ilmaisuja. Laskentatoiminta ei toteuteta pelkästään lainsäädännön vuoksi, vaan siitä tulee olla myös hyötyä.

”Siitä ei ole asiakkaalle mitään hyötyä.” (Jenni, tilitoimiston johtaja)

”Kyllä me lähetään siitä, että yrittäjän pitää saada kaikesta, mitä me tehdään jotakin semmoista, mitä ei joku laki vaadi, niin hyötyä.” (Tuire, tilitoimiston johtaja)

”Mikä niin kuin tähän tilanteeseen sopii, niin se pitää niin kuin katsoa.” (Leena, tilitoimiston johtaja)

Laskentatoimen tuottamaa hyötyä on tarkasteltu tutkimuksen luvussa 5.2, jossa todettiin, että tilinpäätösinformaation merkitys sidosryhmille on pääasiassa taloudellista hyötyä. Laskenta-ammattilaiset tekevät laskelmia ja selvityksiä, jotka ylittävät lainsäädännön määräykset. Näin he kehittelevät uusia sääntöjä, joiden avulla voidaan tuottaa hyötyä yrityksen sidosryhmille. Kysymyksessä ei ole yksittäisen teon tuottama hyöty, vaan sääntö, joka voisi tulla yleiseksi säännöksi (Airaksinen, 1987). Laskenta-ammattilaiset kehittävät työtään koskevia uusia, lainsäädäntöä täydentäviä sääntöjä. Laskenta-ammattilaisten utilitarismi on luonteeltaan sääntöutilitarismia.

Haastatteluissa lausuttiin myös muunlaista moraalialueita kuin utilitarismia kuvaavia ilmaisuja. Tällaisia ovat verotuksen yhteydessä esitetty oikein tekeminen, kirjanpidon yhteydessä esitetyt periaatteet rehellisyys ja avoimuus, tarkkuus, olennaisuus ja järkevyyt sekä tilintarkastuksen yhteydessä esitetty vastuun kantaminen.

100 Tällaisia voisivat olla esimerkiksi hyötyetiikkaan perustuen hyödyn tuottaminen, velvollisuusetiikan mukaiset velvollisuudet tai hyveetiikan mukaiset hyveet.

Oikein tekemistä tarkasteltiin tutkimuksen luvussa 3.6.3. Oikein tekemisen laskenta-ammattilaiset ymmärtävät tarkoittavan muodollisesti oikein, lainmukainen, virheetön ja moitteeton. Näistä muodollisesti oikein ja lain mukainen kuvaavat lain noudattamista. Muodollisesti oikein merkitsee samaa kuin lain mukaan oikein. Lain noudattaminen viittaa suoraan lainsäädäntöön. Molemmat ovat ilmaisuja, jotka kuuluvat sovinnaisen moraalin tasolle.

Virheetön ja moitteeton kuvaavat henkilökohtaisia tekemisen periaatteita, samoin kuin rehellisyys, avoimuus, tarkkuus ja olennaisuus. Henkilökohtaista periaatetta kuvaa myös tilintarkastajan vastuun kantaminen. Nämä kaikki ovat velvollisuusetiikan mukaisia ilmaisuja. Velvollisuusetiikan ydin on, että ihminen asettaa itselleen sitovia velvoitteita (Airaksinen, 1987). Laskenta-ammattilaiset pitävät velvollisuutenaan tehdä työnsä rehellisesti ja avoimesti, tarkkuutta mutta samalla olennaisuuden periaatetta noudattaen, virheettömästi ja moitteettomasti sekä vastuuntuntoisesti. Oikein toimiessaan haastateltavat laskenta-ammattilaiset noudattavat näitä periaatteita.

Järkevyyden periaate poikkeaa edellä kuvatuista laskenta-ammattilaisten velvollisuusperiaatteista. Järkevyys liittyy laskenta-ammattilaisen työhön esimerkiksi silloin, kun on valittava tarkkuuden ja olennaisuuden periaatteiden välillä. Tarkkuus ja olennaisuus ovat molemmat tärkeitä, mutta toisinaan liiallinen tarkkuus voi hämärtää olennaisuuden. Periaatteiden joukosta on siis valittava se tai ne, jotka ovat siinä tilanteessa oikeita ja järkeviä. Sitä, mikä ei ole järkevää, ei voida myöskään pitää velvollisuutena eikä se tule valituksi (Airaksinen, 1987).

5.4.4 Haastateltavien moraalin taso

”Jos sulla ei ole varmaa tietoa, niin sä päättelet sen parhaan järkesi mukaan, ja yrität sen tehdä oikein.” (Leena, tilitoimistonjohtaja)

Haastattelujen perusteella Kohlbergin kaikki kolme moraalin tasoa kuvaavat laskenta-ammattilaisten moraalialia. Yksilömoraalia koskeva tiivistelmä esitetään seuraavassa taulussa.

TAULU 27 Haastateltavien laskenta-ammattilaisten moraalin taso

Moraalin taso	Moraalin sääntö
Periaatteiden taso	Oikean ja väärän perusta ovat hyötynäkökohdat ja velvollisuudet. Hyviä ja oikeita käytäntöjä ovat ne, joista on hyötyä sidosryhmille. Laskenta-ammattilaisten velvollisuuksia ovat rehellisyys, avoimuus, tarkkuus, olennaisuus, virheettömyys, moitteettomuus ja vastuuntunto.
Sovinnainen taso	Oikean ja väärän perusta ovat lainsäädäntö ja muut säännökset sekä ammattikunta. Oikein on noudattaa lakeja, säännöksiä ja ammattikunnan ohjeita.
Esisovinnainen taso	Oikean ja väärän perusta ovat rangaistuksen pelko ja oma etu. Oikein on se, mistä ei seuraa rangaistusta tai korvausvastuuta.

Kohlbergin teoria on hierarkkinen. Esisovinnaisella tasolla oleva henkilö voi jäädä tälle tasolle, mutta hän voi myös nousta seuraaville tasoille. Periaatteiden tasolla oleva henkilö on siis kulkenut ja noussut läpi alempien tasojen. Hän ottaa huomioon rangaistuksen mahdollisuuden niin kuin hän ottaisi sen huomioon esisovinnaisella moraalintasolla. Hän myös noudattaa ammattikunnan ohjeita ja lainsäädäntöä niin kuin hän tekisi sovinnaisella tasolla. Lisäksi hänellä on kolmannelle tasolle kuuluvia moraaliperiaatteita.

Kohlbergin teoria on saanut osakseen runsaasti kritiikkiä. Airaksinen (1987) arvostelee Kohlbergin esitystä siitä, että Kohlberg näkee moraalilla olevan tietyn huipputaso. Airaksisen mielestä moraalintuottoa ei ole. Gilliganin (1982, lähde Lovell, 1995 ja Helkama, 2001) mukaan Kohlbergin teoria suosii miehiä, ja teoria perustuu miesten tapaan nähdä moraaliongelmien oikeuksien näkökulmasta. Gilligan pitää parempana feminiinistä, huolenpidon etiikkaan perustuvaa (care ethics) lähestymistapaa. Myös Kohlberg itse teki jatkokutkimuksia ja pyrki uudistamaan ja parantamaan teoriaansa. Hänen työnsä jäi kuitenkin kesken (Helkama, 2001).

Kohlbergin teorian käyttöä tässä tutkimuksessa voidaan arvostella. Laskentatoimen alalla moraaliset kysymykset eivät ole elämän ja kuoleman kysymyksiä, kuten Kohlbergin käyttämät kysymykset. Laskentatoimen alalla ei synny tilanteita, joissa olisi kysymys ihmishengistä tai jotka olisivat ratkaisevia ihmisten elämän kaikkein tärkeimpien asioiden kannalta. Kohlberg kehitti teorian kuvailemalla moraalisiin liittyviä tilanteita, ja haastateltava arvioi, miten tilanteessa tulisi toimia. Tämän tutkimuksen haastattelut olivat vapaamuotoisia keskusteluja, eikä niissä käyty läpi kaikkia tilanteita, joissa moraalikysymyksiä voisi esiintyä. Tällaisten sopivasti valittujen tilanteiden selvittely olisi voinut antaa enemmän aineistoa tulkintaa varten. Myös huolenpidon etiikka sivuutettiin tutkimuksessa.

Kohlbergin teorian käyttäminen antoi kuitenkin lisävalaistusta laskentatoimen tilanteiden monipuolisuuteen. Käytännön tilanteissa esiintyy yhtä aikaa monenlaisia tekijöitä, jotka on otettava huomioon ja joiden välillä on tehtävä valintaa. Tällaisia tekijöitä ovat esimerkiksi sanktiot, lainsäädäntö, sidosryhmien odotukset sekä oma järki ja moraalit. Yksilön toiminnan, valintojen ja valintojen taustalla olevien tekijöiden ymmärtämiseen Kohlbergin teoria tarjosi käyttökelpoisen työvälineen. Kohlbergin teorian pohjalta laadittu, haastatteluihin perustuva yksilömoraalia koskeva tulkinta tiivistetään seuraavalla tavalla:

Laskenta-ammattilaisen yksilömoraalin taso voi olla esisovinnainen, sovinnainen tai periaatteiden taso.

Esisovinnaisella tasolla noudatetaan laskentatoimen hyviä tapoja lakeihin sisältyvien sanktioiden vuoksi. Sovinnaisella tasolla noudatetaan hyviä tapoja siksi, että ne ovat yhteisesti sovittuja tai lakeihin perustuvia sääntöjä.

Periaatteiden tasolla hyviä tapoja noudatetaan siksi, että näin tuotetaan hyötyä koko yhteiskunnalle. Laskenta-ammattilaisten velvollisuuksia periaatteiden tasolla ovat rehellisyys, avoimuus, tarkkuus, olennaisuus, moitteettomuus, virheettö-

myys ja vastuu. Eri tilanteissa oikein on valita siihen tilanteeseen sopiva periaate, mikä edellyttää järkevyyttä.

Moraalin kaikilla tasoilla lainsäädännön merkitys on suuri. Laki muodostaa moraalin perustan, mutta yksilömoraali ratkaisee, miten lakeihin suhtaudutaan ja miksi lakeja noudatetaan.

5.5 Kokoava tulkinta

5.5.1 Laskenta-ammattilaisten moraalikäsitteitä

”Mitään täydellisen hyvää ei löydykään, se on hyvin tällaisen monen eri asian yhdistelmä.” (Jenni, tilitoimiston johtaja)

Suomessa verotus perustuu kirjanpidolle. Lainsäädäntö sitoo omistajan hyödyn verottajan hyötyyn ja sidosryhmien hyötyyn. Jos yritys tuottaa voittoa omistajille, se joutuu maksamaan veroja, mistä hyötyvät yhteiskunta ja muut sidosryhmät. Haastateltavien mukaan laskentainformaation tuottamisen yhteydessä ei painotetakaan omistajan etua enempää kuin muidenkaan sidosryhmien etua. Omistajien, yhteiskunnan ja muiden sidosryhmien edun mukaista haastateltavien mukaan on tehdä kirjanpito, tilinpäätös ja verosuunnittelu oikein ja lakien mukaisesti. Tämän ymmärretään koituvan kaikkien sidosryhmien, myös omistajien, parhaaksi.

Laskentatoimen lainsäädännön oikeudenmukaisuudessa on haastateltavien mukaan puutteita. Kirjanpitolainsäädännön tasavertaisuus ei toteudu, koska kansainvälisille sopimuksille perustuva lainsäädäntö tuottaa hyötyjä toisille yrityksille, mutta toisille taas kirjanpidon tekeminen saman lainsäädännön mukaan on tarpeettoman raskasta. Verolainsäädännön oikeusvarmuutta vaarantaa se, että lainsäädäntö ei ole yksikäsitteistä, vaan perustuu tulkinnoille. Tulkinnot koetaan toisinaan mielivaltaisiksi. Verolainsäädännön tasapuolisuus ei haastateltavien käsityksen mukaan myöskään toteudu, sillä verorasitus ei heidän mukaansa jakaannu tasapuolisesti.

Haastateltavien laskenta-ammattilaisten joukossa ei yksikään kyseenalaistanut sitä, pitääkö lakeja noudattaa. Haastateltavat laskenta-ammattilaiset hyväksyvät lain säännökset ja säännösten takana olevan koko yhteiskunnan hyödyn tavoittelun. Sen sijaan harmaan talouden yrityksissä kierretään lain säännöksiä. Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaan perustuen näyttääkin siltä, että lakeja noudattavat yritykset ovat laskentatoimen pelikentällä huomattavasti asemassa kuin yritykset, joissa lakeja ei noudateta.

Laskenta-ammattilaiset sijoittuvat kaikille kolmelle Kohlbergin esittämille moraalintasolle. Esisovinnaisella tasolla hyviä käytäntöjä ovat ne, joista ei seuraa rangaistusta. Sovinnaisella tasolla hyviä käytäntöjä ovat ne, jotka ammattikunta tai lainsäädäntö määrittelevät. Periaatteiden tasolla hyviä käytäntöjä ovat ne, jotka tuottavat hyötyä omistajalle, sidosryhmille ja koko yhteiskunnalle. Pe-

riatteiden tasolla laskenta-ammattilaisen periaatteita ovat rehellisyys ja avoimuus, tarkkuus ja olennaisuus, moitteettomuus ja virheettömyys sekä vastuuntunto ja järkevyyt.

5.5.2 Laskentatoimen moraalien rakentajat

”Että jos johonkin asiaan on päässyt sellaisen aika monimutkaisen selvitys- ja päättelyketjun kautta...” (Leena, tilitoimiston johtaja)

Tutkimuksen osa-alueilla tarkasteltiin kirjanpitolainsäädännön, verolainsäädännön ja tilintarkastuslainsäädännön kehittymistä ja yhteiskunnallista taustaa. Historiallisen ja yhteiskunnallisen kehityksen nähtiin muodostavan lainsäädännön perustan. Lainsäädännön juuret ovat yhteiskunnallisessa ja historiallisessa kehityksessä, ja lainsäädäntö heijastelee oman aikansa arvoja.

Haastateltavien laskenta-ammattilaisten ammattikäytäntö perustuu lainsäädäntöön ja siihen liittyviin viranomaisohjeisiin. Lainsäädäntö on lähtötaso, jonka päälle tavat ja käytännöt rakennetaan. Vaikka lait koetaan osin epäoikeudenmukaisiksi, on lakien merkitys alan moraalien kannalta huomattavan suuri. Yksilömoraalien alimmalla tasolla lakeihin sisältyvät rangaistussäännökset muodostavat moraalien perustan. Myös muilla yksilömoraalien tasoilla tavat ja moraalit rakentuvat lakien ja määräysten varaan.

Lain säädösten tulkitsijoita on useita. Tällaisia ovat yrityksen ulkopuoliset asiantuntijat. Ulkopuolisia asiantuntijoita ovat yksittäiset veroviranomaiset, tilintarkastajat ja kollegat, joilta laskenta-ammattilaiset pyytävät ohjeita ja neuvoja. Lain säädösten tulkitsijoita ovat myös alalla toimivat kirjanpidon ja tilintarkastusalan järjestöt. Tärkeimmät alan järjestöt ovat Kirjanpito toimistojen liitto, HTM- ja KHT-yhdistys. Ne selittävät lain säädöksiä, luovat yhtenäisiä käytäntöjä alalle, neuvovat ja kouluttavat laskenta-ammattilaisia. Ammattikunta luo laskenta-ammattilaisten mukaan alan yhteistä näkemystä siitä, mitkä tavat ovat hyviä ja oikeita.

Laskenta-alan normiston tulkitsija on myös yrityskulttuuri, joka sisältää yrityksen omia käytäntöjä ja ohjeita. Yrityskulttuuri on laaja kokonaisuus, johon kuuluu yrityksessä vallalla olevia näkemyksiä, tapoja ja käytäntöjä. Konsernin kaikilla yrityksillä on yhteiset laskentasäännöt, tilitoimistoissa ja tilintarkastusyhteisöissä käytetään sisäisiä ohjeita ja käytäntöjä. Yrityskulttuurin merkitys laskenta-alalla on huomattava, sillä yrityskulttuuri määrittelee, mitä pidetään hyvänä ja hyväksyttävänä laskenta-ammattilaisen lähimmässä ympäristössä. Yksilömoraalien toisella tasolla lainsäädäntö, ammattikunta ja yrityskulttuuri muodostavat moraalien perustan.

Hyvä kirjanpito tapa, hyväksyttävä verosuunnittelu ja hyvä tilintarkastustapa ovat laskenta-ammattilaisten omia henkilökohtaisia tapoja toimia. Ne perustuvat yhteiselle lainsäädännölle, ammattikunnan ohjeille ja yrityskohtaisille käytännöille. Laskenta-ammattilaiset hankkivat, yhdistelevät ja arvioivat tietoa ja valitsevat vaihtoehtojen joukosta kuhunkin tilanteeseen sopivan ja oikean ratkaisun. Hyvän kirjanpitotavan, verosuunnittelun ja hyvän tilintarkastustavan toteuttaminen ei ole ainoastaan asioiden hallintaa ja taitamista, vaan

siihen sisältyy subjektiivista harkintaa ja arvioimista, jota laskentatoimen vaihtelevat tilanteet edellyttävät.

Laskenta-ammattilaiset tekevät työtään monenlaisten sääntöjen, odotusten ja vaatimusten keskellä. Käytännössä vaaditaan koulutuksen ja kokemuksen tuomaa ammattitaitoa, mutta myös moraalin periaatteita. Haastateltavien moraalin periaatteita ovat rehellisyys, avoimuus, moitteettomuus, virheettömyys, vastuuntunto ja järkevyyt. Haastattelujen perusteella tehdyn tulkin mukaan laskentatoimen käytännöt ja moraalit rakentuvat tekijöistä, jotka esitetään seuraavassa taulussa.

TAULU 28 Laskentatoimen moraalin rakentajat

Laskenta-ammattilainen	Koulutus Kokemus Periaatteet rehellisyys, avoimuus, tarkkuus, olennaisuus, virheettömyys, moitteettomuus, vastuu ja järkevyyt
Lainsäädännön tulkitsijat	Yrityksessä noudatettavat ohjeet ja käytännöt Laskenta-alan ammattijärjestöt, ammattikunta, veroviranomaiset ja tilintarkastajat
Lainsäädäntö	Lainsäädäntö ja viranomaisohjeet
Lainsäädännön perusta	Historiallinen ja yhteiskunnallinen kehitys

Laskentatoimen moraalin rakentajia ovat lainsäädäntö ja siihen sisältyvät sanktiot, laskenta-alan ammattijärjestöt ja ammattikunta, veroviranomaiset, tilintarkastajat, yrityskulttuuri ja laskenta-ammattilainen. Tutkimuksen viimeinen tulkinta tiivistetään seuraavalla tavalla:

Laskenta-alan moraalin rakentajia ovat lainsäädäntö ja viranomaismääräykset, laskenta-alan ammattijärjestöt, ammattikunta, veroviranomaiset ja tilintarkastajat sekä yrityksessä noudatettavat ohjeet ja käytännöt.

Moraalin toteuttaja on laskenta-ammattilainen, jonka ammattiosaamiseen sisältyy koulutuksen ja kokemuksen ohella moraalin periaatteet rehellisyys, avoimuus, tarkkuus, olennaisuus, virheettömyys, moitteettomuus, vastuu ja järkevyyt.

Moraalin rakentamiseen osallistuu useita tasoja ja tekijöitä. Lainsäädäntö ja lainsäädännön tulkitsijat ovat kaikille laskenta-ammattilaisille samat, mutta laskentatoimen hyvään tapaan sisältyvät periaatteet kuvaavat henkilökohtaista moraalit. Esitetty tulkinta perustuu tutkimuksen haastatteluaineistolle. Kuinka yleisesti se on voimassa koko laskenta-alalla, jää tässä tutkimuksessa avoimeksi.

5.5.3 Tulosten vertailua aikaisempiin tutkimuksiin

Suomalaista vertailukelpoista tutkimusta laskentatoimen moraalikysymyksistä ei ole. Kansainvälistä tutkimusta alalta on tehty jonkin verran, ja seuraavaksi

esitetään joitain vertailuja tämän tutkimuksen ja kansainvälisten tutkimusten tulosten välillä. Stainer, Stainer ja Segal (1997) ovat koonneet verotuksen etiikkaan liittyviä tutkimustuloksia, joilla on sekä yhtäläisyyksiä että eroavaisuuksia tämän tutkimuksen tulosten kanssa.

Tässä tutkimuksessa esitettyjen tulosten kanssa yhtäpitäviä ovat seuraavat tulokset; verosuunnittelijoilla tulee olla työssään korkea etiikka, ammattitaitoa ja osaamista (Lynch 1995); verosuunnittelun ja veronkierron välinen raja ei ole täysin selkeä vaan muodostaa harmaan alueen (James, Nobes, 1996); verosuunnittelijat ovat kuin nuorallakävelijöitä, jotka tasapainottavat työnantajansa tai asiakkaansa toiveita ja verovirkailijoiden vaatimuksia sekä samalla noudattavat omaa ammattikoodiansa (Dox, 1992).

Tämän tutkimuksen verosuunnittelua koskevassa osassa todettiin, että verojen minimoiminen on yleisesti hyväksyttävää, mikäli se tapahtuu lakeja noudattaen. Toteamus ei ole vastakkainen sille aiemmin esitetyle näkemykselle, että veronmaksun minimoiminen ei ole ristiriidassa ammattietiikan kanssa. (Hansen, Crosser, Laufer, 1992). Tuloksissa on vivahde-ero siten, että tämän tutkimuksen mukaan verosuunnittelijan odotetaan toimivan nimenomaan työnantajansa tai toimeksiantajansa edun mukaisesti.

Samoin kuin Suomessa, myös esimerkiksi Italiassa yksi verosuunnittelua ohjaava normi on utilitarismi. Tämän tutkimuksen mukaan Suomessa laskenta-ammattilaisten noudattama utilitarismi on sääntöutilitarismia, kun taas Italiassa noudatetaan tekoutilitarismia. Italiassa käytäntönä on ilmoittaa verotettava tulo mahdollisimman alhaisena. Kansainvälinen yritys, joka ilmoitti tulonsa rehellisesti ja oikein, joutuikin väärin kohdeksi, kun sen oletettiin toimivan kansallisella tavalla, eikä sen ilmoitusta pidetty uskottavana (Sorell, Hendry, 1994).

Laskentakäytännöt Suomessa, Italiassa ja myös muualla ovat monin yhteyksin sidoksissa laajempiin taloudellisiin ja sosiaalisiin käytäntöihin. Organisaatio ja sen säännöt ovat eräs tällainen tekijä, joka osaltaan muokkaa laskentakäytäntöjä (Lovell, 1995). Organisaation ja yrityskohtaisten käytäntöjen ohella tämän tutkimuksen mukaan laskentakäytäntöjen takana ovat myös ammattikunnan säännöt ja lainsäädäntö. Suomessa ammattikunnan merkitys käytäntöjen muokkaajana näyttää haastattelujen valossa olevan huomattavan suuri siitä huolimatta, että yhteisiä koko laskenta-alaa koskevia kirjoitettuja eettisiä ohjeita ei ole olemassa. Haastateltavilla laskenta-ammattilaisilla on tästä huolimatta varsin samankaltainen käsitys siitä, millaiset tavat ja käytännöt ovat hyviä ja oikeita.

Laskentatoimi, yhteiskunta ja näiden väliset yhteydet ovat olleet tutkimuksen kohteena jo pitkään. Laskentatoimella on yhteiskunnallista merkitystä, ja useissa kirjoituksissa on laskentatoimelta odotettu aktiivisempaa roolia yhteiskunnallisen vastuunsa kantajana. Laskentatoimen eettisiä perusteita on epäilty (Sikka, Willmott, Puxty, 1995; Virtanen, 1995). Tässäkin tutkimuksessa todettiin, että laskentatoimen mahdollisuudet tuottaa muuta kuin taloudellista informaatiota ja hyötyä, ovat hyvin vähäiset. Laskentatoimi on kehitetty ja kehittynyt taloudellisen, pääasiassa rahamääräisen tiedon käsittelijäksi, eikä sen piiriin juuri muuta voi kuulua. Laskentainformaation tuottama hyöty on pää-

osin taloudellista luonteeltaan ja laskentatoimen vaikutus varsin suppeaa rajoittuen yrityksen lähimpiin sidosryhmiin.

6 YHTEENVETO JA ARVIOINTIA

6.1 Tulosten yhteenveto

6.1.1 Käytetty viitekehys

Tutkimuksessa käytettiin rajattua, vaikkakin suhteellisen laajaa etiikan viitekehystä. Tämä nähtiin välttämättömäksi aiheen ja aineiston laajuuden vuoksi. Löyhempi viitekehys olisi ollut hankalasti hallittavissa läpi koko tutkimuksen, vaikka se olisikin mahdollisesti voinut antaa rikkaampia vivahteita tutkimustuloksiin. Viitekehysten tarkoituksena oli liittää etiikan työkalut laskentatoimen ilmiöiden tarkasteluun ja toimia lähtökohtana tulkinnan tekemiselle. Tulkinta haluttiin rajata viitekehystä käyttäen niin, että se kuvaisi laskentatoimen kysymyksiä laskentatoimen omilla vakiintuneilla termeillä.

Muita mahdollisia käsittelytapoja moraalien tarkasteluun olisi ollut runsaasti. Etiikan teorioista käyttökelpoisia olisivat olleet Aristoteleen hyve-etiikka ja Kantin velvollisuusetiikka. Viitekehyksessä käytetty Rawlsin oikeudenmukaisuusetiikka sisältää piirteitä molemmista. Aristoteleen hyve-etiikkaan perustuu Rawlsin käsitys siitä, että yhteiskunnan tärkein hyve on oikeudenmukaisuus. Kantin etiikkaan perustuu Rawlsin teoriaan sisältyvä kansalaisille kuuluva velvollisuus noudattaa yhteiskunnan sääntöjä¹⁰¹.

Uusi mahdollinen lähestymistapa laskentatoimen moraalisiin kysymyksiin olisi huolenpidon etiikka (care ethics), joka edustaa feminiinistä ajattelutapaa etiikan alalla. Huolenpidon etiikassa toimintaa ohjaavana normina on huolenpito ja välittäminen ja toisten tarpeista huolehtiminen (Lämsä, 2001; Kujala, 2001). Laskenta-ammattilaiset kertoivat tilanteista, joissa ilmeni empaattinen ja huolenpidollinen ote. Laskentatoimen yhteydessä huolenpito ei kuitenkaan ole erityisen näkyvä piirre, vaan hyödyn merkitys nähdään suurempana.

---

101 Voidaan olla myös sitä mieltä, että Kantin velvollisuuksien taustalla ovat Aristoteleen hyveet. Moraalifilosofian teorioilla on paljon yhteisiä piirteitä.

Mahdollista olisi ollut jättää etiikan viitekehys kokonaan pois tutkimuksesta. Tutkimuksen osa-alueita, hyvää kirjanpitolapaa, verosuunnittelua ja hyvää tilintarkastustapaa, olisi voitu tutkia ilman etiikan viitekehystä. Tällöin tutkimuksen tulokset olisivat rajoittuneet osa-alueilla esitettyihin tuloksiin. Etiikka kuitenkin kuljetettiin läpi koko työn, ja sen tarkoituksena oli tuoda tutkimukseen lisää rikkautta ja laskenta-ajatteluun uudenlainen näkökulma. Tavoitteena oli samalla laajentaa ymmärrystä laskentatoimeen liittyvistä kysymyksistä ja laskentatoimen merkityksestä. Haastatteluihin perustuvat tulkinnat viittaavat siihen, että tämä tarkoitus myös toteutui.

6.1.2 Tutkimuksen osa-alueiden tulokset

Kirjanpitoa koskevan tutkimuksen osan lähtökohta oli kirjanpitolain säännös, jonka mukaan kirjanpitovelvollisen tulee noudattaa hyvää kirjanpitolapaa. Tutkimuksen tavoitteena oli ymmärtää ja tulkita laskenta-ammattilaisten käsityksiä hyvästä kirjanpitolavasta. Tuloksena esitettiin käytännön hyvän kirjanpitotavan lähteet ja periaatteet sekä hyvää kirjanpitolapaa koskeva tulkinta. Hyvän kirjanpitotavan lähteitä haastateltavien mukaan ovat lainsäädäntö ja menotuloteoria, tulkitsijoita ulkopuoliset asiantuntijat, ammattikunta ja yrityskulttuuri sekä toteuttaja laskenta-ammattilainen. Laskenta-ammattilainen kerää, arvioi ja valitsee tietoa periaatteinaan rehellisyys, avoimuus, tarkkuus, olennaisuus ja järkevyyt.

Verosuunnittelua koskevan tutkimuksen osan lähtökohta oli verotusmenettelylain veronkiertopykälä. Tavoitteena oli tulkita laskenta-ammattilaisten käsityksiä hyväksyttävästä verosuunnittelusta. Verosuunnittelua koskevat tulokset tiivistettiin verosuunnittelijan ja veronkiertäjän profilointiin. Tuloksena kuvattiin kolme verosuunnittelun tyyliä, jotka olivat verovarmistaja, verotaituri ja verovälttelijä. Verosuunnittelun ja veronkierron välimaastoon sijoittuvana tyylinä esitettiin veroseikkailija. Veronkierron tyyliä kuvattiin kolme: langennut veroseikkailija, veronkiertäjärikollinen ja herrasmiesveronkiertäjä.

Esitetyn tulkinnan mukaan hyväksyttävän verosuunnittelun periaatteena on oikein tekeminen, mikä merkitsee samanaikaista lain noudattamista ja yrityksen edun ajamista. Verosuunnittelussa pyritään selvittämään, ennakoimaan ja varmistamaan toimenpiteiden veroseuraamukset sekä vaikuttamaan verojen määrään ja ajoitukseen lain sallimissa rajoissa. Verosuunnittelun keskeinen toimija ja toteuttaja on verosuunnittelija, jonka periaatteena on tehdä työ ammattitaitoisesti, virheettömästi ja moitteettomasti.

Tilintarkastusta koskevan tutkimuksen osan lähtökohta oli tilintarkastuslain säännös, jonka mukaan tilintarkastajan tulee noudattaa hyvää tilintarkastustapaa. Tavoitteena oli ymmärtää ja tulkita ammattitilintarkastajien käsityksiä hyvästä tilintarkastustavasta. Tutkimustuloksina esitettiin uusia ammattitilintarkastajien työn piirteitä. Tilintarkastustyötä kuvaavina piirteinä esitettiin luottamus, uskottavuus ja vastuu. Luottamus luonnehtii tilintarkastajan suhdetta tarkastettavaan kohteeseen, uskottavuus luonnehtii suhdetta ulkoisiin sidosryhmiin ja vastuu tilintarkastajan suhdetta omaan työhönsä. Tilintarkas-

tukseen kohdistettujen odotusten ja toteutumisen välistä kuilua kuvattiin tilintarkastajan näkökulmasta käyttäen toteuttamiskuilun käsitettä.

6.1.3 Moraalia koskevat tulokset

Moraalia koskevat tulokset liittyvät laskentatoimen ja sen sosiaalisen ympäristön välisiin suhteisiin sekä laskenta-ammattilaisten yksilömoraaliin. Tuloksissa laskentatoimen lainsäädännön suuri merkitys laskenta-alalla sekä lainsäädännössä koetut puutteet nousivat esiin. Haastateltavien mukaan lainsäädäntö ei ole oikeudenmukaista eikä tasa-arvoista. Lainsäädännön ei myöskään koeta turvaavan lakeja noudattavien yritysten etuja riittävästi.

Lainsäädännön merkitys moraalien rakentajana laskenta-alalla on kuitenkin haastattelujen mukaan erittäin suuri. Lakeihin sisältyvät rangaistussäännökset ja viranomaisvalvonta ovat tärkeitä moraalien rakentajia. Rangaistuksen mahdollisuus, tilinpäätösinformaation julkisuus, verotarkastukset ja tilintarkastus rakentavat laskentatoimen moraalista. Moraalia puolestaan murentavat harmaan talouden yritykset ja veronkiertäjät, joihin sanktioilla ei riittävästi voida vaikuttaa. Olennaiseksi osoittautuikin yksilötason moraalista, josta riippuu myös se, miten lainsäädäntöön suhtaudutaan.

Laskenta-ammattilaiset toimivat monien erilaisten säännösten, odotusten ja vaatimusten keskellä, joiden huomioon ottaminen edellyttää korkeaa ammattitaitoa, järkevyyttä ja moraalien periaatteita. Laskenta-ammattilaiset kehittävät työssään itselleen velvollisuusetiikan mukaisia periaatteita, joiden avulla he täydentävät lainsäädännön puutteita ja selviävät laskentatoimen vaihtelevissa ja vaikeissa tilanteissa. Velvollisuusetiikkaan liittyvät käsitteet rehellisyys, avoimuus, tarkkuus, olennaisuus, virheettömyys, moitteettomuus ja vastuu osoittautuivat keskeisiksi haastateltavien omaa moraalista kuvaaviksi periaatteiksi.

6.2 Tulosten arviointia

6.2.1 Noudatettu etiikka ja puhuttu etiikka

Noudatetun etiikan ja puhutun etiikan erottelu liittyy tutkimuksen kulkuun. Puhuttu etiikka kuvaa sitä, miten asiat halutaan esittää. Noudatettu etiikka kuvaa sitä, miten todella toimitaan. Haastateltavat saattavat puhua toisin kuin todellisuudessa toimivat.

Haastateltavat muodostavat koulutus- ja kokemuspohjaltaan melko homogeenisen ryhmän. He ovat vuosien ajan käyneet samoissa koulutustilaisuuksissa, ja samankaltainen työ on muokannut heitä samaan suuntaan. Haastateltavat olivat kuitenkin erilaisia persoonia. Tutkimukseen sisältyvät, aineistosta poimitut suorat lainaukset kertovat myös tästä; eri henkilöiden ilmaisutapa ja puhe ovat erilaisia.

Vaikka puhettavat ja persoonat ovat erilaisia, tietyt termit nousivat aina uudelleen esiin keskusteluissa. Tällaisia termejä olivat kirjanpidon yhteydessä avoin ja rehellinen sekä verotuksen yhteydessä oikein tekeminen ja tilintarkastuksen yhteydessä vastuu. Nämä termit eivät sisälly lainsäädäntöön, eivätkä myöskään muihin ohjeisiin, eikä niitä toisteta koulutustilaisuuksissa. Tutkimuksen ja haastattelujen kuluessa päädyttiin tulkintaan, jonka mukaan kyseiset termit eivät ole vain opittuja, vaan ne kuvaavat haastateltavien laskenta-ammattilaisten sisäistä moraalialia.

Noudatetussa ja puhutussa etiikassa on kysymys myös tutkimuksen validiteetista ja reliabiliteetista. Onko kerätty aineisto asiaan kuuluvaa, ja voiko laskenta-ammattilaisten sanomiseen luottaa? Onko tehty tulkinta oikea? Kuvaako tutkimus sitä, mitä sen tuli kuvata? Näihin kysymyksiin vastaaminen on tulkintatutkimuksen tapauksessa myöskin enemmän tai vähemmän tutkijan tulkintaa. Tulkintatutkimusta tehtäessä tutkijan oma rooli, omat kokemukset, asenteet ja ennako-olettamukset vaikuttavat tutkimuksen kulkuun ja tuloksiin. Tätä ei voida täysin välttää, vaikka tutkija pyrkisikin objektiivisuuteen ja etäännyttämiseen. Haastateltaviin suhtautuminen, tulkintojen nostaminen aineistosta ja raportin kirjoittaminen on varsin henkilökohtainen prosessi.

Tulkinnan oikeellisuutta ja tulosten totuusarvoa punnittiin tutkimuksen kuluessa useassa vaiheessa. Jo haastattelun kuluessa haastattelija esitti omia tulkintojaan, joihin haastateltava toisinaan yhtyi, mutta toisinaan esitti myös vaihtoehtoisen tulkinnan. Seuraavissa haastatteluissa aiemmat tulkinnat testattiin aina uudelleen. Kirjoitettua tekstiä lukivat jotkut haastatelluista sekä myös muut laskenta-alalla toimivat ammattilaiset. Tuloksia esiteltiin seminaareissa ja ammattilaisten koulutustilaisuuksissa. Lukijoiden ja kuulijoiden kommentit olivat samansuuntaisia; tulkinta on oikein ja totta.

Ainoa totuus laskentatoimesta ja moraalista tehty tulkinta ei ole. Sen tarkoituksena on kuitenkin lisätä ymmärrystä laskentatoimeen liittyvistä moraalikysymyksistä. Sitä vastoin tarkoituksena ei ole esittää yleisiä säännönmukaisuuksia eikä myöskään antaa moraalialia koskevia normeja. Tehty tulkinta ei näin ollen ole yleistettävissä koskemaan jokaista laskenta-alalla toimivaa.

6.2.2 Jatkotutkimusmahdollisuuksia

Suomessa puuttuu laskentatoimen alalta selkeä eettinen koodisto, lukuun ottamatta tilintarkastuksen alaa. Haastattelujen mukaan laskentatoimen parissa työskentelevät kohtaavat joka päivä moraalialia liittyviä kysymyksiä, joihin ei vastauksia ole. Kysymykset ovat välillä pienempiä ja välillä suurempia. Ongelmana voi olla arvonlisäveron kirjaaminen tai poistopohjan määrittely, mutta kysymyksessä voi olla yhtä hyvin verotuksen piirissä koettu epäoikeudenmukaisuus tai suhtautuminen naapurissa toimivaan harmaan talouden yritykseen. Moraalikysymykset ovat siis tärkeä ja mielenkiintoinen tutkimuskohde.

Tässä tutkimuksessa laskentatoimen moraalikysymyksiä lähestyttiin laskenta-ammattilaisen näkökulmasta. Muita näkökulmia voisivat olla yritysjohtajan, osakkeenomistajien, viranomaisten tai muiden sidosryhmien näkökulmat. Eräs jatkotutkimusmahdollisuus olisikin tarkastella laskentatoimeen liittyviä

moraalikysymyksiä juuri yrityksen eri sidosryhmien näkökulmasta. Näin voitaisiin laskentatoimintaa ja sen merkitystä tarkastella laajasta perspektiivistä, jossa mukana olisivat useat yrityksen kanssa tekemisissä olevat ryhmät ja henkilöt.

Toinen jatkotutkimusmahdollisuus on tämän tutkimuksen tulosten hyväksikäyttö tutkimuksessa. Nyt tehdyn tutkimuksen pohjalta voitaisiin laatia hypoteeseja, suorittaa kysely laskenta-ammattilaisten parissa ja testata hypoteeseja. Näin voitaisiin laatia laskenta-alalla vallitsevaa moraalista koskevia yleistyksiä ja laatia kuvaus alan moraalista. Tutkimus olisi jatkoa nyt tehdyille tutkimukselle ja perustuisi lähtökohdiltaan tämän tutkimuksen tuloksille.

6.3.3 Loppusanat

Tutkimuksessa tarkasteltiin laskenta-ammattilaisten työtä, sen tuottamia kokemuksia ja kokemuksiin liittyviä merkityksiä. Tutkimuksen tarkoituksena oli pyrkiä ymmärtämään laskenta-ammattilaisten kokemusmaailmaa sekä laatia hyvää kirjanpitoa, hyväksyttävää verosuunnittelua ja hyvää tilintarkastustapaa koskevat tulkinnat. Tehtävänä oli tulkita edelleen laskenta-ammattilaisten kautta myös itse laskentatoimeen liittyviä moraalikysymyksiä. Tutkimuksen näkökulmaksi valittiin laskenta-ammattilaisen toimijan näkökulma, ja tutkimuksessa pyrittiin lähestymään ja ymmärtämään laskentatoimeen sisältyviä ilmiöitä hänen kauttaan. Tutkimuksen tutkimusote oli fenomenologinen, ymmärrykseen pyrkivä. Tuloksina laadittiin haastateltavien hyvää kirjanpitoa, hyväksyttävää verosuunnittelua ja hyvää tilintarkastustapaa koskevat tulkinnat sekä haastateltavien moraalista koskeva tulkinta.

Lopuksi on syytä pohtia, mikä on tämän tutkimuksen arvo laskentatoimen tutkimusten joukossa. Fenomenologista, ymmärrykseen perustuvaa tutkimusotetta laskentatoimen tutkimuksessa ovat käyttäneet ja edistäneet mm. Pekka Pihlanto (1996, 1998a, 1998b, 2000) ja Ari Manninen (1992, 1993, 1994). Fenomenologinen tutkimusote onkin vakiintunut ja usein käytetty laskentatoimen tutkimuksessa, joten tutkimusotetta ei voida pitää erityisen huomattavana tutkimuksen arvona.

Myös laskentatoimen ja etiikan suhdetta on aikaisemmin tutkittu. Laskentatoimea ja etiikkaa on tutkinut Pekka Pylkkänen (1995) käsitteellisellä tasolla. Myös tässä tutkimuksessa muodostettiin käsitteellinen etiikan viitekehys, jota käytettiin empiirisen haastatteluaineiston tulkinnan apuna. Laskentatoimen ja moraalien yhteyttä tarkasteltiin tutkimuksessa sekä teorian että käytännön tasolla. Tämä tutkimus ei kuitenkaan liittännyt moraalista ensimmäisen kerran laskentatoimeen, joten tätäkään ei voida pitää tutkimuksen huomattavimpana arvona.

Tämän tutkimuksen ehkä huomattavin arvo on siinä, että tutkimuksessa laskenta-alalla noudatettavia käytäntöjä ja periaatteita on nyt tehty näkyviksi. Kirjanpitoa koskevat tulokset täydentävät hyvän kirjanpitoa käsitteitä. Verosuunnittelua koskevat tulokset edustavat uutta tapaa käsitellä verotukseen liittyviä asioita, ja ne ohjaavat ymmärtämään, mistä verotuksessa on kysymys ja miksi veroja kierretään. Tilintarkastusta koskevat tulokset luovat aikaisempaa monipuolisemman kuvan hyvästä tilintarkastustavasta. Se hiljainen tieto, joka

laskenta-ammattilaisilla on omasta työstään ja kokemuksistaan, on kirjoitettu paperille verbaaliseen muotoon aiempaa laajemmin.

Tutkimuksen toinen arvo laskentatoimen tutkimusten joukossa liittyy siihen, että tutkimuksessa moraalien ja etiikan kysymykset on kytketty laskentatoimen käytäntöön. Laskentatoimen lainsäädännössä annettuja, moraaliallisesti ilmaisevia käsitteitä, hyvää kirjanpitoa, veronkiertopykälää ja hyvää tilintarkastustapaa, on tarkasteltu ja tulkittu käytännön ympäristöissä ja laskenta-ammattilaisten työssä. Tutkimus osoittaa, että moraaliallisia kuvaavat käsitteet saavat todellisen sisältönsä ja merkityksensä laskenta-ammattilaisten työn kautta.

LÄHTEET

Kirjat, artikkelit, monistetyyppiset julkaisut ja internet-julkaisut

- Aalto, E. 1996. KHO:n päätökset taseyhtiön myyjän tuloverotuksesta. *Verotus* 3, 299-317.
- Airaksinen, T. (toim.). 1991. Ammattien ja ansaitsemisen etiikka. Helsinki. Yliopistopaino.
- Airaksinen, T. 1987. Moraalifilosofia. Juva. WSOY.
- Almqvist, S. 2000. Väärinkäytökset ja virheet –suositus. Uusia ulottuvuuksia tilintarkastajan työlle. *Tilintarkastus-Revision* 5, 7-11.
- Andersson, E. 1998. Verovelvollisen oikeusturvan parantamiseen tähtäävät lainmuutokset. *Verotus* 5, 428-436.
- Ansari, S., Euske, K. 1987. Rational, Rationalizing, and Reifying Uses of Accounting Data in Organizations. *Accounting, Organizations and Society* 6, 549-570.
- Alvesalo, A. 1998. Kirjoituksia talousrikollisuudesta I. Poliisiammattikorkeakoulun tiedotteita 1.
- Arbner, I., Bjerke, B. 1977. *Företagsekonomisk metodlära*. Lund Studentlitteratur.
- Ballas, A., Tsoukas, H. 1998. Consequences of Distrust: The Vicious Circle of Tax Evasion in Greece. Annual congress of the European Accounting Association. Antwerp, Belgium, April 6-8. Abstract.
- Bourdieu, P. 1998. Järjen käytännöllisyys: toiminnan teorian lähtökohtia. Suomentaja Siimes, M. Vastapaino. Tampere.
- Burrell, G., Morgan, G. 1979. *Sociological Paradigms and Organisational Analysis*. Elements of the Sociology of Corporate Life. London.
- Carroll, A. B., Näsi, J. 1997. Understanding Stakeholder Thinking: Themes from a Finnish Conference. *Business Ethics. A European Review* 1 (6), 46-51.
- Colby, A., Kohlberg, L. 1987. *The Measurement of Moral Judgment I-II*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Cowton, J. C. 1999. Accounting and financial ethics: from margin to mainstream? *Business Ethics. A European Review* 2 (8), 99-107.
- Dox, J.B. 1992. Ethical Issues in the Practice of Tax, in *Ethical Issues in the Practice of Accounting*, edited by W.S.Albrecht, Cincinnati, OH, South-Western Publishing, 71-77.
- Englund, T. 1992. Välittömän verotuksen harmonisointi EY:ssä. *Verotus* 2, 154-155.
- Forss, M. 2000. Uudet tilintarkastussuositukset yhdenmukaistavat tilintarkastuksen. *Tilintarkastus-Revision* 4, 7- 12.
- Genos. Suomen Sukututkimusseuran aikakauskirja. Suomen ratsastalo- ja rustohollilaitoksen kehityspiirteitä. www.genealogia.fi.
- Gustafsson, C. 1988. *Om företag, moral och handling*. Lund Studentlitteratur.
- Haavio, M. 1967. *Suomalainen mytologia*. WSOY.

- Hakman M. 1993. Sata konkurssia. Verotarkastuksiin ja asiantuntijahaastatteluihin perustuva tutkimus konkurssisiin liittyvistä rikoksista. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 121.
- Hallberg, P. 1998. Oikeus ja verotus. Verotus 2, 120-125.
- Hallberg, P. 1999. Virkamiesetiikka. Liiketaloudellinen aikakauskirja 2, 30-135.
- Hallitus käynnisti pohjatyön suurelle verouudistukselle. 2001. Helsingin Sanomat 11.7.2001.
- Hansen, D. R., Crosser, R. L, Laufer, D. 1992. Moral Ethics v. Tax Ethics – The case of Transfer Pricing Among Multinational Corporations. Journal of Business Ethics. 11, 679-686.
- Harva, U. 1978. Hyvä ja paha. Praktisen etiikan ongelmia. Keuruu.
- Heikkonen, J. 1995. Moraali ja etiikka käytännössä, käsikirja. Juva. Tietosanoma Oy.
- Heikkonen, J., Kupiainen, P. 1999. Porvoo, Helsinki, Juva. Valvontatoimi ja tilintarkastus. WSOY.
- Helkama, K. 2001. Lawrence Kohlberg. Moraaliajattelun kehityksen vaiheet. Teoksessa V. Hänninen, J. Partanen, O-H. Ylijoki (toim.) Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä. Tampere. Vastapaino.
- Hendriksen, E. S., van Breda, M. 1992. Accounting Theory. Chigaco. Irwin.
- Hines, R. D. 1988. Financial Accounting: In Communicating Reality, We construct Reality. Accounting Organizations and Society 3, 251-261.
- Hirsjärvi, S., Hurme, H. 1982. Teemahaastattelu. Helsinki. Gaudeamus.
- Hirsjärvi, S., Remes, P., Sajavaara, P. 1997. Tutki ja kirjoita. Helsinki. Kirjayhtymä Oy.
- Hobbes, T. 1973. Leviathan. Dent. London. (Alun perin ilmestynyt 1651)
- Hoebel, E. A. 1961. Primitiivinen kulttuuri. WSOY.
- Horsmanheimo, P. 2001. Miten tilintarkastajien ammattietiikan valvonta toimii Suomessa. Tilintarkastus-Revision 1, 37-40.
- Huippuluokan tilintarkastajat miljoonakorvauksiin. Helsingin Sanomat 9.4.2001.
- Hume, D. 1994. Political Essays. Cambridge. University Press. Cambridge.
- Huuhka, E. 1999. Maaverojen lakkauttaminen. Teoksessa J. T. Lappalainen (toim.) Verotushistoriaa. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 51.
- Hyvä tilinpäätöstapa. Kirjanpitotoimistojen Liiton julkaisu.
- Hämäläinen, J. 1987. Laadullinen sosiaalitutkimus käytännössä. Johdatus laadullisen sosiaalitutkimuksen käsityötaitoon. Kuopion yliopiston julkaisuja. Yhteiskuntatieteet. Tilastot ja selvitykset 2.
- IAPS 1005. 1999. The Special Considerations in the Audit of Small Entities. IFAC:in laatima kansainvälinen tilintarkastuskäytäntölausunto. Suomen-tanut HTM-tilintarkastajat ry.
- ICAEW. The Institute of Chartered Accountants in England&Wales.1995. Professional Conduct in Relation to Taxation, Taxation Faculty, Technical Release No. TAX 2795, London.
- Ikkala, O., Andersson, E., Nuorvala, E. 1993. Uusi elinkeinoverolainsäädäntö. Helsinki. Lakimiesliiton kustannus.

- Ikkala, J., Pallonen, J., Haapaniemi, O., Raitasuo, O. 1997. Verosuunnittelun käsikirja. Yrityksen tietokirjat. Helsinki. Kauppakaari Oy.
- Ilmonen, K.(toim.). 1998. Moderniteetti ja moraalit. Saarijärvi. Gaudemus.
- James, S., Nobes, C. 1996. The Economics of Taxation – Principles, Policy and Practice. Hemel Hemstead. Prentice Hall Europe. 100-105.
- Jokinen, A. K., Juhila K., Suoninen E. 1993. Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere. Vastapaino.
- Jokinen, E. 1996. Väsynyt äiti. Äitiyden omaelämäkerrallisia esityksiä. Helsinki. Gaudemus.
- Jones, T. M. 1991. Ethical Decision Making by Individuals in Organizations: An Issue-Contingent Model. *Academy of Management Review* 16 (2), 336-395.
- Järvenoja, M. 1992. Verotuslain 56 §:n nojalla sivuutettuun henkilöyhtiöön liittyviä vero-ongelmia. *Verotus* 2, 145-153.
- Järvinen, R., Prepula, E., Riistama, V., Tuokko, Y. 1998. Uusi kirjanpitolainsäädäntö – kirjanpito ja tilinpäätös. Juva. WSOY.
- Järvinen, R., Prepula, E., Riistama, V., Tuokko, Y. 2000. Kirjanpito ja tilinpäätös – uuden kirjanpitolain mukaan. Porvoo. WSOY.
- Kahn, W. A. 1990. Toward an Agenda for Business Ethics Research. *Academy of Management Review* 15 (2), 311-328.
- Kavka, G. S. 1983. When Two Wrongs make a Right: An Essay on Business Ethics. *Journal of Business Ethics* 2, 61-66.
- Kettunen, P. 1976. Laskentatoimen perusteista. Jyväskylän yliopisto. Taloustieteen laitoksen julkaisuja 28.
- Kettunen, P. 1983. Ensimmäinen suomenkielinen kirjanpidon oppikirja ja sen maailma. Jyväskylän yliopisto. Taloustieteen laitoksen julkaisuja 63.
- Kettunen, P. 1991. Laskentatoimen tehtävät, tavoitteet ja käytäntö. *Tilintarkastus* 1, 7-11.
- Kettunen, P. 1999. Tieto tarvitsee tekijänsä ja tulkkinsa. Mitä tapahtuu laskentatoimessa. *Tilisanomat* 6, 12-17.
- Kilpi, L. 1989. Verosuunnittelun sudenkuopista. *Verotus* 5, 377- 390.
- Kivistö, T. 1999. Keskiajan "alkukantaisuus"? Teoksessa J. T. Lappalainen (toim.) *Verotushistoriaa*. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 51.
- Koehn, D. 1994. *The Ground of Professional Ethics*. London Routledge. London and New York.
- Koskinen, L. 1995. Mikä on oikein. Etiikan käsikirja. Suomentanut Lehtinen T. Juva. WSOY.
- Koskinen, H. E. 1999. Tilinpäätöksen lainmukaisuus ja tilintarkastuskertomus. Saarijärvi. Finnpublishers Oy.
- Kujala, J. 2001. Liiketoiminnan moraalit etsimässä. Suomalaisten teollisuusjohtajien sidosryhmänäkemykset ja moraalinen päätöksenteko. Jyväskylän yliopisto. *Jyväskylä Studies in Business and Economics*, 11.
- Kurunmäki, L. 2000. Power Relations in the Health Care Field: Accounting, Accountants, and Economic Reasoning in the New Public Management Reforms in Finland. Jyväskylän yliopisto. School of Business and Economics.

- Kähkönen, I. 1998. Velallisen epärehellisyysmallintaminen: ongelmina esitutkintaan valikointi ja tunnusmerkistön taloudelliset käsitteet. Vantaa. Keskusrikospoliisi.
- Kärkkäinen, H. 1998. Tilintarkastajien uskottavuus sidosryhmien näkökulmasta. Lapin yliopiston taloustieteellisiä julkaisuja. B.
- Laine, S. 1999. Tilinpäätös 1998 ja 1999. Kirjanpitotoimistojen liiton Vero- ja tilipäivät 18.-19.1.1999.
- Laitinen, A., Virta, E. 1998. Talousrikokset. Teoria ja käytäntö. Poliisiammattikorkeakoulun oppikirjat. Helsinki. Oy Edita Ab.
- Lappalainen, J. T. 1999a. Verot verta joivat - vai joivatko. Teoksessa J. T. Lappalainen (toim.) Verotushistoriaa. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 51.
- Lappalainen, J. T. (toim.). 1999b. Verotushistoriaa. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 51.
- Laurila, J. 1995. Moral Issues in Business - Top Managers' Perceptions of Moral Issues in Stakeholder Relations. Tampereen yliopisto. Yrityksen taloustieteen ja yksityisoikeuden laitos. Sarja A1:41.
- Lehtinen, J. 2001. Tilintarkastuskertomuksen mukauttaminen: miten ja kuinka usein. Tilintarkastus-Revision 1, 29-35.
- Leppiniemi, J. 1992. Mikä on hyvä kirjanpitotapa? Kirjanpidon yleiset periaatteet oikeuskäytännön mukaan. Kirjanpitotoimistojen liitto r.y. Tili- ja veropäivät 13.-14.1.1992.
- Leppiniemi, J. 1997. Onko kirjanpitolainsäädäntöä noudatettava. Verotus 4, 388-394.
- Leppiniemi, J. 1998. Hyvä kirjanpitotapa. Mikä on sallittua, mahdollista, kiellettyä. Porvoo. WSOY.
- Leppiniemi, J. 1999a. Tilinpäätös- ja verosuunnittelu. Porvoo. WSOY.
- Leppiniemi, J. 1999b. Ulkoisen laskentatoimen tulevaisuus. Tilisanomat 6, 18-23.
- Leppiniemi, J., Leppiniemi R. 1999. Hyvä tilinpäätöskäytäntö. Porvoo. WSOY.
- Lith, P. 1997a. Harmaan talouden miljardit. Raportti Suomen piilotalouden laajuudesta ja ilmenemismuodoista. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. VATT-keskustelualoitteita 142.
- Lith, P. 1997b. Harmaa talous päivänvaloon. Tilisanomat 3, 6-11.
- Locke, J. 1993. Political Writings. Penguin. Harmondsworth.
- Lovell, A. 1995. Moral Reasoning and Moral Atmosphere in the Domain of Accounting. Accounting, Auditing & Accountability Journal 8 (3), 60-80.
- Lukka, K. 2001. Kenttätutkimuksen erilaiset lähestymistavat laskentatoimessa. Laskentatoimen tutorial. Tampere 15.-16.03.2001.
- Luoma, P. 2000. Riippumattomuuden kehikko muotoutumassa. Tilintarkastus-Revision 6, 5.
- Lydman, K. Uudet eettiset ohjeet. 2000. Eettisten ohjeiden avulla varmistetaan palvelujen korkea laatu ja yleinen luottamus tilintarkastukseen. Tilintarkastus-Revision 7, 13-15.
- Lynch, T. 1995. Ethics in Taxation Practice in Professional Ethics for Accountants, by Brooks, L. J., Paul, M. N. West Publishing. 304-306.

- Lämsä, A-M. 2001. Organizational Downsizing and the Finnish Manager from an Ethical Perspective. *Jyväskylä Studies in Business and Economics*, 12.
- Manninen, A. 1992. Laskentatoimen todellisuuskulma. Teoreettista kehitystä ja empiiristä koettelua. *Jyväskylän yliopisto. Taloustieteen laitoksen julkaisuja* 84.
- Manninen, A. 1993. Tieto ja tietämisen tunne laskentatoimessa: laskentapäälliköiden kvalitatiivinen haastattelu. *Jyväskylän yliopisto. Taloustieteen laitos. Working Paper n:o* 129
- Manninen, A. 1994. Knowledge in Accounting - an Applied Phenomenological Perspective. University of Jyväskylä. *Jyväskylä Studies in Computer Science, Economics and Statistics* 24.
- Mattila, P. K. 1996. Verotarkastustoiminnassa erotettava jyvät akanoista. *Kemin kauppakamarin Tili- ja veropäivä. Tornio* 17.10.1996:
- Miljoonamätkyjä määrätty yrittäjille väärin perustein. Yritys ehtii konkurssiin ennen oikeuden vapauttavaa päätöstä. *Veroministeri Alho lupaa korjausta kirjajaan verokäytäntöön. Helsingin Sanomat* 12.1.1997.
- Mill, J. S. 1952. On Representative Government. *Great Books of the Western World. Vol 43. Encyclopaedia Britannica Inc. Chigaco. (Alun perin ilmestynyt 1861)*
- Mill, J. S. 2000. Utilitarismi. *Suomentaneet Saastamoinen K., Sajama S. ja Järvenpää M. Helsinki. Gaudeamus.*
- Mintz, S. M. 1992. *Cases in Accounting Ethics and Professionalism. McGraw-Hill.*
- Moore, G. 1999. Tinger Shareholder Theory: What's so Special about Stakeholders? *Business Ethics. A European Review* 8 (2), 117-127.
- Myrsky, M. 1991. *Prejudikaattien merkitys verotuksessa. Helsinki. Lakimiesliiton kustannus.*
- Myrsky, M. 1992. Mihin progressiivinen verotus perustuu. *Verotus* 2, 126-130.
- Myrsky, M. 1994. Poliitiikan ja verotuksen suhteet. *Tilisanomat* 2, 26-31.
- Myrsky, M. 1997. Vero-oikeustutkimuksen vaihtoehtoista ja mahdollisuuksista. *Verotus* 5, 529-534.
- Myrsky, M. 1999. Oikeudenmukaisuudesta verotuksessa. *Verotus* 4, 335-346.
- Mäkinen, L. 2000. Onko kirjanpitolautakunta monopolisoitunut hyvän kirjanpito-tavan. *Tilintarkastus-Revision* 6, 61-63.
- Mäkinen, M. 1994. Tilintarkastuslain taustat ja tavoitteet. *Tilintarkastus-Revision* 2, 99-102.
- Mäkinen, J., Kakkuri-Knuuttila, M-L. 1997. Utilitarismi ja tulevat sukupolvet. *Liiketaloudellinen aikakauskirja* 2, 164-185.
- Määttä, S. 2000. True and fair view – Ajatuksia oikeista ja riittävästä tiedoista ja kuvasta erityisesti Suomessa käydyin keskustelun valossa. *Turun Kauppakorkeakoulun julkaisuja* 2.
- Niskala, M, Näsi, S. 1995. Stakeholder Theory as a Framework for Accountig. Teoksessa *Understanding Stakeholder Thinking. Edited by Näsi, J. Jyväskylä. LSR-julkaisut.*
- Nisonen, J. 1996. Verotuksen ennakkotietomenettely uudistuu. *Tilisanomat* 5, 34-38.

- Näsi, S. 1990. Laskenta-ajattelun kehitys viime vuosisadan puolivälistä nykypäiviin. Suomenkieliseen laskentatoimen kirjallisuuteen perustuva historiantutkimus. Tampereen yliopisto. Yrityksen taloustieteen ja yksityisoi-keuden laitoksen julkaisuja. Sarja A:291.
- Näsi, S., Virtanen, A. 1998. Finland. Teoksessa David, A., Simon, A. Miller European Accounting Guide. San Diego. Harcourt Brace Professional Publisher.
- Näsi, J., Näsi, S., Phillips, N., Zyglidopoulos, S. 1997. The Evolution of Corporate Social Responsiveness. An Exploratory Study of Finnish and Canadian Forestry Companies. *Business & Society* 3 (36), 296-321.
- Ollila, M-R. 1991. Liike-elämän etiikka. Teoksessa T. Airaksinen (toim.) Ammattien ja ansaitsemisen etiikka. Helsinki Yliopistopaino.
- Orrman, E. 1986. Bebyggelsen i Pargas S:t Märten och Vemo socknar i egentliga Finland under senmedeltiden och på 1500-talet. *Societa Historica Finlandiae. Historiallisia tutkimuksia* 131.
- Pasanen, M. 2000. Kirjanpitäjän ammatillinen pätevyys ja sen muotoutumiseen vaikuttavat tekijät. *Tilisanomat* 3, 42-47.
- Pettinen, K. 1998. Olennaisuuden sekä oikean ja riittävän kuvan tulkitseminen kirjanpitorikoksien yhteydessä. Teoksessa A. Alvesalo (toim.) Kirjoituksia talousrikollisuudesta I. Poliisiammattikorkeakoulun tiedotteita 1.
- Pienyritysten rasitus EU-valtioissa. Veronmaksajat. fi/Tutkimukset. 2000.
- Pietarinen, J., Poutanen, S. 1998. Etiikan teorioita. Tampere. Gaudeamus.
- Pihlanto, P. 1996. Tieto laskentainformaation tuottajan ja hyväksikäyttäjän taju-unnan ilmiönä. Turun Kauppar korkeakoulun julkaisuja. Sarja A-8.
- Pihlanto, P. 1998a. Onko laskentatoimi (kirjanpito) vain rahaprosessin kuvaus-ta? *Liiketaloudellinen aikakauskirja* 4, 320-345.
- Pihlanto, P. 1998b. Yritysjohdajan ja controllerin toiminta enneagrammiteorian valossa. Turun kauppar korkeakoulun julkaisuja. Sarja A-8.
- Pihlanto, P. 2000. Institutionaalinen teoria ja yksilötaso. Havainnot Burns- & Scapensin viitekehyksen pohjalta. Turun kauppar korkeakoulun julkaisuja. Sarja Keskustelua ja raportteja 9.
- Pirinen, P. 1996. The 1992 Reform of Finnish Accounting Legislation. University of Jyväskylä. *Jyväskylä Studies in Computer Science, Economics and Statistics* 34.
- Porter, B.A.. 1993. An Empirical Study of the Audit Expectation-Performance Gap. *Accounting and Business Research* 24 (93), 49-68.
- Pylkkänen, P. 1995. Johdon laskentatoimi ja etiikka. Johdon laskentatoimen eeti- tiseen analysointiin tarkoitetun viitekehyksen muodostaminen ja sovelta- minen johdon laskentatoimen eettiseen problematiikkaan. Turun Kauppa- korkeakoulun julkaisuja. Sarja D-8.
- Rahoitustarkastus arvostelee teknoyritysten pörssilistauksia, pörssiin pääsi yh- tiöitä, joiden laskenta petti. *Helsingin Sanomat* 11.4.2001.
- Rawls, J. 1988. Oikeudenmukaisuusteoria. Suomentaja Terho Pursiainen. Juva. WSOY.
- Riistama, V. 1971. Laskentatoimen hyväksikäytöstä. *Liiketaloudellinen aika- kauskirja* II.

- Riistama, V. 1993. Kumpi vaikuttaa voimakkaammin tilinpäätöksessä – yleinen periaate oikeiksi ja riittäväksi tiedoiksi (true and fair view) vai lain kirjain. Tili- ja veropäivät 18-19.1.1993.
- Riistama, V. 1994. Tilintarkastuksen teoria ja käytäntö. Jyväskylä. Weilin+Göös.
- Riistama, V. 1996a. Oikeat ja riittävät tiedot meno-tulo –teorian näkökulmasta. Tilintarkastus 1, 7-10.
- Riistama, V. 1996b. Oikeat ja riittävät tiedot vai oikea ja riittävä kuva - riittäisikö hyvä kirjanpito tapa. Tilisanomat 5, 14-19.
- Riistama, V. 2000. Tilintarkastus: perusteet. Porvoo. WSOY.
- Riistama, V., Jyrkkiö, E. 1974. Operatiivinen laskentatoimi. Weilin+Göös.
- Robin, P. D., Reidenbach, R. E. 1989. Business Ethics. New Jersey. Prentice Hall. Englewood Cliffs.
- Ronkainen, V. 1997. Osakeyhtiön sivuutus, tulojen kohdistus vai yhteentörmäys. Verotus 4, 423-432.
- Russel, B. 1992. Länsimaisen filosofian historia. Englanninkielisestä vuonna 1946 ilmestyneestä alkuteoksesta History of Western Philosophy and its Connection with Political and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present Day suomentanut O. Hollo. Juva. WSOY.
- Rytkönen, P. 1995. Näkymättömästä näkyväksi – selvitys piilotalouden toimialoista. Tilastokeskus. Muistio 5. Helsinki.
- Räikkä, J. 1998. Moraalin kanssa. Esseitä hyvästä yhteiskunnasta. Kuopio Kustannusosakeyhtiö Puijo.
- Saarikivi, M-L. 1999a. Tilintarkastajan riippumattomuus. Helsingin kauppakorkeakoulu. A-155.
- Saarikivi, M-L. 1999b. Saarikivi Maj-Lis. Tilintarkastajasta ei saa tehdä talousrikosten ilmiantajaa. Tilisanomat 3, 48-52.
- Saarikivi, M-L. 2000a. Osakeyhtiön tilintarkastajan riippumattomuus. Werner Söderström lakitieto Oy. Helsinki.
- Saarikivi, M-L. 2000b. Tilintarkastajan raportointivelvollisuudesta viranomaisille erityisesti harmaan talouden torjunnan keinona. Verotus 3, 252-258.
- Saario, M. 1968. Kirjanpidon meno-tuloteoria. Helsinki. Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Sajama, S. 1998. Verotuksen oikeudenmukaisuudesta - aatehistoriallinen tarkastelu. Teoksessa K. Ilmonen (toim.) Moderniteetti ja moraalit. Saarijärvi. Gaudemus.
- Salminen, M. 1998. Velallisen rikos. Werner Söderström Lakitieto Oy – WSLT. Helsinki.
- Sarja, M. 1999. Tilintarkastajan riippumattomuus. Helsinki. Edita.
- Satopää, R. 2000. Hyvä tilintarkastustapa – millaista se on? Tilisanomat 1, 63-64.
- Sikka, P., Willmott, H., Puxty, T. 1995. The mountains are still there. Accounting Academics and the Bearings of Intellectuals. Accounting, Auditing & Accountability Journal. 3, 113-140.
- Sillanpää, M. 1990. Yrityksen yhteiskunnallisen vastuun käsite ja sen implikaatiot yrityksen strategiselle päätöksenteolle. Yrityksen taloustieteen ja yksityisoikeuden laitoksen julkaisuja. Sarja A2: Tutkielmia ja raportteja 53.
- Sorell, T., Hendry, J. 1994. Business Ethics. Oxford. Butterworth-Heinemann.

- Stainer, A., Stainer, L., Segal, A. 1997. The Ethics of Tax Planning. *Business Ethics. A European Review* 6 (3), 213-219.
- Sänkiaho, R. (toim.). 2001. Verotutkimus 2000. Henkilöverotuksen yhdenmukaisuus. Tampereen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Työraportteja 13/2001.
- Takala, T. 1993. Yritysetiikka ja yrityksen yhteiskunnallinen vastuu - historiallinen tausta ja käsitteellistä pohdintaa. Jyväskylän yliopisto. Taloustieteen laitos. Julkaisuja N:o 89.
- Takala, T. 1999. Tulkitseva käsitetutkimus taloustieteiden tutkimusmetodologisena vaihtoehtona. Julkaisematon työpäpaperi.
- Takala, T., Pallab, P. 2000. Individual, Collective and Social Responsibility of the Firm. *Business Ethics. A European Review* 2 (9).
- Tamminen, R. 1993. Tiedettä tekemään! Jyväskylä. Atena kustannus Oy.
- Taskutietojätti. 1984. Gummeruksen yksiosainen tietosanakirja. Jyväskylä. Gummerus ja PA Norstedt & Söners förlag.
- Tikka, K. S. 1972. Veron minimoinnista: tutkimus tulo- ja omaisuusverosta vapautumisen tarkoituksessa tehdyistä toimista lainsoveltamisongelmana erityisesti silmällä pitäen verotuslain 56 §:ää. Suomalaisen lakimiesliiton julkaisuja. B:165.
- Tikka, K. S. 1990. Veropolitiikka. Helsinki. Lakimiesliiton kustannus.
- Tilintarkastajat ottavat etäisyyttä konsultointiin. *Helsingin Sanomat* 15.1.2001.
- Tilintarkastusalan suositukset. 2000. Helsinki. KHT-yhdistyksen palvelu.
- Tilintarkastuskertomukset ja tilintarkastuslausunnot. 1997. Jyväskylä. KHT-yhdistys – Föreningen CGR r.y.
- Troberg, P., Viitanen, J. 2001. Tilintarkastuksen odotuskuilu. *Tilintarkastus-Revision* 1, 1-12.
- Tunturi, M. 1993. Miniosakeyhtiön sivuuttamisen veroseuraamukset. *Verotus* 2.
- Tuokko, T. 1996. Oikeat ja riittävät tiedot. *Tilintarkastus* 2.
- Tuominen, E., Linnakangas, E. 1995. Verosuunnittelu ja yritysverotus. Porvoo. Weilin + Göös.
- Understanding Stakeholder Thinking. 1995. Edited by Juha Näsi. Jyväskylä. LSR-julkaisut Oy.
- Vaivio, J. 2000. Accounting and Knowledge Creation: The Case for "Provocative" Management Accounting. Helsinki School of Economics and Business Administration. Working Papers W-247.
- Vehmanen, P. 1992. Johdon laskentatoimi ja rahoituksen laskentatoimi – ehdotus terminologian tarkastamiseksi. *Liiketaloudellinen aikakauskirja* 1, 78-88.
- Vehmanen, P. 2001. Accounting Theory. Lecture material. University of Jyväskylä. School of Business and Economics.
- Velasquez, M. G. 1982. Business Ethics. Concepts and Cases. Englewood Cliffs. Prentice-Hall, inc.
- Veroinfo. Vero- ja kirjanpitolainsäädännön tietopalvelu. Edita.
- Verohallitus Taskutilasto 1997.
- Veronmaksajat.fi/Tutkimukset. 1999. Tutkimus 19990608.
- Veronmaksajat.fi/Tutkimukset. 2000. Kansainvälinen palkkaverotusvertailu.

- Viikari, N. 1998. Taseyhtiökaupat ja yhtiöveron hyvitys. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja, Julkisoikeuden julkaisusarja B:8.
- Viitanen, J. 2000. Auditors' Professional Ethics and Factors Associated with Disciplinary Cases against Auditors. Svenska handelshögskolan. Ekonomi och Samhälle. Skrifter utgivna vid Sveska handelshögskolan, Nr. 88.
- Virtanen, A. 1995. Yrityksen menestymisen käsitteen laajennus ja raportointi. Jyväskylän yliopisto. Taloustieteen laitos. Julkaisuja N:o 97.
- Virtanen, A. 2001. Laskenta-alan ammattietiikka. Tilisanomat 2/2001, 27-31.
- Voipio, J. 1968. Verotuksen kiertämisestä. Luovutustoimien vaikutuksista erityisesti silmällä pitäen näennäisluovutuksia sekä verovelvollisen yrityksiä määrätä oikeusvaikutusten syntyemisestä. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja N:o 146.
- Vuoti, H. 1999. Talousrikokset ja niiden ennalta ehkäiseminen. Tilintarkastusrevision 1, 49-56.
- Wikström, K. 1999. Yleiset opit verotuksessa ja vero-oikeudessa. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Julkisoikeuden sarja A:33.
- WSOY Yritystieto. Leppiniemi Jarmo, Liikekirjanpito. Jatkuvatäydenteinen.
- WSOY Yritystieto. Tikka Kari S., Nykänen Olli. Yritysverotus I ja II. Jatkuvatäydenteinen.
- WSOY Yritystieto. Laitinen Mirjami. Ennakkoperintä. Jatkuvatäydenteinen.
- Ylikangas, H. 1996. Suuresta verokapinasta 400 vuotta. Taloustaito 12.
- Östermark, R. 1983. Kirjanpidon sääntelyn tavoitteellisuus. Oikeustieteellinen tutkimus hypoteettisten tavoitepreferenssien merkityksestä viranomaiskäytännön analysoinnissa. Turun Kauppakorkeakoulun julkaisuja A-3.

Hallituksen esitykset

- HE 111/1992 Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi kirjanpitolain, osakeyhtiölain 11 ja 12 luvun sekä osuuskuntalain muuttamisesta.
- HE 203/1992 Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi elinkeinotulon verottamisesta annetun lain ja konserniavustuslain muuttamisesta.
- HE 205/1992 Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi yhtiöveron hyvityksestä annetun lain ja merenkulun veronhuojennuksista annetun lain muuttamisesta.
- HE 295/1993 Hallituksen esitys eduskunnalle tilintarkastuslaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.
- HE 105/1995 Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi tuloverolain ja verotusmenettelystä annetun lain muuttamisesta.
- HE 173/1997 Hallituksen esitys eduskunnalle kirjanpitolaiksi sekä laeiksi osakeyhtiölain 11 ja 12 luvun ja osuuskuntalain 79 c §:n muuttamisesta.
- HE 189/2000 Hallituksen esitys eduskunnalle kirjanpitolain ja tilintarkastuslain muuttamisesta.

Oikeustapaukset

KHO 1980-II-511
KHO 1980-II-512
KHO 1987/324 (B597)
KHO 1989/3772
KHO 1990 (B556)
KHO 1991-T-4096
KHO 1996/760 (B534)
KHO 1997-T-155
KHO 1998/756
KHO 1999-T-119
KKO 1981 II 14
KKO 2001:36

Kirjanpitolautakunnan yleisohjeet

Kirjanpitolautakunnan yleisohje tuloslaskelmien ja taseiden esittämisestä
20.4.1998

Kirjanpitolautakunnan yleisohje laskennallisista verovelosta ja saamisista
11.1.1999

Kirjanpitolautakunnan yleisohje suunnitelman mukaisista poistoista 27.9.1999

Kirjanpitolautakunnan yleisohje rahoituslaskelman laatimisesta 9.11.1999

Kirjanpitolautakunnan yleisohje ulkomaanrahan määräisten saamisten sekä
velkojen ja muiden sitoumusten muuttamisesta Suomen rahaksi
15.11.1999

Kirjanpitolautakunnan yleisohje valtionvarainministeriön päätöksessä
(390/1999) tarkoitetun tilinpäätöksen, tilinpäätöstiedotteen ja osavuositil-
lauseksen laatimisesta 17.12.1999

Kirjanpitolautakunnan yleisohje konsernitilinpäätöksen laatimisesta 21.02.2000

Kirjanpitolautakunnan yleisohje arvonnäköveron kirjaamisesta 03.04.2000

Kirjanpitolautakunnan yleisohje koneellisessa kirjanpidossa käytettävistä me-
netelmistä 22.5.2000

Kirjanpitolautakunnan yleisohje kiinteiden menojen lukemisesta hankinta-
menoon 4.9.2000

Kirjanpitolautakunnan yleisohje tulon kirjaamisesta tuotoksi valmistusasteen
perusteella 04.09.2000

Muut lähteet

- Harmaan talouden selvitystyöryhmän loppuraportti. 1995. Valtiovarainministeriön työryhmämuistioita 1995:6.
- Harmaan talouden projektiryhmän loppuraportti. 1999. Valtiovarainministeriön työryhmämuistioita 1/99.
- Raportti tilintarkastajien riittävydestä ja muista tilintarkastusalan tulevaisuudennäköistä. 2001. TILA:n selvitys 31.1.2001.
- TILA. 1999. TILA:n valvonta-asioiden ratkaisuja 1998 ja VALA:n muutoksenhaku ratkaisut. Keskuskauppakamari.
- Verohallituksen kirje. 1993. Muistio: Taseyhtiöjärjestelyt ja verotus. 9.9.1993 nro 5433/1/35/93
- Verotuksen oikeusturvatyöryhmän välimuistio. 1997. Valtiovarainministeriön työryhmämuistioita 17/97. Helsinki.
- Verotuksen oikeusturvatyöryhmän muistio. 1997. Valtiovarainministeriön työryhmämuistioita 36/97. Helsinki.
- Viranomaisyhteistyön kehittäminen. 1999. Otteita viranomaisyhteistyön kehittämistä koskevan selvityshankkeen väliraportista. Verouutiset 2/99. 7.4.1999.

KÄYTETYT LYHENTEET

AlvA	Arvonlisäveroasetus
AvIL	Arvonlisäverolaki
EPL	Ennakkoperintälaki
EVL	Elinkeinotuloverolaki
HE	Hallituksen esitys
HTM	Hyväksytty tilimies
IAPS 1005	The Special Considerations in the Audit of Small Entities
IAPC	International Auditing Practices Committee
IAS	International Accounting Standards
ICAEW	The Institute of Chartered Accountants in England & Wales
IFAC	International Federation of Accountants
ISA	International Standards on Auditing
KKO	Korkein oikeus
KHO	Korkein hallinto-oikeus
KHT	Keskuskaupakamarin hyväksymä tilintarkastaja
KILA	Kirjanpitolautakunta
KLT	Kirjapidon ja laskentatoimen tutkinto
KPA	Kirjanpitoasetus
KPL	Kirjanpitolaki
KVL	Keskusverolautakunta
OYL	Osaakeyhtiölaki
RL	Rikoslaki
TILA	Keskuskaupakamarin tilintarkastuslautakunta
TilintL	Tilintarkastuslaki
TVL	Tuloverolaki
VML	Verotusmenettelylaki
VVL	Varallisuusverolaki
YHL	Laki yhtiöveron hyvityksestä
VALA	Valtion tilintarkastuslautakunta

LIITTEET**LIITE 1 Haastatteluja koskevat tiedot**

Nimi	Päivämäärä	Aika
1. Leena	08.08.2000	10.00-10.55
2. Jenni	15.08.2000	10.00-11.00
3. Marjut	18.08.2000	8.00- 9.00
4. Minna	22.08.2000	10.00-11.05
5. Tuire	24.08.2000	10.00-11.10
6. Pirre	16.11.2000	13.00-13.50
7. Risto	27.11.2000	12.30-13.30
8. Teemu	18.12.2000	12.50-13.45
9. Tarmo	22.02.2001	9.00-10.20
10. Piia	05.03.2001	9.00- 9.55
11. Anneli	06.03.2001	9.00-10.05
12. Sisko	04.04.2001	14.00-15.20
13. Oiva	06.04.2001	9.00-10.00
14. Mikko	06.04.2001	14.00-14.50
15. Liisa	10.04.2001	8.30- 9.10
16. Lilja	10.05.2001	9.00-10.05
17. Martti	14.05.2001	8.30- 9.50
18. Heikki	15.05.2001	10.00-11.40
19. Pekka	11.05.2001	10.00-11.40
20. Kauko	16.05.2001	14.00-15.20
21. Jukka	29.05.2001	9.00-10.15
22. Janne	29.05.2001	18.00-19.05

Haastateltavien koulutus

Merkonomi	1
Yo-merkonomi	5
Ekonomi/ kauppatieteiden maisteri	14
Muu kaupallinen koulutus	2
Yhteensä	22

LIITE 1 jatkuu**HTM-, KHT- JA KLT-tutkinnon suorittaneet**

HTM-tutkinto	3
KHT-tutkinto	4
KLT-tutkinto	4
Yhteensä	11

Haastateltavien ammatit

Tilitoimiston johtaja	4
Pääkirjanpitäjä	2
Laskentapäällikkö	3
Taluspäällikkö, talousjohtaja	4
Controller	1
Ammattitilintarkastaja	4
Verovirkailija	2
Muu laskenta-ammattilainen	2
Yhteensä	22

Yritykset, joissa haastateltavat ovat työssä

Tilitoimistot	4
Pörssiyhtiöt	2
Muut yritykset	8
Tilintarkastusyhteisö	4
Julkinen sektori	4
Yhteensä	22

LIITE 2 Haastattelujen teemat**Kirjanpito ja tilinpäätös**

Miten kirjanpito yrityksessä/tilitoimistossa on järjestetty/organisoitu.
Minkälainen koulutus/työkokemus laskentahenkilöstöllä on.
Minkälaisia ominaisuuksia laskentahenkilöllä tulisi olla.
Minkälaista työ on luonteeltaan.
Miten saadaan tietoa lakien ja säännösten muutoksesta.
Onko kirjanpidossa "ratkaisemattomia" ongelmia.
Miten silloin toimitaan, jos valmista ratkaisua ei ole.
Onko kirjanpitolainsäädännössä puutteita.
Kenelle tilinpäätös on tarkoitettu.
Antaako tilinpäätös riittävää ja oikeaa informaatiota.
Onko kirjanpidosta/ tilinpäätöksestä hyötyä.
Mille sidosryhmille ja millaista hyötyä tilinpäätöksestä on.
Miten toteutetaan hyvää kirjanpitoa.
Miten saadaan aikaan oikea ja riittävä kuva.

Verosuunnittelu

Minkälaista verosuunnittelua yrityksessä/tilitoimistossa toteutetaan.
Mihin verosuunnittelulla pyritään.
Miten verosuunnittelun tavoitteet asetetaan.
Kuka/ mikä tavoitteet asettaa.
Keskustellaanko verosuunnittelun tavoitteista.
Minkälaista kanssakäymistä verottajan kanssa on.
Minkälaiset ovat kokemukset verotuksesta.
Minkälaiset ovat suhteet verottajaan.
Onko verolaissa/ soveltamisessa puutteita tai epäselvyyksiä.
Salataanko verotuksessa yritystä koskevia tietoja.
Noudatetaanko verolakeja yksiselitteisesti ja aina.

Tilintarkastus

Millaista työtä tilintarkastus on.
Mitä asioita tilintarkastuksessa tarkastetaan.
Mitä koulutusta/ominaisuuksia tilintarkastajalla tulee olla.
Minkälainen on tilintarkastajan asema yritykseen nähden.
Kenen edustaja tilintarkastaja on.
Keiden yrityksen edustajien kanssa tilintarkastaja on tekemisissä.
Miten yritystä koskeva tieto saadaan.
Salataanko tilintarkastajalta tietoja.
Mitkä asiat kuuluvat hyvään tilintarkastustapaan.
Minkälaista on laskentatoimen lainsäädäntö.

LIITE 3 Oikeustapaukset

KHO 1980-II-511

Kaksi arkkitehtia olivat perustaneet kommandiittiyhtiön, jonka vastuunalaisena yhtiömiehenä toimi arkkitehti A ja äänettömänä yhtiömiehenä arkkitehti B. Viimeksi mainitulla oli oma kommandiittiyhtiön muodossa harjoitettu arkkitehtitoimisto, jonka vastuunalainen yhtiömies hän oli. Arkkitehti A:lla oli lisäksi päätoimi muualla. Arkkitehti B:n pääomasijoitus oli 1 000 mk eikä hänelle ollut maksettu palkkaa. Yhtiön liikevaihto oli 102 279 mk ja ulkopuolisille työntekijöille maksetut palkat 40 907 mk. Koska arkkitehti B:lle ei maksettu palkkaa eikä hän muutenkaan toiminnallaan tai pääomapanoksellaan merkittävästi ollut vaikuttanut yhtiön liiketaloudellisen asemaan ja kun otettiin vielä huomioon yhtiön nimissä harjoitetun toiminnan vähäisyys sekä muut toimintaolosuhteet, yhtiömuodon ei katsottu vastaavan asian varsinaista luonnetta ja tarkoitusta. Arkkitehti A oli niin ollen henkilökohtaisesti verovelvollinen yhtiön tulosta ja varallisuudesta. Verovuosi 1974. Äänestys 3-1.

KHO 1980-II-512

Kaksi arkkitehtia ja ekonomi olivat perustaneet kommandiittiyhtiön, jonka äänettöminä yhtiömiehinä toimivat ekonomi C sekä arkkitehti A ja vastuunalaisena yhtiömiehenä arkkitehti B. Molempien äänettömien yhtiömiesten pääomapanokset olivat 5 000 mk. Arkkitehti A:lla oli myös oma kommandiittiyhtiön muodossa harjoitettu arkkitehtitoimisto, jossa hän oli vastuunalainen yhtiömies, minkä lisäksi hänellä oli päätoimi muualla. Ekonomi C:n tehtävänä oli lähinnä kirjanpidon seuraaminen. Yhtiön liikevaihto oli 616 434 mk. Ulkopuolisille työntekijöille oli maksettu palkkoja 324 603 mk. Vaikka äänettömien yhtiömiesten pääoma- ja työpanoksilla ei ollut käytännöllistä merkitystä yhtiön toiminnan kannalta, katsottiin, kun otettiin huomioon yhtiön toiminnan laajuus, että yhtiön toiminta kommandiittiyhtiön muodossa vastasi asian varsinaista luonnetta ja tarkoitusta. Verovuosi 1974.

KHO 1987/ 324 (B 597)

Oy A:n, jonka osakkaina olivat hammaslääkäri B ja hänen vaimonsa, toimialana oli hammaslääkintäalan palvelujen tuottaminen. Yhtiön verovuoden liikevaihto oli ollut 936 185 mk. Yhtiön palveluksessa oli hammaslääkäri B:n lisäksi kolme hammashoitajaa ja osa-aikainen siivooja. Yhtiön palkkamenot olivat olleet 415 262 mk. Toiminta käsitti hammaslääkäri B:n vastaanoton, jota hän hoiti kahden hammashoitajan avustamana, sekä erillisten hammashoitajan vastaanoton, jota hygienistin erikoiskoulutuksen saanut hammashoitaja hoiti itsenäisesti ilman

LIITE 3 jatkuu

hammaslääkärinä. Veronsaajat valituksissaan vaativat yhtiön tulon verottamista VerL 56 §:n nojalla hammaslääkäri B:n ammattitulona. KHO hylkäsi valituksen.

KHO 1991-T-4096

Hammaslääkäri A oli vuonna 1984 perustanut osakeyhtiön, jonka toimiala oli hampaanhoito. A oli yhtiön ainoa osakas. Yhtiön palveluksessa oli A:n lisäksi hammashoitaja ja toimistotyöntekijänä A:n puoliso. Hammaslääkäriin vastaanottotoiminnan lisäksi yhtiö harjoitti vastaanottotilojen ja palveluiden vuokrausta ulkopuolisille hammaslääkäreille. Yhtiön liikevaihto vuodesta 1984 vuoteen 1987 oli kasvanut 212 375 markasta 358 497 markkaan ja vuokraustoiminnan tuotot 3 187 markasta 75 462 markkaan. KHO katsoi, että osakeyhtiön toiminnassa oli kysymys A:n ammattitoiminnasta ja että yhtiön nimissä ilmoitetut tulot oli verotuslain 56 §:n nojalla verotettava A:n tuloina. Verovuosi 1985. Verovuosi 1986. Verovuosi 1986. Äänestys 4-1.

KHO 1990 B 556

Rakennussuunnittelua harjoittavalle osakeyhtiölle oli vuonna 1987 kertynyt 24 toimeksiantajalta 262 000 markan liikevaihto. Tulot katsottiin osakkaana olevan rakennusinsinöörin ammattituloksi.

KHO 1997-T-155

Yhtiön, joka oli perustettu vuonna 1989, toimialaan kuului muun muassa liikkeenjohdon, hallinnon ja markkinoinnin konsultointi. Yhtiön pääosakas oli työskennellyt päätoimisesti yhtiössä, minkä lisäksi yhtiö oli käyttänyt ulkopuolista työvoimaa. Yhtiöllä oli useita toimeksiantajia. Toimeksiantoja yhtiö ilmoitti olleen vuosittain 30-40 kappaletta ja koko toiminta-aikana noin 200 kappaletta. Yhtiö oli markkinoinut palveluksiaan. Yhtiön liikevaihto oli ollut vuonna 1990 441 029 mk ja vuonna 1991 365 598 mk, vuonna 1993 251 061 mk ja vuonna 1994 251 197 mk. Yhtiön toimiala sekä toiminnan laatu ja laajuus huomioon ottaen tulojen kohdistaminen yhtiölle vastasi asian varsinaista luonnetta ja tarkoitusta. Verovuosi 1993.

KHO 18.3.1996/ 760 (B 534)

Rakennusliikettä harjoittaneen osakeyhtiön liikeomaisuus myytiin liiketoimintaa harjoittamattomalle, samojen osakkaiden määräysvallassa olevalle yhtiölle lukuun ottamatta osakkaille myytyjä asunto- ja kiinteistöosakkeita. Niin sanotuksi taseyhtiöksi saatetun yhtiön ja liiketoimintaa välittömästi jatkavan yhtiön nimet tämän jälkeen vaihdettiin. Taseyhtiön osakekanta myytiin vastaavanlaisia osakekauppoja tehneelle yhtiölle, jolla ei ollut omia varoja osakkeiden hankinnan rahoittamiseksi. Kauppahinta suoritettiin ostajan ottamalla pankkilainalla, jonka vakuutena oli taseyhtiön tekemä lyhytaikainen notariaattitalletus. Talletuksen eräännyttyä osakeyhtiö saattoi maksaa pankkilainan taseyhtiöltä lainatuilla varoilla. Sittemmin ostajayhtiö nosti taseyhtiön voittovarot osinkoina ja myi taseyhtiön osakkeet edelleen tappiolla, jolloin seurauksena oli veroseuraamuksilta välttyminen. Taseyhtiön osakkeidenmyyntiä voitiin saadun myyntihinnan perusteella verottaa Verotuslain 56 §:n ja 57 §:n nojalla peitellystä osingosta, kun järjestelyjen oli kokonaisuutena tarkastellen katsottava tapahtuneen veron kiertämiseksi ja kun taseyhtiön osakkeiden myyjän katsottiin myötävaikuttaneen järjestelyihin. Myyntihinnan perusteella määriteltä peiteltyyn osingon määrää kuitenkin alennettiin, kun myyjän osuus liiketoimintaa jatkavassa yhtiössä aleni aikaisemmasta 40 %:sta 20 %:iin ja kun hänelle vaihtomaisuudesta siirtyneiden osakkeiden edelleen luovutuksesta aiheutuvat veroseuraamukset tulevat erikseen arvioitaviksi.

KHO 1997:77

Aviopuolisot A ja B olivat olleet kommandiittiyhtiön vastuunalaisia yhtiömiehiä. Äänettöminä yhtiömiehinä olivat olleet heidän kaksi poikaansa. Kommandiittiyhtiö oli 25.7.1991 päätetty muuttaa osakeyhtiöksi. Muutos oli merkitty kaupparekisteriin 25.9.1991. Osakeyhtiön 30 osakkeesta A oli merkinnyt 20 osaketta ja B 10 osaketta. Osakeyhtiöksi muutetun yhtiön osakekannan A ja B myivät 23.9.1991 yhteensä 3 000 000 markan kauppahinnasta, josta A:n osuus oli 2 000 000 markkaa, yhdessä poikiensa kanssa 27.12.1990 perustamalleen osakeyhtiölle, jonka 100 osakkeesta A omisti 35, B 17 ja kumpikin pojista 24 osaketta. Osakeyhtiöksi muutettu kommandiittiyhtiö päätettiin 20.12.1991 fuusioda perustettuun uuteen osakeyhtiöön, minkä jälkeen yhtiön nimeksi muutettiin entisen kommandiittiyhtiön nimi. A ja B olivat hankkineet kommandiittiyhtiöstä lainaamallaan varoilla omiin nimiinsä kommandiittiyhtiön käytössä olleet kaksi liikehuoneistoa. Osakekannan kauppahinta, joka oli samansuuruinen kuin A:n ja B:n velka kommandiittiyhtiölle, oli maksettu siten, että sanottu velka oli siirretty ostajayhtiön vastattavaksi. Korkein hallinto-oikeus katsoi, että poikien omistusosuutta uudessa osakeyhtiössä vastaavalta osalta osakekannan luovutuksen tarkoituksena oli sukupolvenvaihdon toteuttaminen ja luovutuksen voitiin niin ollen katsoa tuolta osin vastanneen asian varsinaista luonnetta ja tarkoitusta. Muulta osin korkein hallinto-oikeus katsoi huomioon ottaen oikeustoimien samanaikaisuuden ja sen, ettei luovutukselle muutoin ollut liiketa-

loudellisia perusteita, että A oli saanut yhtiöstään sellaisen edun, jonka perusteella häntä voitiin verotuslain 56 § ja 57 §:n nojalla verottaa peitelystä osin-gonjaosta. Verovuosi 1991.

KHO 1999-T-119, 25.1.1999

Tilintarkastus- ja asiantuntijapalvelutoimintaa harjoittanut yhtiö aikoi jakautua osakeyhtiölain 14 a luvun jakautumista koskevien sääntöjen mukaisesti kahdeksi uudeksi yhtiöksi siten, että toinen uusista yhtiöistä tulisi harjoittamaan asiantuntijapalvelujen antamista ja toinen vain sijoitustoimintaa. Jakautuminen oli yhtiön mukaan tarpeen yhtiön pääomarakenteen muuttamiseksi sellaiseksi, että se muun muassa auttaisi toteuttamaan yhtiössä järkevää osakaspolitiikkaa ja edistäisi yhtiön liiketoiminnan kehittämistä. Jakautumisen ei esitetyissä olo-suhteissa katsottu tapahtuvan elinkeinotulon verottamisesta annetun lain 52 g §:n mukaisesti veron kiertämiseksi tai verotuksen välttämiseksi. Ennakkoratkai-su vuosille 1998 ja 1999.

VIRANOMAISYHTEISTYÖN KEHITTÄMINEN 1999

Öllyjalostamon huoltotyömaalle tehtiin syyskuussa poliisin ja 20 verotarkasta-jan valvontaisku. Heti tarkastuksen alkaessa työmaalta karkasi 30 työntekijää, kaikkiaan työmaalla oli noin 350 työntekijää. Tarkastuksessa paljastui urakoit-sija, joka oli ketjuttanut töitään useille joko toimiville tai pelkästään kuittikaup-paa harjoittaneille aliurakoitsijoille. Tekaistujen kuittien yhteismääräksi arvioi-daan 10 miljoonaa markkaa. Urakoitsija oli käyttänyt näitä peittämään pimeitä palkkoja ja pystyi näin hinnoittelemaan työnsä kilpailijoitaan edullisemmaksi. Työntekijöistä 40 oli samaan aikaan saanut työttömyyskorvausta

Tammikuussa 1998 paljastui poliisin ja Uudenmaan veroviraston projektiyks-i-kön yhteisoperaatiossa neljän yhtiön ryppäänä täysin pimeästi toiminut kulje-tusliike, jonka palveluksessa oli ollut 63 työntekijää. Yhtiölle ja sen omistajille maksuunpantujen yli 4 miljoonan markan verojen turvaamiseksi tehdyssä taka-varikossa takavarikoitiin mm. 15 rekka-autoa. Kesäkuussa 1998 tehtiin uusin-tatarkastus liiketoimintaa jatkavaan yhtiöön ja todettiin toiminnan jatkuvan entisellään minkäänlaisia veroja tilittämättä.

ENGLISH SUMMARY

Introduction

One of the underestimated issues in accounting research in Finland is accounting practice. In the present study accounting practice is integrated with business ethics. The purpose was to describe moral issues included in accounting legislation and in accounting professionals' work. The main aim was to explore the morality of accounting and of accounting professionals.

Ethical frame of reference

The introductory chapter presents the ethical frame of reference developed to facilitate the analysis of the study. The dimensions of this framework are *stakeholder theory and utilitarianism*, *Rawls's theory of justice* and *Kohlberg's theory of moral reasoning*.

The first part of the frame of reference is stakeholder value thinking, which is used together with utilitarianism. Stakeholder theory has been found to be a suitable tool for analysing company relations to the surrounding environment. Stakeholder value thinking is used to examine the utility of annual accounts for a company stakeholder.

The second part is Rawls's theory of justice. According to this theory, there are two basic principles to follow in resolving social questions. The first principle states that each citizen's liberties must be equal to those of the others. In the present study this means that every company is equal to the others in terms of accounting and legislation and that companies have an obligation to follow the same accounting and taxation legislation. The second principle states that social and economic inequalities are to be handled so that they are both of great benefit to the least advantaged persons, and attached to offices and positions open to all under the conditions of fair equality of opportunity. In the case of accounting this means that companies have a right to just and fair legislation.

Kohlberg's framework of moral reasoning is used to link ethics to the additional dimension of individualism. Kohlberg's theory is presented at three levels and six stages. The first level consists of two preconventional stages: punishment and obedience orientation and instrument and relativity orientation. The second level comprises two conventional stages: interpersonal concordance orientation and law and order orientation. The third level then, includes social contract orientation and universal ethical principles orientation. This third level is called the postconventional or principled level. The level of moral reasoning of accounting professionals forms the third part of the framework in the study.

Research methods and data collection

The dissertation is based on research material collected between August 2000 and June 2001. In total, twenty-two interviews were held with persons working

in various kinds of companies. The majority of the interviews were carried out with head accountants, financial managers and auditors. Two persons working in tax administration were also interviewed. The interviewees were selected randomly.

The theoretical framework of the study, as well as the theory of accounting, taxation and auditing, guided the analysis of the data. Data collection, research questions, study objectives and theoretical framework were all developed simultaneously and progressively during the study process for the facilitate the interpretation of the findings and their implications.

Good bookkeeping practice

The objective of Ch 2 was to explore good bookkeeping practice. The research question in this section was *How is good bookkeeping practice understood by accounting professionals?*

The expenditure-revenue theory outlined by Professor Martti Saario was applied in the Finnish accounting legislation of 1973. The theory is based on the realisation principle for the recording of business transactions. The aim is to match expenditures against corresponding revenues, i.e. to follow the matching principle in annual profit measurement. After the 1992 and 1997 reforms of the Finnish accounting legislation the 4th and 7th Company Law Directives of the European Union were adopted in the Finnish accounting statutes

The Accounting Act states that the accounting practice concept has to follow the concept of a good bookkeeping practice. This practice is based on the following sources: Accounting Act and Accounting Ordinance, other accounting legislation; other rules and statements; rules and statements of the Accounting Board ; EU's 4th and 7th Company Laws Directives and International Accounting Standards (IAS); and statements and recommendations of auditors and other accounting professionals' associations. The annual accounts must provide a true and fair view of the reporting entity's result of operations and financial position.

The outcomes of the present study indicate that accounting professionals' sources of good bookkeeping practice are legislation and other regulations; the expenditure-revenue theory; colleagues; tax officials and auditors; organisation culture; and own education, work experience, understanding and morality. The principles of good bookkeeping practice come from honesty, sincerity, exactness, rationality and from the principles of the accounting statutes.

Ethics of tax planning

In Ch 3 the topic was Ethics of Tax Planning. The research question of this section was *How is ethics of tax planning understood by tax practitioners?* Tax planning is normally seen as making the arrangements which minimise an organisation's taxes and maximise its net income after taxes. Tax planning also has an ethical

dimension. Maximising profit or paying taxes is a choice made between the owners and the other stakeholders and the society as a whole.

The Company Income Tax Act regulates the company income taxation of all forms of companies. Tax accounting rules have always had a strong effect on financial accounting practices in Finland. Taxation is tied to bookkeeping, i.e. deductions and allowances are tax deductible provided that corresponding entries have affected the profit calculation in the financial statements.

It is the tax laws that provide the rules of taxation. However, the law does not in every case give clear answers to questions of taxation even if the company was trying to obey it to the letter. Tax planning can be carried out via two different routes: by using only legal manipulation of affairs, or, if the law does not provide useful information for tax planning, by using manipulation, in which case the tax planner might not know if the actions are legal or illegal. The third way, then, is tax evasion, which refers to the illegal side of manipulation.

In the present study three profiles of tax planning and three profiles of tax evasion are presented. In addition, one profile represents in the grey area between tax planning and tax evasion. The styles of tax planning are called tax planning with certainty, tax planning with skill and tax planning with hate. The style of tax planning in the grey area is called tax planning with adventure. The styles of tax evasion are called tax evasion by adventurer, tax evasion by criminal and tax evasion by gentleman.

Good auditing practice

Good auditing practice is the focus on Ch 4. The research problem concerning auditing was *How is good auditing practice understood by auditing professionals?*

The Auditing Act regulates the auditing obligatory for all companies except sole traders. In larger companies at least one or all auditors must be certified as Auditors authorised by the Central Chamber of Commerce (KHT-auditors) or as Auditors authorised by the regional Chamber of Commerce (HTM-auditors).

Good auditing practice refers to the auditors' code of ethics. The main recommendations concerning professional ethics are in Finland given by the law, and by the Finnish Institute of Authorised Public Accountants. Professional auditors are expected to practice according to certain prescribed ethical standards. In the dissertation the work of auditing professionals is presented as a chronological process, in which ethical problems occasionally turn up. The main ethical dimensions symbolising auditing work are confidence, essentialism, credibility and responsibility.

Morality of accounting and accounting professionals

The three chapters of the dissertation examine three different areas of accounting. Each one focuses on a problem related to morality issues included in accounting. Accounting practice and morality are shaped by wider social and historical developments and the ethics of accounting is composed of many di-

mensions. One is legislation and other rules of accounting. The other is company owners and other stakeholders and their demands. Accounting professionals need to balance divergent demands and conduct their work with skill, know-how and moral principles. The ethics of accounting is dependent on the actions and practice of individuals and on their morality. An action is morally right for an accounting professional if it is in concordance with legislation and generates utility value for stakeholders and the society. The special obligations accepted by accounting professionals include *honesty, sincerity, exactness, rationality and responsibility*. Accounting professionals carry out their work according to rules and principles which are derived from legislation and colleagues, as well as from their own individual morality.

- 1 LAINE, JUHANI, Toimialareseptin ja yritysparadigman muutos sekä sen vaikutus strategiseen muutokseen. Laadullinen ja historiallinen case-tutkimus perheyrittäjien siirtymisestä monialayhtymän osaksi. - Change in industry recipe and company paradigm and its impact on strategic change. A qualitative and longitudinal case study on a one-family owned company which moved into the context of a multi-business company. 252 p. Summary 12 p. 2000.
- 2 WAHLGRÉN, ASTA, Mastery and slavery. Triangulatory views on owner-managers' managerial work. - Isäntä ja renki. Trianguloituja näkökulmia omistajajohtajien johtamistyöhön. 138 p. Yhteenveto 4 p. 2000.
- 3 SEPPÄ, MARKO, Strategy logic of the venture capitalist. Understanding venture capitalism - the businesses within - by exploring linkages between ownership and strategy of venture capital companies, over time, in America and Europe. 321 p. Yhteenveto 9 p. 2000.
- 4 PEKKALA, SARI, Regional convergence and migration in Finland, 1960-95. 121 p. Yhteenveto 1 p. 2000.
- 5 KORHONEN, JOUNI, Industrial ecosystem. Using the material and energy flow model of an ecosystem in an industrial system. - Teollinen ekosysteemi - Ekosysteemin materiaali- ja energiavirtamallin soveltaminen teollisissa systeemeissä. 131 p. Tiivistelmä 1 p. 2000.
- 6 KARVONEN, MINNA-MAARI, An industry in transition. Environmental significance of strategic reaction and proaction mechanisms of the Finnish pulp and paper industry. 146 p. Yhteenveto 2 p. 2000.
- 7 RITSILÄ, JARI, Studies on the spatial concentration of human capital. 140 p. Yhteenveto 1 p. 2001.
- 8 LITTUNEN, HANNU, The birth and success of new firms in a changing environment. 261 p. Yhteenveto 2 p. 2001.
- 9 MATTILA, MINNA, Essays on customers in the dawn of interactive banking. - Asiakkaat interaktiivisen pankkiliiketoiminnan aamunkoitossa. 154 p. Yhteenveto 3 p. 2001.
- 10 HYRSKY, KIMMO, Reflections on the advent of a more enterprising culture in Finland: an exploratory study. 244 p. Tiivistelmä 4 p. 2001.
- 11 KUJALA, JOHANNA, Liiketoiminnan moraalia etsimässä. Suomalaisten teollisuusjohtajien sidosryhmänäkemykset ja moraalinen päätöksenteko. - Searching for business morality. Finnish industrial managers' stakeholder perceptions and moral decision-making. 217 p. Summary 4 p. 2001.
- 12 LÄMSÄ, ANNA-MAIJA, Organizational downsizing and the Finnish manager from an ethical perspective. - Organisaation kutistaminen ja suomalainen liikkeenjohto eettisestä näkökulmasta tarkasteltuna 61 p. (115 p.) Summary 5 p. 2001.
- 13 GRONOW, TITO, Material flow models in environmental policy planning. Case: pulp and paper industry. - Materiaalivirtamallit ympäristöpolitiikan ja -toimintatapojen suunnittelussa. Case: Massa- ja paperiteollisuus. 103 p. (144 p.) Yhteenveto 1 p. 2001.
- 14 MOILANEN, RAILI, A learning organization: machine or human? - Oppiva organisaatio: kone vai oppivien ihmisten yhteisö? 55 p. (162 p.) Yhteenveto 7 p. 2001.
- 15 HOKKANEN, SIMO, Innovatiivisen oppimisyhteisön profiili. Ammattikorkeakoulujen tekniikan ja liikenteen koulutusalan näkökulmasta tarkasteltuna. - The factors contributing to the profile of an innovative learning community. 242 p. Summary 10 p. 2001.
- 16 PAAJANEN, PEKKA, Yrittäjyyskasvattaja. Ammattikorkeakoulun hallinnon ja kaupan alan opettajien näkemykset itsestään ja työstään yrittäjyyskasvattajana. - An entrepreneurship educator. Teachers' views of themselves and their work as an entrepreneurship educator at the polytechnic level, in the field of business and administration. 276 p. Summary 9 p. 2001.
- 17 MANGELOJA, ESA, Nordic stock market integration. - Pohjoismaisten osakemarkkinoiden integraatio. 164 p. Yhteenveto 2 p. 2001.
- 18 KARIJALUOTO, HEIKKI, Electronic banking in Finland. Consumer beliefs, attitudes, intentions, and behaviors. - Elektroninen pankkitoiminta Suomessa. Kuluttajien uskomukset, asenteet, aikomukset ja käyttäytyminen. 195 p. Yhteenveto 3 p. 2002.
- 19 VIRTANEN, AILA, Laskentatoimi ja moraali. Laskenta-ammattilaisten käsityksiä hyvästä kirjanpitolavasta, hyväksyttävästä verosuunnittelusta ja hyvästä tilintarkastustavasta. 184 p. Summary 4 p. 2002.